

॥ અધ્યાય ૧૨ ॥

શ્રી સંત ધોલપ, રામદર્શન

(શ્રી સાઇબાબાનું શ્રી સંત ધોલપસ્વામી અને પ્રભુ રામચંદ્રના રૂપે દર્શન આપવા)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઇનાથ મહારાજને વંદન.

હે સદ્ગુરુ સાઇનાથ ! તારો જય જયકાર થાઓ. તારાં ચરણોમાં હું મારું શિશ નમાવીને તને નમસ્કાર કરું છું. તારી અવસ્થા જીવીકારી અને સ્વસ્વરૂપમાં એકરૂપ થયેલી છે. હું તારે શરણે આવ્યો છું તેથી મારી ઉપર તું કૃપા કર. તું સત્ય, જ્ઞાન અને આનંદયુક્ત છે તથા સુખ અને સંતોષનો ભંડાર છે. સંસારરૂપી ભવસાગરમાંથી પસાર થતા દુઃખી જીવોને સાંત્વના આપનારો છે. તું અદ્વૈતનો ઉપદેશ કરીને મંદ બુદ્ધિના લોકોના દ્વૈત તરફના મોહ નાશ કરે છે. જેમ આ આકાશ સર્વ ઠેકાણે પૂર્ણપણે વિસ્તરેલું છે, તેવું જ તારું સર્વવ્યાપી પણું છે. તારું તે સ્વરૂપ મનમાં રેખાંકીત કરીને જેમ મળે તેનો અનુભવ કરો. તેઓ ભાગ્યવાન ગણાય છે. સાધુ સજ્જનોનું સંરક્ષણ થવું જોઈએ અને દુર્જનોનો જડમૂળથી સંહાર થવો જોઈએ. તે માટે ઇશ્વરી અવતાર પ્રગટ છે. પરંતુ સંતો તેના કરતાં થોડા જુદા છે. તેઓ એક મોટો છે અને બીજો હલકો છે તેવી એની તેમને ખબર નથી હોતી. બંને એમને માટે એક સરખા હોય છે. ઇશ્વર કરતાં પણ સંત જ મોટા કારણ કે દુર્જનોને તો તેઓ પહેલાં સારા માર્ગે લાવતા હોય છે. સંતોની યોગ્યતા વધારે અને દેવોથી પણ આગવી હોય છે. હિરણ્યકશ્યપુ અને રાવણને દેવદ્રેષ મૃત્યુ આવ્યું. તે રીતે એક પણ સંત જન્મ્યો જેના દ્વારા આવું કામ થયું ॥૭૦॥ દીન, દયાળુ અને દુર્બળ માટે તેમનું કાળજું હંમેશા પ્રબળતું રહે છે અને પ્રેમથી હૈયુ ભરાઈ આવે છે. સંસારરૂપી સાગરના તેઓ અગત્યસ્ય ઋષિ છે, કે જેમણે ખોબામાં ભરીને એક જ અંજલિમાં આખો સમુદ્ર પીધો હતો. અજ્ઞાનરૂપી અંધકારના તો તેઓ સૂર્ય સમાન છે. પરમાત્માની હયાતી અહીંયાં શ્રી સાઇમાં જ જણાય છે. ખરેખર જો જોવા જઈએ તો તેમનું રૂપ પરમાત્માથી જુદું નથી. એવા સંતો પૈકી ‘એક અમારો સાઇ’, ભકતો માટે જ અવતર્યો છે. તેઓ જીવાત્મા અને પરમાત્માના એક જ સ્વરૂપે વૈભવથી સુશોભિત મહારાષ્ટ્રના આળંદી ગામના ઇ.સ. ૧૨૭૧ થી ૧૬૨૩માં થયેલા પ્રસિદ્ધ સંત જ્ઞાનદેવ મહારાજ છે. તેમનો સર્વ પ્રાણી માત્ર પર પ્રેમ હતો, અન્ય કોઈ પણ વાતોમાં જરા સરખું આકર્ષણ ન હતું. એક ઠેકાણે આસક્તિ (સત્તા) અને બીજા ઠેકાણે વિરક્તિ હોવાં છતાં તેમનામાં શત્રુભાવ કે પક્ષપાત વગરની શુદ્ધ ભાવના હતી. તેમને માટે ગરીબ અને શ્રીમંત બંને સરખા જ હતા. તેવા આ મહાનુભાવ સાઇનું માહાત્મ્ય હવે તમે સાંભળો. (ઓ. ૧-૧૦)

સંતો પોતાના ભકતો પ્રત્યે પ્રેમના આકર્ષણને કારણે પોતાના પુણ્યોનો ભંડાર ખર્ચી નાંખે છે. તેઓ પર્વત કે ખીણની પરવા ન કરતાં ભકતો માટે કુદી પડતા હોય છે. ભકતો પણ સ્વાભાવિક ભાવના એક સમજીને પરમાર્થ શેમાં છે, તે સમજ્યા વીના સ્ત્રી, પુત્ર અને ધનમાં આસક્ત થાય છે. તે બીચારા અજ્ઞાનીઓને ક્ષમા કરી દઈને છોડાવો. અણસમજ અને સરળ વૃત્તિના લોકોને ઇશ્વર કૃપા કરીને પ્રેમથી પોતાની પાસે લે છે. પરંતુ જે દેવથી દૂર થઈને દેવોથી વિમુખ હોય છે, તેમનું અભિમાન તેમને જ નુકશાનકારક બને છે. અજ્ઞાની માણસની દયા ખાઈને, એકાદ સંત જ તેની ઉપર પ્રેમ કરે છે.

તેથી જ તેવા માણસોનો એમની ઉપર બેઘડક વિશ્વાસ બેસે છે. જ્ઞાનને દેખાવ માત્ર વ્યર્થ હોય છે. પોતાને વિદ્વાન સમજનારા મુર્ખ બુદ્ધિના લોકો શુષ્ક અભિમાનમાં અમસ્તા જ કુલાતા હોય છે. અને ભક્તિ માર્ગનો તિરસ્કાર કરતા હોય છે. અમારે તેવાની સંગત જોઈતી નથી. તે પ્રમાણે શરૂ કરેલા જ વર્ણશંકર બંડની પણ જરૂર નથી. જેમને પોતાની વર્ણ ઉપર પર થોડું પણ અભિમાન હોય તેવાની પણ જરૂર નથી. તમે વર્ણ અને આશ્રમોનું કટ્ટર નિયમ પાલન કરનારા ગર્વિષ્ટ મનુષ્યો કદી બનતા નહીં. તેવી જ રીતે વેદોમાં ન માનનારા, ઢોંગી અને પાખંડી પંડિતો પણ થતા નહીં. જેમ વેદ અને વેદાંગનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો છે અને તેમાં પારંગત છે, પરંતુ જ્ઞાનના ગર્વથી જે છલકાયેલા છે તેઓ ભક્તિ માર્ગમાં આડે આવે છે. એમની કોઈ ખેરીયત દેખાતી નથી. અજ્ઞાની માણસ પણ શ્રદ્ધાના જોર પર સંસારના ભય અને સંકટો પાર કરી જાય છે. પરંતુ આ શાસ્ત્ર પંડિતોના પેચ કદી પણ કોઈથી ઉકેલી શકાવાના નથી. સંતોના ચરણમાં વિશ્વાસ મૂકે તો જ અજ્ઞાનીનું અજ્ઞાન દૂર થાય છે અને અજ્ઞાનનું અભિમાન રાખનારા માણસોના સંશયોની તકલીફો પણ રહેતી નથી. તેમના હૃદયમાં સદ્ભાવ ઉત્પન્ન થશે. (ઓ. ૧૧-૧૯)

એક વખતે સારી દૈવગતિ અનુસાર કેવી વિચિત્ર ઘટના બની તે કહું છું. એક કર્મઠના નસીબે સાઈની અલભ્ય એવી મુલાકાત થઈ. તેનો સંકલ્પ કંઈક જુદો હતો છતાં યોગાનુયોગ નિરાળો જ હતો. જેથી કરીને તેમને શિરડીનો લાભ મળ્યો, અને એમને ગુરુનાં દર્શન થયા. તે ગુરુનો મહિમા દર્શાવનારી, રસાળ અને અગત્યની ગુરુભક્તિના પ્રેમની અનુભૂતી કરાવી આપનારી કથા હવે સાંભળો. એક વખતે ક્ષેત્ર નાસિકના રહેવાસી 'મૂળે' અટક ધરાવનારા કર્મઠ અને મરજદી અને અગ્નિહોત્રી પોતાના પૂર્વેનાં પૂણ્યોના બળે શિરડીમાં આવ્યા. આવા પૂર્વેનાં કરેલા પુણ્યબળ સિવાય કોઈ શિરડીમાં એક પણ સુદ્ધાં રોકાઈ શકતું નહીં. કોઈનો શિરડીમાં રોકાવાનો નિશ્ચય કેટલોય મક્કમ હોય, છતાં પણ બાબાની સામે તેની ઇચ્છા ચાલતી નહીં. કોઈ કહેતું કે હું જઈને મન ફાવશે ત્યાં સુધી શિરડીમાં રહીશ તો એ તેના હાથની વાત ન હતી. એ સર્વ પ્રકારે પરાધીન રહેતો. હું.... હું એવું કહેનારા અને નિશ્ચય કરનારા કેટલાયે જણ થાકી ગયા. સાઈ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જ ચાલનારા સ્વતંત્ર દેવતા હતા. તેમની સામે બીજાઓનો અહંકાર ઓગળી જતો હતો. આપણો વારો આવ્યા સિવાય બાબાને આપણું સ્મરણ થતું નથી. તેમના ગુણોનું વર્ણન પણ કાન પર પડતું નથી. પછી દર્શન કરવાની પ્રેરણા ક્યાંથી મળવાની ? સાઈ સમર્થના દર્શન માટે જવાની કેટલાયની ઇચ્છા હોવાં છતાં તેમને સાઈના દેહત્યાગ સુધી યોગ સાંપડ્યો જ નહિ. પછી ક્યારેક જઈશું પછી જઈશું એવી ચીકાશ કરનારા શિરડી જતાં જતાં રહી ગયા અને બાબાનું નિધન થઈ ગયું. આજે નહિ કાલે એમ કરતાં કરતાં જેમની દર્શનની અભિલાષા ફળી નહીં અને આખરે મળવાનું ચૂકી ગયા. તેઓ ફક્ત પ્રશ્નાતાપને જ પામ્યા. આવી જેમની અભિલાષા બાકી રહી ગઈ છે, તેમણે વિશ્વાસ મૂકીને આદરપૂર્વક આ કથાનું શ્રવણ કરતાં તેમની દૂધની તરસ છાશથી ભાંગશે. ખરેખર, ભાગ્યના બળે જે કોઈ ત્યાં ગયા અને બાબાનાં દર્શન અને ચરણસ્પર્શથી સંતોષ પામ્યા, તેઓ કંઈ ત્યાં થોડાં જ વસી શક્યા ? બાબાએ રાખવા જોઈએ ને ? પોતાની મેળે કોઈ જઈ શકતું ન હતું અને રહેવું છે એવું સમજીને કોઈ રહી શકતું નહીં. આજ્ઞા મળે એણે જ રહેવું અને જા કહેતાં તેને પાછા ચાલ્યા જવું પડતું. (ઓ. ૨૦-૩૩)

એક વખતે કાકામહાજની એ મુંબઈના શેઠ ધરમશી જેઠાભાઈની પેઢીમાં મુખ્ય કારભારી હતા. તેઓ મુંબઈ થઈને શિરડી ગયા હતા. ત્યાં એક અઠવાડિયું રહીને પાછા ફરીશું એવું તેમના મનમાં હતું. શિરડીમાં ચાવડીને સુંદર રીતે શણગારીને અને બાબાની સામે પારણું ટાંગીને ભક્તજનો કૃષ્ણજન્મનો ઉત્સવ મનાવી રહ્યા હતા. પ્રેમથી નાચતાં હતાં. કાકા ગોકુળઅષ્ટમીનો સમારંભ આનંદથી પોતાની આંખો વડે નિહાળવાનો મળે તે માટે આનંદની પળો સાધીને શિરડી

આવ્યા હતા. પરંતુ શરૂઆતના પ્રથમ દર્શનમાં જતાવેત જ બાબાએ તેમને પૂછ્યું, ‘ઘરે પાછા ક્યારે જવાના છો ?’ આથી કાકાના મનમાં ખૂબજ કૂતુહલ જાગ્યું, મળનારની સાથે આવો કેવો પ્રશ્ન પૂછ્યો ? તેમના મનમાં તો શિરડી અઠવાડિયું રહેવાનું હતું ! પણ જ્યારે બાબાએ પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે કાકાએ તો જવાબ આપ્યો જ છૂટકો. પરંતુ એ પણ જાણે કે બાબાએ જ સૂચવ્યું હોય એ પ્રમાણે કાકાએ યોગ્ય એવો જ જવાબ આપ્યો, ‘બાબા ! આપ જ્યારે આજ્ઞા કરશો ત્યારે મારે ઘેર જઈશ.’ કાકા પાસેથી પ્રત્યુત્તર મળતાં જ બાબા બોલ્યા, ‘કાલે જ જવ.’ કાકાએ શિર નમાવીને નમ્રપણે આજ્ઞા માન્ય રાખી, અને બાબાને નમસ્કાર કરીને ગોકુળઅષ્ટમી જેવા તહેવારનો દિવસ હોવા છતાં ઘર તરફ જવા માટે પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં ગામ પહોંચીને પેઢી ઉપર જઈને જોયું તો માલિક કાકા ક્યારે પાછા આવશે તેની રાહ જોતા જ ઊભા હતા. ગુમાસ્તો એકાએક માંદો પડવાથી કાકાની ખાસ જરૂર પડી હતી, અને એટલા માટે એમણે કાકાને તરતોતરત જ જલદી પાછા ફરવા માટેનો એક પત્ર શિરડી મુકામે લખ્યો હતો. કાકા શિરડીમાંથી નીકળી ગયા બાદ ટપાલીએ ત્યાં તપાસ કરાવી અને કાકા ત્યાં ન હોવાને લીધે તે પત્ર પાછો મોકલ્યો હતો, જે કાકાને ઘેર મળેલ. (ઓ. ૩૪-૪૪)

ઉપરોક્ત વાતથી વિપરીત આ નાની સરખી બીજી એક વાત સાંભળો. ભક્તોને પોતાનું કલ્યાણ શેમાં છે તેની ખબર હોતી નથી. પરંતુ બાબા તે અંગે નિશ્ચિતપણે જાણતા હતા. એક સમયે નાસિકના ભાઉસાહેબ ધૂમાળ નામના પ્રખ્યાત વકિલ અને પરમભક્ત બાબાના દર્શન માટે શિરડી આવ્યા. તેમના મનમાં એમ હતું કે બાબાનાં ઉભા ઉભા દર્શન કરવાં તેમજ પગે પડીને ઉઠી તથા આશીર્વાદ લઈને પાછા જતા રહેવું. પાછા વળતાં એમને નિકાડ ગામે ઉતરવું હતું. એક ખટલા માટે કોર્ટમાં કામે ત્યાં જવું આવશ્યક હતું. તેમણે ભલેને મનમાં આમ વિચાર્યું હોય પરંતુ બાબાના યોગ્ય અને અયોગ્ય શું તેની ચોક્કસ ખબર હતી. ધૂમાળ પાછા જવાની આજ્ઞા માંગતા હતા પણ બાબા તેમને જવાની આજ્ઞા આપતા નહીં. આમને આમ બાબાએ તેમને અઠવાડિયા સુધી રોકી રાખ્યા અને જવાની આજ્ઞા આપવાનું સ્પષ્ટ નકાર્યું. કોર્ટમાં ખટલાની સુનવણી લંબાવાઈ ગઈ. અને પછી ત્રણ પડેલી તારીખો તે પણ એવી જ ગઈ. અઠવાડિયું પૂરું થતાં, વળી થોડા દિવસ ધૂમાળને બાબાએ રોકી રાખ્યા. અહિં નિકાળગામે ખટલાના દિવસે જ ન્યાયાધીશને બેચેની વધી અને કદી ન સમજાય તેવો અને સહન ન થઈ શકે તેવો પેટનો દુઃખાવો ઉપડ્યો. ખટલો આપોઆપ આગળ ધકેલાઈ ગયો. તે સમયનો સદ્ઉપયોગ થાય એ જ હિંસાબે ધૂમાળને સાંભળાવો સહવાસ પ્રાપ્ત થયો. પક્ષકારોની ચિંતા ઓછી થઈ ગઈ અને સાંભળાવો ઉપર વિશ્વાસ મૂકવાને કારણે કોઈ પણ પ્રકારના પ્રયાસ કર્યા વગર બધું આપોઆપ ઘડાઈ ગયું. પછી આગળ ઉપર યોગ્ય સમયે બાબાએ ધૂમાળને આજ્ઞા કરી અને બધાં જ કામો વ્યવસ્થિત રીતે પાર પડ્યાં. ખરેખર બાબાએ જ લીલા કરી તે અપૂર્વ છે. ખટલો ચાર મહિના ચાલ્યો અને ચાર ન્યાયાધીશ બદલાયા. પરંતુ છેવટે યશ મળ્યો અને આરોપી નિર્દોષ છૂટી ગયો. (ઓ. ૪૫-૫૫)

એક વખત પ્રખર ભક્ત શ્રેષ્ઠ નાનાસાહેબની પત્નીનો પક્ષ બાબાએ કેવી રીતે લીધો તે વાત સાંભળો. નાનાસાહેબ નિમોણ ગામના વતની હતા. સરકારમાં તેમનો ખૂબ મોટો મોભો હતો અને તેમને ન્યાયાધીશનો કારભાર સોંપવામાં આવ્યો હતો. માધવરાવના તેઓ મોટા પિતરાઈ ભાઈ હતા. તેઓ વયોવૃદ્ધ હોવાને કારણે સર્વને અતિ પૂજ્ય હતા. તેમનાં પત્ની પણ બાબા પ્રત્યે એકનિષ્ઠ હતાં. આ બંનેને સાંભળું જ ઘેલું લાગેલું હતું. પોતાનું વતન છોડીને બંનેએ શિરડીમાં મુકામ કર્યો હતો. તે બંને શ્રી સાઈનાં ચરણોમાં શ્રદ્ધા રાખીને સુખેથી દિવસો પસાર કરતાં હતાં. બ્રહ્મમુહૂર્તમાં ઉઠીને વહેલી સવારે સ્નાન કરીને દેવપૂજા પૂર્ણ કરીને હંમેશા કાકડ આરતી કરવા માટે બંને જણા ચાવડીમાં આવતા. પછી નાનાસાહેબ સ્તોત્ર બોલતા અને મસ્જિદમાં રહીને સાંજ સુધી બાબાની સેવામાં તેઓ મગ્ન રહેતા હતા. તે બાબાને લેંડીબાગ લઈ જતાં અને મસ્જિદમાં પાછા લઈ આવતા તથા જરૂર પ્રેમપૂર્વક બાબાની સેવા કરતા. તેમનાં ધર્મપત્ની પણ દિવસભર ખૂબ

પ્રેમથી બાબાની પોતાનાથી થાય તે બધી જ સેવા ચાકરી કરતાં. ફક્ત નહાવા ધોવા અને રાંધવા તેમજ જમવા માટે અને રાત્રે સુવા માટે જ પોતાના મુકામે જતા. બાકી રહેલ દિવસ દરમ્યાનનો શેષ સમય આ પ્રેમાળ જોડું બાબાની સાથે રહીને જ પસાર કરતું. આ બંનેની સેવાનું જો વિગતવાર વર્ણન કર્યા કરું તો ગ્રંથનો વિસ્તાર વધી જશે, માટે જ ઉપર મુજબ જણાવેલા વિષય પુરતી જ વાત હું તમને સંભળાવું છું. બાબાએ સમાધિ લીધા બાદ નાનાસાહેબનું મૃત્યુ થોડા જ સમયમાં અને ઉત્તમ પ્રકારે થયું. તેમણે બાબાનું અખંડ નામસ્મરણ કરતાં કરતાં અને બાબાનું ધ્યાન ધરતાં જ દેહ છોડ્યો. મૃત્યુના ત્રણ દિવસ પહેલાં તેમને સર્વત્ર બાબા જ દેખાતા હતા. પોતાની પત્નીને પણ તેઓ 'આવો સાઈબાબા' એમ જ કહેતા હતા. (ઓ. ૫૬-૬૬)

અમહમદનગર જીલ્લાના બેલાપુર મુકામે નાનાસાહેબનો પુત્ર માંદો હોવાને કારણે નાનાસાહેબનાં પત્નીને ત્યાં મળવા જવું હતું. તેમણે પતિની સંમતિથી ત્યાં જવાની તૈયારી કરી હતી. હંમેશ પ્રમાણે બાબાને યાદ કરીને તેમનો હુકમ મળતાં તેમણે પતિને આ વાત કરી. આ પ્રકારે એમનું બેલાપુર જવાનું નક્કી થયું. પરંતુ ત્યારબાદ નાનાએ તેમનાં પત્નીને તે જ દિવસે શિરડી પાછા ફરવું જોઈએ તેમ જણાવવાથી તેવું નક્કી થયું. નાનાસાહેબે કોઈ કારણવસાત પત્નીને કહ્યું કે 'જા પાછી તરત આવી જજે' તેવું સાંભળીને પત્નીને મનદુઃખ થયું. બીજે દિવસે અમાસ હતી. તેથી તે દિવસ પણ ત્યાં જ નીકળે એવી બાઈની ઇચ્છા હતી, પરંતુ નાના સાહેબને તે વાત યોગ્ય ન લાગી. એ સિવાય પણ અમાસનો દિવસ બહારગામ જવા માટે અયોગ્ય હોય છે. માટે બાઈને એક મોટો પ્રશ્ન થયો કે તેમાંથી છુટકારો કેવી રીતે મળશે. તેમને તે અંગેની ચિંતા થવા લાગી. બેલાપુર ગયા વગર તેમના મનને સમાધાન થતું ન હતું. અને સાથે સાથે પતિની આજ્ઞા તોડવી પણ શક્ય ન હતી. છતાં તૈયારી કરીને તેઓ બેલાપુર જવા માટે નીકળ્યાં. બાબાની સવારી લેંડીબાગ તરફ જવા માટે નીકળી હતી. બાઈએ બાબાને નમસ્કાર કર્યા. ગામનું કોઈ પણ જણ બહારગામ જતાં પહેલાં, કાર્યમાં વિદ્યન ન આવે માટે મંદિરે ઇશ્વરના દર્શન કરીને જાય છે, તેવી પ્રથા શિરડીમાં પણ હતી. પરંતુ ત્યાંના દેવ સાઈ હતા. જવાની ગમે તેટલી ઉતાવળ હોય છતાં બહાર જતી વખતે શિરડીના લોકો બાબાના શ્રી ચરણોમાં નમન કરીને જતા. શિરડીની આવી પ્રથા પ્રમાણે સાંઠેના વાડાની સામે બાબા ક્ષણભર ઉભા હતા. તે વખતે તે બાઈએ બાબા પાસે જઈને ચરણવંદન કર્યાં. નાનાસાહેબ નિમોણકર અને બીજા સૌ દર્શને આવેલાઓની ઉત્સુક મંડળી સબલ અને ખાસ કરીને નાનાસાહેબ સમક્ષ બાબાએ જે કંઈ નાનાસાહેબના પત્નીને કહ્યું તે પ્રસંગે એની યોગ્યતા સમજાય છે. પગ પર માથું મુકીને બાઈએ જવાની આજ્ઞા માગી ત્યારે બાબા બોલ્યા, 'ભલે જાવ અને હવે જલ્દી નીકળો. મન સ્વસ્થ થવા દો અને પહોંચ્યા પછી ચાર દિવસ સુખેથી બેલાપુરમાં રહેજો તથા બધાની પૂછપરછ કરીને શિરડી પાછા આવજો.' બાબાના આવા વચનો સાંભળીને બાઈને અનપેક્ષિત સાંત્વન મળ્યું. નિમોણકરને ઇશારો સમજાયો અને બંનેને સંતોષ થયો. સારાંશ એટલો કે, આપણે કાર્યક્રમ તો નક્કી કરીએ છીએ, પરંતુ આપણને આગળ પાછળનું જ્ઞાન હોતું નથી. સંતોને આપણું કલ્યાણ અને અહિંતની ખબર હોય છે. સંતોને ખબર ન હોય એવી કોઈ વાત આ જગતમાં નથી. તેમને ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણેય કાળનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ હોય છે. તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે જો વર્તન કરીએ તો ભકતો સુખી સંપન્ન થાય છે. (ઓ. ૬૭-૮૪)

હવે આગળ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મૂળે ઉપર કૃપા કરીને બાબાએ તેમને તેમના ગુરુના રૂપમાં દર્શન કેવી રીતે કરાવ્યાં તે મુખ્ય કથાનું વર્ણન આગળ ચલાવીએ. મૂળેના મનમાં શ્રીમંત બાપુસાહેબ બુટ્ટીની મુલાકાત લઈને તાબડતોબ પાછા ફરી જવું એવું હતું. પરંતુ તેમનો હેતુ ભલેને આ પ્રકારનો હોય પણ બાબાનો એમાં બીજો જ કોઈ આશય હતો. તે ચમત્કાર અને રહસ્ય શ્રોતાઓએ ધ્યાન દઈને સાંભળવું. શ્રીમંત બુટ્ટી સાહેબની મુલાકાત બાદ સર્વ મંડળી મસ્જિદ તરફ જવા નીકળી. મૂળેને પણ ઇચ્છા થઈ અને સમુહની સાથે તે પણ નીકળ્યા. મૂળેએ છ અને છ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરેલો હતો. જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં તેઓ

ખૂબ જ પ્રવીણ હતા. તેવી જ રીતે સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં પણ પૂરેપૂરા નિપુણ હતા. બાબાનાં દર્શન થતાં જ એમનું મન ત્યાં વસી ગયું. બાબાના પ્રેમાળ ભક્તો બાબાને નિષ્પાપ અને કરુણા અને ભાવથી પેંડા, પતાસા, બરફી, શ્રીફળ અને નારંગી જેવાં ફળફળાદિ ભેટ ઘરતાં હતા. ત્યાં એક બાઇ જંબુ, જમફળ, કેળાં, શેરડી વેચવા માટે આવતી હતી. બાબા પોતાના પૈસાથી મનમાં આવે તો તેની પાસેથી પણ તે ખરીદી લેતા હતા. તેઓ પોતાની પાસેના પૈસા ખર્ચીને કેરીના ટોપલા વેચાતા લેતા અને કેળાં પણ પુષ્કળ મંગાવતા. તે ફળ બાબા ભક્તોને વહેંચી દેતા. તે એક એક કેરી બે હાથ વડે ઘોળીને ભક્તોને પોતાને હાથે વહેંચી દેતાં. ભક્તો પણ બાબાની તેમના હાથ વડે મળેલી કેરીની પ્રસાદીને હોઠે લગાવતા અને તેનો રસ મોઢામાં ઉતરવા માંડતો. જાણે કે રસની ભરેલી વાટકી મોઢે લગાડી ન હોય ? કેળાંની તો વાત જ અજબ હતી. ભક્તો અંદરના ગર્ભનું માધુર્ય માણતા અને બાબા કેળાંની છાલ ચાટતા. આ ક્રીયાઓ કેટલી બધી આ આશ્ચર્યકારક કહેવાય ! આ બધાં ફળો બાબા પોતાના હાથે જ ભક્તોમાં વહેંચી આપતા અને ક્યારેક મનમાં આવે તો એકાદું જાતે પણ ચાખતા. આ નિત્યક્રમ અનુસાર ભક્તજનો માટે જ કેળાંની ટોપલી વેચાતી લઇને એ જ વખતે તેઓ એ ભક્તોમાં વહેંચતા હતા. મૂળે શાસ્ત્રીને બાબાનાં ચરણો ઉપરનાં રેખા ચિહ્નો જોઈને ખૂબજ આશ્ચર્ય થયું. તેમને હથેળીમાં ઘન્ટ, વજ્ર અને અંકુશ જેવાં ચિહ્નો સાથેની રેખાઓનું નિરીક્ષણ કરવાની ઇચ્છા થઈ. આવાં ચિહ્નો ફક્ત ઇશ્વરી અવતારની હથેળીઓમાં જ હોય છે. એ સમયે બાબાના ભક્ત કાકાસોહબ દીક્ષિત ત્યાં બાબા પાસે જ હતા. તેમણે ચાર કેળાં ઉચક્યાં અને બાબાને હાથમાં આપ્યાં. ત્યારે કોઈએ બાબાને વિનંતી કરી કે આ ક્ષેત્ર નિવાસી મૂળે શાસ્ત્રી મોટા પુણ્યના બળથી તમારા ચરણોમાં આવ્યા છે. એમને ફળોનો પ્રસાદ આપોને ! કોઈ વિનંતી કરે કે ન કરે, બાબાના મનમાં આવ્યા સિવાય તેઓ કોઈને પણ કંઈ આપતા નહિ કે કરવા દેતાં નહીં. મૂળે કેળાં નહીં પણ હસ્તરેખાઓ જોવા માગતા હતા. તેથી તે પોતાનો હાથ આગળ ધરતા હતા. એ રીતે તે બાબાના હાથની રેખાઓ જોવા માંગતા હતા. પરંતુ બાબા તે તરફ ધ્યાન આપતા જ ન હતા અને બધાને પ્રસાદ વહેંચતા હતા. મૂળે શાસ્ત્રીએ બાબાને વિનંતી કરી કે મને ફળ નથી જોઈતાં પરંતુ આપનો હાથ જોવા દો. મને સામુદ્રિક શાસ્ત્રે જોવાનું ફાવે છે અને હાથ જોઈને ભવિષ્ય કહું છું. પરંતુ બાબાએ તેમને હાથ જોવા દીધો નહીં. તેમ છતાં મૂળે આગળ આગળ જવા લાગ્યા. અને સામુદ્રિક લક્ષણો જોવા માટે પોતાનો હાથ લાંબો કરવા લાગ્યા પણ બાબાએ તો પાછળ વળીને જોયું પણ નહીં. જાણે કે કોઈ ઓળખાણ જ નથી. છેલ્લે મૂળેએ પસરાવેલ હાથ પર બાબાએ ચાર કેળાં મૂકી દીધાં અને કહ્યું કે બેસો. પરંતુ મૂળેના હાથમાં પોતાના હાથ મૂક્યો નહીં. જેણે પોતાનું આખું શરીર સમગ્ર આયુષ્ય સઘળું ઇશ્વર માટે ઘસી નાંખ્યું છે તેને સામુદ્રિકશાસ્ત્ર સાથે શી નિસ્ખત ? સાઇમહારાજની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થયેલી હતી. અને તેઓ પોતાનાં ભક્તોનાં મા બાપ હતા ! આવી બાબાની નિઃસ્પૃહ સ્થિતિને સામુદ્રિક લક્ષણો તરફની બેપરવાહી અને ઉદાસીન વૃત્તિ જોઈને શાસ્ત્રી બુવાએ પોતાનો હાથ પાછો ખેંચી લીધો અને બાબાને હાથ જોવાનો આગ્રહ છોડી દીધો. તેઓ થોડા સમય સ્વસ્થ બેઠા તે પછી સમુહની સાથે વાડામાં પાછા ગયા. (ઓ. ૮૫-૧૦૮)

વાડામાં પહોંચ્યા બાદ મૂળેએ સ્નાન કર્યું ને અબોટીયું પહેર્યું. ત્યારબાદ અગ્નિહોત્રીના નિયમ અનુસાર નિત્ય વિધિ શરૂ કરી. આ બાજુ દરરોજના નિયમ પ્રમાણે બાબા લેંડીબાગ તરફ જવા માટે નીકળ્યા અને બોલ્યા ‘ગેરુ જોડે લઈ લેજો રે આજે ભગવા વસ્ત્ર પહેરીશું.’ બાબાની આવી વાણી સાંભળીને બધાને આશ્ચર્ય થયું. બાબા ગેરુ લઈને શું કરશે ? આજુબાજુ ઉભેલા લોકો વિચાર કરવા લાગ્યા, કે બાબાને આજે ગેરુની યાદ કેમ આવી ? બાબાના શબ્દો હંમેશા આવા ગૂઢાર્થવાળા જ રહેતા. એનો અર્થ કોણ જાણે ? પરંતુ ધ્યાનપૂર્વક જો તે સાંભળવામાં આવે તો તેના અનેક અર્થ સ્પષ્ટ થઈ જતા. સંતેના બોલ ક્યારે પણ નિર્ઠક નથી હોતા. સદાને માટે અર્થપૂર્ણ અને સંદિગ્ધ હોય છે. એની કિંમત કોણ આંકી શકે ? સંતો પહેલાં ખૂબ વિચાર કરીને પછી જ બોલતા હોય છે. તે જેવું બોલે છે તેવું જ કરી બતાવે છે. આ સર્વમાન્ય

સિદ્ધાંત પ્રમાણે સંતોનાં વચનો ક્યારેય અર્થહીન અને સાર વગરના હોતાં નથી. ધ્યાન દૃષ્ટને જો એને સારી રીતે સમજવામાં આવે તો ઉકેલ જડે છે. આ બાબુ બાબા લેડીબાગથી પાછા આવ્યા તે સમયે નગારુ અને રણશિંગુ વાગવા લાગ્યાં. બાપુસાહેબ જોગે વચ્ચેથી ઉતાવળે મૂળેને સૂચના આપી કે, ‘આરતીનો સમય થયો છે માટે તમે મસ્જિદમાં આવો છો?’ પણ શાસ્ત્રીબુવા માટે અબોટીયું પહેરીને જવું યોગ્ય ન લાગ્યું તેમણે ઉત્તર આપ્યો કે ત્રીજા પ્રહરે સાંજે ચાર વાગે દર્શન કરવા માટે જઈશ. તે પછી આરતીની તૈયારી કરવા લાગ્યા. અહીંયાં મસ્જિદમાં બાબા પાછા આવ્યા અને પોતાના આસન પર આવીને બેઠા. સૌ પૂજા પતી ગઈ અને આરતી પણ પૂર્ણ થઈ. તે સમયે બાબા બોલ્યા કે ‘લાવો પેલા નવા બ્રાહ્મણ પાસેથી દક્ષિણા લાવો’ આ સાંભળીને બાપુસાહેબ બુટ્ટી તરત જ ઉઠીને મૂળે પાસે દક્ષિણા માંગવા માટે ગયા. તે સમયે મૂળે સ્નાન કરીને અને અબોટીયું પહેરીને સ્વસ્થ ચિત્તે પલાંઠી વાળીને પદ્માસનમાં બેઠા હતા. બાબાનો સંદેશો સાંભળીને મૂળેના મનમાં શંકા થઈ કે ‘મારે દક્ષિણા શા માટે આપવાની? હું એક અગ્નિહોત્રી પવિત્ર બ્રાહ્મણ છું. બાબા ભલેને મોટા સંતપુરુષ હોય પરંતુ હું કોઈ એમનો આજ્ઞાધારક શિષ્ય કે ભક્ત થોડો જ છું? મારી પાસે વળી શાની દક્ષિણા માંગે છે?’ આ પ્રકારે એમના મનમાં દ્વિધા ઉત્પન્ન થઈ અને તેમને થયું કે સાઈ જેવા સિદ્ધ મારી પાસે દક્ષિણા માંગે છે અને બુટ્ટી જેવા શ્રીમંત એમનો સંદેશો લાવે છે. આ કેવું? મૂળેના મનમાં શંકા તો હતી જ છતાં તેમણે દક્ષિણા સાથે લીધી. મૂળેના મનમાં બીજો પણ એક સંશય હતો કે આરંભ કરેલું નિત્યકર્મ છે તેને અધુરું રાખીને હું મસ્જિદમાં કેવી રીતે જઈ? ના પણ કહી શકાય એવું નથી! સંશયવાળા જીવાત્મામાં નિશ્ચિતતા હોતી નથી. તેમનું મન સદાયને માટે ડામાડોળ રહે છે. તેમની પ્રગતિ આ લોકમાં થતી નથી. અને પરલોકમાં જાણે થતી નથી. આવા લોકોની ત્રિશંકુ જેવી સ્થિતિ બની જાય છે. છેવટે મૂળેએ મસ્જિદમાં આરતીના સમયે જવાનો નિશ્ચય કર્યો. (ઓ. ૧૦૯-૧૨૬)

મૂળે સભામંડપમાં તો ગયા પણ દૂર ઉભા રહ્યા. પોતે પવિત્ર અબોટીયામાં અને મસ્જિદ તો અપવિત્ર! બાબાની પાસે જવું કેવી રીતે? તેઓ દૂર ઉભા રહીને હાથ જોડી ને કમને વચ્ચે વચ્ચે બાબા ઉપર ફૂલ ચઢાવવા લાગ્યા. એટલામાં એમની દષ્ટિ સામે ચમત્કાર થયો. ગાદી ઉપર બેઠેલા બાબા એકદમ અદૃશ્ય થઈ ગયા. અને તેમના સ્થાને મૂળેશાસ્ત્રીને પોતાના ગુરુશ્રેષ્ઠ શ્રી ધોલપ સ્વામી બેઠેલા જણાયા. ધોલપનાથ મૂળે સાઈનાથની જગ્યાએ દેખાતા હતા. જ્યારે અન્ય ભક્તોને સાઈબાબા દેખાતા હતા. તે ભલેને પહેલાં જ બ્રહ્મીભૂત થયેલા હતા. તેમ છતાં મૂળેને તેનું ખૂબ જ આશ્ચર્ય થયું. ખરું જોતાં તેમના ગુરુ ભલે સમાધિસ્થ થયા હતા છતાં તેઓ મૂળેની નજરો સામે હોય એવું દેખાતું હતું. આ જોઈને મૂળે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયા. અને મનમાં શંકા થવા લાગી કે જો એને સ્વપ્ન કહું તો હું જગત્ત અવસ્થામાં છું, અને જો જગત્ત અવસ્થામાં હોઉં તો ગુરુ કેવી રીતે મારી સામે આવીને ઊભા રહ્યા છે? મનમાં મોટો ગૂંચવાડો ઉત્પન્ન થયો. થોડા સમય માટે તેઓ બિલકુલ ચૂપ અને શાંત થઈ ગયા. પોતાની જાતે પોતાના શરીર પર એક ચુંટલી ભરી જોઈ અને મનમાં બોલ્યા, ‘આ કંઈ ખોટું નથી. મનમાં વગર કારણે સંશય કેમ આવ્યો? હું તો બધાની જોડે અહીં જ છું!’ મૂળેશાસ્ત્રી ભલે સંત ધોલપ સ્વામીના ભક્ત હતા તથા બાબાના વિષયમાં શંકાશીલ હતા. તેમ છતાં આ પ્રસંગ બનવાથી તેઓ શુદ્ધ ભાવે સાઈબાબાના ભક્ત બની ગયા. પોતે બ્રાહ્મણ હતા અને વેદ વેદાંગ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ હતા. મસ્જિદમાં ધોલપ સ્વામીના દર્શન થયા એ જોઈને તેમના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. પછી તે મસ્જિદમાં ગયા. પોતાના ગુરુના ચરણોમાં નમસ્કાર કર્યા. અને હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા. મોઢામાંથી એક શબ્દ પણ નીકળ્યો નહીં. ભગવાં વસ્ત્રોમાં સજ્જ થયેલાં ધોલપ સ્વામીને જોઈને દોડતાં દોડતાં તેમના પગ પકડી લીધા. તેમનું ઉચ્ચ વર્ણનું અભિમાન ઓગળી ગયું. આંખોમાંથી ગેરસમજ ચાલી ગઈ અને પોતાના ગુરુ સાથેની મુલાકાત થતાં તેમને જાણે કે કુબેરનો ખજાનો હાથ લાગ્યો. તેમની સંશયાત્મક ભાવના ચૂર ચૂર થઈ ગઈ. બાબા ઉપર અપ્રિતમ પ્રેમ ઉભરાયો અને અડધી ખોલેલી આંખોથી સાઈનાં ચરણ એકીટશે જોવા લાગ્યા. એવું લાગ્યું કે અનેક જન્મોનાં સારાં કર્મનાં ફળ પ્રાપ્ત થયાં. તેથી સાઈ

મહારાજનાં ચરણોમાં આશ્રય પામ્યા. તેમના ચરણરૂપી તિર્થમાં સ્નાન કરીને જાણે કે નસીબ ઉઘડી ગયું. આરતી માટે ભેગા થયેલા બીજા લોકો આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયા કે, પહેલાં તો મૂળે દૂરથી ફૂલ પધરાવતા અને હવે એકાએક બાબાની પાસે જઈને બાબાના પગમાં મસ્તક મૂકીને શું કરી રહ્યા છે ? અન્ય લોકો જ્યારે બાબાની આરતી ગાતા હતા તે વખતે મૂળે ધોલપ સ્વામીનું નામ જોર જોરથી લઈને તેમની આરતી ગાતા હતા. અને તે આનંદમાં અને તેમના પ્રમમાં તલ્લીન થઈ જતા હતા. મૂળેની શોળુ અને અબોટિયાની જાણે પ્રતિષ્ઠા ઊડી ગઈ. તેમજ છુતઅછુતની અને સામાજિક ઉંચ નીચની યાદ જ રહી નહીં. બાબા સામે સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરી તેમણે આનંદથી આંખો બંધ કરી. પછી ઉભા થઈને જુએ છે, તો ધોલપ સ્વામી અદ્વચ્ચ થઈ ગયા હતા અને તેમની જગ્યા એ સાઈસમર્થને દક્ષિણા માંગતા જોયા. બાબાની આ આનંદ-સ્વરૂપ મૂર્તિ જોઈને તેઓ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. અને પોતાની અસલ શંકાશીલ સ્થિતિનું ભાન રહ્યું નહીં. આ પ્રકારે સાઈમહારાજનો ચમત્કાર જોઈને મૂળેની ભૂખ તરસ નહિ જેવી થઈ ગઈ. પોતાનાં ગુરુના દર્શનથી તેઓ પાવન થઈ હર્ષધેલા થઈ ગયા. મનનું સમાધાન થયું. ફરી પાથા બાબાને દંડવત્ પ્રણામ કરીને છલકાતી આંખે બાબાનાં ચરણમાં માથું મુકીને નમસ્કાર કર્યા. દક્ષિણા જે માંગી તે આપી અને ફરી ચરણમાં મસ્તક મૂક્યું. અશ્રુભીની આંખે તેમનું શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું. કંઠ ગદ્ગદ્ગીત થઈ ગયો અને મન ભરાઈ આવ્યું. તેથી મનના અષ્ટભાવ ઉત્પન્ન થયા. અને તેઓ બોલ્યા, ‘મનનો સંશય મટ્યો અને તે ઉપરાંત મને મારા ગુરુના દર્શન થયાં.’ બાબાની આ અલૌકિક લીલા જોઈને મૂળે સાથે બધાઓનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો, અને આ અનુભવથી તે સર્વને ગેરુનો અર્થ સમજાવ્યો. આ જ સાઈ અને આ જ મૂળે પણ વચ્ચેથી કેવા બદલાયા. તે બાબતનું તેમને આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું. બાબાની કળા કૌશલ્યને કોણ સમજી શકશે ? તેમની લીલાઓ તો અગાધ છે. (ઓ. ૧૨૭-૧૫૦)

આવા જ એક મામલતદાર સાઈ દર્શનની ઇચ્છાથી એક ડૉક્ટર મિત્રને સાથે લઈ શિરડી જવા માટે નીકળ્યા. ડૉક્ટર જ્ઞાતના બ્રાહ્મણ હતા અને ભગવાન શ્રી રામચંદ્રજીના ઉપાસક હતા. પોતે આચરણશીલ હોવાને લીધે સ્નાન સંધ્યા વગેરે શાસ્ત્રોમાં કહ્યા પ્રમાણે તેમને તે પાળવાની ટેવ હતી. તેથી તે એવું માનતા હતા કે શ્રી સાઈબાબા તો મુસલમાન છે જ્યારે પોતાના આરાધ્ય દેવ સીતાપતિ શ્રી રામચંદ્ર ભગવાન છે. તેથી હું સાઈબાબાને નમસ્કાર કરવાનો નથી. તે એમણે પોતાના મિત્રને પહેલેથી જ કહી દીધું હતું. એક મુસલમાનને પગે લાગવું મને ગમતું નથી. આ કારણે પહેલેથી જ શિરડી જવા હું થોડો સંકોચ અનુભવતો હતો. તેવું પણ એમને કહેવામાં આવ્યું હતું. પગે પડવાનો આગ્રહ કોઈ તમને કરશે નહિ, કે કોઈ તે બાબતની જીદ પણ નહીં કરે. છતાંય ધારોકે કોઈ આવો આગ્રહ કરે તો તમે કરતાં નહીં. પણ શિરડી જવાનો કાર્યક્રમ મનમાં પાકો કરો. બાબા પોતે પણ પોતાને નમસ્કાર કરવાનું કોઈને કહેતાં નથી. આ પ્રકારે મામલતદારે આશ્વાસન આપ્યું. તે બાદ ડૉક્ટરને શિરડી જવાની ઇચ્છા થઈ. પછી મિત્રોના શબ્દો ઉપર વિશ્વાસ રાખીને તથા સંશય દૂર કરીને અને દૃઢ નિશ્ચય પૂર્વક તેઓ દર્શન માટે ગયા. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત એ કે, તેઓ જ્યારે શિરડી પહોંચ્યા અને મસ્જિદમાં ગયા ત્યારે પ્રથમ ડૉક્ટરે જ બાબાને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. તેથી મામલતદારને ખૂબજ આશ્ચર્ય થયું. તેમણે પ્રશ્ન કર્યો કે આપે કરેલો નિશ્ચય કેમ ભુલી ગયા ? ‘વળી અમારી પહેલાં તમે એક મુસલમાનને દંડવત્ પ્રણામ કેમ કર્યા ?’ ત્યારે તે ડૉક્ટર નવાઈથી કહેવા લાગ્યા કે મેં શ્યામવર્ણ સુંદર કોમળ અને સુશોભિત સજેલા શ્રીરામનું દર્શન કર્યું અને તેમનું રૂપ જોઈને શુદ્ધ મનથી તેમને નમસ્કાર કર્યા. ભગવાન શ્રીરામ સાક્ષાત પોતે જ આસન ઉપર બેઠા હતા, અને બધાની સાથે વાતો કરતા હતા, અને તેથી થોડી જ ક્ષણોમાં સાઈરૂપ પાછું દેખાવા લાગ્યું. માટે હું તો આભો બની ગયો. શું આને સ્વપ્ન કહેવું ? તે શાના મુસલમાન ? તે તો ચોક્કસ યોગસંપન્ન અવતારી પુરુષ જ હોવા જોઈએ. પાંડુરંગનો ભક્ત ચોખામેળા જ્ઞાતનો મહાર હતો. તેજ રીતે રોહીદાસ ચમાર હતો અને સજન કસાઈ (ખાટકી) હિંસા કરનારો હતો. એમની જ્ઞાતનો વિચાર શા માટે કરવો ? કેવળ જગત ઉપર ઉપકાર કરવા માટે જ અને જન્મ મરણનો ફેરો ચુકવવા માટે જ પોતાનું નિર્ગુણ નિરાકાર રૂપ છોડીને

આ સંત જગતમાં સાકાર સ્વરૂપે પ્રગટ્યા છે. આપણા સાઇ તો પ્રત્યક્ષ ઇચ્છીત ફળ આપનારું કલ્પવૃક્ષ જ છે. એક ક્ષણમાં સાઇ તો બીજી ક્ષણમાં શ્રીરામ થાય છે. મારી હુંપણાની ખોટી સમજ તેમણે દંડવત્ પ્રણામ કરાવીને નષ્ટ કરી નાખી. બીજા દિવસે ડૉક્ટરે વ્રત લીધું કે, જ્યાં સુધી શ્રી સાઇનાથ મહારાજ કૃપા કરતા નથી ત્યાં સુધી મસ્જિદમાં પગ મૂકવો નથી. એમ વિચારી તેઓ શિરડીમાં જ ઉપવાસ પર ઉતર્યા. આમ ત્રણ દિવસ વિતી ગયા અને ચોથા દિવસે જે ઘટના ઘટી તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો. ખાનદેશમાં રહેનારો ડૉક્ટરનો એક મિત્ર અચાનક સાઇબાબાના દર્શન માટે શિરડી આવ્યો. તેની સાથે લગભગ નવ વર્ષના ગાળા પછી મુલાકાત થઇ માટે ડૉક્ટરના મનમાં આનંદ સમાતો ન હતો. ડૉક્ટર તે મિત્રની પાછળ પાછળ મસ્જિદમાં દર્શન કરવા માટે ગયા. ત્યાં જઇને ડૉક્ટરે નમસ્કાર કર્યા તેથી બાબાએ ડૉક્ટરને પૂછ્યું, 'કેમ, ડૉક્ટર ! કોઇ તને બોલાવવા માટે આવ્યું હતું કે ? તો પછી તું આવ્યો કેમ ? તે મને સમજાવ.' આવો માર્મિક પ્રશ્ન સાંભળતા જ ડૉક્ટર શરમથી પીગળી ગયા. પોતાના કરેલા નિશ્ચયની વાત તેને યાદ આવી અને મનમાં પશ્ચાતાપ સાથે ખેદ કરવા લાગ્યા. પરંતુ તે દિવસની મધ્ય રાત્રીએ બાબાની તેમની ઉપર કૃપા થઇ. અને ઊંઘમાં પરમાનંદ સ્થિતિનું માધુર્ય તેણે આપ્યું. ત્યાર બાદ ડૉક્ટર તેમને ગામ પાછા ગયા, છતાં પેલી સંપૂર્ણ સ્વઆનંદની સ્થિતિનો અનુભવ તેમને સતત પંદર દિવસ સુધી રહ્યો અને સાઇચરણોમાં તેમની ભક્તિનો ખૂબ વધારો થયો. (ઓ. ૧૫૧-૧૭૩)

આવા સાઇના એક એક એવા નવા અનુભવો કહી શકાય તેમ છે અને ગ્રંથનું ગૌરવ વધારી શકાય તેવું પણ છે. પરંતુ વિસ્તાર વધી જાય તેના ભયથી સમેટી લઉં છું. આરંભમાં કહેલી મૂળેની વાર્તા સાંભળીને શ્રોતાઓને મનમાં આશ્ચર્ય જરૂર થયું હશે, પરંતુ તેનો બોધ સૌએ સમજી લેવો. જેનો જે ગુરુ હોય, તેમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. બીજી અન્ય જગ્યાએ નહીં, આ જ ભાવાર્થ મનમાં ઠસાવવો જોઈએ. આ સિવાય બાબાનો આ લીલામાં કોઇ બીજો હેતુ હોય એવું મને દેખાતું નથી. જેને જેમ ફાવે તેમ વિચારે પણ અર્થ તો આ જ નીકળે શકે. કોઇની કીર્તિ કેટલી મહાન હોય અને તેની સરખામણીમાં આપણા ગુરુની જરા પણ ન હોય તેમ છતાં પોતાના ગુરુમાં દ્રઢ વિશ્વાસ હોવો જોઈએ. આ જ તેનો ઉપદેશ છે. પોથી પુરાણમાં ખોળવા જઈએ તો તેમાં પણ આ જ ઉપદેશ ભરેલો છે. છતાં તેના પુરાવા મળ્યા વીના દ્રઢ વિશ્વાસ બેસતા બેસતો નથી. પોતાનો પાક્કો વિશ્વાસ ન હોવાં છતાં કેટલાક મનુષ્યો પોતાને આત્મનિષ્ઠ ગણાવીને મહાલે છે. તેમના જન્મોનાં બધાં જ કષ્ટો ઘણીવાર સ્પષ્ટ દેખાઇ આવતાં હોય છે. 'ઇંદ્ર ચ નાસ્તિ પરં ચ ના' - આ નહીં અને તે પણ નહીં જેવી સ્થિતિમાં એક ક્ષણ પણ મનને શાંતિ નથી હોતી, અને પોતે મુક્ત છે તેવી બડાસો મારે છે. (ઓ. ૧૭૪-૧૮૧)

આગળના અધ્યાયની મીઠાસ આનાં કરતાં પણ ખૂબજ વધશે. વારંવાર સાઇનાં દર્શન કરવાથી અમર્યાદિત આનંદનો લાભ મળે છે. હવે પછીના અધ્યાયમાં ભક્ત ભિમાજી પાટીલનો ક્ષયરોગ કેવી રીતે મટાડ્યો અને બાબાએ દર્શન દઇને નાનાસાહેબ ચાંદોરકર પરનો ભરોસો કેવી રીતે સમજાવ્યો તે જાણવા મળશે. માટે કહ્યું છે કે કંઈ પણ નાના જરૂર કરશે । જે બીજા ના કરી શકે ॥ અ. ૧૩ ઓ. ૪૮ કેવળ દર્શનનો જ આ પ્રતાપ છે. જેના માત્ર દર્શન થવાથી પાપમુક્તી થાય છે. આરતી કરીને બાબા આ લોકના ભોગ પોતાના પાલવમાં સંતાડે તેટલા આપે છે, અને પરલોકના ભોગ પણ પુષ્કળ આપે છે. જે બાબા યોગીજનોને દષ્ટિપાત અને નાસ્તિકોને પાપથી સંપૂર્ણ મુક્ત કરે છે, તો પછી આસ્તિકોની તે શી વાત કરવી ? તેઓ તો આપોઆપ જ પાપમુક્ત થઇ જાય છે. જેમની બુદ્ધિ બ્રહ્મમાં સ્થિર થયેલી છે અને જેઓને અપરોક્ષ રૂપે ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થયો તેવા મહાત્માની દષ્ટિ જેની ઉપર પડે તો મોટામાં મોટા પાપોથી પણ મુક્ત થઇ જાય છે. આવી બાબાની સમજ ન શકાય તેવી કળા છે. બાબાનો તમારી ઉપર પ્રેમ છે માટે તમે સૌ તેને શુદ્ધ મનથી સાંભળો. જ્યાં ભક્તિ પ્રેમનો ઉમંગ છે અને જ્યાં જીવોમાં બાબાને આહવાનો છે, ત્યાં જ ખરી માયાનો ઉમળકો પ્રગટે છે અને ત્યાં જ શ્રવણની મઝા આવે છે. અનન્ય ભક્તો માટે જે નિશ્ચિત આશ્રય સ્થાન છે તેવા સાઇ ચરણોને હેમાડપંત નમન કરે છે. એની

કરણીનો કોઈ પાર જ નથી. સંસારના જન્મ મરણના ભય દૂર કરવા માટે બાબા સમર્થ છે. (ઓ. ૧૮૨-૧૮૯)
સર્વનું કલ્યાણ થાઓ. આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનની પ્રેરણા પામેલા ભક્ત હેમાડપંત રચિત
શ્રી સાઈસમર્થના સત્ય ચરિત્ર 'શ્રી સંત ધોલપનું રામદર્શન' આ નામનો બારમો અધ્યાય
અહીં સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ૧૨ નું અર્થ વિવરણ

'જેના પણ જે કોઈ ગુરુ હશે તેમાં જ શિષ્યનો દૃઢ વિશ્વાસ હોવો જોઈએ, અને બીજા સ્થાનોમાં ન હોવો જોઈએ.'
આવા આ અધ્યાયના તાત્પર્ય અને શિક્ષણ માટે હેમાડપંતે આગળ ઉપર ઓ. ૧૭૬માં કહ્યું છે. આ સિવાય આ
અધ્યાયનો બીજો એક સાર છે. આગળના નવમા અધ્યાયમાં બાબાની આજ્ઞા ન સાંભળનાર ભક્તોના થયેલા હાલનું જે
વર્ણન આપણે વાંચ્યું છે. હવે આ અધ્યાયમાં કાકા મહાજની ભાઉસાહેબ ધૂમાળ અને નાનાસાહેબ નિમોણકરના પત્ની
આ બધાઓએ બાબાની આજ્ઞાનું પાલન કર્યું, એટલે તેમને નુકશાન તો ન થયું પરંતુ તેમનાં કાર્યો સિદ્ધ થયાં. નાસિકના
મૂળે શાસ્ત્રી પણ બાબાની ઇચ્છાને માન આપીને દક્ષિણા લઈ મસ્જિદમાં બાબાની આરતી સમયે ગયા હતા. માટે જ
તેમને પોતાના બ્રહ્મલીન ધોલપ ગુરુના ફરીથી દર્શનનો મોકો પ્રાપ્ત થયો.

સારાંશ આપણે કરીએ સંકેત । પણ ના જાણીએ આદિઅંત ।

હિત અહિત જાણે સંત । નથી તેમને કંઈ અજ્ઞાણ ॥૮૩॥

ભૂત ભવિષ્ય વર્તમાન । સર્વનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ।

એમની આજ્ઞાનુસાર વર્તન । કરી ભક્ત થા સુખ સંપન્ન ॥૮૪॥

॥ અધ્યાય ૧૩ ॥

ભીમાજી ક્ષયનિવારણ

(શ્રી સાઈબાબાએ ભીમાજી પાટીલનો ક્ષયરોગ મટાડ્યો)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

શ્રી સાઈબાબાનાં એક વાક્યમાં કહેવાયેલા વચનો આમ તો સંક્ષિપ્ત એટલે કે ઘણાં નાનાં હતાં, પરંતુ અર્થપૂર્ણ હોવાથી સમજવા માટે અઘરાં અને ગહન હતાં. વિશાળ થતાં તે ખૂબ જ સરળ લાગતાં. પણ સુત્રતામાં થતાં તે એટલાં જ અટપટાં લાગતાં હતાં. શ્રી બાબાના શબ્દો તેનું અર્થઘટન કરવા માટે ખૂબ જ ગંભીર અને ઊંડા હતા. પરંતુ તે સાથે અર્થહીન કે વગરકામના બબડાટ જેવા પણ ન હતા. તે શબ્દો વધારે સૌમ્ય, શાંત અને સમતોલ તથા અત્યંત અણમોલ હતા. ગીતાજીના ચોથા અધ્યાયનો બાવીસમાં શ્લોક ‘યદ્વચ્છા લાભ સંતુષ્ટો’ પહેલેથી છેવટ સુધી એક જ સંગતમાં જણાવું રહેવું, દૈવી ગતિથી જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય તેને અનુસરીને વર્તતા રહેવું, સદાય સંતુષ્ટ અને તૃપ્ત છે તેમ રહેવું. તેમજ કદાપિ ચિંતા ન કરવી. તે સમજાવવા માટે બાબા કહેતા ‘અરે હું તો ઘરબાર સિવાયનો ફકીર થઈને બેઠો છું. હું બેફિકર થઈને તથા બધી જ લમણાઝીક છોડીને એક જ જગ્યા પર સ્વસ્થ બેઠો છું, છતાં એ ટાળતાં ન ટળનારી અનિવાર્ય માયા મારા જેવાને પણ સતાવે છે. હું તેને ભૂલી જઈ છું પણ તે મને છોડતી નથી. મને એ સતત જકડી રાખવા માંગે છે. શ્રી હરિની એ આદી માયા છે. બ્રહ્મદેવ જેવાને પણ જો હેરાન કરી નાખે તો મારા જેવા એક લાચાર ફકીરની તો શી વિશાત ? શ્રીહરિ જ્યારે પ્રસન્ન થશે ત્યારે જ એ હારી જશે. શ્રી હરિનું અખંડ ભજન કર્યા સિવાય માયાનું નિવારણ શક્ય નથી.’ બાબા માયાનો મહિમા આ રીતે ભક્તોને કહેતા હતા અને શ્રીહરિની સેવાપૂજાથી એને શાંત અને નિવૃત્ત કરવા માટે જે સદાય ભજન કરતા રહેવાની સ્થિતિમાં રહે છે તેની પ્રશંસા કરતા હતા. (ઓ. ૧-૮)

‘સંતો જ મારું સચેતન અને સજીવ સ્વરૂપ છે.’ એવું ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ભાગવતમાં ઉદ્ધવને જે યોગ્યા શબ્દોમાં કહ્યું છે, એની કોને ખબર નથી ? માટે ભક્તોના કલ્યાણ અર્થે દયાના સાગર એવા સાઈસમર્થ, સત્ય અને અર્થયુક્ત જે કંઈ બોલ્યા તે અતિ નમ્ર થઈને સાંભળીએ. ‘જેમનાં પાપો ધોવાઈ ચૂક્યાં છે તે જ ખરા પુણ્યાત્માઓ મારા ભજનમાં જોડાયા છે. અને તેમને જ મારી ભરણ મળી છે. ‘સાઈ સાઈ’ આવું નિત્ય બોલશો તો હું સાત સમુદ્ર પાર હશો તમે છતાં તમારું કાળજીપૂર્વક રક્ષણ કરીશ. મારા આ શબ્દો પર વિશ્વાસ રાખશો તો ખાત્રીથી તમારું કલ્યાણ થશે. મારે પૂજની મોંઘીદાટ સામગ્રીઓ જોઈતી નથી. આઠ કે સોળ પ્રકારની પૂજની અને વિધિઓની જરૂરિયાત પણ નથી. કેવળ જ્યાં પુષ્કળ ભક્તિભાવ હશે તે જ ઠેકાણે મારી હાજરી રહેશે એવું સમજજો.’ ભક્તોનો પ્રેમ જોઈને બાબા આ પ્રમાણે વખતોવખત કહી ગયા છે. પ્રેમથી ભરેલા તે શબ્દોને ફક્ત યાદ કરીને મનને રમતું રાખીએ એવો આ દયાળુ અને શરણે આવેલાઓની પાછળ પીઠબળ સમાન ‘આ સાઈસખા છે.’ ભક્તોનું ઉપરાણું લઈ એમને શું કમાલ કરી છે તે જુઓ ! મનને એકાગ્ર કરીને આ કથા સાંભળવાથી આપણું કાર્ય સિદ્ધ થશે. સાઈના મુખેથી જે અમૃતવૃષ્ટિ થઈ છે તે જ અહીંયાં આપણો સંતોષ અને સમાધાન છે તથા તે જ પ્રગતિ છે. જેને પોતાનું હિત સાધવાની મનમાં

ઇચ્છા હશે તે શિરડી જવાની દોડધામના કષ્ટથી થોડા કંટાળવાના છે ? (ઓ. ૯-૧૭)

પાછળના અધ્યાયની વાર્તા કંઈક આવી છે. એક અગ્નિહોત્રીને એના બ્રહ્મલીન થયેલા ગુરુના દર્શન આપીને બાબાએ તેને આનંદિત કર્યો. આ અધ્યાય એનાં કરતાં પણ વધારે મધુર છે. એક ક્ષય રોગથી પીડાતા કમબ્જેર ભક્તને સ્વપ્નમાં સન્ન આપીને બાબાએ તેને આરોગ્ય બક્ષ્યું. ‘માટે ભાવિક જનો ! સાઈનાથનું પાપોથી મુક્ત કરાવનારું એવું ગૂઢ ચરિત્રનું શ્રવણ કરો. આ ચરિત્ર પોતાની પુણ્યાઇથી બીજાને પાવન કરનારું છે. તે જાણે કે ગંગાનદીનું પવિત્ર જળ હોય ! આલોક તેમજ પરલોકનું હિત સાધનારું આ ચરિત્ર સાંભળનારા શ્રોતાઓના કાન પણ ધન્ય છે. આ ચરિત્રને જો અમૃતની ઉપમા આપીએ તો અમૃત કાંઈ આ ચરિત્ર કરતાં વધારે મીઠું થોડું હશે ? અમૃત તો પ્રાણોનું રક્ષણ કરે છે, પણ આ ચરિત્ર તો વારંવાર થતા જન્મોના ચક્રવ્યુહમાંથી મુક્તિ અપાવે છે. (ઓ. ૧૮-૨૨)

જે જીવ પોતાને સંપૂર્ણ સત્તાધિશ માનતો હશે અને જેના મનમાં પોતાની ઇચ્છામાં આવે તે પ્રમાણે પોતે વર્તી શકીએ એવું સમજતો હશે તેવાઓએ તો આ કથા અવશ્ય સાંભળવી. જીવ માત્ર જો ખરેખર સ્વતંત્ર છે, તો પછી સુષ્પ ખાતર રાત અને દિવસ મહેનત કરવા છતાં તેના ભાગે દુઃખ જ શા માટે આવે છે ? આ તો નસીબના ખેલ છે. દુઃખો ટાળવા માટે દરેક જગ્યાએ સાવધાની વર્તવા છતાં તે દુઃખો અતિશય તત્પરતાથી તેની શોધ કરીને તેની પાછળ પડે છે તેને શોધીને જ અંપે છે. તે દુઃખોમાંથી છૂટકારો મેળવવા જતાં તે ગળે પડે છે, અને ઝાટકી નાખવાથી વધારે ચોટે છે. જીવમાત્રની આ નકામી મથામણ છે. દરરોજનો મનુષ્યનો આ પરિશ્રમ તેને થકવીને ક્ષીણ કરી નાખે છે. જીવ જો સાચે જ સ્વતંત્ર હોત તો પૂર્ણ પણે સુષ્પોને આધિન રહ્યો હોત અને દુઃખોને લેશ માત્ર પણ સ્પર્શ કરત નહીં. સ્વતંત્ર બુદ્ધિ હોવાને કારણે પાપ કરવા જેવું કદી પણ વર્ત્યો જ ન હોત. એને ખૂબજ પુણ્ય ભેગું કરત અને તેણે સુષ્પોની જ સમૃદ્ધિ ભેગી કરી લીધી હોત. પરંતુ જીવ સ્વતંત્ર નથી. તેની પીઠ પાછળ કર્મતંત્ર હોય છે. આ તંત્રનો ખેલ વિચિત્ર છે. બધાં જ કર્મ કરવાનાં સાધન આ તંત્રના હાથમાં હોય છે. પુણ્યકર્મ થાય છે. તે તરફ તેનું ધ્યાન જાય છે, પણ તેના આપોઆપ પાપકર્મ કરવા માટે વળી જાય છે. શરીર સારાં કર્મોનું સ્થાન શોધવા જતાં નરસાં કર્મો સાથે જોડાઈ જાય છે. (ઓ. ૨૩-૩૦)

હવે પૂના જિલ્લાના જુન્નર તાલુકામાં આવેલા નારાયણ ગામના ભીમાજી પાટીલની કથા સાંભળો. તેમાં જાણે કે અમૃતની મીઠાશ છે. ભીમાજી ઘરનો સુખી સંપન્ન હતો. આવનારા જનારાઓને તે અન્ન વહેંચતો હતો. તેનું મન ક્યારેય ખિન્ન થતું નહીં. તે સદા હસમુખો જ રહેતો. ઇશ્વરનાં કામો અવનવા હોય છે. લાભ કે હાની ન સમજતાં સમજાય છે. કર્મોનું ભોગવવાનું સામે ચાલીને આવે છે અને શરીરમાં ન ધારેલા રોગો પ્રવેશે છે. ભીમાજીને ઇ.સ. ૧૯૦૯માં તેના કમનસીબે શારીરિક પીડા ઉત્પન્ન થઈ. તેને ભયંકર ઉધરસવાળો ક્ષય રોગનો તાવ આવવા માંડ્યો. અને દિવસે દિવસે તે વધતો જ ગયો. તેને સહન ના થાય તેવી ક્ષય રોગની ઉધરસ થવા લાગી. આતી ભીમાજી લાયાર અને નિરાશ થઈ ગયો. તેને મોઢામાં કાયમ ફીણ આવતું. પાણી જેવી ઉલ્ટીઓ થતી અને તેમાં ઘણીવાર લોહી પડવા માંડ્યું. આથી તે ઘણીવાર ગભરાઈ જતો, પેટમાં સતત દુઃખાવો થતો અને તેને બેચેની રોકી શકાતી નહીં. આવા ભયંકર રોગથી પીડાતો ભીમાજી બિછાને પડ્યો. એના હાથ પગ ગળવા માંડ્યા અને શરીરથી તે સુકાતો જ ચાલ્યો. બધા જ ઉપાયો કરી છૂટયા પણ સારું ન લાગતાં તે ખૂબ ત્રાસી ગયો. ખાનપાનમાં જરી પણ રુચિ રહી નહીં. કાંજ જેવો પાતળો અને હલકો ખોરાક પણ તેને જરાય પચતો નહીં. આ બધાને કારણે શરીરમાં અસહ્ય તકલીફ થવાથી ભીમાજી ઘણો જ અસ્વસ્થ થઈ ગયો. તેને કંઈ પણ સૂઝ પડતી ન હતી. તેણે દરેક દેવદેવીઓની પૂજા કરી જોઈ અને વૈદ્ય અને ડૉક્ટરોએ પણ હાથ હેઠા મૂક્યા. બિચારા ભીમાજીની જીવવાની આશા પર પાણી ફરી વળ્યું. તે રોગનાં વિચારોના વમળમાં મનથી ઉદ્દાસ થઈ ગયો. તેને સમજાઈ ગયું કે હવે થોડા જ દિવસનો આ ખેલ છે. દિવસે દિવસે તેને વધારે થાક લાગવા માંડ્યો અને અશક્તિ વધાવ માંડી. તે

જેમ તેમ કરીને દિવસો પસાર કરવા લાગ્યો. તેના કુળદેવતાની આરાધના પણ તેને આરોગ્ય આપી શકી નહીં. જ્યોતિષીઓને અને ભૂતપ્રેતને ભગાડનારા તાંત્રિકોને પૂછી પૂછીને પાટીલ થાક્યો. કોઈ કહેતું, ‘આ કેવો શરીરનો વ્યાધિ છે !’ કોણ જાણે કેવા બદતર નસીબના યોગ છે ! એમ જ લાગતું હતું કે જાણે હવે ભોગ લાગ્યા. મનુષ્યના પ્રયત્નો નક્કામા હોય છે. તે ડૉક્ટર, વૈદ્ય અને હકીમ તે સૌના ઉપચાર કરતાં કરતાં થાક્યો. કોઈનું કાંઈ પણ ઉપજ્યું નહીં. અને બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા. પાટીલ પોતે પણ પુષ્કળ કંટાળ્યો અને બોલ્યો ઓ ભગવાન મેં એવું તો શું કર્યું છે કે કોઈ પણ ઉપાય માફક આવતો જ નથી ? આ તે કેવા પાપ છે ?’ ઇશ્વરનો ન્યાય પણ કેવો વિચિત્ર છે ? જે કોઈ સુખમાં આળોટી રહ્યા છે તેમને ઇશ્વર એક પળ પુરતુંય તેવું સ્મરણ કરવા દેતો નથી. ખરેખર તેની લીલા અજ્ઞયબી પમાડે તેવી છે. પછી જ્યારે તેના પોતાના મનમાં આવે ત્યારે અનેક પ્રકારનાં સંકટોની પરંપરા ઘડી નાખે છે, અને પોતાનું સ્મરણ કરાવડાવીને ભક્તો પાસેથી ‘હે નારાયણ ! તું દોડીને આવ’ તેમ બોલાવે છે. (ઓ. ૩૧-૪૬)

દુઃખોથી આકુળ વ્યાકુળ થયેલા ભીમાજીનો પોકાર સાંભળીને ઇશ્વરનો તેને માટેનો પ્રેમ ઉભરાઈ આવ્યો. અને ભીમાજીને બુદ્ધિ સુઝી કે નાનાસાહેબ ચાંદોરકરને પત્ર લખવો. નાનાસાહેબ મારે માટે કંઈક તો કરશે જ જે બીજા કોઈ કરી શકવાના નથી. પાટીલના મનમાં તેમને માટે આ પ્રકારનો વિશ્વાસ જન્મ્યો. આજે શુભ શુકન થયા. તેણે નાનાસાહેબને વિગતવાર પત્ર લખીને મોકલ્યો. ભીમાજીને નાનાસાહેબની યાદ આવી એટલે સાથે સાથેબાબાની પણ એકદમ યાદ આવી, અને રોગ મટાડવાનું સાધન મળ્યું. સંતોનું કોશલ્ય તર્કની બહારનું હોય છે. કાળચક્રની રચના ગણો કે ગમે તેમ પણ તે ઇશ્વરની જ યોજના હોય છે. માટે અર્થહીન કલ્પના કરીને ખોટી બડાઈ મારવી નહીં. સારી તેમ જ ખરાબ ક્રિયાઓનો સૂત્રધાર ઇશ્વર જ છે. તે જ મારે છે અને તારે છે. સર્વ કાર્ય કરનારો તે એકલો જ છે. પાટીલે ચાંદોરકરને લખ્યું કે ‘હું દવાઓ ખાઈખાઈને ત્રાસી ગયો છું. જીવવાનો હવે કંટાળો આવી ગયો છે. તેથી જગત ઉદાસ લાગે છે. ડૉક્ટરોએ આશા છોડી દીધી છે, તેમજ આ દર્દ મટે એવું નથી, તેવું નિદાન થયું છે. હકીમ વૈદ્યો પણ થાકી ગયા છે. મારી પોતાની આશા પણ મરી પરવારી છે. છતાં આપને એક વિનંતી છે, કે મને તમારી સાથે એક મુલાકાત ગોઠવી આપો. મારા મનની બસ એજ આકાંક્ષા છે.’ ચાંદોરકરે પત્ર વાંચ્યો. તેમનું મન ઉદાસ થઈ ગયું. ભીમાજી એક મોટો અને ભલો સદ્ગૃહસ્થ હતો તેની જાણ હોવાથી નાનાનું મન દ્રવી ઉઠ્યું. તેમણે જવાબ મોકલ્યો ‘સાંભળાનાં ચરણ પકડવાનો ફક્ત આ એક માત્ર ઇલાજ છે તેજ સારા થવા માટેનો એકમાત્ર ઉપાય છે. તેજ માંખે બાપ છે. તેજ બધાના કાન મરડનારી મા છે. બૂમ પાડતાની સાથે સાંભળીને આવશે અને આકુળ વ્યાકુળ થઈને કેડમાં ઉઠાવી લેશે. તેને બાળકોની કાળજી લેવાની ખબર છે. ક્ષયરોગ વળી શું લાવ્યો ? જ્યાં દર્શનથી રક્તપિત્ત જેવો મહારોગ પણ સારો થઈ જાય છે ! શંકા મનમાં જરાયે રાખતા નહીં. શિરડી જાઓ અને એમના ચરણો બરોબર પકડી લો. સૌ બાબા ભક્ત જે કાંઈ માંગે તે તમામ વસ્તુઓ તેમને આપવા માટે વચનબદ્ધ છે. માટે કહી રહ્યો છું કે જલદી કરો અને તેમના દર્શને જાવ. ભયમાં મોટામાં મોટો ભય મૃત્યુનો જ બીજો વળી કયો ? જાવ, સાંભળનાં ચરણમાં આશ્રય લો. તે જ તમને નિર્ભય કરશે. અને મરણના ભયથી છોડાવશે. (ઓ. ૪૭-૬૧)’

અહીં ભીમાજીની વ્યથા અસહ્ય વધી ગઈ હતી અને જીવનનો આખરી સમય પાસે આવી પડ્યો હતો. નાનાનો પત્ર વાંચીને પાટીલને એવા વિચારો આવવા લાગ્યા કે સાંભળાને ક્યારે મળવાનું થશે અને ક્યારે આ કામ પાર પડશે. તેઓ માનસિક રીતે ભાંગી પડ્યા અને બોલ્યા, ‘સરસામાન બાંધવા માંડો, કાલે જ નીકળવાની તૈયારી કરો અને શિરડીની વાટ પકડો.’ આ પ્રમાણે પાકો નિશ્ચય કરી, બધાના સંદેશાઓ લઈને પાટીલ સાંભળાજીના દર્શન માટે શિરડી જવા નીકળ્યા. સાથે સગાઓને પણ તેડી લીધા. મનમાં ઉત્સુકતા હતી કે શિરડી મને કેટલું જલદી દેખાશે ? મસ્જિદના ચોક પાસે આગળના દરવાજા નજીક ગાડી આવી અને ચાર જણા મળીને ભીમાજીને ઉંચકીને મસ્જિદમાં લઈ આવ્યા. નાનાસાહેબ

સાથે જ હતા. માધવરાવ પણ ત્યાં જ હતા. જેમને લીધે સાઈબાબાના ચરણ કમળનો લાભ લેવાનું બધા માટે સહેલું થઈ પડતું તેઓ મસ્જિદના પગથિયા ચઢીને પાટીલ સુધી પહોંચે ત્યાં સુધી પહોંચે ત્યાં જ પાટીલની સામે જોઈને બાબા બોલ્યા, ‘શ્યામા, આ ચોરને બાંધી લાવીને તું કેમ મારે માથે મારે છે ? શું તું આ બરાબર કરે છે ?’ ત્યાં જ ભીમાજીએ સાઈના ચરણકમળ પર મસ્તક ટેકવ્યું અને બોલ્યા ‘હે સાઈનાથ ! હે દીનાનાથ ! આ અનાથ ઉપર કૃપા કરો, અને મને સંભાળી લો.’ ભીમાજી પાટીલની વ્યથા જોઈને સાઈનાથ મહારાજને દયા આવી અને તેની સાથે જ પાટીલને વિશ્વાસ બેઠો કે હવે પોતાની દુઃખભરી પરિસ્થિતિનો અંત આવી જશે. (ઓ. ૬૨-૭૦)

ભીમાજીને આમ અસ્વસ્થ જોઈને કૃપાના સાગર એવા સાઈ સમર્થનું મન અત્યંત દ્રવી ઉઠ્યું અને હસીને બોલ્યા, ‘અહીંયાં બેસ. બધી ચિંતા છોડી દે. બહુ વિચારશીલ માણસો અમથા જ મનસ્તાપ કરીને દુઃખી થતા હોય છે. શિરડીમાં પગ પડતાની સાથે જ તારા બધા બોગોનો અંત આવ્યો છે. સંકટોના સાગરમાં ભલેને ગળા પર્યંત ડૂબેલો હોય કે મહાન દુઃખોના ખાડામાં ઢટાયેલો હોય છતાં જે કોઈ આ મસ્જિદમાઈનો ઓટલો ચઢીને આવ્યો તે સુખી થયો જ સમજો. ‘અહીંનો ફકીર’ મોટો દયાળુ છે. એ તારી વ્યથા મૂળમાંથી જ ખેંચી નાખશે. તે જરૂર પડે કાન પકડનારો છે, અને તેજ પ્રેમથી તારી સંભાળ લેશે. તે માટે તું સ્વસ્થ રહેજે. ચિંતા કરીશ નહીં. જાઓ ભીમાબાઈ ને ઘરે રહો. એક બે દિવસમાં તને સારું લાગશે.’ શ્રીબાબાના મુખેથી આ શબ્દો સાંભળીને જાણે કે એકાદ મૃત્યુ પામેલા માણસ પર અમૃત વર્ષાનું સિંચન થતાં તેને ફરી પાછું જીવનદાન મળે છે તેવો ભાસ થયો અને તેથી પાટીલને મનનું સમાધાન થયું. જેવી રીતે મૃત્યુના દ્વારે ગયેલાને અમૃત મળે અને તરસથી પીડાતા જનને પાણી મળે તેવી જ રીતે પાટીલને પોતાને વિષે સમાધાન થયું. આ પહેલાં દર પાંચ મિનિટે તેના મોમાંથી ખાંસી સાથે લોહી આવતું હતું, પરંતુ બાબાની સામે એક કલાક બેઠા બાદ લગભગ તે બંધ થઈ ગયું. બીમારી શાની છે તે તપાસીને જોયું નહીં અને રોગનું કારણ શું છે તે પણ પૂછ્યું નહીં. ફક્ત કૃપાદષ્ટિથી જ રોગ મૂળમાંથી કાઢી નાખ્યો. સંતની કૃપા દષ્ટિ જ આમ કરવામાં પુરતી છે. સુકાઈ ગયેલી ડાળી ઉપર સુંદર અંકુરો ફૂટી નીકળે છે, વસંત ઋતુની ગેરહાજરીમાં પણ ફૂલોનાં ઝુમખાં ખીલી ઉઠે છે, તે પછી સુકાવા જેવી ડાળી ફળોથી ખીચોખીચ ભરાઈ જાય છે. રોગ શું કે આરોગ્ય શું ? તેને ભોગવ્યા સિવાય માણસનો છુટકો નથી. બીજા કોઈ પણ ઉપાય ચાલતા નથી. ફક્ત ભોગવવાથી જ એનો નાશ થાય છે. તે ચોક્કસ પણે ઘડનારી વાત છે. તેને ભોગવ્યા સિવાય કોઈ પણ ઉપાયે તેની નિવૃત્તિ થતી નથી. પણ જો કોઈ સારા નસિબે કોઈ એકાદ સંતના દર્શન થઈ જાય તો તે રોગમુક્તિનું ઔષધ બની જાય છે. પછી રોગથી પીડાતો એ માનવ પોતાના રોગ અને તેનાથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખોને યાતના વિના સહન કરી શકે છે. રોગ કઠોર પીડા અને કલેશનો અનુભવ કરાવે છે. પરંતુ સંત કરુણાભરી દષ્ટિથી તે રોગોનું નિવારણ કરે છે અને દુઃખની ખબર પડવા દેતા નથી. બાબાના શબ્દો જ ખાત્રીદાયક હતા. તે શબ્દો ગુણ આપનારા રામબાણ ઔષધ જેવા હતા. એક પરમ ભક્તો ખરાબ મેલેરિયા તાવ કાળા કુતરાને દહીં ભાત ખવડાવતા તે સારો થઈ ગયો હતો. એક કથામાં આ બીજી વાર્તા લાગશે પરંતુ તેને સારાંશરૂપે સાંભળો તો તેની ઉચિતતા દેખાઈ આવશે. તેની યાદ આપનારો પણ સાઈ જ છે. ‘મારી કથા હું જ કરીશ’ એવું સાઈ એ કહ્યું છે માટે તેમણે જ આ સમયે આ કથાની મને યાદ દેવડાવી છે. (ઓ. ૭૧-૮૭)

બાબા ગણપત શિંપી નામનો એક દરજી બાબાનો મોટો ભક્ત હતો. એક દિવસે તે બાબાની સામે અતિશય લાચારી સાથે ગરીબડું મોં કરીને વિનંતી કરવા લાગ્યો. ‘બાબા એવું તે મેં શું પાપ કર્યું છે, કે આ મેલેરિયાનો તાવ મને છોડતો નથી ? પુષ્કળ ઉપાય કર્યા તેમ છતાં તે આ શરીરમાંથી જતો નથી, તો એને માટે હું શું કરું ? વનસ્પતિના અર્ક અને ઉકાળા વગેરે ઔષધીઓના બધા ઉપચાર કર્યા. હવે તમે જ કંઈ ઉપાય બતાવો જેથી કરીને આ તાવ મારો પીછો છોડે.’ આ સાંભળી, બાબાના મનમાં દયા આવી અને જવાબ આપ્યો, ‘દહીં ભાત મેળવેલા થોડા કોળિયા લક્ષ્મીદેવીના મંદિર પાસે

કાળા કૂતરાને ખવડાવ એટલે તરત જ સારો થઈ જઈશ.' બાબા ગભરાતો ગભરાતો ગયો અને ઘરે જઈને ઢાંકી રાખેલો ભાત અને દહીં તેને મળ્યાં. બાબા મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે દહીં તો મળ્યું પણ મંદિર પાસે કાળો કૂતરો તો વળી આ સમયે કેવી રીતે મળશે ? પરંતુ બાબાની આ ચિંતા વગર કામની હતી. તેણે બાબાના કહ્યા પ્રમાણે જગ્યા ઉપર જઈને જોયું તો ત્યાં કાળુ કૂતરું પૂછડી હલાવતું આવતું જોયું. આ યોગાનુયોગ જોઈને બાબાના મનમાં ખૂબ આનંદ થયો. દહીં ભાત કહ્યા પ્રમાણે ખવડાવ્યા અને તેની જાણ બાબાને કરી. કહેવાનો અર્થ એ કે એ જે કંઈ ઘટના ઘટી પરંતુ તે દિવસથી બાબાને ટાઢિયો તાવ મટી ગયો અને તેને આરામ થઈ ગયો. (ઓ. ૮૮-૯૭)

આવી જ રીતે એક વખતે બાપુસાહેબ બુટ્ટીને શરીરમાં ઠંડી ચઢી અને એકસરખા જુલાબ અને ઉલ્ટીઓ થવા માંડી. દવાદારુથી કબાટ ભરેલું હતું પરંતુ તેમાંથી એકેય દવા માફક ન આવી. બાપુસાહેબ ખૂબ ગભરાયા અને ચિંતામાં પડ્યા. સતત થતાં જુલાબ અને ઉલ્ટીઓને કારણે તેઓ ખૂબ અશક્ત થઈ ગયા. તેમનામાં બાબાના નિયમિત દર્શન કરવા જવાની શક્તિ રહી નહીં. આ વાત બાબાના કાને પહોંચી. તેમને બાપુસાહેબને બોલાવ્યા અને પોતાની સામે બેસાડીને કહ્યું, 'ખબરદાર ! હવે પછી શૌચ માટે જવું નહીં. ઉલ્ટીઓ પણ અટકી જવી જોઈએ.' પછી એમની સામે જોતા હાથના અંગુઠા પાસેની આંગળી હલાવીને બાબાએ પાછા એ જ શબ્દોનો પુનઃ ઉચ્ચાર કર્યો. બાબાના આ શબ્દોની ઘાક એટલી બધી હતી કે આ બંને વ્યાધી પોબારા ગણી ગયા. અને બુટ્ટીને આરામ થઈ ગયો. વળી એક વખતે શિરડીમાં ઝાડા ઉલ્ટીનો વાવર શરૂ થયો. બુટ્ટીને પણ એનો ત્રાસ થવા માંડ્યો. તેમને સતત ઉલ્ટી અને જુલાબ થવાથી અને તરસને લીધે પેટમાં અમળાવા લાગ્યું. ડૉક્ટર પિલ્લે તેમની પાસે જ હતા. તેમણે બધા જરૂરી ઉપાયો કર્યા. પરંતુ આખરે જ્યારે એક પણ ઉપાય ચાલ્યો નહિ ત્યારે તેઓ બાબા પાસે ગયા. જે જે બન્યું હતું તે જ પ્રમાણેનું બધું કહીને પૂછ્યું, 'કોફી આપવી કે પાણી આપવું ? શું યોગ્ય છે ?' ત્યારે બાબા બોલ્યા, 'તેમને દૂધ પિવડાવો અને અખરોટ, બદામ અને પિસ્તા ખવડાવો. તેને ખીર જેવું પીવા માટે આપો એટલે તેની તરસ મટી જશે અને રોગ પણ સારો થઈ જશે.' આવું વિચિત્ર પીણું પીવડાવ્યા બાદ બુટ્ટીને તકલીફ ઓછી થઈ ગઈ અને સારા થઈ ગયા. 'અખરોટ, બદામ અને પીસ્તા જેવી વસ્તુ ખાવા છતાં તેમને તરત જ આરામ થઈ જવો તે કેવી મોટી આશ્ચર્યની વાત છે ! પરંતુ બાબાના શબ્દો એ જ વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધાનું મોટું સ્થાન હોવાથી બધું જ સફળ થતું હતું. જેથી મનમાં જરાય શંકા આવતી નથી. (ઓ. ૯૮-૧૦૯)

એક વખતે આળંદીના એક સ્વામી તેમની ખુશીથી સાંભળીને દર્શન કરવા માટે શિરડી આવ્યા અને બાબાના નિવાસસ્થાન મસ્જિદમાં જઈ પહોંચ્યા. તેમને કાનની બીમારી હતી. તેથી તેઓ કાયમી અસ્વસ્થ અને અનિદ્રાની અવસ્થામાં રહેતા હતા. તેમણે શસ્ત્રક્રિયા કરાવી હતી છતાં લેષમાત્ર ફરક પડ્યો નહીં. શિરડી આવ્યા બાદ ખૂબ સણકા મારવા લાગ્યા અને દુઃખાવો વધ્યો. હવે કોઈ ઉપાય રહ્યો નહીં એમ લાગતાં તેમણે શિરડીથી પાછા ફરી જવાનો વિચાર કર્યો અને તે માટે બાબાના આશીર્વાદ લેવા ગયા. સાંઈચરણમાં નમસ્કાર કરીને ઉદી પ્રસાદ મેળવ્યા બાદ સ્વામીએ બાબાને કહ્યું કે સાંઈ સદાય આપની કૃપા અમારા પર રહે તેવા આશીર્વાદ આપો. માધવરાવ દેશપાંડે તે સમયે ત્યાં જ હતા. તેમણે સ્વામીના કાનના દર્દ અંગે બાબાને વિનંતી કરી અને બાબાએ પણ 'અલ્લા અચ્છા કરેગા' એમ કહીને સ્વામીને આશ્વાસન આપ્યું. આવા આશીર્વાદ મળતાં જ સ્વામી પૂના પાછા ફર્યા. ત્યાંથી આઠ દિવસ બાદ તેમનો પત્ર આવ્યો કે કાનમાં જે સતત સણકા મારતા હતા તે જે ક્ષણે બાબાએ આશીર્વાદ આપ્યો એ જ ક્ષણથી ગાયબ થઈ ગયા. ફક્ત સોજે જ રહ્યો હતો. ફરીથી શસ્ત્રક્રિયા કરાવવી તે વિચારે તે મુંબઈ આવ્યા અને પહેલાના ડૉક્ટર પાસે ગયા. પરંતુ બાબાની લીલા કોણ જાણે ? કાન તપાસતાં ડૉક્ટરને સોજે કયાંય દેખાયો જ નહિ આથી ડૉક્ટર બોલ્યા, 'આમાં હવે શસ્ત્રક્રિયાની કોઈ જરૂર

નથી.’ આ પ્રકારે બાબાના ફક્ત મૌખિક આશીર્વાદથી સ્વામીની ભયંકર ચિંતા દૂર થઇ ગઇ. બધાને તે ઘટનાની ખૂબ જ નવાઇ લાગી. (ઓ. ૧૧૦-૧૧૮)

આવી જ બીજી એક કથા આ પ્રસંગના અનુસંધાનમાં ધ્યાનમાં આવી જે શ્રોતાઓને કહીને પછી આ અધ્યાય સમાપ્ત કરીએ. મસ્જિદમાં સભામંડપની ફરસ પર જે દિવસે પથ્થર બેસાડવાની શરૂઆત થઇ તેના આઠ દિવસ પહેલાં કાકા મહાજનીને સહન ન થાય એવું અજીર્ણ થયું હતું. પુષ્કળ જુલાબ થવાથી તેઓ ખૂબ જ ત્રાસી ગયા હતા. પણ મનમાં તે મનમાં બાબા ઉપર અતૂટ વિશ્વાસ રાખીને કોઇ પણ પ્રકારના ઉપચાર કરતા ન હતા. સાઇબાબા પૂર્ણ અંતજ્ઞાની છે એ મહાજની જાણતા હતા. માટે આ તકલીફની બાબાને જાણ કરી નહીં. જ્યારે મનમાં આવશે ત્યારે તેઓ પોતે જ એને મટાડી દેશે. એવો વિશ્વાસ હોવાને કારણે આ વ્યાધિને ચૂપચાપ જ સહન કરતા રહ્યા. પોતાના સર્વભોગ આનંદથી ભોગવી લેવા પરંતુ બાબાની પૂજામાં કોઇ ખલેલ પડે નહિ એવી એક પ્રબળ ઇચ્છા સદા કાકાના મનમાં રહેતી. જુલાબ કેટલીયે વખત અને ગમે ત્યારે થવા લાગ્યો ત્યારે પણ આરતીની સેવા ન ચૂકાય માટે કાકાએ શું કર્યું તે જુઓ ! એક પાણી ભરેલો લોટો અંધારામાં પણ હાથ લાગે એવી રીતે મસ્જિદની એક બાજુ મૂકી રાખ્યો. પોતે બાબાની પાસે બેસીને ચરણ સેવા કરતા હતા. તેઓ આરતીમાં દરરોજની માફક હાજર રહેતા અને રોજનો નિયમ પૂરો કરતા. જો પેટમાં ચૂંક આવે તો પાણી ભરેલો લોટો પાસે જ રહેતો. એકાંત સ્થળ પર જઇને શૌચક્રિયા પતાવીને પાછા આવી જતા. તાત્યા કોતે પાટીલે ફરસ બનાવવાની આજ્ઞા માંગતાં બાબાએ એમને શું કહ્યું તે જુઓ, ‘હું લેંડી તરફ જઈ છું. ત્યાંથી પાછો આવું એટલે ફરસનું કામ શરૂ કરજો.’ બાબા પાછા આવ્યા, આસન પર જઇને બેઠા, ત્યાં કાકામહાજની સમયસર આવ્યા અને ચરણ સેવા શરૂ કરી. એટલામાં કોપરગાંવથી ટાંગો આવી પહોંચ્યો. જેમાં મુંબઇના ભકતો આવી પહોંચ્યા. પૂજા સાહિત્યના સરસામાન સાથે તેઓએ મસ્જિદમાં ઉપર જઇને બાબાને નમસ્કાર કર્યા. બીજી મંડળીઓ સાથે અંધેરીના પાટીલ પણ આવ્યા હતા. પૂજા માટે ફૂલ અને અક્ષત લઇને રાહ જોતા બેઠા હતા. એટલામાં નીચેના પટાંગણમાં જ્યાં હાલમાં રથ મૂકવામાં આવે છે. બરોબર ત્યાં જ કોદાળી મારીને ભોયતળિયું સરખુ કરવાની શરૂઆત થઇ. કોદાળી મારવાના ધાનો અવાજ કાન પર પડતાં બાબાએ વિચિત્ર બૂમ પાડી, આંખો મોટી કરી અને નૃસિંહઅવતાર ધારણ કર્યો. ‘કોદાળીનો ફટકો કોણે માર્યો ? એને હું કમ્મરમાંથી લટકાવી અડગો કરી નાખીશ.’ એમ બોલીને સટકો હાથમાં લઇને ઊભા થયા. આથી બધાને મનમાં ધ્રાસકો પડ્યો. મજૂર તો કોદાળી ફેંકીને ભાગ્યો. જે તે બધા ઉઠીને ભાગવા માંડ્યા. કાકા સુદ્ધાં ગભરાયા એટલામાં તેમનો હાથ પકડી લીધો અને બોલ્યા, ‘તું ક્યાં જાય છે ચલ નીચે બેસ.’ પછી તાત્યા કોતે પાટીલ અને લક્ષ્મીબાઇ કે જે મને આગળ ઉપર બાબાએ પોતે પ્રાણ છોડતાં પહેલાં નવ રૂપિયાનું અપૂર્વ દાન આપ્યું હતું. તેવી જ રીતે ભૂખ લાગી છે, એમ કહીને ભાખરી મંગાવી અને તે લાવતાં જ બાબાએ પાસે ઉભેલા કૂતરાને ખવડાવી અને ભૂખથી વ્યાકુળ થયેલા મુંગા પ્રાણીની પણ ભૂખ સમજવી એનું શિક્ષણ આપ્યું. તેમની ઉપર પણ બાબાએ ગાળોનો વરસાદ વરસાવ્યો. આંગણાની બહાર જે લોકો ઊભા હતા તેમને પણ ગાળો ભાંડી અને દોડાદોડ થઇ એવામાં બાબાએ ત્યાં નીચે પડેલી કોઇની શેકેલી મગફળીની થેલી લીધી. બાબાને ગુસ્સે થયેલા જોઇને જે ડરના માર્યા ચારે તરફ ભાગી ગયા હતા એમાંના એ મસ્જિદમાં પડેલી થેલી હતી. થેલીમાં દાણા આશરે એક શેર જેટલા હતા. બાબાએ મુઠી ભરીને બહાર કાઢીને મસળીને ફૂંક મારી સાફ કરવાની શરૂઆત કરી. પછી તે સ્વચ્છ થયેલા દાણા કાકા મહાજનીને ખાવા માટે આપવા લાગ્યા. એક બાજુ ગાળો અને બીજી બાજુ દાણા મસળવાનું ચાલુ હતું. મહાજનીને કહેવા લાગ્યા ‘ખાઇ....જી’ અને એમના હાથ પર સાફ કરેલા દાણા મુકતા ગયા. થોડા પોતાનાં મોઢામાં પણ નાખતા હતા. આ પ્રકારે થેલી ખાલી કરી નાખી. પછી

દાણા ખલાસ થતાં બોલ્યા ‘મને તરસ લાગી છે પાણી લાવ’ કાકાએ ઝારી ભરીને પાણી આપ્યું. પોતે પીધું અને કાકાને કહ્યું ‘લે... પી...જા’ કાકાએ ઝારીમાંથી પાણી પી રહ્યા બાદ બાબા બોલ્યા, ‘જા તારા જુલાબ બંધ થઈ ગયા. પેલા બ્રાહ્મણો ક્યાં મર્યા છે ? જા એમને લઈ આવ.’ ત્યાં બધી મંડળી પાછી આવીને મસ્જિદમાં પહેલા હતા તેમ ગોઠવાઈ ગયા. અને ફર્શ બેસાડવાનું કામ પાછું શરૂ થયું. કાકાનું અજીર્ણ મટી ગયું. જુલાબ ઉપર સિંગના દાણાનો આ તે કેવો ઉપચાર ? પરંતુ સંતોના શબ્દો એ જ દવા હોય છે. સંતોના શબ્દોને જે પ્રસાદ સમજે છે, એમને બીજા કોઈ પણ પ્રકારના ઉપચારોની કે ઔષધની જરૂર રહેતી નથી. (ઓ. ૧૧૯-૧૪૭)

મધ્ય પ્રદેશના હરદા શહેરના એક ગૃહસ્થ પેટના વ્યાધિથી ચૌદ વર્ષથી ત્રાસી ગયા હતા. તે બધા જ ઇલાજ કરી ચૂક્યા હતા પણ એનું કારણ મળતું ન હતું. એમનું નામ દત્તોપંત હતું. એમના કાન પર એવી વાત આવી કે શિરડીમાં સાઈબાબા નામના કોઈ મહાન સંત છે. અને જેમના દર્શન માત્રથી લોકોને અસાધ્ય રોગોમાંથી મુક્તિ મળે છે. આવી શ્રીસાઈની કીર્તિ સાંભળીને દત્તોપંત શિરડી બાબાના ચરણમાં નમસ્કાર કરવા પહોંચી ગયા. બાબાને નમસ્કાર કર્યા અને કરુણ ચહેરે બાબા સામે જોવા લાગ્યા અને બોલ્યા, ‘બાબા ! ચૌદ વર્ષ વિત્યા પણ આ પેટનો દુઃખાવો પીછો છોડતો નથી. બસ થયો આ દુઃખાવો, હવે હું એનાથી કંટાળી ગયો છું. હવે એ દુઃખાવો સહન કરવાની પણ શક્તિ નથી રહી. જીંદગીમાં કોઈને માર્યો નથી કે કોઈને નુકસાન પહોંચાડ્યું નથી કે કોઈ દિવસે માબાપનું અપમાન કર્યું. પાછલા જન્મોનું તો કંઈ યાદ નથી. તો પછી આ અસહ્ય વેદના કેમ કરીને સારી થશે ?’ સંતોની કેવળ પ્રેમભરી આંખોથી જ અને એમના પ્રસાદરૂપી આશીર્વાચનોથી રોગ સારા થઈ જતા હોય છે. બીજા કશાની જરૂર નથી હોતી. એવો જ અનુભવ દત્તોપંતને આવ્યો. બાબાનો હાથ મસ્તક પર પડતાં અને ઉદ્દી, વિભૂતી તેમજ આશીર્વાદ પામતાં આનંદ થયો. પછી મહારાજે એમને શિરડીમાં જ રોકી રાખ્યા અને આસ્તે આસ્તે બાબાની કૃપાથી જ સારો થયો હતો. સારાંશ એટલો કે ગુણ તો બાબાએ કહેલા ઔષધમાં નથી. પણ એમના બોલેલા શબ્દોમાં છે અને એમણે આપેલા આશીર્વાદોમાં છે. (ઓ. ૧૪૮-૧૫૫)

આવા બે મહાનુભાવ ! એમના મનની મોટાઈ અને પ્રભાવનું હું શું વર્ણન કરું ? દરેક સજીવ અને નિર્જીવ વસ્તુ ઉપર એમનો જ સદ્ભાવ રહેતો, અને પરોપકાર કરવો એ એમનો મૂળ સ્વભાવ હતો. આવી શબ્દોની સ્તુતિ ગાતાં જતાં એક કરતા અનેક નવી નવી વાતો યાદ આવે છે. ત્યારે પાછળ કહી ગયા પ્રમાણેનું ભીમાજીનું ચરિત્ર આગળ ચલાવીએ. બાબાએ થોડી ઉદ્દી મંગાવી અને ભીમાજીને થોડી આપી, તથા થોડી એમના કપાળ ઉપર ઘસી દીધી. તે જ હાથ ભીમાજીના માથા ઉપર મૂક્યો અને તેમને તેમના મુકામ પર પાછા ફરવાની આજ્ઞા મળી. તેથી પાટીલને એન પડ્યું અને પોતે જ પોતાની મેળે ચાલીને ગાડી સુધી ગયા. ત્યાંથી બાબાના કહ્યા પ્રમાણે તેઓ ભીમાબાઈના ઘરે ગયા. એ જગ્યા થોડી નાની અને અડચણવાળી અને સાંકડી હતી. પણ એમને બાબાએ સૂચવેલ એ જ એનું મહત્ત્વ હતું. માટીના તાજા થર થાપીથાપીને ભીની જમીન સપાટ અને લીસી કરેલી જે થોડી ભેજવાળી હતી. તેમ છતાં પાટીલે બાબાની આજ્ઞા માનીને ત્યાં જ પોતાની સગવડ કરી લીધી. ભીમાજીને ગામમાં ખૂબ જ ઓળખાણ હતી. ઘરે તો મોટી અને સૂકી જગ્યા મળી ગઈ હોત. પરંતુ બાબા મુખમાંથી જે સ્થાનનું નામ નીકળ્યું તે છોડીને કોઈ અન્ય સ્થાન માટેનો પાટીલે વિચાર કર્યો નહીં. ભીમાબાઈને ત્યાં અનાજના બે ખાલી કોથળાઓ પાથરીને એની ઉપર ભીમાજી સાંકડે સાંકડે સ્વસ્થ મને સૂઈ ગયા. પછી તે રાત્રે એક એવી ઘટના બની કે ભીમાજીને સ્વપ્ન આવ્યું. બચપણના નિશાળના માસ્તર આવ્યા અને પાટીલને મારવા લાગ્યા. હાથમાં એક છડી લઈને મારી મારીને એમની પીઠ સુજવી દીધી. કવિતાની એક ટૂંક મોઢે કરવા માટે પોતાના શિષ્યને ખૂબ ત્રાસ આપ્યો, એ રચના કઈ કવિતાની હતી વળી ? એ જાણવાનું મોટું કુતૂહલ શ્રોતાઓના મનમાં થશે, માટે એના અક્ષરે અક્ષર જે મેં સાંભળ્યા તે હું નીચે રજૂ કરું છું.

કવિતા

જીસ ગમે પદ અન્ય ગૃહી, જર ઠેવિયલેં જાણૂ સર્પશિરી ।

વાક્ય જિયેં અતિ દુર્લભ, જયાપરિ દુર્ભિળ તેં ધન લોભિકારી ।

કાંતસમાગમ તેંચ ગમેં સુખપર્વ, નસે જરિ ચિત્ત ધરી ।

શાંત મનેં નિજકાંતમતેં, હરિ કૃત્ય 'સતી' જનિં તીચ ખરી ॥

(બીજા ઘરે પગ મૂકતાં જ તે સ્ત્રીને એવું લાગ્યું કે જાણે સાપના માથા પર મૂક્યો, જેના મોઢાના શબ્દો સાંભળવા ખરેખર ખૂબ અઘરા હોય છે. જાણે કે લોભિયાના હાથમાં પૈસો હોય તો પણ ખબર નથી પડતી. પતિનો સહવાસ જ જેની સુખની અણમોલ સંધી છે, પછી ઘરમાં પૈસો હોય કે ન હોય, પોતાના પતિનું મનગમતું કોઈ પણ કામ તે સંતુષ્ટ મનથી કરે છે. એ જ આ જગતમાં ખરી 'સતી' અને પતિવ્રતા સ્ત્રી કહેવાય છે.)

પરંતુ એ શિક્ષા શા માટે એ વાત જરાયે સમજતી ન હતી. પેલો નિશાળનો માસ્તર હાથમાંથી લાકડીને છોડતો ન હતો. તે પુષ્કળ જીદે ચઢેલો હતો. ત્યાં પાછું બીજું સ્વપ્ન શરૂ થયું. તે તો એના કરતાંયે વિચિત્ર હતું. કોઈ એક સદ્ગૃહસ્થ છાતી ઉપર ચઢીને બેસી ગયો હોય એવો ભાસ થયો. એને ચટણી વાટવાનો પથ્થર હાથમાં લીધો, અને ભીમાજીની છાતી ઉપર ચટણી કે મસાલો વાટતો હોય તેમ છાતી ઉપર ફેરવવા લાગ્યો. ભીમાજીના પ્રાણ આકુળ વ્યાકુળ થઈ કંઠે આવ્યા. જાણે કે સ્વર્ગમાં સિધાવ્યા. પછી સ્વપ્ન પૂરું થયું અને ભીમાજીને ઘસઘસાટ ઉંઘ આવી ગઈ. તેના કારણે તેમના મનને થોડી વિશ્રાંતિ મળી. બીજે દિવસે સૂર્યોદય થતા પાટીલ જાગ્યા. તેમનાં મનમાં અપૂર્વ સ્ફૂર્તિ લાગવા માંડી અને રોગનો વિચાર એકદમ નહીં જેવો થઈ ગયો. ચટણી વાટવાનો પથ્થર અને સોટીના સોળ એ જોવાનું યાદ કોને હતું ? સ્વપ્નને લોકો આભાસ કહે છે. પરંતુ કોઈ કોઈવાર તેનો ઉલ્ટો અનુભવ પણ થાય છે. પાટીલનો રોગ એ જ ક્ષણે પૂર્ણપણે નાશ થયો અને દુઃખનું નિવારણ થયું. પાટીલ મનથી ખૂબ હરખાયા અને સંતુષ્ટ થયા. એને એવું લાગવા માંડ્યું કે જાણે પોતાનો પૂર્વજન્મ થયો છે. તે આસ્તે આસ્તે બાબાનાં દર્શન માટે નીકળ્યા. બાબાનું ચંદ્ર જેવું મુખ જોઈને પાટીલના મનમાં આનંદની ભરતી આવી, અને એમનો પોતાનો ચહેરો આનંદથી ખીલી ઉઠ્યો. આંખોમાં ગ્લાની છવાઈ ગઈ અને તંદ્રા લાગી ગઈ. પ્રેમનાં અશ્રુ વહેવાં લાગ્યાં. બાબાનાં ચરણોમાં મસ્તક મુકીને તે કહેવા લાગ્યા 'માસ્તર માર અને છાતી ફાડવાનાં પરિણામ અચૂક ગુણકારી નિવડયાં. આ ઉપચારનો ફોડ પાડવો મારા જેવા પામર માણસ માટે કંઈ શક્ય નથી. માટે હું બાબાનાં ચરણ પર મારું માથું ટેકવી દઉં છું. આનાથી જ મને સમાધાન થશે. આ સિવાય અન્ય કોઈ ઉપાય નથી. હે બાબા સાથે ! તમારી અજ્ઞયબી કોઈપણ જાતની ચિંતા કે તર્ક વગરની છે.' આવી પરાક્રમી સ્તુતિ કહેતાં કહેતાં પાટીલ ત્યાં શિરડીમાં લગભગ એક મહિનો રહ્યા. તેમજ ત્યારબાદ નાનાસાહેબના ઉપકાર માની કૃતાર્થ થઈને પાટીલ પોતાના ગામ સુખરૂપ પાછા ફર્યા. (ઓ. ૧૫૬-૧૭૮)

આવા એ ભક્તિ અને શ્રદ્ધાયુક્ત અને આનંદથી પરિપૂર્ણ ચિત્તે અને સાઇબાબાના ઉપકારની જેને પૂરેપૂરી જાણકારી છે એવા ભીમાજી પાટીલ ઉપરાઉપરી શિરડી આવવા લાગ્યા. સાઇબાબાને તો ફક્ત બે હાથ, મસ્તક અને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ એ જ જોઈએ. ઉપકારની ભક્તોને જાણકારી રહે એટલે બસ. અમુક લોકો સંકટગ્રસ્ત થતા, જેવી રીતે સત્યનારાયણ ભગવાનનું વ્રત કરે છે અને એમાંથી પરિપૂર્ણ પાર પડતાં જેવી રીતે એનું વ્રત વિધિ સાથે યથા સ્થિતિ કરાવે છે, તેવું જ પાટીલ ત્યારથી સત્ય સાઇનું વ્રત યથા શાસ્ત્ર સ્નાન કરીને 'બ્રહ્મચર્યનું' પાલન કરીને દર ગુરુવારે સતત કરવા લાગ્યા. લોકો જ્યારે સત્યનારાયણની કથા વાંચતા ત્યારે ભીમાજી દાસગણુ કૃત લીલામૃત,

અર્વાચીન ભક્ત સાઈનું ચરિત્ર પ્રેમપૂર્વક વાંચતાં. આ ગ્રંથમાં ૪૫ અધ્યાયોમાં દ્વાસગણુ મહારાજે અનેક ભક્તોનાં ચરિત્રનાં વર્ણન કરેલાં છે. એમાંના સાઈનાથ માટે ત્રણ અધ્યાયો એટલે જ સત્ય સાઈની કથા, જે દરેક વ્રતોમાં એક ઉત્તમ વ્રત સમજીને પાટીલ વાંચતા હતા. આથી એમને અતિશય સુખ મળ્યું અને મનને શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ. પાટીલ હંમેશા સ્નેહીઓ અને સંબંધી સાથે ભેગા કરી આનંદથી અને નિયમિત સત્ય-સાઈ વ્રત કરતા હતા. નૈવેદ્ય બનાવવાની એ જ રીત લોટ, ઘી, ખાંડ વગેરે સત્યનારાયણની કથામાં સવાઈ સામગ્રી લઈને પ્રસાદ બનાવીએ છીએ તેવો. ત્યાં નારાયણ અને અહીંયા સાઈ બંને ઠેકાણે ક્યાં પણ કશામાંએ ઓછાપણું નહીં. પાટીલે આવી પદ્ધતિ પાડી દીધી, અને એ જ પ્રથા આખા ગામમાં પણ પડી. પછી ત્યાં સત્ય-સાઈ વ્રતનો પાઠ હંમેશને માટે ચાલ્યો. એવા આ પરમ કૃપાળુ સંત ભક્તોના ભાગ્ય ઉઘાડવા આવ્યા કે ફક્ત દર્શનથી જ સંસારની અનેક જંજળ અને ચિંતાઓ દૂર કરતા હોય છે. અને આવેલા કાળને પણ પાછો મોકલતા હોય છે. (ઓ. ૧૭૯-૧૮૯)

હવે પછીની આગળની કથામાં કોઈકને પુત્ર પ્રાપ્તિની ચિંતા અને સંતો વચ્ચે રહેલી એકાત્મતાના વર્ણન સાંભળતાંની સાથે ચમત્કાર લાગશે. નાંદેડ શહેરના રહેવાસી, એક મોટા શ્રીમંત પારસી સદ્ગૃહસ્થે સાઈબાબાના આશીર્વાદ મેળવેલા અને તેમને ત્યાં પુત્ર પ્રાપ્તિ થયેલી. ત્યાંના મૌલવીસાહેબ નામના સંતની નિશાની બાબાએ સમજાવેલી અને એ પારસી આનંદ પામની પોતાના ગામે પાછા ગયેલા. આ કથા અતિ પ્રેમાળ છે. શ્રોતાઓએ સ્વસ્થ ચિત્તે સાંભળવાથી એમને શ્રીસાઈની વ્યાપકતા અને વાત્સલ્યતા સમજશે. હેમાડપંત સાઈબાબાનાં ચરણે આવ્યા છે. સંતોને અને શ્રોતાઓને નમસ્કાર કરે છે. હવે પછીના અધ્યાયનું વર્ણન ધ્યાનપૂર્વક સાંભળશો. (ઓ. ૧૯૦-૧૯૪)

સર્વનું કલ્યાણ થાઓ. આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનોની પ્રેરણા પામેલા ભક્ત હેમાડપંત રચિત શ્રી સાઈસમર્થના સત્ય ચરિત્રના 'ભીમાજી ક્ષય નિવરાણ' નામનો તેરમો અધ્યાય અહીં સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ૧૩નું અર્થ વિવરણ

આ અધ્યાયમાં કહેલી કથા અનુસાર ભક્તોના રોગ ફક્ત પોતાના શબ્દોથી અને આશીર્વાદથી બાબા કેવી રીતે સારા કરતા હતા તે આપણને સમજાય છે. ક્યારેક ક્યારેક એમના ઉપાયો વિચિત્ર અને અઘોર પણ દેખાય છે. છતાં ભક્તોને આરામ થતો હતો. ખરા અર્થમાં કહીએ તો ગુણ ઔષધોમાં કે ઉપાયોમાં ન હતા, પણ બાબાના હાથમાં અને આશીર્વાદમાં હતા.

ભીમાજીની કથા હેમાડપંતે અમુક સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ કરીને કહ્યાં છે -

(૧) પહેલું એટલે કે આ દુનિયામાં મનુષ્યરૂપે પ્રાણીને જ ઇશ્વરે બુદ્ધિ આપી હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ કરીને મનમાં નક્કી કર્યા પ્રમાણે એ વર્તી શકતો નથી. તેની પાછળ કર્મનું તંત્ર લાગેલું હોય છે. જન્મોજન્મથી કરેલાં કર્મોના સંસ્કાર અને તેને ભોગવવાનાં પરિણામ એને ભળતી જ જગ્યાએ ખેંચી જતાં હોય છે.

પુણ્ય તરફ લક્ષ જાય છે । પગ પાપ પંથે ખેંચાય છે ।

સત્કર્મ પંથ શોધે છે । કુકર્મોને તે શે જડે ? ॥૩૦॥

માટે સત્કર્મ કરીને પરમાર્થ સાધવા માટે માણસે ખૂબ પ્રયત્ન કરવો પડે છે, એટલું જ નહીં પણ સદ્ગુરુની છત્રછાયામાં જવું પડે છે.

(૨) બીજા સિદ્ધાંત એટલે માણસ સુખ માટે રાત દિવસ પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ પૂર્વ કર્મોનાં ફળ અનુસાર દુઃખો પડતાં હોય છે. જાણે કે એને શોધતાં જ ના હોય.

શોધવા જતા ગળે વળગે । ઝાડી નાખતા વધુ ચોંટે ।

ઝંઝટ જીવની ખોટીએ । અહો રાત્રના કષ્ટ જે જે ॥૨૬॥

તે ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો જ નથી. આત્મહત્યા કરીને અથવા તો અન્ય બીજા ઉપાયોથી તે ટાળી શકાતાં નથી. ફરી જન્મ લઈને તે ભોગવવાં જ પડે છે. જીવતા જીવ આત્મજ્ઞાન થઈને મુક્ત થયેલાઓને પણ પ્રારબ્ધના ભોગ છૂટતા નથી. આવા સંભ્રેગોમાં અસલમાં જે દુઃખ આવે એને સહન કરવાની માણસે તૈયારી રાખવી. આ જન્મે આપણે રીત અને નિયમો અનુસાર વર્તીએ છીએ તેમ છતાં આટલાં દુઃખ શા માટે પડે છે, એનો વિચાર કરી નિરાશ પણ ન થવું જોઈએ. તેમજ વારંવાર એના વિશે બોલવું પણ ન જોઈએ.

શુદ્ધ આચરણ આચરતાં । મને શા કાળે આ દુઃખાવસ્થા ।

દુષ્કર્મ માર્ગે ના જતાં । આ પાપ મારે શિરે શાં ॥અ. ૩૪/૫૫॥

(૩) ત્રીજા સિદ્ધાંત એટલે કે દુઃખોના નિવારણનો માત્ર એક જ ઉપાય છે. તે એટલે કે સદ્ગુરુના અથવા એકાદ સંતના શરણે જવું. તેમની કૃપાદષ્ટિ થાય તો જ માણસ માટે તે દુઃખો આરામથી યાતના સિવાય ભોગવવા શક્ય બનતા હોય છે. અસલમાં સદ્ગુરુ અને સંતો તે દુઃખો ભોગવવા માટે આપણને ધૈર્ય પ્રદાન કરતાં હોય છે.

તો એ સુભાગ્યે સંતદર્શન । એ જ છે વ્યાધિનું ઉપશમન ।

વ્યાધિગ્રસ્ત તવ વ્યાધિ સહન । વિના દુઃખે સહન કરે ॥૮૩॥

દાખવે વ્યાધિ ભોગ દારુણ । સંત રાખે દષ્ટિ સકરુણ ।

તેથી ભોક્તૃત્વ દુઃખ વિણ । સંત નિવારણ કરે છે ॥૮૪॥

પણ અમુક પ્રસંગોએ મનમાં આવતા સદ્ગુરુ અથવા સંતો પોતાની દૈવી શક્તિનો ઉપયોગ કરીને ભક્તોનાં દુઃખો સાંભળીને એમને તે એકદમ ભોગવવા દઈને એનો ત્વરિત જ છૂટકારો કરાવતા હોય છે. જેમકે ભીમાજીનો ક્ષયરોગ.

શ્રી સાઈનું સત્ય ચરિત્ર

બાબાએ તેને એક જ રાતના સ્વપ્નમાં છડી અને મસાલા વાટવાના પથ્થરની મદદે માર મારી તીવ્રપણે ભોગવવાની તરત જ સારા કર્યા. તેવી જ રીતે અધ્યાય ૩૪માં ડૉક્ટર પિલ્લાઈના સૂજેલા પગ ઉપર અબ્દુલનો પગ પાડી તેમને ખૂબ વેદનામાં નાખી બાબાએ તેમનો વાળાનો રોગનો ત્રાસ જડમૂળથી કાઢી અને દશ દિવસમાં સારું કરી દીધું હતું. અથવા તો એ દુઃખો પોતાના ઉપર લઈને એ ભક્તોને મુક્ત કરતા હોય છે. જેમ કે પાછલા અધ્યાય ૭માં બાબાએ દાદાસાહેબ ખાપડેના નાના છોકરાની પ્લેગની ગાંઠો પોતાના શરીર ઉપર લઈને તેનો જીવ બચાવ્યો હતો.

અંતમાં, આ અધ્યાયમાં ભક્તોએ સદ્ગુરુ અથવા તો સંતોને પોતાની કૃતજ્ઞતા કેવી રીતે વ્યક્ત કરવી તે આપણને શીખવા મળ્યું. સંતોની તેમના ભક્તો ઉપર કોઈ પણ લાભ વગરની પ્રીતિ હોય છે. અને તેઓ સદા સર્વ ઇચ્છા પૂર્ણ થયેલા હોય છે. માટે એમના ઉપકારો ફેડવા માટે નીચેની ઓવી ધ્યાનમાં રાખો.

બે હાથ ને એક માથું । સ્થૈર્ય શ્રદ્ધા અનન્યતાનું ।

શ્રીસાઈને ન જોઈએ બીજું । કેવળ કૃતજ્ઞતા વિણ કશું ॥૧૮૦॥

॥ અધ્યાય ૧૪ ॥

રતનજી સાઈ સમાગમ

(નાદેડના રતનજી શેઠના સાઈબાબા સાથેના નજીકના સંબંધો)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

આ સંતશ્રેષ્ઠ શ્રી સાઈનાથ મહારાજ ! તારો જયજયકોર થાયો. હે દયાસાગર, ગુણગંભીર, નિર્વિકાર, પરાતપરા, અપાર અને નિરવધ સાઈનાથ ! તારો જયજયકાર થાયો. પોતાના ભક્તો માટે મનમાં દયા હોવાને કારણે એમની દષ્ટિની પેલે પાર વાતો પર ધ્યાન દઈને તેમને અનેક કારણો થકી એમના સાંનિધ્યમાં રહી, તેમને સંકટોમાંથી છોડાવે છે. દીન દુઃખીઓના ઉદ્ધાર કરવા માટે, ભક્તોને સંભાળવા માટે તથા કઠોર અને વાસનારૂપી દુષ્ટ નિશાચરોનો વધ કરવા માટે સાઈબાબાનો આ ઇશ્વરીય અવતાર હતો. જે કોઈ ઉત્તમ મનોવૃત્તિ અને સદ્ભાવથી તેમના દર્શને આવ્યા તેમને વિષય સુખોમાંથી મન બદલીને પરમાત્મા તરફનું ધ્યાન લગાવી અને વલણ ફેરવીને આનંદિત કર્યા. તેમનાં હૃદય ભરાઈ આવ્યા, અને તેઓ પ્રેમથી સાઈનાથે ડોલવા લાગ્યા. એવા આ સર્વગુણ સંપન્ન સાઈસમર્થનાં ચરણોમાં આ અધમ, ગરીબ અને અતિનમ્ર એવા મારા પામરના સાષ્ટાંગ નમસ્કાર. (ઓ. ૧-૫)

પહેલાંની કથાના અનુસંધાનમાં કાળા કૂતરાને દર્હિભાત ખવડાવવાથી મેલેરિયાનો તાવ ઉતરી જવાની કથાનું વર્ણન થયું. જલ્દી સારી ન થનારી બાપુસાહેબ બુટ્ટીની મહામારીની બીમારી અંગૂઠા પાસેની આંગળીની ઘાક બતાવીને અને કાકામહારાજનીના પેટની બીમારીમાં શેકેલી સિંગ ખવડાવીને સારી કરી. તેવી જ રીતે કોઈના પેટનો રોગ, તો કોઈનો કર્ણરોગ અને કોઈનો વળી મહાપ્રબળ એવો ક્ષયરોગ ફક્ત દર્શનથી જ નષ્ટ કર્યા. શ્રીસાઈકૃપાથી ભીમાજી પાટીલનાં દુઃખ નહિ જેવા થઈ ગયાં, તેમજ સુખ સંપન્ન થઈને સાઈબાબાનાં ચરણોમાં કૃતજ્ઞતાપૂર્વક પૂર્ણપણે તેમના શરણે આવ્યા. તે જ પ્રમાણે આ નવીન પ્રકારના અપૂર્વ ચમત્કારો શ્રોતાઓની સાંભળવાની અત્યંત ઉત્સુકતા જોઈને રજૂ કરું છું. શ્રોતાગણો જો ધ્યાન દઈને સાંભળવાના નહિ હોય તો એક વક્તા તરીકે મને સ્ફૂર્તિ ક્યાંથી આવશે ? આ કથાને ઉત્કૃષ્ટપણું ક્યાંથી મળશે ? અને તે રસપૂર્ણ પણ કેવી રીતે થશે ? વક્તા શું કથન કરવાનો ? એ તો હંમેશા શ્રોતાઓને જ આધિન હોય છે. શ્રોતાઓ જ એનો આધાર હોય છે, અને તેમને લીધે જ તો કથામાં મીઠાશનો વધારો થાય છે. (ઓ. ૬-૧૨)

એક તો આ સંત ચરિત્ર બધી રીતે મધુર અને સંતોના આહાર વિહાર પણ શુદ્ધ અને સારા તથા તેમના સાધારણ રીતે ઉચ્ચારેલા શબ્દો પણ અત્યંત મધુર જ હોય છે. આ ફક્ત ચરિત્ર નથી, પણ વિષય સુખોથી મન વાળીને પરમાત્મા તરફ ધ્યાન લગાવનાર આનંદરૂપી જીવન પણ છે, જે સાધનાનો વરસાવ અત્યંત દયાળુ સાઈમહારાજે પોતાના ભક્તોને પોતાની યાદ રહે માટે સ્મરણ ખાતર પ્રેમથી સાકાર કર્યો છે. સત્પુરુષોની આવી કથાઓ સ્વાર્થ અને પરમાર્થ બંને ઉપર ધ્યાન દેનારી હોય છે. પ્રવૃત્તિઓની વાત કહેતાં કહેતાં તેમને નિવૃત્તિના માર્ગ પર લાવી દે છે. હેતુ એ કે સંસારમાં સુખેથી વર્તવું પરંતુ હંમેશા સાવધ રહીને દેહને સાર્થક કરવો. પુષ્કળ પુણ્યોના બળથી જીવને નરદેહ મળે છે. તેમાં પાછો જેનાથી પરમાર્થ સંધાય છે તેનું તો ભાગ્ય જ કાંઈ જુદું હોય છે. પરંતુ જે દેહ આવા લાભને પણ સાર્થક કરતો નથી, તે વિના કારણ

પૃથ્વી ઉપર ભારરૂપ જનમ્યો છે તેવું માની શકાય. તેને એક પશુ કરતા વિશેષ જીવવાનો બીજો કયો આનંદ મળી શકે ? જેને આહાર, નિદ્રા, ભય અને સ્ત્રીસંભોગ સિવાય બીજું કંઈ ખબર જ નથી. એવો માણસ પૂછડા અને શિંગડા વગરના પશુ સમાન જ છે, આ મનુષ્ય જન્મનું મહત્ત્વ કેટલું હોઈ શકે એને લીધે તો આ ઇશ્વરભક્તિ સાધ્ય થાય છે, અને ચારેય મુક્તિઓ સાયુજ્ય, સાલોક્ય, સારુખ્ય, સામીપ્ય ચરણોમાં આવીને પડે છે. આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પણ એના લીધે જ તો હોય છે. સંસાર એક આકાશમાંના વાદળોના સમૂહમાં ચમકતી વીજળી જેવો લાંબો સમય ન ટકનારો છે. કાળરૂપી સર્પ દ્વારા ગળી જવાયેલા લોકોને સુખની પળો ભાગ્યે જ મળે છે. મા-બાપ, બહેન-ભાઈ, પત્ની, પુત્ર અને પુત્રી તથા બીજાં બધાં સંગાઓ નદીના પ્રવાહમાં જેમ લાકડાં તણાઈને એકત્ર થતાં હોય છે, તેવી રીતે આ સંસારમાં એક ક્ષણ માટે ભેગા થયેલા દેખાય છે. પણ એકાદ જ્ઞેરથી આવેલા મોજની લપેટમાં આવતાં તે વેર વિખેર થઈને એકબીજાથી અલગ થઈ જાય છે. ત્યારે પહેલાંનો કિનારો પાછો મળતો નથી. આ જગમાં જેણે પોતાનું હિત સાધ્યું નથી એણે પોતાની મા ને વ્યર્થ પ્રસુતીનો ત્રાસ આપ્યો છે, એમ જ ગણાય. સંતોનાં ચરણોમાં જો તે જાય નહીં તો તેના જીવતરમાં મોટું નુકશાન થાય છે. પ્રાણી માત્ર જન્મતાં જ મૃત્યુના માર્ગ પર આગળ વધવા માંડે છે. માટે આજે, આવતી કાલે અથવા તો પરમદિવસે તે ફસાયો જ સમજવાનું. આ મૃત્યુનું હંમેશા સ્મરણ રાખવું. આ શરીર ફક્ત કાળનો ખોરાક છે. દરેક સંસારનું આ એવું અશાશ્વત લક્ષણ છે. માટે મનુષ્યે હંમેશા સાવધ રહેવું. વ્યવહારમાં ચોક્કસપણું રાખી સંપૂર્ણ હોંશિયારીથી પગલું ભરવું એટલે મોક્ષ, કષ્ટ વિના હાથ લાગશે. માટે સત્ કર્મમાં આગસ રાખવી નહીં અને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચાર પુરુષાર્થ સાધ્ય કરવાની તથા તેમનો લાભ પ્રાપ્ત કરવા માટે કોઈ દિવસ બેઠકરી કરવી નહીં. (ઓ. ૧૩-૨૭)

સાઈકથા જે પ્રેમથી સાંભળતા હોય છે, તેમને બધામાં ઉત્તમ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે. એમની સાઈ ચરણમાં ભક્તિ વધશે અને સુખ સમૃદ્ધિના ભંડાર મળશે. જેમને સાઈબાબા ઉપર સંપૂર્ણ પ્રેમ હશે તેઓને આ કથાનો સંગ્રહ સાઈનાં ચરણકમલોની પગલે પગલે યાદ અપાવશે. જેમનું શબ્દો વડે વર્ણન કરતા ફાવતું નથી, એમનું આ કથામાં શબ્દોથી વર્ણન પાર પડે છે. જે ઇન્દ્રિયોની પેલે પારનું છે એનું આ કથામાંથી ઇન્દ્રિયોથી સેવન કરાય છે. માટે આ કથારૂપી અમૃતને કેટલુંય સેવન કરવામાં આવે તો પણ મનનું પૂર્ણ સમાધાન થવું અઘરું છે. સંતોના કૌશલ્ય તર્ક વગરના હોય છે. એમનો મહિમા પણ અવર્ણનીય હોય છે. એમનું શબ્દોથી સંપૂર્ણપણે વર્ણન કરવા માટે વળી કોણ સમર્થ હશે ? આ કથા એક સરખી કાન પર પડતાં, શ્રી બાબા આંખો સામે એકસરખા દેખાવા માંડે છે, રાત અને દિવસ મનમાં અને ધ્યાનમાં રહે છે, અને સ્મરણમાં અને ચિંતનમાં રહેવા માંડે છે. એટલું જ નહિ પણ જાગૃત અવસ્થા કે સ્વપ્નમાં પણ દેખાય છે, અને ઉઠતાં, બેસતાં, ઊંઘતા અને જાગતાં પણ દૃશ્યમાન થતા રહે છે. ભરચક વિસ્તારમાં જાવ કે એકાંત જંગલમાં જાવ ત્યાં પણ હંમેશા તમારી સાથે જ આવતા જતા રહેશે. આવો જ્યારે આપણો એમના તરફનો એક સરખો સ્નેહ લાગે છે આપોઆપ આપણા મનમાં પરમેશ્વર તરફની લગની લાગી ગયાની સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે. અને આવું જ્યારે દરરોજ થવા લાગે ત્યારે ચિત્ત ચૈતન્યમાં એકરૂપ થાય છે. (ઓ. ૨૮-૩૪)

હવે આગલી કથાનો સંબંધ જે પાછલા અધ્યાયના અંતમાં કહ્યો છે તેની શરૂઆત કરીએ. શ્રોતાઓએ આદરપૂર્ણ થવું, ભાવ અને ભક્તિથી શીરાપુરી ગમે તેટલી ખાઈએ છતાં તે સદાને માટે અપૂરતી જ રહે છે. ખૂબ પેટ ભરીને ખાઈએ તેમ છતાં કોઈ દિવસ પરિપૂર્ણ તૃપ્તિ થતી નથી. શ્રોતાજનો ! હવેની આ બીજી કથા જો તમે ધ્યાન દઈને સાંભળશો તો સંતના દર્શનની સાર્થકતાનો મનમાં વિશ્વાસ બેસશે. બાહ્ય સ્વરૂપે સાઈબાબા જાણે કશું જ નહતા કરતા હતા એવું દેખાતું હતું. પોતાનું સ્થાન છોડીને તે ક્યાંય જતા નહીં, તેમ છતાં શિરડીમાં બેઠા બેઠા તેઓ બધું જ જાણતા હતા, અને એનો અનુભવ પણ દરેક લોકોને તે કરાવતા. (ઓ. ૩૫-૩૮)

જે ત્રિકાળથી શુદ્ધ અબાધિત અસ્તિત્વરૂપી તત્ત્વ એટલે કે બ્રહ્મ આપણા શરીરમાં હોય છે, એ જ સંપૂર્ણ જગમાં પણ છે. આ વાત આપણા શરીરનું ભાન ભૂલી જઈને સતત ધ્યાનમાં રાખો. આ સત્ત્વને જે શરણે ગયેલો છે એની એકરૂપતા બધી જ વસ્તુઓ નેડે છે એમ જાણવું. કારણો ને જુદાં જુદાં ધાર્યાં કે જન્મ મરણની પરંપરા પાછળ લાગી જાય છે. આપણે અને જગતના બીજા બધાં પ્રાણીઓ અને વસ્તુઓ જુદી જુદી છે. એવું ઠસાવનારી જે બુદ્ધિ છે તે મૂળમાં અજ્ઞાન કહેવાય છે. ગુરુના મેળાપથી અને શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી ચિત્તની શુદ્ધિ થઈને બ્રહ્મમય સાથેની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. અજ્ઞાનથી મુક્ત થવું એટલે જ એકત્વની પ્રાપ્તિ સમજવી. મનમાં થોડા પણ ને ભેદભાવ રહી જાય તો પછી એ અનન્ય સ્થિતિ કેવી રીતે કહેવાય ? બ્રહ્મદેવથી માંડીને તે બધી ન હાલનારી વસ્તુ પર્યન્ત જે જે આપણને સ્વસ્વરૂપ અથવા તો બ્રહ્મથી જુદી દેખાય છે ને જે જે સત્યો હંમેશા એમનો ભેદ જાણવા માટે જ્ઞાન વગરનાને બ્રહ્મ નથી એવો ભાસ થાય છે, તે આમ જોઈએ તો બધુંય ચારેબાજુથી ઓતપ્રોત થયેલ બ્રહ્મ જ છે. દરેક પ્રકારનું ઊંડું જ્ઞાન હોવું જોઈએ એવો જેનો સ્વાભાવિક ગુણ છે. સંસારમાંના કર્તવ્યમાં જ્યાં તક નથી નામ ઠામ રૂપ અને ઠેકાણાં ભુસી નાંખવામાં આવ્યા છે, એ જ આ અવયવો સિવાયનું બ્રહ્મ છે. આપણું સ્વસ્વરૂપ પોતાને સ્વસ્વરૂપ અથવા તો બ્રહ્મથી જુદું સમજવાના સ્વભાવને લીધે અજ્ઞાન અને મોહની મોટી ભૂલોના હિસાબે જે ચિત્ત જુદાં જુદાં તત્ત્વોના સંભ્રમમાં સપડાય છે, તેવાને એકત્વનું જ્ઞાન થતાં તે સ્વસ્થ થઈ જાય છે. હું જુદો, બીજા લોકો જુદા, એવું જેને કોઈ દિવસ જુદું દેખાતું નથી, જેને આ આખું વિશ્વ અખંડ અને એક જ રસથી ભરેલું છે અને એના સિવાય બીજું કશું જ બાકી નથી. જેમને નામ અને રૂપ સાથે કામ કરવું એ એક ઉપાધિ લાગે છે, જેમણે કામ્ય જુદાપણુંમાં ત્યજેલું છે, તેમનું બ્રહ્મ થવું તે આ જ. એટલે આ જગમાં આપણે જ ફક્ત છીએ અને આપણા સિવાય બીજી કોઈ જગ્યા ખાલી નથી. આપણે જ દશે દિશામાં પરિપૂર્ણ વ્યાપેલા છીએ, અને પોતાના સિવાય જગતમાં બીજી કોઈ વસ્તુ નથી, એવી જ ભાવના દઢપણે રાખવી. ભૂલ ભૂલામણી જેવી માયાને દૂર રાખવી. પોતાના સિવાય બીજી કોઈ પારકી વસ્તુ જ નથી, એ ધ્યાનમાં રાખીને પોતાની દષ્ટિ નિજ સ્વરૂપમાં સમેટી લેવી. શ્રોતાઓને સહેજે શંકા ઉત્પન્ન થશે કે આ ભેદભાવ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થતો હશે ? બ્રહ્મ એ એક જાણવા જેવી વસ્તુ એટલે જ્ઞેય અને જીવ જાણવાનો પ્રયત્ન કરનાર જ્ઞાતા એવી ભાવના જાણવા માટેનો ઉપાય કયો ? થોડી પણ ને ભેદ બુદ્ધિ હશે તો એકત્વનો નાશ થાય છે. તત્કાળ જુદાં જુદાં રૂપો ઉત્પન્ન થઈ જતાં હોય છે. અને જન્મ મરણનું કારણ બનતાં હોય છે. અજ્ઞાનરૂપી દષ્ટિ દૂર થઈ કે સર્વ સૃષ્ટિ સુદ્ધાં દેખાય ન દેખાય એવી થઈ જતી હોય છે, અને દષ્ટિમાં ફક્ત સ્વસ્વરૂપ જ વસીને રહે છે. તેથી જુદાપણું તરત દૂર થઈ જાય છે. શુદ્ધ પાણીમાં શુદ્ધ પાણી ભેળવવાથી તે એક જ થઈ જાય છે. પહેલાંનું અને હવેનું બધું સરખું જ દેખાય છે અને જુદાપણાની ઓળખ બાકી રહેતી નથી. લાકડાના ટુકડાઓના આકાર ભલે જુદાં જુદાં હોય પરંતુ એમને ભેગા કરીને સળગાવતાં તે એક જ અગ્નિ સ્વરૂપમાં એક થઈ જાય છે. એમનો ટુકડાપણાનો ભાવ રહેતો નથી, અને આકાર પણ રહેતો નથી. પોતાના અગ્નિસ્વરૂપમાં જ એ વિલિન થઈ જાય છે. તે જ પ્રમાણે આત્મા પણ એક જ છે, આ જ્ઞાનને વધારાનું બીજું એક પ્રમાણ આપીને સિદ્ધ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. સર્વ પ્રાણીઓમાં આત્મા પરિપૂર્ણપણે ભરેલો હોય છે. પરંતુ રૂપ વિહિન હોવાને કારણે આંખોથી જોઈ શકાતો નથી. ખોટી કલ્પનાઓના હિસાબે પ્રાણીનું ચિત્ત સદાય ગોટાળામાં પડે છે અને તેને લીધે જ તે જન્મ મરણમાં દુઃખોનો અનુભવ કરીને હમેશા ક્ષુબ્ધ મનઃસ્થિતિમાં રહે છે. નામ અને રૂપ એની ઉપાધિ છોડીને જેને ઇશ્વરના સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું છે અથવા એવી અવસ્થા સાધ્ય કરી છે, એવા સિદ્ધ પુરુષને માયા બાંધી શકતી નથી. તેમજ એ સદાય આત્માના આનંદમાં મગ્ન રહે છે. આવી સ્થિતિનું મૂર્તિમંત ઉદ્દાહરણ એટલે કે શ્રીસાઈનાં ચરણ છે, અને જે લોકોને તેના દર્શનનો લાભ મળ્યો, તે લોકો ખરેખર ધન્ય થઈ ગયા. ચંદ્ર જેવી રીતે પાણીમાં દેખાતો હોવાં છતાં ખરું જોતા એ એમાંથી બહાર જ હોય છે, એ જ

પ્રમાણે સંત પણ ચોફેર ભક્તજનોથી ઘેરાયેલા હોય તો પણ ખરું જોતા તેઓ એમનાથી દૂર જ હોય છે. તેમના મનગમતા ભક્તજનો પાસે ભેગા થયેલા હોવા છતાં તેમની ક્યાં પણ આસક્તિ કે લોભ હોતા નથી. તેમના મનની વૃત્તિ આત્મસ્વરૂપમાં વિલિન થયેલી હોય છે. અને તેમની દષ્ટિ ક્યારેય બીજી કોઈ જગ્યાએ જોતી નથી. આવા એ મહાન સાધુસંત જેમના બોલ્યા પ્રમાણે કે ઇચ્છા પ્રમાણે સાક્ષાત્ક ઇશ્વર પણ વર્તતતો હોય છે, એમને માટે આ જગતમાં પ્રાપ્ત ન થાય એવું કંઈ પણ રહેતું નથી. તેમજ ન સમન્વય એવું પણ કશું જ રહેતું નથી. ઉપદેશ આપનારા અને લેનારા ગુરુશિષ્ય આ જગતમાં અસંખ્ય મળશે. પરંતુ ઉપદેશની જોડે જોડે અનુભવ કરાવનારો ગુરુ કવચિત મળતો હોય છે. (ઓ. ૩૯-૬૨)

હવે શરૂઆતનું આ વર્ણન ખૂબ થયું. શ્રોતાઓ મુખ્ય કથા સાંભળવા માટે ઉત્સુક થયા છે. તો એમની ઇચ્છા પણ પૂર્ણ થાયો. મોગલાઈના જમાનામાં મહારાષ્ટ્રના મરાઠાવાડાના નાદેડ શહેરમાં એક પ્રખ્યાત પારસી વેપારી હતા. તેઓ પોતે અત્યંત ધાર્મિક તેમજ લોકપ્રિય હતા. તેમનું નામ રતનજી શાપુરજી વાડિયા હતું. અને તે મિલમાં કોન્ટ્રાક્ટર હતા. તેમને ત્યાં ધનસંપત્તિ અકાટ હતી. ગાડીઓ, ઘોડા, ખેતી અને ખુલ્લી જમીનો પણ પુષ્કળ હતી. રતનજીના ઘરમાં બારણાં સૌ માટે સદાય ખુલ્લાં જ રહેતાં અને તેમના દરવાજેથી કોઈ પણ ચાચક નિરાશ થઈને પાછો જતો નહીં. બહારથી જોતાં રાત અને દિવસ આનંદના સાગરમાં તે ડૂબેલા દેખાતા. પણ રતનજી શેઠ અંદરોઅંદર સંકેળવામાં અઘરાં એવા ચિંતારૂપી મગરોથી સદાય ઘેરાયેલા રહેતા હતા. આ પણ એક ઇશ્વરનો સિદ્ધાંત જ દેખાય છે. કોઈને પણ સંપૂર્ણ સુખ નથી હોતું. કોઈને કંઈ તો વળી કોઈને કંઈ મૂંઝવણ હોય જ. કોઈ કહેશે કે હું મોટો, હું જ ખૂબ ઐશ્વર્યથી મહાન, માટે હું વગર કામનો અક્કડ થઈને ઉંઘો ચાલવા લાગુ એવું માને તેમ છતાં કોઈ પણ ક્યાશ ન હોવા છતાં તેને નજર ન લાગે માટે બ્રહ્મદેવે પોતાના હાથે જાણી જોઈને થોડી ઉણપો લગાડી આપે છે, એવું સ્પષ્ટ દેખાય છે. ભરપુર પૈસો અને દરદાગીના જેની પાસે છે, એવા રતનજી શેઠ આવતા જતાને પેટભરીને જમાડતા, ગરીબોનાં દુઃખ દૂર કરતા અને હંમેશા પ્રસન્ન ચિત્ત રહેતા. આમ જોવા જઈએ તો દરેક રીતે શેઠ ખૂબ જ સુખી હતા. પરંતુ પુત્રહીન સંપત્તિ સુખ શું કામની ? એક પછી એક એવી બાર છોકરીઓના વસ્તારની આ જંજળને લીધે તેમને સુખનો વાયરો ક્યાંથી મળે ? તેમનું મન પણ સ્વસ્થ કેવી રીતે રહેવાનું ! જેમ ભક્તિ વગરનું હરિકીર્તન અને તાલ અને સ્વર વગરનું ગીત તથા જનોઈ વગરનો જો બ્રાહ્મણ હોય તો તેની શું શોભા ? દરેક કલામાં (વિદ્યામાં) પારંગત હોય પરંતુ સારા નરસાનું ભાન ન હોય, સદાચાર પાળનારો હોય પરંતુ પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા વગરનો હોય, તો એમાં તેની શી શોભા ? કપાળમાં ગોપીચંદનનું ડીલું હોય અને ગળામાં તુલસીની માળા પહેરેલી હોય, પરંતુ જીભનો ઉપયોગ સાધુ સંતોની ફક્ત મશ્કરી અને ઠેકડી ઉડાવવામાં વાપરતો હોય, તો પણ એની શી શોભા ? પશ્ચાતાય વગરની તીર્થયાત્રા હોય, ગળામાં માળા વીનાના અન્ય દાગીના હોય, તેવી જ રીતે દીકરા વગરનું જો ઘર હોય તો તેની પણ શી શોભા ? ‘ઇશ્વર એક સુપુત્ર સંતતિમાં આપશે કે ?’ આ વિચારમાં શેઠજી હંમેશા દુઃખી જ દેખાતા હતા. ખાવા પિવામાં મન લાગતું નહિ. મન ઉદાસીથી ભરેલું અને ચિંતામાં રહેતું. શેઠજી ઇશ્વરને કાલાવાલ કરતા, ‘ભગવાન ! મારું આ એક કલંક ધોઈને મને નિષ્કલંક કર. મારા વંશને એક તો આધાર આપ. હે પ્રભુ ! મારી લાજ રાખ.’ (ઓ. ૬૩-૭૯)

શેઠજીને દાસગણુ મહારાજ ઉપર શ્રદ્ધા હતી. એક દિવસે શેઠજીએ પોતાના મનની આ ઇચ્છા તેમને કહી, ત્યારે દાસગણુએ કહ્યું, ‘શિરડી જવ એટલે તમારા મનોરથ સિદ્ધ થશે, સાઇબાબાના દર્શન કરો એમના ચરણોમાં શરણ લો અને પોતાની આ ગુપ્ત ઇચ્છા તેમને કહો, એટલે તેમના તમને આશીર્વાદ મળશે કે જા, તારું કલ્યાણ થશે. બાબાનું કૌશલ્ય તો કલ્પના બહારનું છે. તેમને અનન્યપણે શરણે જાવ. તમે સુખી થશે.’ રતનજી શેઠને આ વિચાર ગમ્યો અને શિરડી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. થોડાં જ દિવસોમાં તે શિરડી જઈ પહોંચ્યા. મસ્જિદમાં દર્શન માટે ગયા અને સાઇબાબાને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. પુણ્ય કર્મનાં કૃત્યોનો સાક્ષાત પૂણ્ય એવા સાઇમહારાજને જોઈને શેઠજીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેમણે

કૂલોનો કરંડિયો ખોલ્યો અને એમાંથી એક સુંદર કૂલોનો હાર કાઢીને પ્રેમપૂર્વક બાબાના ગળામાં પહેરાવ્યો અને ચરણોમાં જુદાં જુદાં ફળોનો ઢગલો સમર્પિત કર્યો. તે પછી ખૂબ નમ્ર આદરભાવથી તેઓ બાબાની પાસે જઈને બેઠા અને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. ‘મહાન સંકટોથી ઘેરાયેલા લોકો તમારાં ચરણોમાં આવે છે. અને આપ તેમને તરત જ રક્ષણ આપો છો. એ વાત મેં સાંભળી છે, માટે એક મોટી આશા લઈને અપને જ મળવા માટે આવ્યો છું. આપનાં ચરણે અત્યંત આદરભાવથી કંઈક માંગુ છું. મહારાજ ! મને પાછો નહિ મોકલતા.’ એ સાંભળી બાબા બોલ્યા, ‘આવી આવીને ઠેઠ હમણાં આવ્યો ? કંઈ વાંઘો નહીં, મને જે જોઈએ તે દક્ષિણા પહેલાં આપ એટલે તું કૃતાર્થ થશે.’ (ઓ. ૮૦-૮૯)

કોઈ પણ દર્શનાર્થે આવતું અને પગે પડીને દર્શન કરતું કે બાબાએ હિન્દુ હોય કે મુસલમાન અથવા પારસી હોય છતાં એમની પાસેથી દક્ષિણા માંગતા અને એ પણ કેટલી ? થોડી અમસ્તી નહીં ? પરંતુ એક, બે કે પાંચ રૂપિયાની રકમ માંગતા. સો, હજાર, લાખ અથવા તો કરોડ પણ હોઈ શકે એમને યોગ્ય લાગે એટલી રકમ સ્વેચ્છાએ માંગીને લેતા. જોકે બાબાએ ક્યારેય કોઈની પણ પાસેથી હજાર, લાખ કે કરોડની દક્ષિણા માંગી જ ન હતી. ક્યારેક ક્યારેક કવિઓ પ્રેમથી રંગમાં આવીને અતિશયોક્તિપૂર્ણ વર્ણન કરતા હોય છે. માટે અહીંયા મનફાવે તેટલી દક્ષિણા એવો જ અર્થ લેવો. જો દક્ષિણા આપતો તોય વધારે આપ એવું કહેતા. અને જો કોઈ એમ કહે કે પૈસા ખૂટી પડ્યા છે. તો એ કહેતા કે ઉછીના લઈ આવ. જ્યારે ક્યાંયથી ઉછીના રૂપિયા ન મળતા, ત્યારે માંગવાનું થોભાવી દેતા. એ ઉપરાંત ભક્તોને તે શું કહેતા ? ‘તમે જરાય ચિંતા કરતા નહીં, હું તમને પુષ્કળ પૈસા આપીશ. મારી પાસે તમે ફક્ત સ્વસ્થપણે જ બેસો.’ દુનિયામેં હર કિસીકા કોઈ હૈ, લેકીન અપના તો યહાં કોઈ નહીં હૈ, અપના અલ્લા હી અલ્લા હૈ’ ‘મારી ઉપર જીવથી પણ વધારે પ્રેમ કરે એવાઓની જ મને કમી છે. જે મને કંઈક આપે છે, તેને હું સૌ ગણું પાછુ આપું છું.’ મોટો લક્ષાધિપતિ હોય તો પણ સાઈબાબા એને ગરીબને ત્યાં દક્ષિણા માંગવા જવા માટે આજ્ઞા કરતા. કોઈ ધનાઢય હોય કે ભિખારી હોય, ગરીબ દૂબળો અથવા તો નિર્ધન હોય પણ સાઈબાબા માટે એક વધારે મહત્વનો અને બીજો ઓછો એવું ન હતું. શ્રીમંત માણસો પણ બાબાની આજ્ઞા શિરોમાન્ય કરીને અભિમાન છોડી ગરીબને ઘેર જઈ બાબા માટે પ્રાર્થનાપૂર્વક દક્ષિણાની માંગણી કરતા. આ વાતનો સારાંશ એટલો જ કે, દક્ષિણાને નિમિત્ત બનાવીને બાબા પોતાના ભક્તોનો અહંકાર તોડતા અને નમ્રતા ધારણ કરવાનું શીખવાડતા. (ઓ. ૯૦-૯૯)

સાધુને ધન શા માટે જોઈએ, એવી શંકા કોઈના પણ મનમાં જરૂર થશે. પરંતુ એનો જો વ્યવસ્થિત વિચાર કરો તો એ મનની શંકા સહેલાઈથી દૂર થઈ જશે. સાઈમહારાજની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ જ થયેલી હતી. પછી એમને દક્ષિણાની શા જરૂર ? ભક્તો પાસેથી જે પૈસા માંગે છે એને નિષ્કામ કેવી રીતે કહી શકાય ? જેમની નજરમાં વાદળમાંથી પડતા કરા હોય કે હીરા અથવા તાંબાનું નાણું, સોનામહોરો બંને એક જ કિંમતના ગણે તો પછી પોતાના હાથ પૈસા માંગવા માટે શા માટે ફેલાવતા હશે ? પોતે પેટ ભરવા માટે ભિક્ષા માગતા હતા, અને વૈરાગ્યની દીક્ષા લીધેલી છે, પછી આવા નિરપેક્ષ વૈરાગીને દક્ષિણાની અપેક્ષા શા માટે હોય ? જેના દ્વારે અષ્ટસિદ્ધિ હાથ જોડીને સદાયે ઉભી હોય છે. જેમની આજ્ઞા પાળવા માટે કુબેરના નવ પ્રકારના ખજાના મહાપદ્મ, પદ્મ, શંખ, મકર, કચ્છપ, મુકુંદ, કુંદ, નીલ અને ખર્વ તત્પર હોય છે, એમને દ્રવ્ય માટે લાચારી શા માટે દાખવવી ? સંસારનાં સુખોને લાત મારનારા અને સ્વર્ગ સુખો સામે ભુલેચૂકે પણ ન જોનારા એવા અને પોતાનું હિત શેમાં છે, એ જાણવાવાળા વિરક્ત લોકોને ધન શા માટે જોઈએ ? જે સાધુ સંત અને સજ્જન હોવા છતાં જેનું લક્ષ પોતાની કીર્તિ સદાયે સારી રહે એ તરફનું હોય અને જેનું જીવન ભક્તોના કલ્યાણ ખાતર જ હોય એવાએ ધનનો સંગ્રહ શા માટે કરવો જોઈએ ? સાધુએ દક્ષિણા શા માટે માંગવી જોઈએ ? તેમનું મન હંમેશને માટે ઇચ્છા સિવાયનું હોવું જોઈએ. સાઈબાબા ફકીર હતાં છતાં તેમને રૂપિયાનો લોભ છૂટતો નથી. હંમેશા પૈસાની પાછળ જ પડી ગયેલા રહેતા.

પ્રથમવાર દર્શન માટે આવેલા પાસેથી પણ દક્ષિણા લેતા અને બીજા દર્શન માટે પણ દક્ષિણા લેતા. સંદેશો લેવા માટે પણ 'લાવો દક્ષિણા' એમ કહેતા. મિનિટે મિનિટે આ શું ? (પૂજાવિધિમાં અને નૈવેદ્ય ઘરવા બાદ) જમવા પહેલા અને પછી આચમન લેવા માટે પિવાનું પાણી અપાય છે, પછી હાથપગ ધોવા માટે પાણી અપાય છે. ત્યારબાદ હાથને સુગંધ લગાડવામાં આવે છે. અને ત્યારબાદ પાનનું બીડું આપવામાં આવે છે. સૌથી છેલ્લે દક્ષિણા આપવામાં આવે છે. પરંતુ બાબાનો ક્રમ વિચિત્ર હતો. ચંદન, અક્ષત, અષ્ટગંધ કે ચોખા ચઢાવતાં જ તેઓ દક્ષિણાની અપેક્ષા કરતા હતા અને શરૂઆતની પ્રાર્થનાના આરંભમાં જ દક્ષિણા માંગતા હતા. જેને લીધે 'ૐ તત્ સત્ બ્રહ્માર્પણં અસ્તુ' આ દક્ષિણા આપવાનો મંત્ર એ જ ક્ષણે બોલવો પડે. (ઓ. ૧૦૦-૧૧૧)

પરંતુ આ શંકાનું નિવારણ કરવા માટે ખૂબ પ્રયત્ન કરવો પડે એમ નથી. ક્ષણભર જો ધ્યાન આપશો તો સમાધાન પામશો. ધનનો જે સંગ્રહ કરવાનો એમનો ઉદ્દેશ હતો તે આપણે હાથે ધર્મ કાર્ય થાય અથવા દાન કે પરોપકાર થાય એવો જ થાય છે. પરંતુ લોકો એ ધન ક્ષુલ્લક રતીભરના સુખ અને બીજાં સુખો ભોગવવા માટે મન ફાવે તેવી રીતે ખર્ચ કરતા હોય છે. ખરું જોતાં જે ગર્ભશ્રીમંત છે, એમને માટે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ, ધર્મકાર્ય અને દાનધર્મ આરામથી કરી શકાય છે, અને તેને લીધે પરમાત્મા વિશેનું જ્ઞાન મેળવી શકાય છે. એવો આ પોતાનો પૈસો પરમેશ્વર તરફ લઈ જઈને આપણને માર્ગ પર ચઢાવે છે. ત્યારબાદ મનને સુખ શાંતિ મળે છે. શરૂઆતમાં ઘણા દિવસો સુધી બાબા કંઈ પણ લેતા ન હતા. બળેલી દિવાસળીઓ ભેગી કરતા અને એને ખિસ્સામાં ભરતા હતા. ભક્ત હોય કે ના હોય, કોઈની પાસે કંઈ પણ વસ્તુ માંગતા નહીં. એકાદ કોઈએ જો તાંબાનો પાઈ, પૈસો આપતા તો એનું તમાકું અથવા તેલ વેચાતું લઈ આવતા. બાબાને તમાકુ ઉપર બહુ જ પ્રેમ હતો. બીડી અને ચલમ પીતા હતા. એમાં ચલમ પીવાની તો કોઈ સીમા જ ન હતી. મોટે ભાગે એ સદાયને માટે ચેતતી જ રહેતી પછી આગળ ઉપર કોઈકના મનમાં આવ્યું હશે કે, સંતના દર્શને ખાલી હાથ કેવી રીતે જવાય ? માટે તેઓ દક્ષિણા લઈ જવા લાગ્યા. કોઈ એક પૈસો આપતું તો તે ગજવામાં મૂકી દેતા. અને જો કોઈ ઢબ્બુ પૈસો એટલે કે બે પૈસાનો સિક્કો આપે તો એવો ને એવો પાછો કરતા. આ ક્રમ ખૂબ દિવસ ચાલ્યો. પણ આગળ જતાં સાઈબાબાનું મહાત્મ્ય પુષ્કળ વધ્યું. ભક્તોનાં ટોળેટોળાં આવવા લાગ્યા અને વિધિપૂર્વક એમનું પૂજન શરૂ થયું. પૂજની પૂર્ણતા સોનું, ફળ, ફૂલ કે દક્ષિણા આપ્યા સિવાય પૂર્ણ થતી નથી. આ નિત્યની પૂજનો વિધિક્રમ, પૂજ કરવાવાળા શાસ્ત્રોના જ્ઞાણકારોને ખબર હતી. રાજાને અભિષેક કરતી વખતે પાણી છાંટવાની અથવા તો ચરણપૂજ કરવા માટે પૂજ કરવાવાળાઓ ભેટ સોગાદ લાવતા હોય છે. તેવી જ રીતે ગુરુની પૂજ માટે પણ દક્ષિણા લાવવામાં આવે છે. 'ઉચ્ચાદિવિ દક્ષિણાવંત' (દક્ષિણા આપનારો સ્વર્ગલોક પામે છે.) 'હિરણ્યદા અમૃતવંત' (સુવર્ણનું દાન અથવા તો હિરણ્ય નામનું નાણું આપનારને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.) અને 'હેમદાતા શુદ્ધિમંત' (સોનું આપનારનું ચિત્ત શુદ્ધ થાય છે.) એવું વેદ ભાગવતમાં કહ્યું છે. (દક્ષિણાસૂક્ત ઋગ્વેદ મં. ૧૦ સૂક્ત ૧૦૭-૨) (ગંધ) સુગંધી દ્રવ્ય લગાડવાથી શુદ્ધ પવિત્ર માંગલ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. પધરાવાથી આયુષ્ય વધે છે, ફૂલ અને પાનનાં બીડાં અર્પણ કરવાથી સંપત્તિ અને ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાય છે. અને દક્ષિણા આપવાથી દ્રવ્ય પ્રાપ્તિમાં વધારો થાય છે. પૂજનાં સાધનોમાં જેવી રીતે ગંધ, અક્ષત, ફૂલ અને પાનનું બીડું એ મહત્વનું હોય છે. તેવી જ રીતે દક્ષિણા અને સોનાનાં ફૂલ પણ મહત્વના હોવાને કારણે પુષ્કળ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. દેવની પૂજના પ્રસંગે તેની પૂર્ણતા માટે જેવી રીતે દક્ષિણાની જરૂર હોય છે તેવી જ રીતે વ્યવહારમાં પણ વ્રતોના ઉદ્યાપન એટલે કે વ્રતોની સમાપ્તિ પ્રસંગે વ્રતોને અનુસાર બ્રાહ્મણોને ફળો, મીઠાઈઓ અને દક્ષિણામાં રોકડ રકમ આપવાની હોય છે. જગતનો લેણદેણનો આ વ્યવહાર રૂપિયામાં કરવો પડે છે. પોતાની આબડૂ ઓછી ન થાય માટે લોકો આવા પ્રસંગે યથા યોગ્ય ધન ખર્ચીને તેને કાયમ સાચવતા હોય છે. 'હિરણ્યગર્ભ-ગર્ભસંથ' વગેરે મંત્ર ઉચ્ચાર કરીને દેવપૂજ માટે જો દક્ષિણા માન્ય હોય તો તે પછી સંતના પૂજન માટે કેમ નહીં ? (ઓ. ૧૧૨-૧૨૮)

સંતોનાં દર્શન માટે જતાં પહેલાં, પોતપોતાની બુદ્ધિ અનુસાર દર્શનાર્થીઓને પોતાની આગવી કલ્પના તેમનાં મનામાં હોય છે. બધાનો એકસરખો મત હોવો અઘરો છે. કોઈના મનમા ભક્તિનો ભાવ હોય છે, તો કોઈ સંતની પારખ કરવા જતા હોય છે. કોઈ કહે છે કે અમારા મનની વાત જે જાણે એ જ ગતમાં ખરો સંત હોઈ શકે. કોઈ દીર્ઘ આયુષ્ય માંગતા હોય છે, તો વળી કોઈ હાથી, સોનું, સંપત્તિ અને માલમત્તા માંગતા હોય છે, કોઈ પુત્ર તો કોઈ પૌત્ર, જ્યારે કોઈ ન ખતમ થનારી અખંડ સત્તા હાસિલ કરવા માંગે છે. શ્રીબાબાની શૈલી ખરેખર અગાધ અને આશ્ચર્યકારક હતી. જો કોઈ એમનાં ચરણ કમળમાં ખોવાઈ જતો હતો. આ પણ જો એના પ્રારબ્ધમાં લખાયેલું ન હોય તો તેમનાં મનમાં પશ્ચાતાપ થઈને એનો અહંકાર ઓગળી જઈને તે બાબાનો ખરો અને નિશ્ચિત બોધનો અનુભવ કરતો હોય છે. આવા સર્વસામાન્ય ભક્તો સદાને માટે સંસારમાં આશકત હતા. તેમના મનથી દક્ષિણા આપીને ચોખ્ખા થઈ જવું તે જ બાબાની ઇચ્છા હતી. ‘યજ્ઞેન, દાનેન, તપસા’ આ વેદ વાક્ય આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં ઉત્સુક એવા દક્ષિણા આપવા વાળાઓની સાધનાની યુક્તિ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહે છે. ભક્ત સ્વાર્થી હોય કે પરમાર્થી બંનેને ઇચ્છિત ચીજની પ્રાપ્તિ માટે અને પોતાના કલ્યાણ માટે પોતાના ગુરુને દક્ષિણા આપવી જોઈએ. (ઓ. ૧૨૯-૧૩૬)

બ્રહ્મદેવે પણ દેવ, દાનવ, માનવ આમ એવાં, ત્રણ બાળકોને એમનું બ્રહ્મચર્ય પૂરું થતાં, ઉપદેશ માંગતા એક જ વસ્તુ કહી હતી. ‘દ’ આ એક અક્ષરનો ઉપદેશ કર્યો અને એ ઉપરથી તેઓ શું સમજ્યા તે પૂછીને પાકું પણ કરી લીધું. ખરેખર ગુરુ અને શિષ્યનો આ ખેલ અપૂર્વ હોય છે. ‘દાન્ત થવું’ એટલે સંયમ રાખવો એવું દેવ સમજ્યા. ‘દયા કરવી એવું’ દાનવો સમજ્યા. અને ‘દાન કરવું’ એવું મનુષ્ય સમજ્યા. અને બ્રહ્મદેવે (પ્રજ્ઞપતિએ) એ સાંભળીને કહ્યું બરાબર છે. તમારું કલ્યાણ થાયો એવું બોલ્યા. આ દેવ બીજા કોઈ નહીં પણ માનવ જ હોય છે. ફક્ત સ્વભાવથી જ તેઓ જુદા હોય છે. તેઓ ઉત્તમ ગુણ-યુક્ત હોય છે. પરંતુ ઇન્દ્રિયોનો સંયમ હોતો નથી. તેમને દેવ કહેવામાં આવે છે. આસુરો પણ માનવ હોય છે, પણ તે હિંસા કરવાવાળા દુષ્ટ અને ક્રૂર હોય છે. માનવોને મહાભયંકર લોભ વળગેલો હોય છે. આમ માનવોના ત્રણ પ્રકાર છે. લોભથી ખરડાયેલા માણસને લોભરૂપી ખાડામાંથી બહાર કાઢવા માટે કૃપાના સાગર એવા શ્રી સાઇનાથ ભક્તોના કલ્યાણની ઇચ્છાથી તેમને પોતાનો હાથ આપીને બહાર ખેંચી કાઢે છે. તૈત્તિરીય ઉપનિષદમાંની પહેલી ટૂંકમાં અગિયારમાં અનુવાદમાં દાનના અનેક પ્રકાર કહ્યા છે. એમાંના દરેક પ્રકારને વ્યવસ્થિત સાંભળો. જે કાંઈ આપવું હો તે હંમેશા શ્રદ્ધાપૂર્વક જ આપવું. શ્રદ્ધા સિવાયનું આપેલું દાન ફળ આપતું નથી. રાજાની આજ્ઞાથી, શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે તે માટે અથવા તો ડરથી અને લજ્જાથી, કંઈક પણ આપવું. જગતમાં વિવાહ વગેરેના કાર્યપ્રસંગ જગતમાં હોય છે. ત્યાં પણ ભેટની વસ્તુઓ અથવા તો રોકડા પૈસાનો વહેવાર કરવો પડતો હોય છે. તે આપીને મિત્રતાનું કર્તવ્ય સંભાળવું એવી લોક વહેવારની શિખામણ છે. (ઓ. ૧૩૭-૧૪૫)

સાઇબાબા પણ ‘દ’ આ અક્ષરથી ભક્તોના કલ્યાણ માટે તેમની પાસેથી માંગતા હતા. તેઓ કહેતા, ‘દયા કરો દાન આપો અને દાન્ત થાયો એટલે કે ઇન્દ્રિયોનું દમન કરો એટલે અપાર સુખ પામશો. અદાન્તતા-અજિતેન્દ્રિયતા-અદાનતા-લોભીપણું, કંજુસપણું અને અદયાળુતા-નિર્દયપણું. આ ત્રણ દોષોનો નાશ કરવા માટે આ એક નાના અમસ્તા અક્ષરનો ઉપાય પોતાના શિષ્યો માટે ગુરુમહારાજ યોજતા હતા. કામ, ક્રોધ અને લોભ એ આત્મઉન્નતિ માટે અશુભ હોય છે. તેની ઉપર વિજય અથવા કાબુ મેળવવો ખૂબ જ અઘરો છે. માટે આ સહેલો ઉપાય બતાવ્યો છે. જેવી રીતે શ્રુતિમાં બ્રુહદારણ્યક ઉપનિષદ્ અધ્યાય ૫ બ્રાહ્મણ-૨માં કહ્યું છે તેવી જ રીતે ભગવદ્ ગીતામાં અ. ૧૬ શ્લોક ૨૧માં કહ્યો છે. અને ત્યાં પણ આ જ ઉપદેશ ભાર દઈને કહેવામાં આવ્યો છે. શ્રોતાઓ તેને વ્યવસ્થિત સમજી શકે માટે એનો ઉતારો હું નીચે આપી રહ્યો છું.’

શ્રી સાઇનું સત્ય ચરિત્ર

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ।

કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તમાદૈતત્રયં ત્યજેત્ ।

(શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા અ. ૧૬ શ્લોક ૨૧)

કામ, ક્રોધ, અને લોભ એ નકરનાં ત્રણ દ્વાર જ છે. તે માર્ગે ચાલનારો પોતાનો નાશ વ્હોરી લે છે. માટે તેમના નિશ્ચિંતપણે છોડી દેવા. શ્રીસાઇસમર્થ અત્યંત દયાળુ છે. ભક્તોના કલ્યાણ અર્થે તેઓ તેમની પાસેથી દક્ષિણા માંગતા હતા અને ત્યાગનું શિક્ષણ આપતા હતા. દક્ષિણાની શી કિંમત ? ગુરુનાં વચન પાળવા માટે જે પોતાના પ્રાણ ન્યોછાવર નથી કરી શકતા તેમનો પરમાર્થ શા કામનો ? ભક્તોના કલ્યાણ સિવાય દક્ષિણા માંગવાનો બાબાનો અંગત સ્વાર્થ બીજો કયો હોઈ શકે ? તેમનું પોતાનું જીવન કાંઈ દક્ષિણા પર નિર્ભર ન હતું. તેઓ પોતાને માટે તો ભિક્ષા માંગતા હતા. દક્ષિણા માગવા પાછળ દક્ષિણાનું દાન આપીને પોતાના ભક્તોનું ચિત્ત શુદ્ધ થાય એટલા પુરતો તેમનો ઉદ્દેશ હતો. સારાંશ એટલો જ કે ઉપર જણાવેલાં વેદ વચનો અનુસાર દક્ષિણાનું દાન કરવા સિવાય ગુરુનું પૂજન સંપૂર્ણ થતું નથી. (ઓ. ૧૪૬-૧૫૫)

હવે આ દક્ષિણા પુરાણ બસ થયું. એ વિષેની ચર્ચાનો અર્થ પણ સ્પષ્ટ થયો. બાબાને કોઈ પણ પ્રકારની આશા ન હતી કે સ્વાર્થ પણ ન હતો. ફક્ત ભક્તોના કલ્યાણ માટે જ તેઓ દક્ષિણા માંગતા હતા. હવે આગળની કથામાં સંપૂર્ણપણે તે અંગેનું નિવેદન કરીએ. એમાંનો રતનજીનો દક્ષિણા પ્રસંગ અને સાઇબાબાએ કરેલ સરસ મઝાનો વિનોદ સાંભળીએ. શ્રોતાઓએ આ અદ્ભુત કથા સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાથી સાંભળવી, જેથી કરીને સાઇબાબાનું સ્વરૂપ કેટલું વ્યાપક અને અલૌકિક હતું તે સમજાશે. શેઠજી પાસેથી દક્ષિણા માંગતા પહેલાં સાઇબાબાએ અગાઉ બનેલું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું છે. પરંતુ શેઠજીના મનમાં એની યાદ ન હતી, માટે એમને આશ્ચર્ય થયું. ‘તેમને ત્રણ રૂપિયા અને ચૌદ આના આપ્યા હતા તે મને યાદ છે. હવે બાકી રહેવા જે તું લાવ્યો છે તે મને દક્ષિણામાં આપી દે.’ રતનજી શેઠ બાબાનું આ પ્રથમવાર જ દર્શન કર્યું હતું. માટે બાબાના આવા બોલ સાંભળીને તેમને આશ્ચર્ય થયું, અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે પોતે તો શિરડીમાં પહેલાં કદી આવ્યા નથી. અને કોઈની સાથે તેમણે કંઈ મોકલ્યું નથી. તેમ છતાં મહારાજ જે કહી રહ્યા છે એ આશ્ચર્યકારક નથી ? આવું ક્યારેય બન્યું ન હતું. માટે મનમાં ખૂબ મૂંઝાવા લાગ્યા. તેમણે બાબાને દક્ષિણા આપી અને નમસ્કાર કર્યા. પરંતુ એ કોયડાનો ઉકેલ તેમને મળ્યો નહીં. અને છેવટે તે કોયડો ત્યાં એની જ જગ્યા પર રહી ગયો. શેઠ પોતાના આવવાનું કારણ સમજાવ્યું. અને ફરી દંડવત્ પ્રણામ કરીને બે હાથ જોડીને પાસે બેઠા. શેઠના મનમાં ખૂબ જ સમાધાન થયું, અને બોલ્યાં, ‘બાબા ! ખૂબ સારું થયું. આજે આપના ચરણોનાં દર્શન થયા. મારા પૂર્વજન્મના ભાગ્યનો ઉદ્દય થો. હું દુઢેવી એક સાધારણ માણસ છું. મને પૂજન, અર્ચન, યજ્ઞ વગેરેની કાંઈ જ સમજ નથી. નસિબથી જ આપના જેવા ત્રિકાળજ્ઞાની અને સુજ્ઞ સંતના દર્શન થયા. તમને તો મારા મનની ચિંતાની જાણકારી છે જ, એને કૃપાવંત થઈને દૂર કરો, હે દયાળુ ! આ તમારા અનન્ય ભક્તને તમારા ચરણથી દૂર કરતા નહીં.’ શ્રીબાબાએ શેઠજીની દયા આવી અને બોલ્યા, ‘વગર કામની ચિંતા કરતા નહીં. તમારા દુર્ભાગ્યને હવે દૂર થવાનો સમય આવ્યો જ સમજો !’ બાબાએ શેઠજીના હાથમાં ઉદીનો પ્રસાદ આપ્યો, અને માથા ઉપર કૃપાનો હાથ મૂક્યો અને ‘મનની મુરદ અલ્લા પૂર્ણ કરશે’ એવો આશીર્વાદ આપ્યો. પછી રતનજી શેઠ બાબાની આજ્ઞા લઈને નાંદેડ પાછા ફર્યા તથા જે હકીકતમાં બનેલું તેબધું જ સવિસ્તાર ગણદાસને કહ્યું. ‘યથાયોગ્ય દર્શન થયા, મન ભરપૂર આનંદિત થયું અને પ્રસાદપૂર્વક આશ્વાસન અને આશીર્વાદ પણ મળ્યા. યથાસ્થિતિ બધું જ થયું પણ એક વસ્તુ મારા સમજવામાં આવી નહીં.’ ‘ત્રણ રૂપિયા અને ચૌદ આના તમે મને આપ્યા હતા તે મને યાદ છે.’ આમ બાબા જે કંઈ બોલ્યા તેનો અર્થ મારા સમજવામાં આવતો નથી. તમે મને એનો અર્થ જરાક સ્પષ્ટ રીતે

કહો. કયા રૂપિયા, અને કયા આના, એ આપવાનું વળી ક્યારે થયું ? શિરડી તો આ મારું પહેલી જ વાર જવાનું થયું છે. આ ભેદ મને કંઈ સમજવામાં આવતો નથી, અને એનો જરા પણ ઉકેલ મળતો નથી. આ બધું મને ખૂબ જ ગૂઢ અને ન સમજાય એવું લાગે છે. આપને એમાં કંઈ સમજાય છે કે ? (ઓ. ૧૫૬-૧૭૫)

દાસગણુ વિચારમાં પડી ગયા. આ પાછો એક ચમત્કાર થયો. આનો અર્થ વળી શો હોઈ શકે ? તેમના મનમાં કંઈ ભાળ બેસતી ન હતી. પછી પુષ્કળ વિચાર કર્યા પછી તેમના મનમાં એક મુસ્લિમ ઓલિયાની મૂર્તિ યાદ આવી, જેને લોકો મૌલવીસાહેબ કહીને બોલાવતા હતા. જતે મુસલમાન હતા, પણ તેમની વર્તણૂક અને દિનચર્યા સંતો જેવી હતી. હમાલીનો ઘંઘો કરીને તેઓ ઇશ્વર રાખે એ પ્રમાણે રહેતા હતા. એમનાં વિષે જો સવિસ્તર કહેવા લાગુ તો ગ્રંથનો વિષય બદલાઈ જશે. આમ જોતાં મૌલવીસાહેબનું આગમન તેમને ત્યાં અચાનક જ થયું. બંનેને એકબીજા ઉપર પુષ્કળ પ્રેમ હતો. શેઠજીએ એમને ઉપચારપૂર્વક ફૂલ ફળ અર્પણ કર્યા, અને ખાવાનું પણ આપ્યું. દાસગણુને તે ક્ષણે એ પ્રસંગ નિમિત્તે થયેલા ખર્ચની યાદ આવી. માટે તેમણે ખર્ચાની યાદી મંગાવી. પૈ... પૈસાનો હિસાબ લગાવ્યો અને ગણતરી કરી. સરવાળો બરાબર ત્રણ રૂપિયા અને ચૌદ આના જ થયો. વધારે નહીં અને ઓછો પણ નહીં. બાબાએ તેની પાવતી કેવી રીતે આપી હશે ? બાબાના આ પ્રકારના અષ્ટસિદ્ધિપણા વિશે જાણીને બધાને તેની નવાઈ લાગી. સાઈબાબા જ્ઞાનનો સાક્ષાત્ બંડાર હતા. મસ્જિદમાં બેઠા બેઠા કોઈ પણ દેશમાંના થતા ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન જાણતા હતા. સાઈસમર્થની સર્વ જીવો સાથેની એકાત્મતા વગર શું આ પ્રકારનો અનુભવ આવી શકે કે બીજાથી કહી શકાશે ? નાદેડ શિરડીથી મારું એવું દૂર અને બંને વચ્ચે અંતર પણ ખાસ્સું છે. તેમજ આ બંને સંતો એકબીજાને માટે તદ્દન અજ્ઞાણ પછી બાબા પાસે આ વિશેનો તાર/ટપાલ જેવો સંદેશો આવ્યો ક્યાંથી ? સાઈમહારાજને માટે હું એક મૌલવીબુવા બીજા એવો કોઈ ભેદ અથવા વેગળાપણું બંને વચ્ચે ન હતું. મૌલવીબુવાનો આત્મા એ જ સર્વેના હૃદયમાં રહેલો આત્મા હતો. આવી એકાત્મતાના ધાર્મિક રહસ્યને જે સમજી શકે તેને ધન્ય છે. બહારથી ભલે તેઓ બંને જુદા દેખાતા હતા પરંતુ આંતરિક રીતે તેઓ હૃદયથી જોડાયેલા હતા. 'તેઓ બંને' એ બોલવું પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે તેઓ કદી પણ જુદા ન હતા. આ બંનેના એક જ પ્રાણ, એક જ જ્ઞાન અને એક જ ઉદ્દેશ હતા. તથા બંને એક જ સરખા વૃત્તિના પૂર્ણ ચૈતન્યયુક્ત હતા. શિરડી નાદેડ વચ્ચે અંતર હશે જ પણ તેમની વચ્ચે ન હતું. તેમનો એક જ પ્રાણ અને એક જ દેહ હતો. માટે જ આ બાતમી એકબીજાને ત્વરિત મળી હશે. સાધુ સંતોની આ કેવી નવાઈ ? તેમના તારયંત્રમાં તાર હોતા નથી, છતાં પૃથ્વી ઉપર ઘટનારી દરેક ઘટના બાબતે તેઓ માહિતગાર હોય છે. (ઓ. ૧૭૬-૧૯૩)

આગળ ઉપર યોગ્ય સમય પાક્યો અને રતનજી ઉપર દેવ પ્રસન્ન થયા. તેમની પત્નીને ગર્ભ રહ્યો અને આશારૂપી વૃક્ષને કુંપળો ફૂટી. સમયસર સુવાવડ થઈ અને બાબાના આશીર્વાચનો ખરાં પડયા. તેમને ત્યાં પુત્ર રત્ન જન્મ્યો. તેથી રતનજી આનંદિત થયા. ઘણાં વર્ષોના દુષ્કાળ બાદ જાણે અચાનક વરસાદ પડ્યો હોય તે જ પ્રમાણે પુત્ર પ્રાપ્તિથી રતનજીને પૂર્ણ સમાધાન થયું. એ વંશરૂપી વેલ જે એકવાર ઊગી એ યથાક્રમે વધથી જ ગઈ. બાળબચ્ચાંઓથી ભરેલા સંસારમાં રતનજી સુખી થયા. ત્યારબાદ વારંવાર તેઓ સાઈદર્શને જતા રહ્યા અને તેમના આશીર્વાદ મેળવતા રહ્યા. રતનજીની મનની બધી જ તમામ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થઈ અને તેઓ મનથી સંતુષ્ટ થયા. વસંત ઋતુમાં આંબા પર ભલેને ખૂબ ફળો આવે તો પણ તે બધાં જ ફળો કંઈ પાકતાં નથી, તે જ પ્રમાણે રતનજીનાં બાર બાળકોમાંથી ચાર જ જીવ્યા. અને એ બધાં સુખમાં અને આનંદમાં જીવી રહ્યાં છે. નસિબમાં જે કાંઈ લખેલું છે તે જ બને છે. માટે એમાં જ સુખ માનીને આવા સરળ અને સરસ સ્વભાવવાળા રતનજી સંપૂર્ણ સંતોષથી જરાપણ દુઃખ કર્યા વગર જીવ્યા. (ઓ. ૧૯૪-૨૦૦)

હવે આગળની કથાનો સાર કહું છું. આ બધું સ્થાવર અને જંગમ વિશ્વ સાઈથી જ વ્યાપેલું છે. આનો સાચો અનુભવ કોઈએ પણ સ્વસ્થ ચિત્તે બેસીને લેવો. થાણા શહેરનો એક ગરીબ ચોળકર અટક ધરાવનારો લાચાર ગૃહસ્થ

હતો. તેની ભાવપૂર્ણ ભક્તિ ઉપર ગુરુ શ્રેષ્ઠ કેવી રીતે પ્રસન્ન થયા અને જેણે સાઈબાબાને પહેલા કદી જોયા ન હતા, છતાં તેની બાધા કેવી રીતે ફળી અને તેના મનની ઇચ્છા કેવી રીતે પૂર્ણ થઈ તેમનું તેમને કેવો અનુભવ થયો તે સાંભળજો. વગર પ્રેમનું ભજન શા કામનું ? અર્થ સમજ્યા વગરનું ગ્રંથ વાંચન શા કામનું ? અને ભાવભક્તિ સિવાય ઇશ્વર ક્યાંથી પ્રસન્ન થવાનો ? તે બધી ફોગટની મહેનત ગણાય. કંકુના ચાંલલા સિવાયનું કપાળ અને અનુભવ સિવાયનું જ્ઞાન વ્યર્થ હોય છે. આ ફક્ત પુસ્તકિયા જ્ઞાનના શબ્દો નથી. અનુભવ લઈને શ્રોતાઓએ એની કિંમત આંકવી. (ઓ. ૨૦૧-૨૦૫)

આ સાઈની લાલીનો ગ્રંથ શા માટે અને એનો સંબંધ કયો, તે મને ખબર નથી. મારા દ્વારા આ ગ્રંથ સાઈબાબાએ લખાવી લીધો છે. તેમને જ એના હેતુની ખબર છે. ગ્રંથ લખવા માટે જવાબદાર વ્યક્તિ જોઈએ. હું તો ફક્ત સાઈબાબાની ચાકરી કરું છું. અને એમની આજ્ઞા અનુસાર આ પેઢી સંભાળું છું. શ્રોતાઓ તરસથી વ્યાકુળ થયેલા ચાતક પક્ષી જેવા છે, જ્યારે સાઈસમર્થ સ્વઆનંદના મેઘ છે. એમની તરસ છીપાવવા તેઓ અનંત કથાફાળી પાણીની નીરવ વર્ષા કરી રહ્યા છે. જેમના પ્રભાવથી જ આ મારી વાણી તેમના ચરિત્રનું વર્ણન કરી રહી છે. તેમની ચરણરજના કણોમાં મારું આ શરીર હું આળોટવા ઇચ્છું છું. મારી આ વાણીને પ્રેરણા આપનારા તે જ છે. એમનાં ચરણોમાં મારા ચંચળ મનને સ્થિરતા મળો. જેવાં મારી કાયા અને વાણી ભજન તેવી જ રીતે મારાં માનસિક ભજનો પણ મને આનંદ સુખદાથી નીવડો. હું તો સાઈબાબાનો સંદેશવાહક છું. ચરિત્ર કહેનારા અને બોલાવનારા ભલે સાઈબાબા જાતે જ સંપૂર્ણપણે સજ્જ હોય છતાં શ્રોતાગણ કાંઈ જુદો થોડો છે ? તેઓ પણ સાઈબાબાથી પારકા નથી. દેખાવમાં આ કેવળ આયુષ્યનો સાદો આચરણ ક્રમ લાગે છે. પરંતુ આ બધી જ સાઈબાબાની લીલા છે. તેમણે પોતે જ એક પ્રેમાળ ખેલાડી બનીને આ પ્રબળ લીલા માંડી છે. સાઈબાબાનું ચરિત્ર અગાધ છે. ભક્તોને વિચિત્ર અનુભવો બતાવીને, મને નિમિત્ત બનાવીને પોતાના ભક્ત સમૂહને તેમણે સંતુષ્ટ કર્યા છે. આ ફક્ત ચરિત્ર જ નથી પણ સુખોનો ભંડાર છે. અને મોક્ષનું શ્રેષ્ઠ અમૃત છે. જેમનું ખાસ કરીને જુદા જ પ્રકારનું ભાગ્ય હશે તેવા જ લોકોએ આનું ભક્તિભાવથી સેવન કરવું. ગુરુકૃપાનો મહિમા અને નવાઈ ભક્તોને માટે કાયમ યાદગાર નિવડે માટે જ ભક્તોના વિશ્રામ ખાતર આ ગ્રંથ રચવાનો પરિશ્રમ ખેડ્યો છે. આ ચરિત્ર જો મનથી વાંચશો તો ભક્તોને સાંભળવાનો આનંદ થશે. એમાંની કથાઓ ફરી ફરીને વાંચવાથી અને એ પ્રમાણે આચરણ કરવાથી તો ભક્તિ અને પ્રેમ બંને વધશે. આ ચરિત્ર જો રાત ને દિવસ સાંભળવામાં આવે તો મોહ માયાનાં બંધનો તૂટશે, ત્રિપુટીનું (ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેય) ભાન ભૂલાઈ જવાશે અને શ્રોતાગણ સુખસંપન્ન થશે. હેમાડપંત બાબાનાં ચરણમાં નમીને તેમને અનન્યપણે શરણે ગયા છે. તે એક ક્ષણ પણ રોકાઈ શકતા નથી. કારણ કે વિલંબ પરવડે એવો નથી. તે ચરણોમાં અખંડ દંડવત્ પ્રણામ કરે છે. (ઓ. ૨૦૬-૨૧૯)

સર્વેનું કલ્યાણ થાઓ. આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનોથી પ્રેરણા પામેલા ભક્ત હેમાડપંત રચિત શ્રીસાઈસમર્થના સત્યચરિત્રનો 'રતનજી સાઈ સમાગમ' નામનો આ ચૌદમો અધ્યાય અહિં સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ૧૪નું અર્થ વિવરણ

ઉપર ઉપરથી જ્ઞેતાં આ અધ્યાયમાં હેમાડપંતે રતનજી પારસીની એક કથા જ કહી છે. પરંતુ તેની સાથે સાથે બીજી અનેક બોધપ્રદ વાતોનું વિવેચન કર્યું છે. શરૂઆતમાં પાછલા અધ્યાય ૮ પ્રમાણે નરજન્મનો મહિમા ફરી કહીને સંસારની અનિત્યતા સમજાવેલ છે. માટે માણસે આ જન્મમાં પોતાનું હિત સાધી લેવું. આ માટે રોજ પ્રેમથી સાઇકથા સાંભળવાનો ઉપદેશ કરીને તેનું ફળ કહી રહ્યા છે. આ ઉપનિષદમાંનું મહાવાક્ય 'તત્ત્વમસિ' એટલે તે બ્રહ્મ પણ તું જ છે એવું કહીને એકત્વ અને વૈવિધ્યનું સુંદર સ્પષ્ટીકરણ સહ વિમોચન કરેલું છે અને પછી ઉપદેશ કર્યો છે.

નાદેડના રતનજીની કથામાં આ જ વાતની ચોખ્ખટ થાય છે. સાઇબાબાના આવા એકત્વને કારણે તેમને રતનજીની આવવાની પહેલેથી જ ખબર હતી. તેથી કહ્યું કે આવતાં આવતાં આજે આવ્યો રતનજી પગે પડતાં 'ત્રણ રૂપિયા ચૌદ આનાં । જાણું છું તે મને આપ્યાં । બાકી જે મમ કાજ આણ્યાં । આપ દક્ષિણા તે મહને ॥૧૬૦॥' એવું કહીને નાદેડના મૌલીબુઆને શેઠે આપેલા નાના સરખા જમણની પોતાને રજે રજ માહિતી હતી, જે બાબાએ સૂચવેલી તે પણ એક પેલા સંત સાથેની એકાત્મતા હતી.

રતનજીની આ કથા બીજી કથાઓ કરતાં વિશેષ પ્રકારની છે. પ્રથમ એ કે તે એ બીલકુલ જુદા જ ધર્મના માણસની છે. સાઇબાબાના હિન્દુ અને મુસલમાન ભક્ત પહેલેથી જ ઘણા હતા. હવે પારસી ભક્તની કથા કહીને બાબાનું મહાત્મ્ય બીજા ધર્મના લોકોને પણ સમજાવવા લાગ્યું હતું. વાત હેમાડપંતે બતાવી છે. તેમાં પાછા રતનજી એક શ્રીમંત મીલ કોન્ટ્રાક્ટર હતા, માટે બાબાની કીર્તિ વધારે પ્રસરી હશે. તે ઉપરાંત રતનજી ઉપર બાબાનો અનુગ્રહ થયો તે પણ એક વિશેષ પ્રકારનો હતો. આ જગતમાં પ્રપંચી લોકો સંતો પાસે મુખ્ય બે વાતો માટે જ દોડી જતા હોય છે. એક તો કોઈ અસાધ્ય રોગ અથવા તો દુઃખના નિવારણ માટે અથવા તો પોતાની કોઈ ઇચ્છા પૂર્ણ કરાવવા માટે. આ ઇચ્છાઓ ખાસ કરીને ત્રણ પ્રકારની હોય છે. પુત્રેષણા, ઘનેષણા અને લોકેષણા એટલે કે માન, સન્માનની ઇચ્છા. તેમાં પણ પુત્ર ઇચ્છા વિશેષ કરીને આપણા ભારતના પુરાણકાળથી જ ખૂબ તીવ્ર રહી છે. સંસારને આગળ ઘપાવવા છોકરો વારસદાર તરીકે હોવો અને પોતાનો પુત્ર દ્વારા અગ્નિદાહ આપ્યા સિવાય મૃત વડીલોને સદ્ગતિ મળતી નથી. એ જ કારણે પુત્રપ્રાપ્તિ માટે સંતોની પાછળ લોકોની ભીડ જામેલી જ હોય છે.

આ અધ્યાયમાં બીજું એક ખાસ્સું મોટું (૬૬ ઓવીનું) પણ સુંદર અને બોધદાયક વિવરણ આવેલું છે. તે એટલે કે દક્ષિણાનું હેમાડપંતે મોટી હોશિયારીથી શાસ્ત્રોનો આધાર લઈને બાબાની દક્ષિણા લેવાની વૃત્તિને સમર્થન આપ્યું છે.

તે કરતાં કરતાં બ્રહ્માની દેવ, દૈત્ય અને માનવ સાથેની કે જે પોતાના ત્રણેય નજીકના છે તેમને કરેલા 'દ' આ એકાક્ષર ઉપદેશની બૃહદ્દારણ્યક ઉપનિષદોમાંની વાત કહીને તેઓ કહે છે. એના સમર્થન ખાતર ગીતાનો ૧૬માં અધ્યાયનો ૨૧મો શ્લોક કહીને તેનો અર્થ પણ સમજાવ્યો છે. પરંતુ એમાં પણ 'માનવાં ગાંજી લોભ દુર્ધર' કહીને હેમાડપંત દાન કેવી રીતે કરવું ? તે શિખવવા માટે તૈત્તિરીય ઉપનિષદમાંના અનેક દાનના પ્રકાર જણાવતા કહે છે. આ સાંભળતાં સાંભળતાં આ સચ્ચરિત્રના આગલા અધ્યાય ૪૭માંની ઓવી મને યાદ આવી છે તે કહી રહ્યો છું. અને તેવી જ રીતે આ વિષય પર ગીતાના અધ્યાય ૧૭માંનો આ શ્લોક પણ કહ્યો છે. દાન કરવું તે આપણું કર્તવ્ય છે, એવું સમજીને દેશ, કાળ અને પાત્રતા જોઈને પોતાના ઉપર ઉપકાર ન કરતાં જે કાંઈ દાન આપવામાં આવે છે, કે કરવામાં આવે છે તેને સાત્વિક દાન શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે.

॥ અધ્યાય ૧૫ ॥

યોગકર શર્કરા આખ્યાન

(યોગકરની ખડી સાકરની વ્યાધાની કથા)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

જેમનાં અમાર્ચાદિત પુણ્યોના લાભો પાકે છે તેમને જ સાઈના દર્શનનો લાભ મળે છે. પછી તેમને ત્રણેય પ્રકારનાં દુઃખો ત્રાસ આપતાં નથી. અને પરમાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન મળે છે. હે શ્રોતાજનો ! કૃપા કરીને એક ક્ષણ ગુરુનું ધ્યાન કરો, અને કથા તરફ આદરપૂર્વક મન લગાવીને મારી તરફ ધ્યાન આપો. 'તમે અહીંયાં કથા કહી રહ્યા છો એની મને ખબર છે. વગર કામનો ત્રાસ કેમ વધારો છો' આવું કહેશો નહિ અને મને ક્ષમા કરજો. શ્રોતાજનો ! તમે સાગર જેવા છો એ પણ છલોછલ છલકતો હોવા છતાં જેમ સાગર સરિતાઓને કદી પાછી મોકલતી નથી અને વાદળોએ વર્ષાવેલ વરસાદની સહસ્ર ધારાઓ સમાવી લે છે. તેવા સાગર જેવા તમે સજ્જન અને સંત શ્રોતાજનો છો. તમારી સાથે જ ભજનનો સહવાસ જોડવો એવી મેં ઇચ્છા રાખી છે. તો તમે મારો તિરસ્કાર કરતા નહીં. ગરીબ અને નબળાઓને છોડી દેવા અથવા ભુલી જવા સારું ન કહેવાય. ગંગા નદીનું શુદ્ધ અને પવિત્ર પાણી હોય કે શહેરનો ગટરમાં વહેતો ગંદા પાણીનો પ્રવાહ હોય, સાગર પોતાના પેટાળમાં બંનેના સંગમના સમયે જોરથી ઉછળ્યા સિવાય અથવા તો મનઃસંતાપથી ખિન્ન થયા સિવાય જગ્યા કરી આપે છે. માટે આપ શ્રોતાગણોના મનમાં સંતકથા સાંભળવા બદલની ઉત્સુકતા છે, જેનું સમાધાન મારી તરફ કૃપાથી એકવાર જોતા આપોઆપ થશે. ઉતાવળ ન કરતાં સબુરી અને શ્રદ્ધાથી આ કથાઝૂપી અમૃતનું આદરપૂર્વક સેવન કરવામાં આવશે તો શ્રોતાઓને પ્રેમથી ભરેલી ભક્તિ પ્રાપ્ત થશે અને તેઓ કૃતાર્થ થઈ જશે. ભક્તોને અતિશય પરમ શ્રેષ્ઠ વસ્તુ એટલે કે પરમેશ્વર સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થશે. ભક્તિ અને મુક્તિ બંને મળશે. ભલાભોળાઓને સુખ-શાંતિ મળશે, અને બધાંને પોતાનું આશ્રયસ્થાન પણ મળશે. ગુરુમહારાજના મોઢે આ મધુર કથા સાંભળીને સંસારમાં રહેલા ભય અને વ્યથા નહિ જેવાં થઈ જશે. શ્રોતાઓના મનને આનંદ થશે અને પોતાના આત્માની સાથે એકઝૂપતા પ્રગટ થશે. (ઓ. ૧-૧૦)

આ અધ્યાયમાં એક પ્રેમાળ ભક્તે સાઈબાબાને કેવી પ્રાર્થના કરી અને દર્શન આપીને બાબા એની ઉપર કેવા પ્રસન્ન થયા એ સાંભળો. દૂધ પીવડાવીને બહાર ગયેલી એક બિલાડી પાછી ફરતાં એનાં બચ્ચાં ફરી ફરીને પ્રેમથી ધાવવા પાછળ પડતાં હોય છે. પછી તે બિલાડી કંટાળીને ઘૂરકે એટલે થોડા સમય માટે એ બચ્ચાંઓ દબાઈને ચૂપ બેસી જાય છે. પરંતુ મા શાંતિથી બેસે કે તરત જ તેની આજુબાજુ ગોળ ગોળ ફરીને પાછા એના આંચળો ચૂસવાની શરૂઆત કરે છે. આ પ્રકારે પ્રેમથી તે બચ્ચાંઓ આંચળોથી ગટગટ દૂધ ચૂસવા લાગે એટલે માને માતૃવાત્સલ્યથી દુધનાં ટપકાં ટપકવા માંડે છે અને તે પહેલાંનું ઘૂરકવાનું ભૂલી જઈને જમીન ઉપર પ્રેમથી લાંબી થઈને બેસી જાય છે. વાત્સલ્યનો ઉદ્વેગ થતાં જ માનો કંટાળો દૂર થાય છે. તે પોતાનાં બચ્ચાંને ચારે પગથી બરાબર પકડીને તેમને એક સરખી રીતે શરીર પર દરેક જગ્યાએ ચાટવા લાગે છે. ખરેખર આ દશ્ય જોવા જેવું જ હોય છે. બચ્ચાંઓના તીક્ષ્ણ નખ પ્રહારથી જેમ જેમ માને સતાવવામાં આવે છે, તેમ તેમ વાત્સલ્યના ઝરા વધીને તેમાંથી દૂધની ધારાઓ વહેવા લાગે છે. જેવી રીતે આ બચ્ચાંઓનો પ્રેમ તેમની માતાના

દૂધનો વધારો કરે છે, તેવી જ રીતે તમારામાં પેદા થયેલી સાઇચરણની આ આસક્તિ સાઇબાબાના હૃદયમાં પ્રેમના ઝરા ઉત્પન્ન કરે છે. (ઓ. ૧૧-૧૭)

એક વખતે થાણાના લોકોએ ઇશ્વરની ભક્તિ કરવા માટે આસક્ત એવા દાસગણને સાંભળવા માટે મધુર એવું કથા કીર્તન કૌપિનેશ્વર મહાદેવના મંદિરની બાજુમાં કરાવ્યું હતું. સભ્ય અને વિવેકપૂર્ણ આગ્રહથી દાસગણ કથા કરવા તૈયાર થઇ જતા. દાસગણમાં અકડાઇ આડંબર કે પૈસાનો લોભ ન હતો. કીર્તન માટે એક પણ પૈસાની જરૂર પડતી નહીં. શરીર ઉઘાડું રહેતું અને માથા ઉપર ફેટો કે પાઘડી પણ નહીં. શરીર પર કમ્મરે ફક્ત એક સાદું ધોતિયું જ પહેરતા. તેમ છતાં સાંભળનારાઓની ગીર્દી બેસુમાર રહેતી હતી. આ પોષાકની મજાક કહું છું, જે શ્રોતાઓને સાંભળીને મઝા પડશે. માટે આરામથી સાંભળો. જેથી બાબાનો ચમત્કાર સમજાશે. એક વખતે દાસગણનું કીર્તન શિરડી ગામમાં હતું. આથી તેમણે શરીર ઉપર સરસ અંગરખું પહેર્યું હતું. ખભા ઉપર ખેસ નાંખ્યો હતો. તેમજ માથા ઉપર ફેટો બાંધ્યો હતો. આવા પોષાકમાં સજીવળને તેઓ નીકળ્યા. દરરોજના નિયમ પ્રમાણે મસ્જિદમાં બાબાને આનંદપૂર્વક નમસ્કાર કરવા ગયા, ત્યારે એમને ‘વાહ વાહ ! વરરાજ જેવા સજેલા છો !’ એવું બાબા બોલ્યા, તે એમણે સાંભળ્યું. બાબાએ તેમને ફરી પૂછ્યું, ‘આમ સજીવળ કયાં નીકળ્યો ?’ એ સાંભળી દાસગણએ બાબાને કહ્યું કે, ‘બાબા ! કીર્તન કરવા માટે હું જઇ રહ્યો છું.’ ત્યારે બાબાએ કહ્યું, ‘અંગરખું, ઉપવસ્ત્ર, ફેટો વગેરેની શી જરૂર છે ? આ બધો ત્રાસ શા માટે વેઠો છો ? આપણને આમાંનું કંઈ જ જરૂરનું નથી, માટે મારી સામે બધું જ કાઢી નાખ. આનો ભાર શરીર ઉપર શા માટે રાખે છે ?’ આ આજ્ઞા સાંભળતા જ દાસગણએ એ બધાં વસ્ત્રો કાઢી નાખી બાબાનાં ચરણોમાં મૂકી દીધાં. ત્યારથી તે આ દુનિયામાં રહ્યા ત્યાં સુધી કીર્તના સમયે બિલકુલ જ ઉઘાડા શરીર હાથમાં કરતાલ લઇને અને ગળામાં માળા પહેરીને બેસતા. આ પદ્ધતિ વિદ્વાનોમાં ભલે લોકાચાર વિરુદ્ધની હોય છતાં તે અત્યંત શુદ્ધ છે. વિદ્વાનોમાં વિદ્વાન જે પ્રસિદ્ધ નારદમુનિનો આ માર્ગ છે. આ ગાદી મૂળ નારદ પાસેથી આવેલી છે. તેમજ ત્યાંથી જ આગળ કીર્તનકારોની હારમાળા શરૂ થઇ. તેમને ઉપર ઉપરનો ઠાઠ કે મોભો દેખાડવાની જરૂર હોતી નથી. અંતઃકરણની શુદ્ધિ એ જ તેમનું ધ્યેય હોય છે. શરીરનો નીચલો ભાગ જ વસ્ત્રોથી ઢંકાયેલો એવા કરતાલ અને વીણા વગાડતા અને મોઢેથી શ્રીહરિનું નામ જ્ઞેરથી ઉચ્ચારતા નારદનું સ્વરૂપ તો બધાના ધ્યાનમાં હશે જ. સાઇબાબાની કૃપાથી દાસગણ સંતોનાં આખ્યાનો પોતે જ તૈયાર કરતા અને વિનામૂલ્યે તેનું કીર્તન કરતા હતા, આથી તેમને ખૂબ જ ખ્યાતિ પ્રાપ્ત થયેલી હતી. લોકોમાં સાઇભક્તિના ઉત્સાહનો દાસગણએ ખરેખર સારો એવો વધારો કર્યો. તેમજ સાઇ પ્રેમનો અને આત્માનંદનો જાણે કે સર્વ ઠેકાણે સાગર જ છલકાવ્યો. ભક્તોના શિરોમણી નાનાસાહેબ ચાંદોરકરનો સાઇભક્તો ઉપર પુષ્કળ ઉપકાર છે. સાઇચરણમાં લોકોની ભક્તિ વધારવા માટે તેઓ જ મૂળ કારણ છે. દાસગણનું મુંબઇમાં આવવું એ પણ ચાંદોરકરને કારણે જ હતું. તેમને લીધે મુંબઇમાં ઠેકઠેકાણે દાસગણનાં કીર્તનો અને સાઇબાબાનાં ભજનો ગવાયા. પૂના, અહમદનગર, સોલાપુર પ્રાંતમાં સાઇમહારાજની ખ્યાતિ પહેલેથી હતી. પરંતુ કોકણના લોકોને બાબાની ભક્તિનું ઘેલું લગાડનાર ફક્ત આ બે...જ જણા હતા. મુંબઇ પ્રાંતમાં જે સાઇબાબા માટેની ભક્તિ વધી તેનું મૂળ કારણ આ બે વ્યક્તિઓ, આ બે જણાના હાથે જ કૃપામૂર્તિ સાઇમહારાજ મુંબઇમાં પ્રગટ થયા. (ઓ. ૧૮-૩૬)

હવે શ્રી કૌપિનેશ્વર મહાદેવના મંદિરમાં દાસગણના કીર્તનમાંથી સાઇપ્રેમનો ઘોષ, અને એમાંથી હરિનામના જયજયકારની ચોળકરને એકાએક લહેર ઉઠી. હરિ કીર્તનમાં સાંભળવા માટે ઘણા લોકો આવતા હોય છે. સાંભળવા સાંભળવામાં પણ અનેક પ્રકાર હોય છે. કોઇકને બુવાનું શાસ્ત્રજ્ઞાન ગમે છે તો, કોઇને એમનો અભિનય ગમે છે. અમુકનો શોખ ફક્ત ગાવાની ઢબ પૂરતો જ હોય છે અને કહે છે, ‘વાહ વાહ બુવા ! શું સુંદર ગાય છે ? વિઠ્ઠલના નામઘોષમાં અમુક લોકો રંગાઇને પ્રેમથી નાચતા હોય છે. કોઇ લોકોને પૂર્વાંગ પહેલો ભાગ કે જેમાં સંત મહાત્મા

વગેરેના વિષયોનું નિરૂપણ હોય છે તે માટે પ્રેમ હોય છે. તો કેટલાકને કથા સાંભળવા પૂરતી જ આસક્તિ હોય છે. કોઈક કોઈકને કીર્તનકારોને નકલો કરતાં જોવામાં રુચિ હોય છે. તો અમુક લોકોને દૃષ્ટાંતરૂપી આખ્યાનો સાંભળવા ગમે છે. કીર્તનકાર અભણ હોય કે વિદ્વાન, શબ્દોના પદે પદે જુદા જુદા અર્થ કાઢનારો હોય કે પછી ઉત્તરાંગ આખ્યાનો કહેવામાં પ્રવીણ હોય પરંતુ સાંભળવાની રીત આવી જ હોય છે. આવા જ શ્રોતાઓ વધારે હોય છે. પરંતુ કીર્તન સાંભળીને જેના મનમાં શ્રદ્ધા અને ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઇશ્વરના અને સંતોના ચરણે પ્રિતી લાગે છે, એવા શ્રોતાઓ કવચિત જ મળતા હોય છે. ઉપરા ઉપરી પુષ્કળવાર સાંભળ્યા બાદ પણ અજ્ઞાનના થરના થર રહી જ્ય તો એને કેવો સાંભળવાનો અનુભવ સમજવો ? જેનાથી ગંદકી ધોવાઈ જતી નથી, તેને સાબુ કેવી રીતે કહેવો અને જેનાથી અજ્ઞાન નાશ થતું નથી તેને કીર્તન સાંભળ્યું કેવી રીતે કહેવાય ?' (ઓ. ૩૭-૪૪)

ચોળકર પહેલેથી જ શ્રદ્ધાળુ હતા. દાસગણ મહારાજનું કીર્તન સાંભળીને એમને સાઈબાબા પ્રત્યે પ્રેમનો ઉમળકો આવ્યો. ચોળકર મનમાં બોલ્યા, 'હે કૃપાળુ સાઈનાથ ! આ ગરીબની સંભાળ રાખ.' ચોળકર બિચારો ગરીબ હતો. એ પોતે કુટુંબની જવાબદારી અને ભરણ પોષણ માટે અસમર્થ હતો. ઉદર નિર્વાહ માટે એને સરકારી નોકરી મળે તે માટે તેણે બાબા ઉપર મદદાર રાખ્યો. ઇચ્છુક લોકો બાધા રાખતા હોય છે કે, મારું અમુક કાર્ય પૂર્ણ થશે તો જમણ કરાવી બ્રાહ્મણને જમાડીને તૃપ્ત કરીશ. શ્રીમંતોની બાધા એવી હોય છે કે, મનોકામના પૂર્ણ થાય તો હજાર લોકોને જમાડીશ અથવા તો સો ગાયોનું દાન કરીશ. પણ ચોળકર, તો પહેલેથી જ નિર્ધન હતો. તેમ છતાં તેને બાધા રાખવાનું મન થયું. શ્રી સાઈના ચરણ વદન યાદ કરી દયામણાં મોઢે એ બોલ્યો, 'બાબા ! મારો સંસાર ગરીબ છે, ખૂબ મહેનત કરીને પરીક્ષાની તૈયારી કરી છે, પરંતુ મારો બધો જ મદદાર નોકરી મળવા ઉપર છે. કાયમનો પગાર મેળવવા માટે પરીક્ષા તો પાસ કરવી જ પડશે. નહીં તો ગાંઠની ભાખરી અને ઉમેદવારી પણ જતી રહેશે. આપની કૃપાથી જો હું સફળ થઈશ તો તમારાં ચરણોમાં હાજર થઈ તમારા નામથી ખડી સાકર વહેંચીશ. આ મારો પાકો નિશ્ચય છે.' આ પ્રમાણે ચોળકરે બધા રાખી અને મનાં ધાર્યા પ્રમાણે તે પરીક્ષામાં પાસ થયો હોવાથી ખૂબ જ આનંદિત થયો. પરંતુ બાધા પુરી કરવા માટે લાંબો સમય પસાર થઈ જતાં તેણે ખાંડ ખાવાની છોડી દીધી. શિરડી આવવા જવા માટે ખર્ચ પેઠે થોડા પૈસા જોઈએ, ખાતી હાથે જવાય જ નહીં. એમ વિચારીને આજે નહીં કાલે એમ વિચાર ધકેલાઈ જવાથી ચોળકરને આમ જ દિવસો પસાર કરવા પડ્યા. સહ્યાદ્રીના અત્યંત નાનાં મોટાં અફાટ શિખર ધરાવતો નાણેઘાટ એટલે ડુંગર ઉપરનો અત્યંત વિકટ અને અડચણોથી ભરેલો રસ્તો જ્યાંથી કોકણના લોકો પૂના જિલ્લામાં આવેલા જુવ્વર ગામમાં આવવા જવા માટે આ ઘાટનો ઉપયોગ કરતા હોય છે. તેને ઓળંગતા ફાવશે, પરંતુ સંસારી માણસ માટે આ ઘરનો ઉમરો ઓળંગવો ખૂબ અઘરો છે. શિરડીની બાધા પૂરી કર્યા સિવાય સાકરવાળો પદાર્થ ખવાય નહિ, માટે ચોળકર ચા સુદ્ધાં વગર ખાંડની ચલાવી લેતા. આવા અમુક દિવસો નીકળ્યા બાદ યોગ્ય સમય મળતા તે શિરડી ગયા અને માનેલી બાધા પાળીને તેમના મનને સંતોષ થયો. શ્રીબાબાના દર્શન થતાં જ ચોળકર બાબાનાં ચરણોમાં દંડવત્ પ્રણામ કરીને ખૂબ સંતુષ્ટ થયા. શુદ્ધ મનથી ચોળકરે સાકર વહેંચી, શ્રીફળ અર્પણ કર્યું અને મનમાં બોલ્યા કે, આજે મારો મનોરથ સફળ થયો. સાઈબાબાનાં દર્શનથી પણ એમને વિશિષ્ટ આનંદ થયો તેમજ બાબા સાથેની વાતચીતથી તેમને ખૂબ જ સુખ લાગ્યું. ચોળકર બાપુસાહેબ જોગના મહેમાન હતા. અને જોગને ત્યાં તેમનું આવવું જવું રહેતું, માટે જોગ ઉઠતાંની સાથે ચોળકર પણ જવા માટે ઊભા થયા. ત્યાં જ બાબાએ જોગને કહ્યું, 'તેમને ભરપુર ખાંડ નાખીને ચા પીવડાવજો.' આવા માર્મિક અને અર્થપૂર્ણ શબ્દો કાને પડતાં ચોળકર મનમાં આશ્ચર્યચકિત થયા અને એની આંખોમાંથી હર્ષનાં આંસુ વહેવા લાગ્યા. તેમણે બાબાનાં ચરણો ઉપર માથુ મુકી દીધું. જોગને પણ આશ્ચર્ય થયું, પણ એ કરતાં વધારે ચોળકર આનંદિત થયા. કારણ કે બાબાના શબ્દોનો અર્થ ફક્ત તેમને જ સમજાયો, અને તેમના મનની વાત પણ તેમને જ સમજાઈ. બાબાને કદી ચાની વાતની

ખબર ન હતી તો પછી આમ એકાએક કેવી રીતે યાદ આવી ? ચોળકરને વિશ્વાસ બેસાડવા તેમની ભક્તિ દઢ કરવા માટે જ બાબા કદાચ આમ બોલ્યા હશે. એટલામાં જ બાબાએ પૂરે પૂરો અણસાર આપ્યો, ‘ચોળકરે બોલ્યા પ્રમાણેની આપેલી ખડીસાકર મને પહોંચી ગઈ છે. તારી ખાંડ છોડી દેવાની બાધા પુરી થઈ. બાધા રાખતી વખતે તારા મનની વાત તેમજ તેવી રીતે બાધા પાળવા માટે મોટું થતાં સાકર ખાવાનું ત્યજીને કરેલું પ્રાયશ્ચિત ભલે તે ગુપ્ત રાખ્યું હોય છતાંતે બધું જ મને ખબર છે, ખરું ? તમે કોઈ પણ કોઈ પણ સ્થાને હો પરંતુ મારે માટે ભક્તિ ભાવથી શ્રદ્ધા રાખીને વિનંતી કરી એટલે હું તમારી પાછળ એક ભાઈની જ માફક રાત અને દિવસ ઊભો રહીશ. મારો દેહ ભલે અહિં હોય અને તમે સાત સમુદ્ર પાર હો તથા ત્યાં પણ તમે કંઈ પણ કરો તેની જાણકારી મને અહીંયાં તરત જ થાય છે. દુનિયામાં તમે ગમે ત્યાં જાવ, હું તમારી સાથે જ આવતો હોઉં છું. તમારા હૃદયમાં જ મારો વાસ છે. હું જ તમારો અંતર્યામી આત્મા છું.’

‘તમારા હૃદયમાં બેસેલો જે હું છું તેને તમે હંમેશા નમસ્કાર કરો. પ્રાણીમાત્રમાં જે અંતર્યામી વસી રહ્યો છે તે હું જ છું. માટે તમને ઘર કે બહાર રસ્તા ઉપર ના વટેમાર્ગુ મળે તો તે હું જ છું, ને તેમનામાં મારો જ વાસ છે. નાની કીડીથી માંડીને કીડા સુધી અને જળચર અને સ્થળચરના પ્રાણીમાત્ર, ફૂતરા, ભૂંડ દરેક જગ્યાએ હું ઠસોઠસ ભરેલો છું. માટે તમે મારાથી જુદા છો એવું માનતા નહીં. તમારામાં અને મારી વચ્ચે જરાય અંતર નથી કે ભેદ નથી. જે મને એ રીતે ઓળખશે અને જાણશે તેનું જ ભાગ્ય બળવાન થશે.’ આ વાત ભલે દેખાવમાં સર્વ સાધારણ લાગે છે. છતાં ગુણોથી ખૂબ ઉત્તમ છે. એ ચોળકર ઉપર બાબાને કેટલો પ્રેમ હતો ! ચોળકરને બાબાશ્રીએ ભક્તિ અને શ્રદ્ધાથી જોડ બેસાડી આપી. તેના મનમાં જે જે વાતો હતી, તે બધી બાબાએ અનુભવ કરાવીને મનનું ધારેલું સિદ્ધ કરી આપ્યું. સંતોનું ચાતુર્ય આશ્ચર્યજનક હોય છે ! બાબાના શબ્દો અણમોલ હતા. ભક્તોના હૃદયમાં તેમનાં વચનો ખૂબ ઊંડા ઉતરી જતાં. ભક્તિરૂપી બાગની જમીન ઉપર ભીનાશ સિંચતા અને ભક્તિના માર્ગનો રસ્તો કરી આપતા. ચાતક પક્ષીની તરસ છુપાવવા માટે જેમ મેઘ દયાળુ થઈને વરસાદની ધારાઓ વરસાવે છે, પરંતુ પરિણામ રૂપે તો આખી ધરાને શાંત અને ઠંડી કરતા હોય છે. તે જ પ્રકાર અહીંયાં જોવા મળે છે. ચોળકર બિચારો કોણ ! દાસગણનું કીર્તન માત્ર નિમિત્ત થયું અને બાધા રાખવાનું મન થયું, અને સાથે સાથે બાબા પણ પ્રસન્ન થયા. માટે જ આ ચમત્કાર થયો અને સંતનું અંતરમન સમજાયું. બાબા પોતાના ઉપદેશ ખાતર આવા અવસરો મેળવી આપતા. ચોળકર તો ફક્ત નિમિત્ત બન્યા. તમામ ભક્તોનાં કલ્યાણ માટે બાબાનું વર્તન હંમેશા ન સમજાય તેવું રહેતું. આપણે તો તેમની સામે બસ એક ચિત્તે અજ્ઞયબીથી જોયા જ કરવું. (ઓ. ૪૫-૮૦)

આવી જ બાબાની બીજી એક ચતુરાઈનું વર્ણન કરીને આ અધ્યાય પૂર્ણ કરીએ. એક ભક્તે કેવો પ્રશ્ન કર્યો અને એનું બાબાએ કેવી રીતે સમાધાન કરાવ્યું તે સાંભળીએ. એક વખતે બાબા મસ્જિદમાં પોતાના આસન ઉપર બેઠા હતા, તે વખતે સામે બેઠેલા એક ભક્તે પાછલી ભીંત ઉપર એક ગરોળી ચૂક ચૂક અવાજ કરતી સાંભળી. ગરોળી શરીર ઉપર પડવી, અથવા તો ગરોળીનો આમ ચૂકચૂક અવાજ કરવો એ ઘણીવાર ભવિષ્યમાં ઘડનારી વસ્તુઓની આગાહી સુચવે છે, માટે કુતૂહલથી તેણે પ્રશ્ન કર્યો, ‘બાબા ! આ પાછળની ભીંત ઉપર ગરોળી કેમ ચૂક ચૂક કરી રહી છે ? તેના મનમાં શું હશે ? એ કોઈ અમંગલકારી કે અશુભ થવાની અગાહી તો નથી કરતી ને ?’ આ સાંભળી બાબા બોલ્યા, ‘ઔરંગાબાદથી તેની બહેન તેને મળવા માટે આવી રહી છે તેથી તેનો આનંદ સમાતો નથી.’ આમ ગરોળી આવડું અમસ્તુ પ્રાણી ! તેને વળી કેવાં મા-બાપ અને ભાઈ-બહેન ? તેને વળી સંસારમાંના વ્યવહાર સંબંધો ક્યાંથી ? માટે બાબાએ ગમે તેમ મજાક કરવા માટે જવાબ આપ્યો હશે એવું સમજીને પેલો ભક્ત ક્ષણભર સ્વસ્થ બેસી રહ્યો. એવામાં ઔરંગાબાદથી એક ગૃહસ્થ બાબાના દર્શને ઘોડોસવારી કરીને આવ્યો. તે વખતે બાબા સ્નાન કરી રહ્યા હતા. આ ઘોડોસવાર મુસાફરને આગળ પણ જવાનું હતું. માટે ઘોડાને ખવડાવવાની ચંદી ખરીદવા માટે એ બજાર તરફ ગયો. આ નવા સોદાગર તરફ પેલો પ્રશ્ન પૂછવાવાળો ભક્ત નવાઈથી જોવા

લાગ્યો. એટલામાં સોદાગરે બગલમાં દબાવેલો તોબરો કચરો સાફ કરવા માટે ઝાટક્યો. જમીન પર એનું મોઢું નીચે કરી ખંખેરતા એમાંથી એક ગરોળી બહાર નીકળી અને ગભરામણમાં બધાની સામે જ સરસર.... કરતી દોડી ગઈ. પ્રશ્ન પૂછનારા તરફ બાબા જોઈને બોલ્યા, 'હવે એની ઉપર ધ્યાન રાખ તે જોઈ તે ગરોળીની બહેન તે આ. હવે તેની અદ્ભૂત ક્રામત જો.' તે જોવી ત્યાંથી નીકળી કે તરત જ પોતાની મોટી બહેન ચૂક ચૂક કરતી હતી તે આવાજને ધ્યાનમાં રાખી ઠૂમકા ખાતી અને ડોલતી ચાલવા લાગી. બંને બેનોનું મીલન અને તેમાંય પુષ્કળ દિવસો પછી મુલાકાત થયેલી હોવાથી પરસ્પર ગાઢ આલિંગન આપીને બંને રમવા લાગી. ખરેખર તેમના પ્રેમનો આ ખેલ અલૌકિક હતો. તે એકબીજાની આજુબાજુ ગોળ ગોળ ફરવા લાગી અને એકબીજા ઉપર ઊભી, આડી, ત્રાસી એવી છલાંગો મારવા માંડી. ક્યાં ઔરંગાબાદ શહેર અને ક્યાં શિરડી ગામ. આ કયો પ્રકાર ? આ ઘોડેસવારનું અચાનક આવવું અને તેની જોડે આ ગરોળીનું આવવું કેવી રીતે થયું ? ગરોળી હશે ઔરંગાબાદની અને તોબરામાં ઘૂસી ગઈ હશે, પરંતુ આ પ્રશ્નોત્તરીની અનુકૂળ સંધી એ જ વખતે કેવી રીતે થઈ ? ગરોળીનું ચૂક....ચૂક શું સૂચક હતું ? પેલા ભક્તનો પ્રશ્ન શું પૂછવો ? તેમજ તેનો ગર્ભિત અર્થ બાબા દ્વારા સમજાવીને કહેવો, અને આ અનુભવનો કેટલો જલ્દી ઉકેલ આપવો ? એવો આ અપ્રતિમ લહાવો અને યોગ ઘડાયો. બાબા સદાય વિનોદવૃત્તિના ચાહક હતા. સંતજનો આવી અનૂપમ સાધના યોજીને ભક્તોનું સમાધાન કરી કલ્યાણ કરતા. આ જુજાસુ જો ગૃહસ્થ ન હોત તો ગરોળીનો ચૂક... ચૂક કરવાનો અર્થ કોને ખબર પડત ? તેમજ સાઈબાબાનો મહિમા કેવી રીતે સમજાત ? અનેક લોકો ગરોળીઓના ચૂકચૂક અવાજથી પરિચિત હોય છે. પણ આ ચૂક ચૂક શબ્દોનો અર્થ કે ગરોળીના સંબંધની માહિતી કોઈએ કદી વિચારી હતી ? સારાંશ કે, આ જગતમાં પહેલેથી નક્કી કરેલ ખેલોની યોજનાઓનાં સુત્ર ગુપ્ત હોવાને લીધે કોઈને પણ સમજાતાં નથી. તે બાબતમાં કોઈપણ પહેલેથી તર્ક કરી શકાતો નથી. માટે જ એ વસ્તુ અનર્થનો સંકેત છે એવું સૂચવવામાં આવે છે. પણ જો એ વખતે મોઢેથી 'કૃષ્ણ કૃષ્ણ કે રામ રામ' એવું વારંવાર બોલાય તો તે આવનાર અનર્થ ટળી જતો હોય છે એવું લોકો કહે છે. જે હશે તે ગરોળીના અવાજનો કોઈ પણ અર્થ નીકળતો હોય પણ આ એક આશ્ચર્યકારક ઘટના ના કહેવાય ? પોતાના ભક્તોની તેમનામાં શ્રદ્ધા દઢ કરવા માટે બાબા પાસે આવી ઉત્તમ યુક્તિઓ હતી. (ઓ. ૮૧-૧૦૪)

આ અધ્યાય જો આદરથી વાંચવામાં આવે અને તેનું નિયમિત પારાયણ કરવામાં આવે તો ગુરુ મહારાજ ભક્તોનાં સંકટ દૂર કરશે. આ મનમાં પાકો નિર્ધાર કરજો. એમનાં ચરણોમાં જે કોઈ પણ જાતના સંશય વગર માથું ટેકવી દે છે, એના સાઈ એ જ 'ત્રાતા' અને 'પાતા' અને અભયદાતા તથા કર્તાહર્તા હોય છે. અહીંયાં મારા કહેવામાં કંઈક ભૂલ છે એવું માનતા નહીં. સાઈનાથ આવા જ હતા, અને આવા જ છે. મારો પોતાનો અનુભવનો ગુપ્ત સારાંશ હું ભક્તોના કલ્યાણ માટે કહી રહ્યો છું. આ વિશ્વ સંપૂર્ણ હું માત્ર છું. તેમજ મારા સિવાય બીજું કશું જ નથી, કેવળ આ જ લોક નહીં પણ ત્રણે લોક તે હું જ છું, આવું અદ્વિતીયત્વનું સ્ફુરણ જ્યાં થાય છે ત્યાં ડર જેવી કોઈ વસ્તુ જ રહેતી નથી. તેને અભિમાન અને અહંકાર સિવાયનું સર્વ ચૈતન્ય ઠસોઠસ ભરેલું છે એવું ચોખ્ખું દેખાવા માંડે છે. (ઓ. ૧૦૫-૧૦૯)

ભક્ત હેમાડપંત સાઈને શરણે આવેલા છે. એક ક્ષણ માટે પણ સાઈચરણ છોડવા તેઓ તૈયાર નથી, કારણ કે સંસાર સાગર પાર કરવા માટે આ એક જ સાધન છે. હવે મારું એક મધુર નિરૂપણ સાંભળો. આગલના અધ્યાયમાં ગુરુવર્ય શ્રીસાઈનાથ મહારાજ એક બીજા સુંદર પ્રસંગનું નિર્માણ કરશે. લોકોને બ્રહ્મજ્ઞાન ચપટી વગાડતા સાથે જ જોઈતું હોય છે, જાણે કે એ રસ્તામાં ન પડ્યું હોય. કોઈ એક લોભી ગૃહસ્થ સાઈબાબાને બ્રહ્મજ્ઞાન માટે પૂછશે, એ વખતે સાઈમહારાજ તેમના ખિરસામાંથી એ કાઢી આપશે. આ કથા શ્રોતાઓને સાંભળ્યા બાદ તેમને બાબાની અદ્ભૂત કરણીનાં દર્શન થશે. સર્વસ્વપણે પૂર્ણ લોભ છોડ્યા વગર બ્રહ્મજ્ઞાન ક્યારેય મળવું શક્ય નથી. બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની પાત્રતા કોને હોય છે. તેનો વિચાર કોઈ કરતું નથી. સાઈમહારાજ જ કોને અને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય એનું સવિસ્તર વિવેચન કરશે. હું શ્રોતાઓની

સામે ઝોળી ફેલાવીને વિનંતી કરું છું કે, આ સાઈના પ્રેમનો વિલાસ અત્યંત ઉત્સાહથી સાંભળવો. જેથી કરીને તમારું ચિત્ત પ્રસન્ન થાય વિષયગ્રહણ શક્તિનું સમાધાન લાગે અને સંતોનો મહિમા સમજાય. માટે શ્રોતાએ અહીં થોડું ધ્યાન વધારે આપવું. (ઓ. ૧૨૦-૧૧૬)

સર્વનું કલ્યાણ થાઓ. આ પ્રકારે સંત ને સજ્જનની પ્રેરણા પામેલા ભક્ત હેમાડપંત રચિત શ્રી સાઈસમર્થના સત્ય ચરિત્રનો 'ચોળકર શર્કરા આખ્યાન' નામનો આ પંદરમો અધ્યાય સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ૧૫નું અર્થ વિવરણ

અગિયારમાં અધ્યાય પ્રમાણે આ અધ્યાયનું પણ આધરપૂર્વક વાંચન અથવા નિમચથી પારાયાણ કરવાથી સંકટનું નિવારણ થાય છે. અને તેમાં પણ આ એકદમ નાનો અને સમજવામાં ખૂબ સહેલો હોવાના કારણે આ અધ્યાય ફક્ત ભક્તો દ્વારા જ નહિ પણ બાળકો દ્વારા પણ વાંચવા યોગ્ય છે-

આ અધ્યાય આદરે વાંચે । વા નિયમે આવર્તન તેનું કરે ।
સંકટ ગુરુરાયા તેનાં હારે । અંતરે વાત આ આંકળે ॥૧૦૫॥
માયું અનન્યભાવે ચરણે । જે જે મૂકે વાસ્તવ તેને ।
દે અભય રક્ષે પાળે । કર્તા તે એક છે ॥૧૦૬॥

આ અધ્યાય ઉપરની ફળશ્રુતિનો મને સારો એવો અનુભવ થયો છે.

આ અધ્યાયમાં ચોળકરનું આખ્યાન એટલે કે ભક્તની જ્યાં અનન્ય ભક્તિ હોય છે ત્યાં પરમેશ્વર અથવા તો સદ્ગુરુનું અંતઃકરણ કેવી રીતે દ્રવી ઉઠે છે અને તે ભક્તને પોતાના બાળકની માફક છાતીએ ચાંપીને એના લાડ કોડ કેવી રીતે પુરા કરે છે તેનું સાક્ષાત ઉદાહરણ છે. જેનું વર્ણન કરવા માટે હેમાડપંતે બિલાડી અને તેનાં બચ્ચાંઓની કેટલી સુંદર અને અનુરૂપ ઉપમા આપી છે.

આ અધ્યાયના સંદર્ભમાં આગળ દાસગણુના કીર્તન કરતી વખતે ધારણ કરવામાં આવેલ પોષકની મોજલી કથા આપી છે. બાબાએ તેમને 'વાહ... વાહ.... વરરાજા જેવો સાજ સજ્યો છે' કહી, ઠઠા મશ્કરી કરીને અંગરખું, ઉપરણું અને ફેંટો ત્યાં જ કઢાવી નાખેલાં અને અત્યંત શુદ્ધ નારદીય કીર્તન પદ્ધતિનો પાઠ ભણાવ્યો છે. તેથી તે શણગાર અને સાંપ્રદાયિક પોષાક કરતાં ખરા અંતઃકરણની ભક્તિનું મહત્ત્વ સમજાવ્યું છે.

પછી ચોળકરને 'પ્રતિજ્ઞા સમયનું તારું ચિત્ત । ઢીલ થયાનું પ્રાયશ્ચિત । જે કે તેનો રાખ્યું ગુપ્ત । તે સર્વે હું જાણી ગયો છું ॥૬૬॥' આમ કહીને બાબાએ તેમને જ નહિ પણ પોતાના સર્વ ભક્તોને આશ્વાસન આપ્યું છે.

તમે કોઈ ગમે ત્યાં હો । ભાવ હાથ મુજ સામે ઘરો ।
તો હું તમારા ભાવ જેવો । બની ઊભો રહું રાત દિન ॥૬૭॥
મારો દેહ જો કે અહીં છે । સાત સમુદ્ર પાર હો તમો ભલે ।
ત્યાં તમો કાંઈ કરો જે । છે તેની જાણ મને તત્કાળ ॥૬૮॥
દુનિયામાં ગમે ત્યાં જાવ । હું તો હું તમારી સાથ ।
હૃદયે તમારા મારું ઘર । હું અંતર્યામી તમારો ॥૬૯॥

બાબા આગળ ઉપર ઉપદેશ કરે છે-

હૃદયસ્થ એવો હું હું જે । નમો તમો તેને નિત્યે ।
ભૂતમાત્રનો અંતર્યામી એ । તેને જ રૂપે હું રહ્યો ॥૭૦॥
માટે તમને જે કોઈ મળે । ઘરે, બહાર કે રસ્તે ।
પ્રવર્તું હું તે સ્થાને । હું જ તેનામાં ઊભો ॥૭૧॥
કીડા કીડી જળચર ખેચર । પ્રાણીમાત્ર શ્વાન ડુક્કર ।
સર્વત્ર ત્યાં હું છું નિરંતર । ભયો સાચાર સર્વત્ર ॥૭૨॥
મારાથી ન રાખો અંતર । તમો હું તો નિરંતર ।
એવું જાણે જે નર । તેનું મોટું ભાગ્ય છે ॥૭૩॥

આ સિદ્ધાંતના પ્રમાણ ખાતર જાણે કે આગળની ગરોળીની બે બહેનોની વાત બાબાએ ઘઢી કાઢી હોય એવું લાગે છે. ગરોળી જેવાં જંતુઓ સાથે પણ એકાત્મ્ય વીના કેમ બાબાને એમનું ‘એક એકની ગોળ ગોળ ફરે । આનંદે આંખ મીંચકારે । આડાં ઊભાં બાજુએ ફરે ॥૯૫॥’ સ્વચ્છંદે ચક્કર લગાવે ॥૯૫॥ કારણ સમન્વયું હશે ? તેવી જ રીતે ‘જગતનો આ ખેલ સૂત્ર, ગુપ્ત અને ન સમજાય તેવો’ ચલાવનારો જાતે બાબા પોતે ન હોત તો, ગરોળીનું ચૂકચૂક કરવું, તે અંગેનો કોઈએ પ્રશ્ન પૂછવો અને ઔરંગાબાદથી ઘોડા ઉપર સવાર થઈને આવનાર ગૃહસ્થના તોબરાંમાંથી બીજી ગરોળીનું નીકળવું તે ઘટના ઘટવી તે કાંઈ શક્ય છે ?

આ અધ્યાયની ‘તેના સંકટો ગુરુરાયા નિવારે’ તેવી ફળશ્રુતિ કહી હોત તો પણ જેમને અહીંયાં કહેવામાં આવેલ તત્વોનો ભાવાર્થ સારી રીતે સમજાયો હશે, અને તે ભક્તોએ જો તેને આચરણમાં મૂક્યો હશે તેવાઓને કોઈ પણ પ્રકારનો ભય રહેતો નથી.

જગે સંપૂર્ણ હું છું એક । મારા વિણ અન્ય ન કોઈક ।
નથી એકલો આ જ લોક । અખિલ ત્રૈલોક્ય હું જ હું છું ॥૧૦૮॥
જ્યાં અદ્વિતિય એવું સ્ફૂરે । ભય વાર્તા ત્યાં ક્યાંથી ઉરે ।
નિર અભિમાને નિરહંકારે । ચિન્માત્ર જ્યાં સર્વ ભર્યું ॥૧૦૯॥

કાંઈ પણ હોય ‘ઉપદેશ અર્થે બાબા તત્પર’ હોવાને લીધે તેઓ ‘આવા અવસરો આજ્ઞતાં’ અને ચોળકરનું કે દાસગણનું અથવા તો ગરોળીનું નિમિત્ત કરીને દરેકને ઉપદેશ આપતા.

ચાતક તૃણા છિપાવવા । મેઘ વર્ષે જળધારા ।
શાંતિ પામે અખિલ ધરા । તે જ પ્રકાર અહીં બન્યો ॥૭૭॥

॥ અધ્યાય ૧૬ ॥

બ્રહ્મજ્ઞાન કથનમ - ૧

(જગતની ઉત્પત્તિનું કારણ તે મૂળ ઘટક છે એવું બ્રહ્મ અને તેની પ્રાપ્તિનું નિરૂપણ)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

(શરૂઆતની ઓ. ૧-૮ વચ્ચે હેમાડપંતે શ્રી સદ્ગુરુ સાઈમહારાજને 'શાંતિ' સિંહાસન પર બેઠેલા 'સ્વાનંદ સામ્રાજ્યના સમ્રાટ' કલ્પીને તેમના આધ્યાત્મિક વૈભવવાળા સુંદર રૂપનું વર્ણન કર્યું છે.)

'શાંતિરૂપી' સિંહાસન ઉપર બેઠેલા સ્વ આનંદ રૂપી સામ્રાજ્યના માલિક તથા રાજાઓના રાજા, ચક્રવર્તી અને આપણા એક માત્ર આધાર એવા ગુરુ મહારાજને નમસ્કાર કરીએ. એમની બંને બાજુએ 'અનન્ય ભક્તિ' અને કોઈપણ જાતના બંધન વગરની 'મુક્ત સ્થિતિ' ચમ્મર ઢોળી રહી છે અને 'સ્વાનુભૂતિ' અને 'સંઘઃ પ્રતીતિ' એટલે તરત જ થતો તાત્કાલિક નિશ્ચિત અનુભવ તેમને અત્યંત આદરથી પંખા વડે પવન નાખી રહ્યાં છે. 'સ્વાત્મસ્થિતિ' છત્ર હાથમાં લઈ અને 'શાંતિસંવિતિ' એટલે શાંતિની સાચી વૃત્તિ હાથમાં છડી ધારણ કરેલી છે. ષડ્ગુણ અને માયા મોહની વૃત્તિ ત્યાં ક્ષણભર પણ ટકી શકતી નથી. આ સભાના ઠાઠનું કેવી રીતે વર્ણન કરવું ? ચાર વેદો, છ દર્શનો અને અદ્વાર પુરાણો તો સ્તુતિ સ્તોત્રો ગાનારા ભાટચારણ જેવાં છે. શુદ્ધ જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઝળહળી રહ્યો છે અને 'સ્વઆનંદ' અતિશય ફેલાયેલો છે. વૈરાગ્ય, ભક્તિ, શુદ્ધજ્ઞાન, મનન, અખંડ ચિંતન, આત્માનું સતત ધ્યાન અને પરમેશ્વરનું પ્રત્યક્ષ દર્શન એવા આઠ પ્રધાનો સેવામાં મગ્ન થઈને ઊભા છે. 'શાંતિ' અને 'દાન્ટિ' એટલે કે મનોવિકાર ઉપરનો સંયમ અથવા તો તાબે થવું તેવા દિવ્ય મણિ તેમના ગળામાં શોભી રહ્યાં છે. તેમજ વેદાંતરૂપી સાગરમાંથી અમૃત વહેતું હોય તેવા તેમના મધુર બોલ છે. જેની ધાર તેજથી ઝળકી રહી છે તેવા જ્ઞાનરૂપી તલવારના વાર કરવા માટે ઉઠાવેલા હોય તેવા તેમના હાથ જોઈને સંસારરૂપી વૃક્ષ થરથર કાંપે છે. હે નિરંજના, અવ્યયા અને ગુણાતિત યોગીરાજ ! તમારો જયજયકાર થાઓ. દીન દુઃખીઓના ઉદ્ધાર અને ભક્તો ઉપર ઉપકાર કરવા માટે જ તમે આ દેહ ધારણ કર્યો છે. (ઓ. ૧-૮)

દાસગણુ મહારાજે પણ પોતાના ભક્તિસારામૃતના અધ્યાય બાવનમાં સાઈબાબાને આવા જ 'સાર્વભૌમરાજ' કહીને સુંદર વર્ણન કરેલું છે-

ધૈર્ય હોય જેનો પિતા । ક્ષમા એ જ જેની માતા ।
શાંતિ જેની વધૂ તત્વતા । દયા ભગિની જેવી શોભે છે ॥૯૬॥
સુવિચાર જેનો ભાઈ છે । આસન પથારી હંમેશા ।
સ્વાનંદસામ્રાજ્ય ભોગવતો । કેવો જોઈએ આ બુદ્ધિશાળી યોગી ॥૯૭॥
આવો સાર્વભૌમ રાજાનો ઉપરી । હા યોગયોગેશ્વર નિર્ધારિતા ।
માટે દંભ રહ્યો છેટે । આ બાદશાહના ભયથી ॥૧૦૧॥

અગાઉના અધ્યાયમાં શ્રી સાઈબાબાએ ભક્ત ચોળકરની ઇચ્છા પૂર્ણ કરીને એણે રાખેલી બાધા પુરવાર કરી તથા

તેના મનની વાત એને કેવી રીતે સમજાવી તેનું વર્ણન થયું છે. સદ્ગુરુની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થયેલી હોય છે. શિષ્યો તેમની કઇ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાના છે ? શિષ્યની જ સેવા કરવાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી તેને તેઓ નિરીચ્છ ઇચ્છા રહિત બનાવે છે. ભક્તિથી ફૂલ, પાન ગમે તે અર્પણ કરો તેનો તેઓ પ્રેમથી સ્વીકાર કરે છે. જે કોઇ મને પાન ફૂલ ફળ અથવા તો પાણી પણ ભક્તિથી અર્પણ કરે છે, તેવા શુદ્ધચિત્ત મનુષ્યની ભક્તિના ઉપહારનો હું પ્રેમથી સ્વીકાર કરું છું. પરંતુ તે જ મોટા ગર્વથી કે અભિમાનથી ધરાવવામાં આવે કે આપવામાં આવે તો તેનો તરત જ અસ્વીકાર થાય છે. સત્ય, જ્ઞાન અને સુખના તેઓ સાગર હોવાને કારણે, તેમને ઉપર ઉપરનો દેખાવ કરનાર ઉપચારોનું મહત્ત્વ સમજાવું નથી. પરંતુ તે જ જ્ઞે શ્રદ્ધા અને ભાવનાથી અર્પણ કરવામાં આવે તો તેનો બાબા અત્યંત આનંદથી સ્વીકાર કરે છે. પોતાને કશી જ ખબર નથી એવું બતાવે છે. પરંતુ અજ્ઞાન લઇને જ્ઞાન પ્રદાન કરે છે, અને શાસ્ત્રસિદ્ધિ અને ડિહિઓની મર્યાદા ન ઓળંગતા શિષ્યોને ઉચિત શિક્ષણ આપે છે. તેમની પ્રેમથી સેવા કરતા બ્રહ્મ કે પરમેશ્વરની સાથે એકતા પ્રાપ્ત કરે છે. બીજાં બધાં સાધનો છોડીને ગુરુસેવામાં લીન રહેવું. આ સેવામાં જરા પણ શારીરિક કસર ન છોડતાં એમાં પોતાની ચતુરાઇ કરવાથી તો સાધક સંકટમાં આવી પડે છે. સાઇબાબા એનો અર્થ દોઢ ડહાપણ એમ કરતા. ગુરુનાં ચરણોમાં વિશ્વાસ બેઠાં. પોતાનો શિષ્ય શું કરે છે તેનો સદ્ગુરુ મેળ બેસાડી આપે છે. શિષ્યને આવનારી સંકટની કલ્પના પણ નથી હોતી. ગુરુ જ આપોઆપ એનો ઉપાય કરતા હોય છે. ગુરુ કરતાં મોટો ઉદાર દાતા ત્રિભુવનમાં કોઇ નથી. એવા આશ્રયદાતા સદ્ગુરુના શરણે જઇએ. સદ્ગુરુને ચિંતામણીની ઉપમા આપીએ તો ચિંતામણિ ફક્ત ચિંતામુક્તિ આપે છે, પરંતુ ગુરુ ન કલ્પી શકાય તેવી વસ્તુ આપીને ભક્તને આશ્ચર્ય પમાડે છે. કલ્પતરું જોડે એની તુલના કરીએ તો વૃક્ષ ભક્તના મનમાં જે આવે તે પૂરું પાડે છે. પરંતુ ગુરુ નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ આપે છે. કામધેનુ ઇચ્છિત વસ્તુ આપે છે. પણ ગુરુરૂપી ધેનુની શ્રેષ્ઠતા તેનાં કરતાં મોટી છે. ગુરુરૂપી ધેનુ સિવાય ‘અચિંત્યદાની’ એટલે કદી પણ ન ઇચ્છેલું આપનારી પદવી ભલા કોણ મેળવી આપે ? (ઓ. ૯-૨૦)

હવે શ્રોતાઓને એક જ વિનંતી કે, પાછળના અધ્યાયના અંતમાં મેં બ્રહ્માર્થીને બ્રહ્મજ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત થયું તે વાત કહી હતી, એ કથા પર ધ્યાન આપીએ. બ્રહ્મજ્ઞાન ભોગવનારાની ઇચ્છા વાળા માણસને બાબા કેવી રીતે તૃપ્ત કરતા હતા અને પોતાના ભક્તોને કઇ રીતે ઉપદેશ કરતા હતા તે વાત તમે પરમાર્થ સાધવા માટે સાંભળો. સંતો હંમેશા નિષ્કામ હોય છે. તેમની ઇચ્છાઓ સંપૂર્ણપણે પૂર્ણ થયેલી હોય છે. પરંતુ ભક્તોની ઇચ્છાઓની સીમા નથી હોતી. તેમની ઇચ્છાઓ હંમેશા અપૂર્ણ જ રહેતી હોય છે. કોઇ સંતતી માંગતા હોય છે તો કોઇ રાજ્ય સંપત્તિ માંગે છે. કોઇ વળી ભાવભક્તિ માંગે છે. તો વળી એકાદ ભક્ત સંસારમાંથી મુક્તિ માંગતો હોય છે. આવો જ એક ભાવાર્થી પણ પૈસો પેદા કરવામાં એકો એવા ભક્તે બાબાની મહાન કીર્તિ સાંભળી. તેથી તેને બાબાના દર્શનની ઇચ્છા થઇ. આ વ્યક્તિ ધરબાર વાળો તથા સંતતી અને સંપત્તિવાળો ખૂબ સુખી માણસ હતો. તેને નોકર ચાકરનું સુખ સારું હતું. તેમનાં મનમાં આવ્યું કે ઉદારમૂર્તિ બાબાનાં દર્શન કરવાં. બાબા તો મોટા બ્રહ્મજ્ઞાની છે. સાધુ સંતોના પગ તેઓ શિરોમણિ છે. તેમના કાર્યો અગાધ છે. તેમનાં ચરણમાં અવશ્ય શીશ નમાવવું જોઇએ. એ સિવાય બીજી કોઇ વાતની ઉણપ નથી. માટે બ્રહ્મજ્ઞાન માંગી લઇએ. તે જ્ઞે સહેજમાં મળી જાય તો હું ધન્ય થઇ જઇશ. આ વાત પર એના મિત્રો બોલ્યા, ‘બ્રહ્મ જાણવું સહેલું નથી. તારા જેવા લોભીને માટે તે મેળવવું અઘરું છે. ધન, સ્ત્રી અને છૈયાં..... છોકરાં છોડીને જેને બીજી બાજુનું સુખનું સાધન ખબર નથી, જેને બ્રહ્મ કેવળ એક સ્વપ્ન જ છે તેને શાંતિ કેવી રીતે મળશે ? ઇન્દ્રિયો દુર્બળ અને ક્ષીણ થઇ જાય અને જગમાં જ્યારે કોઇ માન આપે એવું ન રહે, ત્યારે અમુક લોકો વગર કારણના અને કામધંધા વીનાના બેઠા બેઠા બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવવાનાં હવાતીયા મારતા હોય છે. તેવી આ તારી બ્રહ્મ જાણવાની ઇચ્છા છે. તારા આ લોભી હાથમાંથી પૈસા છૂટ્યા સિવાય તારી

આ ઇચ્છા પુરી કરનારો કોઇ મળવાનો નથી.’ (ઓ. ૨૧-૩૨)

આવી શ્રદ્ધા સાથે તે બ્રહ્માર્થી પાછો ઘોડાગાડી કરી શિરડી જવા માટે ભાડાના પૈસા ખર્ચીને નીકળ્યો. ત્યાં પહોંચીને તેણે સાઇનાં દર્શન કર્યાં અને પગમાં પડ્યો. તે વખતે સાઇ મહારાજ જે મીઠા શબ્દો બોલ્યા તે હવે શ્રોતાઓએ સાંભળવા. આ સાઇ કથારૂપી કલ્પવૃક્ષ ધ્યાનરૂપી પાણી પીવડાવવાથી પાકું રોપાશે અને શ્રોતાઓનો આદર જેમ જેમ વધશે તેમ તેમ તેની ઉપર ફૂલો અને ફળોની બહાર આવશે. તે સર્વાંગી રસભાવથી ભરાઇ જશે. સુગંધિત ફૂલોથી તે મધમધશે અને મીઠાં મીઠાં ફળોના ભારથી લચી પડશે. તેથી ભોક્તાની ઇચ્છા પૂર્ણ થશે. બ્રહ્માર્થી બોલ્યો, ‘બાબા મને બ્રહ્મ બતાવો. આ જ વિચારમાં જીવ પરોવીને હું અહીંયાં આવ્યો છું. લોકો કહે છે કે શિરડીવાળા બાબા બ્રહ્મ તો, આમ એક ઝાટકામાં જ બતાવી દે છે, માટે આટલે દૂર સુધી આવ્યો છું. હું લાંબા માર્ગના પ્રવાસમાં ખૂબ જ થાકી ગયો છું. છતાંપણ જે બ્રહ્મજ્ઞાન મળી જાય તો કૃતાર્થ થયો એમ સમજીશ.’ બાબા બોલ્યા ચિંતા કરતો નહીં. બ્રહ્મ હવે તને રોકડું દેખાડું છું. અહીંયાં ઉધારીની વાત જ નહીં. તારા જેવા પ્રશ્ન પૂછવાવાળા મળવા ખૂબ અઘરા છે. મોટા ભાગના લોકો ધનસંપત્તિ માંગતા હોય છે. તથા રોગ અને સંકટોનું નિવારણ કરવાનું કહેતા હોય છે. અથવા તો સદાને માટે લૌકિક માન, રાજ્યપદ કે સરકારી નોકરી અને સુખ માંગતા હોય છે. કેવળ આ જગતમાંના સુખો માટે લોકો શિરડી દોડીને આવતા હોય છે. અને મારા જેવા ફકીરને રવાડે ચઢતા હોય છે. બ્રહ્મ તો કોઇ માંગતું જ નથી. આ પ્રકારના લોકો અહીં વિપુલ છે અને તારા જેવાઓનો દુકાળ છે. હું તો બ્રહ્મ જ્ઞાસુઓનો જ ભૂખ્યો છું. આ એક સારી વાત છે. જે બ્રહ્મના હુકમથી સૂર્ય, ચંદ્ર નિયમિત ફરે છે, ઊગે છે અને આથમે છે, પ્રકાશ અને અંધકાર મર્યાદિત રહે છે. ઉનાળો, વસંત વગેરે ઋતુઓ આવે છે તથા ઇન્દ્રદેવ અને આઠે દિશાઓમાં લોકોનાં હિત, રક્ષણ કરવા માટે પરમેશ્વરે નીમેલા અધિકારી ઇન્દ્ર, અગ્નિ, યમ, નૈઋત્ય, વરુણ, કુબેર, વાયુ અને ઇશ જેવા લોકપાલ નિયમથી પ્રજનનું પાલન કરે છે. આ જે બધું થાય છે તેનું મૂળ કારણ એટલે જ બ્રહ્મ. માટે આ શરીર પડતાં પહેલાં વિચારશીલ માણસો બ્રહ્મ પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ સાધી લેતા હોય છે. નહિ તો પૂનર્જન્મના ફેરા સતત ફરવાના હોય છે. બ્રહ્મ જાણ્યા સિવાય જે શરીર પડી જાય તો સંસારનાં બંધનો પીછો છોડતાં નથી. અને પૂનર્જન્મ નક્કી જ થાય છે. કઠોપનિષદ અ.૨, વલ્લી ૩, મંત્ર ૩-૪માં આ અંશે જણાવ્યું છે કે ભયાદર્યાગ્નિસ્તપતિ ભયાત્ તપતિ સૂર્યઃ । ભયાદિન્દ્રશ્ચ વાયુશ્ચ મૃત્યુર્ધાવતિ પરચમઃ ॥ જેની બીકથી અગ્નિ તપે છે, સૂર્ય પ્રકાશે છે, જેના ભયથી ઇન્દ્ર વાયુ અને પાંચમુ મૃત્યુ પોતપોતાના કામ માટે તત્પર રહે છે, ઇંદ્ર એકશકદ્ બોહ્લું પ્રાક શરીરરમ વિસ્રસઃ । તતઃ સર્ગેષુ લોકેષુ શરીરત્વાય કલ્પતે ॥ શરીરનું પતન થતાં પહેલાં જ આ દેહમાં રહી એ પરબ્રહ્મને જે જાણે નહીં તો અનેક યુગો સુધી અને અનેક લોકમાં અને યોનીમાં શરીર ધારણ કરવું પડતું હોય છે. તમને બ્રહ્મ જ નહીં, પણ આખું બ્રહ્માંડ બતાવું છું જે તને નખથી માંડીને વાળની ચોટલી સુધી વિંટાળાઇને વ્યાપેલું છે. તેને હું તમને ઉકેલીને છૂટું કરી આપું છું.’ કેટલી સુંદર અમૃત જેવી એ મધુર વાણી ! જાણે કે કોઇ અનુપમ સર્વશ્રેષ્ઠ સુખોની ખાણ. જે મનુષ્ય સંશયરૂપી ઝૂલા ઉપર બેઠેલા છે તેવાઓનો પણ ઉદ્ધાર કરવા માટે શ્રી સાઇ જ સમર્થ છે. ક્ષણિક આનંદ આપનાર સુખના મોહમાં જે દિવસ અને રાત ખોવાયેલો રહે છે, તેને પણ આ બાબાની વચનરૂપી જ્યોતિને શાસ્ત્રોએ યોગ્ય કહ્યાં છે, તે આચરણ તરફ દોરી જાય છે. ચિંતામણિ જે પ્રસન્ન થશે તો લૌકિક સુખ હાથ લાગશે, અને ‘મહેન્દ્ર’ પ્રસન્ન થયો તો સ્વર્ગની સંપત્તિ પામશે પરંતુ ગુરુની વિશિષ્ટતા એના કરતાં વધારે હોય છે. ગુરુ જેવો મોટો દાતા અન્ય કોઇ નથી. એ જે પ્રસન્ન થઇ ગયો તો પ્રાપ્ત થવામાં અઘરામાં અઘરું એવું બ્રહ્મ પણ ભક્તને બતાવી દે છે. આ કથાના શ્રવણથી સંસારનાં દુઃખો ભુલાઇ જાય છે. બ્રહ્માર્થીઓને કેવી રીતે શીખવવું એ બાબા બરાબર જ જાણતા હતા. (ઓ. ૩૩-૫૨)

બાબાએ પછી પેલા બ્રહ્માર્થીને બેસાડીને ક્ષણભર માટે પોતે બીજા કોઇ વ્યવસાયમાં રોકાઇ ગયા અને જાણે કે તેણે

કરેલો પ્રશ્ન જ તેઓ ભૂલી ગયા છે એવો દેખાવ કર્યો. પછી બાબાએ શું કર્યું ? એક નાના છોકરાને પાસે બોલાવી ને બાબાએ કહ્યું, 'જલ્દી જ અને નંદુ મારવાડીને સંદેશો આપ કે બાબાને બહુ જ જરૂર છે. થોડી વારમાં ફટાફટ ઉછીના પાંચ રૂપિયા મોકલો.' છોકરો નંદુના ઘરે ગયો અને જુવે તો તાળું. જેવો ગયો હતો તેવો જ પાછો આવ્યો. અને બાબાને ખાતમી આપી. બાબા બોલ્યા, 'પાછો જ, બાબા વાણિયો ઘરે હશે, અને એજ સંદેશો આપ અને રૂપિયા લઇ આવ.' પેલા છોકરાનો આ ફેરો પણ અસફળ રહ્યો. કેમ કે બાબા પણ ઘરે ન હતો. છોકરાએ આવીને બનેલી હકીકત બાબાને કહી. બાબાએ એને ત્યારબાદ બીજી એક બે જગ્યાએ દોડાવ્યો. દોડાવ્યો તો ખરો પણ ખોટી દોડાદોડી થઇ, ઘક્કા ખાઇને તે થાકી ગયો, પણ ફૂટી કોડી પણ મળી નહિ. નંદુ મારવાડી અને બાબા વાણિયો બંને ઘરે ન હતા તે વાત તો બાબા સંપૂર્ણપણે જાણતા હતા. સાઇમહારાજ તો અંતરજ્ઞાની અને બોલતા ચાલતા બ્રહ્મ જ હતા. તેમને ક્યાં પાંચ રૂપિયાથી અટકી પડ્યું હતું ? પરંતુ પેલા બ્રહ્માર્થીને આની બહુ જ નવાઇ લાગી. ઘરે મહેમાન હોય અને મહેમાનગીરી માટે જે મિષ્ટાન્ન કે શીરો વગેરે બનાવવામાં આવે છે, તે ઘરના બધાને ખાવા મળતો હોય છે. તેવી જ રીતે આ બ્રહ્મ ભૂખ્યાને નિમિત્ત બનાવીને તેને આગળ ઘરીને મહારાજે બધાના કલ્યાણ માટે ભક્તોને ઉપદેશ કર્યો. આ બ્રહ્માર્થીના ગજવામાં તે વખતે રૂપિયા બસો ને પચાસનું પડીકું રાખેલું હતું. જેની સાઇનાથ મહારાજને ખબર હતી. બ્રહ્માર્થીને શું એ સમજાતું ન હતું. શું એને આંખો ન હતી કે ? ગજવામાં નોટોનું બંડલ હોવા છતાં પૈસા પાછા મળશે કે નહીં ? રૂપિયા આપવા કે ન આપવા ? આવા ગોટાળામાં પડીને તે અડચણમાં ફસાયો. સાઇબાબાને વળી પાંચ રૂપિયા ઉધાર આપવા અને તે પણ થોડા સમયની ધીરજ ધર્યા વીના રૂપિયા છૂટતા નથી અને બ્રહ્મ સાક્ષાત્કાર નીકળ્યો છે ! સાઇમહારાજ સત્ય વચની છે અને ઉછીની માગેલ રકમ પણ નાની અમસ્તી જ છે. તે આપવી જોઇએ તેવો એના મનમાં વિચાર આવતાં તેનો સંશયાત્મક જીવ ગભરાયો. પાંચ રૂપિયાની શી વાત ? પણ એ આપવાનો પણ એનો જીવ ચાલતો નથી. એ તો મૂર્તિમંત લોભી જ કહેવાય ને ? બીજા કોઇ ભોળોભલો કે જેને બાબા પ્રત્યે ખરી લાગણી છે તેણે બાબાએ ઉછીના રૂપિયા માગ્યા તે પ્રસંગ આમ આંખો ફાડીને જોયા ન કરતા. બ્રહ્મની જેને આટલી બધી ભૂખ હોય તેને આ પ્રશ્ન સમજાયો નહિ એવું મને નથી લાગતું. પરંતુ એ તો ધનના મોહમાં લપટાયેલો હતો. સ્વસ્થ બેસવું તેના માટે શક્ય ન હતું. પાછા વળવાની પણ એને ઉતાવળ હતી. તે બાબાને કહેવા લાગ્યો કે બ્રહ્મનું ઠેકાણું પાડો ને ? (ઓ. ૫૩-૭૧)

બાબા ફરી બોલ્યા, 'બેઠા બેઠા બ્રહ્મ દેખાડવા માટે જે અત્યાર સુધી પ્રયાસો કર્યા એ તમને સમજાવું કે નહિ ? બ્રહ્મ માટે પાંચ પ્રાણ, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, અહંકાર, બુદ્ધિ અને મન બધાનું સમર્પણ કરવું પડે છે. કઠોપનિષદ્ અધ્યાય ૨ વલ્લી ૩.માં જણાવ્યું છે તે યદ્વા પશ્ચાવનિષ્ઠન્તે, જ્ઞાનાનિ મનસા સહ બુદ્ધિશ્ચ ન વિચેષ્ટતિ, તામાદુઃ પરમાં ગતિમ્ ॥૧૦॥' યોગ અભ્યાસ કરતી વખતે મન સહિત પાંચે ઇન્દ્રિયો સારી રીતે સ્થિર થાય છે. અને બુદ્ધિ પણ કોઇ પણ પ્રકારની ચેષ્ટા કરતી નથી. એજ સ્થિતિને યોગીજનો પરમગતિ કહે છે, જે યોગીઓની સર્વ શ્રેષ્ઠ સ્થિતિ છે. બ્રહ્મજ્ઞાનનો માર્ગ અઘરો છે. તે બધા માટે સહેલો નથી. એનો ઉદ્દેશ્ય થતાં ભાગ્યશાળીઓને બ્રહ્મજ્ઞાન એકાએક પ્રગટ થઇને પ્રાપ્ત થતું હોય છે. બ્રહ્મદેવના અધિકાર લગીના અને ઉત્કર્ષના વિષયમાં પણ જે વિરક્ત હોય છે, અને જેની બીજી કોઇ જગ્યાએ આશક્તિ નથી હોતી તે જ ખરો બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાવાળો અધિકારી છે. તે અંગે કઠોપનિષદ્માં નચિકેતા નામનો બાળક યમ પાસે જઇને જન્મ અને મૃત્યુના વિષયનું સહસ્ય પૂછે છે. ત્યારે યમરાજ તેને હાથી, ઘોડા, રથ, સુવર્ણ, નાયવા ગાવાવાળી અપ્સરાઓ અને અનંત કાળ સુધી ચાલે તેટલું સામ્રાજ્ય આપવાની લાલચ બતાવીને તેને આ પ્રશ્ન પૂછવાના વિચારથી પરીવર્તિત કરવા માટેના પ્રયત્ન કરે છે. તેને પેલા નાના બાળકને શું ઉત્તર આપવો ? શ્લોકો મર્થસ્ય યદ્દન્તકૈતત્, સર્વેન્દ્રિયાણાં જસ્યન્તિ તેજઃ । અપિ સર્વ જીવિતમહપમેવ, તવૈવ વાહ્યસ્તવ નૃત્યગીતે ॥ કઠો ૧-૧-૨ ૬ ॥ 'હે યમરાજ ! તમે વર્ણન કર્યા અનુસાર બધા ભોગ ક્ષણભંગુર

હોય છે. અને માણસોની ઇન્દ્રિયોની શક્તિ નષ્ટ કરતા હોય છે. તેમજ માણસનું આખું આયુષ્ય પછી કેટલુંય મોટું હોય તો પણ થોડું અમસ્તુ જ રહે છે. તો પછી તમારા આ રથ, હાથી, ઘોડા, સુવાણ અને અપ્સરાઓને તમારી પાસે જ રહેવા દો.' બીજું ઉદાહરણ બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં છે. યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિને બે સ્ત્રીઓ હતી. એક કાત્યાયની અને બીજી મૈત્રેયી. કાત્યાયની સંસારી સ્ત્રી હતી. જ્યારે મૈત્રેયી વિદ્વાન હતી. જ્યારે યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિએ સંન્યાસ ધારણ કરવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે પોતાની બંને સ્ત્રીઓને બોલાવીને કહ્યું કે, મારી આ સંપત્તિ તમારા બંનેમાં વહેંચી દઉં છું. આ સાંભળી કાત્યાયની કંઈ જ પણ બોલી નહીં. પરંતુ મૈત્રેયીએ પૂછ્યું ચન્તુ મ ઇયં ભગોઃ સર્વા પૃથિવીં વિત્તેન પૂર્ણાસ્થાત્કથં તેનામૃતા સ્યામ્ । યેનાંહ નામૃતા સ્યાં કિમહ તેન કુર્મા. યદેવ ભગવાન્વેદ તદેવ મેં બ્રૂહિ ॥ બૃહદારણ્યક ઉપ. અ. બ્રા. ૪ મંત્ર ૨-૩ ॥ 'ભગવાન ! ધારે કે આ સર્વ સંપત્તિ સહ પૃથ્વી પણ મારી થઈ જાય તેમ છતાં હું કંઈ અમર થઈ જવાની છું, કે મોક્ષ પામવાની છું ? જેને લઈને હું અમર થઈ શકતી નથી તે લઈને હું શું કરું ? એના કરતા તો આપ જે કંઈ મોક્ષની સાધના વિષે જાણતો હો તે મને કહો.' અર્થાત્ આ બંને ઉત્તમ અધિકારીઓને એટલે કે નચિકેતા અને મૈત્રેયી તેમને અનુક્રમે યમ અને યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિએ પ્રસન્ન થઈને બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપ્યો. તેથી જેમને સહેજ પણ વૈરાગ્યની ભાવના નથી. તેમને કોઈ ગમે તેટલો બ્રહ્મતત્ત્વનો ઉપદેશ કરે, તેમ છતાં એને કયુ ફળ મળશે ? ઉત્તમ પાત્રતા ધરાવનારાઓને બ્રહ્મજ્ઞાન વિના અડચણે, સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થતું હોય છે. જ્યારે માધ્યમ પાત્રતા ધરાવનારોને હંમેશાં નક્કી કરેલ પદ્ધતિ પ્રમાણે ધીરે ધીરે પરંપરાએ સૂચવેલા માર્ગે જવું પડે છે. એક આકાશ માર્ગે જાય છે, જ્યારે બીજા શાસ્ત્રની સંમતિથી ક્રમે ક્રમે પગથિયાં ચઢીને જાય છે. પણ પાત્રતા વગરના લોકો માત્ર બ્રહ્મની જાણકારી માટે વ્યર્થ પરિશ્રમ કરતા હોય છે. આત્મ સંયમ વીના બ્રહ્મ પ્રાપ્તિ માટેનું કોઈ સાધન નથી. જો કે આ વેદાંતનું વચન સાચુ હોવા છતાં આત્મવિવેક પ્રાપ્ત કરવો એ કંઈ બધાના વશની વાત નથી. પુષ્કળ અભ્યાસ અને શ્રમ કરીને હાડકાં ઘસી નાંખવા પડે છે. એને માટે શરીરને ટેવાવું પડતું હોય છે. ત્યારે ગુરુકૃપા પ્રગટ થઈને બ્રહ્મજ્ઞાન ધીમે ધીમે હાથ લાગતું હોય છે. (ઓ. ૭૨-૮૦)

‘હું જ ઇશ્વર છું, મારી જ સત્તા બધે ચાલે છે,’ એવો જ્યારે બ્રહ્મદેવને અહંકાર થાય છે, અને પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ભૂલાતું જાય છે, ત્યારે જ વિશ્વની ઉત્પત્તિ થતી હોય છે. ‘હું જ બ્રહ્મ છું,’ એવું જ્યારે જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે એવું સમજનારો જ્ઞાની સ્વરૂપમાં લીન થઈ જતો હોય છે, અને ત્યારે જ એની વિશ્વની વાસ્તવિકતા ઉપરથી અથવા અસલ વસ્તુ ઉપરની કલ્પના નહીં જેવી થઈ જાય છે. એવું શ્રુતિ ગર્જના કરીને કહે છે. આત્મ જાગૃતિ થાય અને સર્વવ્યાપી બ્રહ્મા સાથે એકરૂપ થવાની મનોવૃત્તિ થાય કે બ્રહ્મરૂપી અગ્નિમાં વિશ્વની આહુતી અપાય છે અને સૃષ્ટિ ભસ્મીભૂત થઈ જાય છે. જીવની પણ આ જ દશા થાય છે. જ્યારે ખોટી સમજની નિવૃત્તિ થાય છે. તે વખતે દોરડું, સૂર્ય કિરણ અને છીપલું એનો ખોટો ભ્રમ દૂર થઈ જાય છે. છીપલાનું ખરું જ્ઞાન ન હોવાને કારણે કોઈક વખતે તે ચાંદી રૂપે ભાસવા માંડે છે. પરંતુ એ જ રૂપનું ખરું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે એ છીપલું જ છે એ સમજાય છે. ખોટી કલ્પનાઓનું અને ભ્રમણાઓનું નિવારણ થાય છે અને ખરું રૂપ દશ્યમાન થાય છે. તેથી છીપલાનું સ્પષ્ટ અને નિશ્ચિત જ્ઞાન થવા લાગે છે. એક બીજાના અજ્ઞાનનું (મોહનું) આ લક્ષણ છે. જ્ઞાનરૂપી દીવાને ઘસીને સ્વચ્છ કરીને અજ્ઞાનરૂપી મેશ ઘોઈ કાઢતાં, ખોટી કલ્પનાઓ અને ભ્રમણાઓનો નાશ થતો હોય છે. (ઓ. ૮૧-૮૬)

જન્મ મૃત્યુનું જે બંધન જ ન હોય તો મોક્ષ માટે આત્મ સંયમની શી જરૂર ? વેદાંત જોડે અમારો શો સંબંધ ? શા માટે એનો અભ્યાસ પણ કરવો ? અને પછી બ્રહ્મજ્ઞાનનું વિવેચન શા માટે ? હું સંસારમાં બંધાયેલો છું અને મારે એમાંથી સંપૂર્ણપણે છૂટવું છે એવા દૃઢ નિશ્ચય વાળો છે ફક્ત તેજ બ્રહ્મનો અધિકારી છે. અત્યંત અજ્ઞાની અથવા તો પૂર્ણ જ્ઞાની આ બંને અધિકારને પાત્ર નથી. કોઈ બાધ કે રોકટોક જ નથી, તો મુક્તિ કેવી ? આ વાત સાચી છે. માટે જ કહેવાય છે કે આ જીવ બ્રહ્મ છે ‘જીવો બ્રહ્મૈય ન પરઃ’ સ્વભાવથી તો એ નિત્ય શુદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત જ હોય છે. ‘બાધ નથી ત્યાં કેવી

મુક્તિ । એ તો છે. વસ્તુસ્થિતિ ॥’ બંધન અથવા તો મુક્તિ તે બંને ગુણોની સોબતમાં રહેવા પર અવલંબિત હોય છે. આનો અનુભવ બધાને છે. બ્રહ્મ જ્યારે માયાની સાથે અથવા તો ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિથી સંબંધ બેઠે છે, ત્યારે તે પોતાને બંધાયેલો જ સમજે છે. માટે ગીતા અ. ૭માં કહ્યું છે કે, દેવી-ઇષેષા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા ગુણ સંયોગ એટલે બંધન, અને ગુણ વિયોગ એટલે મોક્ષ. જ્યાં જુદાપણાનું અસ્તિત્વ જ નથી, ત્યાં કોણ કોને બાંધશે અને છોડશે ? ભયં દ્વિતીયાભિનિદેશતઃ સ્યાત્ જુદાપણાનું અસ્તિત્વ દેખાડવું એ જ ભયનું કારણ હોય છે. જીવાત્માનો પરમાત્માથી દ્વૈત ભાવ મટી જતાં અદ્વૈતના માર્ગ તરફ નીકળી જતાં કોઈ બંધન નથી કે કોઈ મુક્તિ નથી. દિવસ અને રાત તે કંઈ સૂર્ય ઉત્પન્ન કરે છે ? આ તો દષ્ટિ દોષનો વહેવાર છે. સૂર્ય આ ભાંજગડમાં પડતો નથી, અલિપ્ત રહે છે. હું એક કર્તા, અને હું એક ભોક્તા છું એવું ચિત્તમાં રહેવું અભિમાન સેવીને સ્વર્ગ અને નર્કનાં સુખ દુઃખોનો અનુભવ લેવાની વાસના અને આસક્તિનો વધારો થાય છે. (ઓ. ૮૭-૯૨)

આત્મા આ સદા રહેનારો, પ્રાચીન અને ક્યારે પણ નાશ ન પામનારો શાશ્વત છે. જન્મ અને મૃત્યુ વિકાર એને બાધરૂપ નથી. કઠોપનિષદ ૨-૨-૧૮ અને ગીતા એ. ૨-૨૦ શ્લોક અન્ને નિત્યઃ શાશ્વતોડયં પુરાણો ન હન્યતે હન્માને શરીરે ॥ આ વાત દોહરાવી છે. ડુંકાર એ એનું સાકારસ્વરૂપ છે. તેને આરંભ કે અંત જ નથી. તે સ્વતંત્ર છે. મનુષ્યનો શરીર એ જ આત્મા છે, એવી જેની દષ્ટિ છે અને જે પોતાને જુદો અને સૃષ્ટિને જુદી સમજે છે, તેને અથાગ પરિશ્રમ કરીને પણ આત્માનું અનુભવજન્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. વાણી સહિત સર્વ ઇન્દ્રિયોનો લય કરો અને મનમાં નિશ્ચય પાકો કરો. પછી તે મનનો પણ લય કરો અને બુદ્ધિને માનો. પ્રકાશ સ્વરૂપ જે જ્ઞાન આપનારી બુદ્ધિ છે, ત્યાં મનને એકાગ્ર કરો. મનની સાથે બધી ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ એક બુદ્ધિને જ સ્વાધીન હોય છે. માટીના ઘડાનું જેમ મૂળ કારણ માટી છે તેવી રીતે ઇન્દ્રિયોને બુદ્ધિ હોય છે. તે એવી જ રીતે એને સદા કેલાઇને વળગી રહે છે. મન અને સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં વ્યાપી રહેલી બુદ્ધિને મહાત્તત્વમાં ભેળવી દેવી અને મહાત્વને આત્મામાં સમર્પિત કરવું આમ કરવાથી આત્માનું ખરું સ્વરૂપ ચોક્કસપણે સમજાય છે. કઠોપનિષદ અ. ૧ વલ્લી ૩ મંત્ર ૧૩માં યચ્છેત્ વાઙ્મનસી પ્રાજ્ઞઃ, તત્ યચ્છેત્ જ્ઞાન આત્મનિ । જ્ઞાનમાત્મનિ મહતિ નિયચ્છેત્, તત્ યચ્છેત્ શાન્ત આત્મનિ ॥૧૩॥ એમ જણાવ્યું છે. બુદ્ધિમાન મનુષ્યે પ્રથમ વાણી અને ઇન્દ્રિયોને પોતાના વિષયથી દૂર કરીને મનમાં વિલીન કરવી. પછી મનને બુદ્ધિમાં વિલીન કરવું. અહીંયા સુધીનો દ્રઢ અભ્યાસ થતાં આ જ્ઞાન સ્વરૂપ બુદ્ધિને ‘મહતિ આત્મનિ’ એટલે જીવાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં વિલીન કરવી. આ પ્રકારે પોતાનાથી જુદી કોઈ પણ વસ્તુની સત્તાનું ભાન રહે નહીં, એટલે પોતાની જાતને શાંત આત્મારૂપ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમમાં વિલીન કરી નાંખો, એટલે પછી રૂપું મૂગજળ અને સાપનો આકાર એ કેવળ દષ્ટિનો દોષ બની જાય છે. જે સંપૂર્ણ નથી. અને તેનામાં વિશેષતા નથી તથા જેને જન્મ અને મૃત્યુનું બંધન નથી, એવા આત્માના દર્શન સિવાય આપણું કલ્યાણ થતું નથી એવું સાધુ મહાત્માઓ વારંવાર કહેતા આવ્યા છે. સર્વ કાર્ય માત્રને કારણે હોય છે, નિમિત્ત હોય છે. પરંતુ આ આત્મા જાતે જ ઉત્પન્ન થયેલો હોવાને લીધે એને કારણ નથી હોતું. આત્મા ખૂબ પ્રાચીન છે. તે પહેલેથી હોવાં છતાં ત્રિકાળ, અબાધિત, તાબે અને નિત્ય નૂતન છે. સ્વાભાવથી તે બુદ્ધિથી પર છે. તે અવકાશની માફક તોડી શકાય નહીં તેવો હોવાને કારણે જન્મ અને મૃત્યુથી પર છે. તે જાતે એકલો અને અવયવો વગરનો છે. તેનો ‘ડુંક પ્રણવ’ એ જ આધાર છે. (ઓ. ૯૩-૧૦૨)

નિર્ગુણ નિરકાર બ્રહ્મને ઓળખતા આવડે એટલે સગુણ સાકાર બ્રહ્મ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તેનું પ્રતિક ડુંક છે. જેનું સદાચે ધ્યાન અને ઉપાસના કરી શકાય છે. સર્વ વેદોનો જે સાર જ પ્રણવ સ્વરૂપ ડુંકાર છે અને તેના અર્થ સાથેની જે સ્પષ્ટ જાણકારી છે તે જ મહાવાક્યો વેદોમાં જીવ અને બ્રહ્મ એ બંનેનું ઐક્ય બતાવનારા ‘તત્ત્વમસિ’ આદિ વાક્યો, એજ ચાર વેદોનો પ્રારંભ છે. તે મહાવાક્યો આ છે. પ્રજ્ઞાનં બ્રહ્મ, અહં બ્રહ્માડસ્મિ, તત્ ત્વમસિ અને અયમ્ આત્મા બ્રહ્મ જેનું

અભ્યાસપૂર્વક ચિંતન કરો. વેદ તેની સચ્ચાઈની ખાત્રી આપે છે. લોકો ખૂબ પ્રયત્નોથી અને બ્રહ્મચર્ય પાળીને મેળવે છે, તેને જ 'ૐ' પદ કહેવાય છે. કઠોપનિષદ અ. ૨૧ વલ્લી ૨ મંત્ર ૧૫માં તે આ રીતે સમન્વયું છે. સર્વે વેદા યત્ પદમામનન્તિ, તર્પાડસિ સર્વાણિ ચ વદ વદન્તિ । ચદ્વિચ્છન્તો બ્રહ્મચર્ય ચરન્તિ, તત્તે પદં સંગ્રહેણ ધ્રુવીમ્યોમિત્યેતત્ ॥ સર્વ વેદ જુદી જુદી રીતે જેનું પ્રતિપાદન કરે છે, સર્વ તપ વગેરે સાધનાઓનું જે એક પરમ એટલે કે અંતિમ લક્ષ્ય છે, અને જેને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી સાધકો નિષ્ઠાપૂર્વક બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા હોય છે. તેવા એ પુરુષોત્તમ ભગવાનના પરમ તત્વ વિષે હું તમને સંક્ષિપ્તમાં કહું છું. ૐ આ એક અક્ષર છે. એ પદ માટેની મુસાફરી ભલે થોડી વિકટ હોય છતાં તે મહેનતથી અભ્યાસ કરનારાઓ ઉપર ઉત્તમ ગુરુકૃપા થતાં તે મેળવી લેવાનું ખૂબ સહેલું થઈ જાય છે. અત્યંત સ્થૂળ એવી ઇન્દ્રિયોથી અનુક્રમે ધારીને સૂક્ષ્મ સારામાઠાના વિવેક સુધી પહોંચ્યા બાદ પ્રયત્નશીલ સાધકોને તેની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે જ આ ૐ શબ્દથી બોલાતો અક્ષર સર્વ તપોમાં શ્રેષ્ઠ છે. બધા તપોનો સાર છે. જેનો માત્ર ઉચ્ચાર કરવાથી તેના ગર્ભિત અર્થનો સાર મનમાં સ્ફૂરે છે, અને તેનું વારંવાર પુનરાવર્તન કરવાથી તો તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ સાક્ષાત્કાર થતો હોય છે. (ઓ. ૧૦૩-૧૦૮)

સર્વ વ્યાપી તથા વૃદ્ધિ અને ક્ષયના વિકાર વીનાના આત્માને જે જાણે તે સદ્ગુરુનો ભક્ત ધન્ય થશે. આધ્યાત્મિક જેવાં કે તાવ આવવો, હાડકું ભાંગવું, ક્રોધ, ચિંતા જેવા માનસિક દુઃખો વગેરે આધિભૂત જેમ કે ચોર, સાપ, યુદ્ધથી ઉત્પન્ન થનારા દુઃખો અને આધિદેવ જેવાં કે અતિવૃષ્ટિ, દુકાળ જેવાં દૈવકિ દુઃખો. આ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખોથી ત્રાસી ગયેલા લોકો આ ભાગ્ય કેવી રીતે ભોગવી શકશે ? આ વૈભવ તો ફક્ત સંતોનો જ હોય છે. અજ્ઞાનતામાંથી બ્રહ્મ અને આત્મા જુદા છે, એવી ભૂલભરેલી સમજને કારણે સંસારની અથવા તો જન્મ-મરણ વગેરેની પરંપરા ઉત્પન્ન થાય છે. તેનાથી છુટકારો મેળવવાનું સાધન એટલે બ્રહ્મ અને આત્મા એ એક જ છે એવી મનની ભાવના જેની પ્રાપ્તિ સંતો પાસે થાય છે. જ્યારે વિષય સુખોના વિચાર સિવાયની મનની સ્થિતિ થાય છે. ત્યારે 'અહં બ્રહ્માસ્મિ ઇતિ' હું બ્રહ્મ છું એવું વેદના મહાવાક્યનું વારંવાર ઉચ્ચાર કરવાની આદત પડશે. જ્યારે ગુરુનાં વચનોની અને શાસ્ત્રોનાં કથનોના ખરાપણાની ખાત્રી થઈને મનથી અને શરીરથી કર્મ કરવાની પ્રવૃત્તિ શાંત થઈ જાય છે, ત્યારે જ આત્માની પરિપૂર્ણ ઓળખ થાય છે. ત્યારે જ સંપૂર્ણ અને સ્પષ્ટ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, વિષય સુખોનાં સાધનો, સંપત્તિ વગેરે શોક પ્રદ જડ વસ્તુઓથી નિવૃત્તિ થાય છે, અંતઃકરણમાં અજ્ઞાન વગેરેની ગૂંચ ઉકલી જાય છે, અને સાધક અવ્યક્ત પરબ્રહ્મમાં વિલીન થઈ જતો હોય છે. (ઓ. ૧૦૯-૧૧૪)

ઝીણાં છીદ્રોમાંથી આવતા સૂર્ય પ્રકાશનાં કિરણોમાં ખૂબ જ સૂક્ષ્મ કણો દેખાતા હોય છે. તેના કરતાં પણ અણૂ નાનો કહેવાય છે. અને અણૂ કરતાં પણ નાનો અતિશય સૂક્ષ્મ આત્મા હોય છે. એવી એની નિશ્ચિત કલ્પના કરવામાં આવે છે. મોટાં મોટું એટલે બ્રહ્માંડ જે ચૌદ ભુવનો સપ્તલોક, સપ્ત પાતાળનું બનેલું જગત છે. પણ આત્મા એના કરતાં પણ મોટો છે. આવી પણ કલ્પના કરવામાં આવી છે. એ સૂક્ષ્મત્વમાં સૂક્ષ્મ કરતાં પણ અતિ સૂક્ષ્મ અને મોટાઈમાં મોટામાં મોટા આકારનો છે. કઠોપનિષદ અ. ૧ વલ્લી ૨ મંત્ર ૨માં તેને વિષે આમ કહેવાયું છે. અણોરણીયાન્ મહતો મહીયાન્, આત્મા અસ્ય જન્તોર્નિહિતો ગુહ્યામ્ ॥ આ જીવાત્માની હૃદયરૂપી ગુફામાં રહેનારો આત્મા સૂક્ષ્મથી પણ અતિસૂક્ષ્મ અને મહાન કરતાં પણ અતિમહાન છે. નામ અને રૂપ આ ઉપાધીમાં જ હોય છે. આત્મા સદાયે પરિપૂર્ણ અને ઉપાધી રહિત જ હોય છે. તેને જન્મ નથી, અને મરણ નથી. અને તે મૂળ કારણ નથી. જે જન્મ રહિત અથવા તો સ્વયંભૂ સતત ટકવાવાળો અને કદી નાશ નહીં પામનારો શાશ્વત અને પુરાતન છે. તેને સ્પષ્ટપણે સહેલાઈથી જાણવો અઘરો છે. ૐકાર પ્રતિકવાળો જે બ્રહ્મ એ જ એનું મૂળ પરમ સ્વરૂપ છે. વેદ અને બીજા શાસ્ત્ર પુરાણોને પણ સમજવા માટે અઘરો એવો એ કોઈ સાધારણ માણસને સહેલાઈથી થોડો પ્રાપ્ત થાય છે ? જેને નિશ્ચયપૂર્વક જાણવા અને સમજવા માટે વેદ પણ થાક્યા, તપસ્વીઓ વનવાસીઓ થયા, ઉપનિષદોએ

પણ હાથ હેઠા મૂક્યા પણ અમુક જ્ઞાન કોઈને થયું નહીં. તેવા આ આત્માના સ્વરૂપની શોધ કરવા કરતાં આત્મા અને પરમાત્મા એક જ છે. આ વાતને જાણવાવાળો આચાર્ય અથવા તો ગુરુ જ હોવો જોઈએ. તર્ક કરવાવાળાઓ માટે ત્યાં પ્રવેશ નથી હોતો. તો બીજાઓનું તો શું મહત્વ ? કેવળ વાદવિવાદ કરનારાઓ માટે ત્યાં કોઈ જગ્યા નથી. તેઓ મનમાં મૂંઝવણોરૂપી વમળોમાં ચક્કર ચક્કર ગોળ ફર્યા જ કરતા હોય છે. વેદશાસ્ત્ર અને ગુરુ સિવાય બીજાઓની સ્વસ્વરૂપ જાણવાની બુદ્ધિ ત્યાં સ્થિર થતી નથી. પોતાની બુદ્ધિના કલ્પનારૂપી તારાઓ ચોર્યાશી લાખ પૂનર્જન્મના ફેરાઓ ચૂકાવી શકતા નથી. પણ શાસ્ત્ર અથવા તો ગુરુરૂપી એક જ ચંદ્ર માત્ર તેને માટે પૂરતો છે. ત્યારબાદ અંધકાર લેશમાત્ર પણ રહેતો નથી. જે બીજાઓ કષ્ટ વેઠીને સાધી શકાતો નથી. ગુરુકૃપાથી સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થાય છે. જેઓ સદ્ગુરુનો છેડો મક્કમ રીતે ઘરી રાખતા હોય છે. તેમને બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાં અજ્ઞાન કાંઈ પણ ન કરતાં બાજુ પર સરકી જાય છે, જ્યાં સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ સ્થિર થાય છે અને સ્વસ્વરૂપમાં મગ્ન થયેલી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું જ બીજું નામ મોક્ષ કહેવાય છે. આ જ દરેક જીવમાત્રનું અપેક્ષિત ધ્યેય હોય છે. જેને માટે બ્રહ્મ એટલે પરમાત્મા જોડે એકરૂપ થવાની આસક્તિવાળા બ્રહ્મયોગીઓ અને આત્મ ચિંતનમાં મગ્ન રહેવાની ઇચ્છા રાખનારા સાધકો ખૂબ કષ્ટ સહન કરતા હોય છે. સ્વસ્વરૂપથી મન ચંચળ થાય કે ઇન્દ્રિયોની ભોગવવાના વિષયોની અકળામણ વધી જાય છે. સ્વસ્વરૂપને મન સ્થિર થતાં તે ક્ષીણ થઈ જાય છે. જે કોઈ સ્વસ્વરૂપથી મોઢું ફેરવી લે છે, તેની સામે વિષયો સદાને માટે સામે આવીને ઉભા રહે છે. પણ જે સ્વસ્વરૂપ તરફ ધ્યાન આપે છે તેનાથી વિષયો મોઢું ફેરવી દૂર ભાગતા થઈ જાય છે. જે મોક્ષ સિવાય બીજા કશાનો વિચાર કરતો નથી કે ઇચ્છા પણ રાખતો નથી, અને પૃથ્વીલોક કે પરલોકનો જેને જરાપણ લોભ નથી, તે જ મોક્ષનો અધિકારી થાય છે. એમાં એકાદ લક્ષણની જો ખામી રહી જાય તો તે મુમુક્ષુ નથી એ ચોક્કસ જાણવું. એક આંખથી આંધળો માણસ જેવી રીતે દેખાતું હોય એવો ઢોંગ કરે છે, તેવો તે મુમુક્ષુત્વનો ઢોંગ કરતો હોય છે. અહંકાર ઓગળ્યા વીના લોભનો નાશ થયા વીના અને મન આસક્તિ રહિત થયા વિના બ્રહ્મજ્ઞાન મનમાં પૂરેપૂરું ઠસતું નથી. દેહ એ જ આત્મા છે, એવી જે બુદ્ધિ છે તે માણસને ભ્રમમાં નાખતી હોય છે. કોઈ પણ વસ્તુ વિષય ઉપર આસક્તિ હોવી એ જ અંધનનું કારણ થાય છે. વિષય ભોગ વિષેની કલ્પના કરવી અને એની યાદ કરવી પણ છોડી દેવાથી બ્રહ્મ હાથ લાગે છે. નિર્ગુણ પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર મેળવવો અઘરું કામ છે, માટે સગુણ અપરબ્રહ્મના વર્ણનનો ભેદ સમજીને, બુદ્ધિશાળી લોકો તેને જ ઇશ્વર ઉપાસનાનો અને ઇશ્વર પરની શ્રદ્ધાનો માર્ગ સમજતા હોય છે. (ઓ. ૧૧૫-૧૩૩)

પરમાત્મા સર્વ ભૂતોમાં ગુપ્ત રીતે વાસ કરતો હોય છે. આ તત્ત્વ વેદાંતીઓ જાણતા હોય છે. પણ આનો બધાને જ અનુભવ થાય છે એવો પુરાવો ક્યાં છે ? સૌ પ્રથમ તો શુદ્ધ ચિત્ત જોઈએ અને બુદ્ધિ દર્ભની આણી જેવી તીક્ષ્ણ અને કુશાગ્ર થાય છે ત્યારે જઈને આ અત્યંત પવિત્ર આત્મા કૃપાવંત થઈને પોતાની મેળે જ પ્રગટ થતો હોય છે. આત્મા સદાય વિકારો સિવાયનો હોય છે. જેને ખરેખરમાં આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું હોય છે, તે ક્યારેય શોક કે દુઃખ કરતો નથી. ગીતા અ. ૨ શ્લોક ૧૧માં કહ્યું છે. ગતાસૂનગતાસૂંશ્ચ નાનુશોચન્તિ પશ્ચિન્તાઃ । ખરા જ્ઞાનીઓ મૃત્યુનો કે જીવનનો શોક કરતા નથી અને તે જ ખરો ધૈર્યવાન અને બુદ્ધિવાન હોવાને કારણે સંસારમાંથી સંપૂર્ણ પણે મુક્ત થયેલો હોય છે. અહીંયા પ્રવચન કરવાનું કૌશલ્ય અથવા તો ગ્રંથનો અર્થ સમજવવાની શક્તિ ચાલતી નથી. વેદ અને શ્રુતિ યાથર્થ જ્ઞાન પણ આનો ઉકેલ લાવી શકતા નથી. કઠોપનિષદ અ. ૧ વલ્લી ૨ મંત્ર ૨૩માં આ બાબતે ઉલ્લેખ આપ્યો છે. નાયમાત્મા પ્રવચેન લભ્યો, ન મેઘયા ન બહુના શ્રુતેન । યમેવૈષ વૃણુતે તેન લભ્યઃ તસ્મૈષ આત્મા વિવૃણુતે તનૂં સ્વામ્ ॥ આ આત્માને એટલે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા, પ્રવચનોથી બુદ્ધિ અથવા તો ઘણાં શાસ્ત્રો સાંભળવાથી પ્રાપ્ત કરવો શક્ય નથી. એ જેનો સ્વીકાર કરે છે, તેને જ એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. તેને માટે એ આત્મા પોતાનું ખરું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે. આત્મા નિત્ય વિકાર રહિતનો છે, અને શરીર અનિત્ય અને સદાને માટે બદલનારું છે, એવું જાણીને જે પણ પોતાનું હિત સાધી લેતો હોય છે, તે જ યોગ્ય અથવા

તો અયોગ્ય કાર્ય વિષે જાગૃત હોય છે. આત્માજ્ઞાનીને ક્યારેય કોઈ પણ પ્રકારનો ભય કે ડર નથી હોતો. એ પોતાને એકલો જ અને આ જગતમાં પોતાના સિવાય કોઈ બીજો નથી તેવું જ સમજતો હોય છે. આમ અનન્યપણાનો ભાવ ભૂસી કાઢતાં બધાં જ દુઃખોનો નાશ નિશ્ચિત ફળ આપતો હોય છે. આત્મા ભલે જાણવા માટે અધરો હોય છે, પ્રવચન અથવા તો કીર્તન સાંભળીને એનું ઠેકાણું મળતું નથી, અને ફક્ત બુદ્ધિનો પણ જ્યાં કોઈ ઉપયોગ થતો નથી. તેમ છતાં તે આત્માને યોગ્ય ઉપાયે સહેલાઈથી જાણી શકાય છે. જેને પોતાને બીજી કોઈ કામના નથી અને જેને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું બસ એ એક જ ઇચ્છા છે એવો જે આત્મા પુષ્કળ પ્રાર્થના કરે છે તેને જ આ શ્રેષ્ઠ લાભ પ્રાપ્ત થતો હોય છે. પોથી કીર્તન વગેરે સાંભળતા ‘એ હું જ છું’ આવી અભેદ દષ્ટિથી જે જોતો હોય છે, અને તેનું જ ધ્યાન રહેતું હોય છે, તેની પર આત્મા કૃપા કરતો જ હોય છે. જે કાયમ દુષ્ટ કૃત્યો અથવા તો પાપનું આચરણ કરવામાં તત્પર રહેતો હોય છે. જે સદાને માટે અશાંત અને અસ્થિર હોય છે, અને જેનું ચિત્ત એકાગ્ર નથી હોતું એવો જ્ઞાની માણસ પણ તેને પામી શકતો નથી. કઠોપનિષદ અધ્યાય ૧ વલ્લી ૨ મંત્ર ૨૪ કહે છે કે નાવિરતો દુશ્ચરિતાત્રાશાન્તો ના સમાહિતઃ । નશાન્તમાનસોવાપિ પ્રજ્ઞાનેનૈનમાનુયાત્ ॥ જે મનુષ્ય દુષ્ટ કૃત્યોથી અથવા તો પાપાચરણથી વિરક્ત થઈને તેનો ત્યાગ કરતો નથી, જેનું મન ઇશ્વરને ભૂલી જઈને રાત અને દિવસ સંસારના ભોગોમાં ભટકતું રહેતું હોય છે, ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા ન હોવાને કારણે જે અશાંત રહેતો હોય છે, અને જેની મન બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો સ્વાધિન નથી, આવો મનુષ્ય સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી પણ આત્મ ચિંતન કરતો હોવા છતાં આત્માને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં કહ્યા પ્રમાણેનાં યોગ્ય કર્મો જે કરે છે અને અયોગ્ય કર્મો છોડી દે છે, જેનું ચિત્ત સદાય એકાગ્ર હોય છે, એનો આત્મા આધિન હોય છે. પાપાચરણથી જે વિરક્ત હોય છે, આચાર્ય અને ગુરુના ચરણમાં જે વિનમ્ર અને ફળની ઇચ્છાથી વિમુક્ત હોય છે. તેને જ આ આત્મા પ્રાપ્ત થતો હોય છે. વિષય ભોગથી નિષ્કામ થયા સિવાય કેવળ આત્મવિષયથી કામના કાર્ય સિવાય અને મનની વૃત્તિ શાંત થયા સિવાય આત્મારામને પામવો ખૂબ જ અધરો હોય છે. બ્રહ્મજ્ઞાનની ઇચ્છા ધરાવનારા જ્ઞાસુને તેનું તપ જોઈને જ્યારે આત્મા કૃપા કરે છે, ત્યારે જ એ પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે. ગુરુની મદદ સિવાય તેને પામવું સહેલું નથી. છતાં સ્વસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા માટે સાધકોને શ્રવણ મનન વગેરે કરવું. અભેદભાવ વગર વ્યવસ્થિત ધ્યાન આપવું, અને તો જ આત્મલાભ સુખથી થાય છે. સંસાર આ સર્વ માયા મોહથી ભરેલો હોય છે. અને એના વિસ્તારનું મૂળ કારણ પણ અજ્ઞાન જ હોય છે. જ્ઞાન સિવાય મોક્ષને આધાર નથી તે સમજી લ્યો. શાસ્ત્રોના અનુભવ માટે તર્ક અને શોધક બુદ્ધિ જરૂરી છે. જ્ઞાન તો માત્ર સંસારને ભુલ્યા બાદ જ ઉત્પન્ન થતું હોય છે, અને બીજા કશાથી શક્ય નથી. તે અસંભવ છે. મોટો સાધુ હોય કે નીચ પાપી હોય, પ્રત્યેક જીવાત્મા તે પરમાત્મા છે, એવું સમજીને જે વર્તે છે એ જ ખરો મહાત્મા છે. તેનો આત્મા અભેદ આત્મા કહેવાય છે. બ્રહ્મ અને આત્મા એક જ છે. એવું જે અનુભવપૂર્વકનું જ્ઞાન લે તે જ જ્ઞાનનો કળશ છે. એક વખત આત્મજ્ઞાન થયું કે બીજું બધું જાણવા જેવું કાંઈ પણ રહેતું નથી. સાક્ષાત્કારના હિસાબે એનાથી પાસે હાથમાં રહેલ વસ્તુની માફક બધું જ સમજાય છે. તેને આત્મજ્ઞાનનું ફળ એટલે સંસારમાંથી અખંડ નિવૃત્તિ, પરમાનંદની તત્કાળ પ્રાપ્તિ અને મોક્ષ માટેનો સારો સમય પ્રાપ્ત થતો હોય છે. (ઓ. ૧૩૪-૧૫૪)

‘આત્મા સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ અને મહાન કરતાં પણ મહાન છે.’ આવું બોલવું એ પણ ફક્ત એની સર્વવ્યાપકતા બુદ્ધિને સમજાય માટે જ છે. આત્મા સૂક્ષ્મ પણ નથી અને મહાન પણ નથી. એમાની ન્યૂનતા કે અધિકતા, શ્રેષ્ઠતા કે અધમતા ઠેરવેલા ભાવ ફક્ત કલ્પનાના ખેલ છે. પેલો આત્મા તો બ્રહ્મદેવથી માંડીને નાના ઝાંખરા સુધી સર્વ ચર અને અચર સૃષ્ટિમાં ફેલાયેલો છે. એવા આ વર્ણન કરવામાં અશક્ય આત્માનું અસ્તિત્વ સદ્બુદ્ધિમાં સમાવી લેવા માટે વેદાંતીઓ અમર્યાદિત પણ વાચાથી મર્યાદિત કરતા હોય છે. કેવળ બુદ્ધિયુક્ત વાણી વૈભવના યોગોથી આત્માનો ખરો મર્મ હાથ

લાગતો નથી. સાધુ સંતો અને સદ્ગુરુઓની સંગતથી અને એમની સેવાથી મળનારી કૃપાથી એની પ્રાપ્તિ થતી હોય છે. બ્રહ્મનું સવિસ્તાર વર્ણન પોથી અને પુસ્તકોમાં થોડું જ તૈયાર હાથ લાગે છે ? પરંતુ જ્યાં સુધી સદ્ગુરુની કૃપા જેની ઉપર થતી નથી એની ઉપર આ જગતના અંત સુધી આ આત્મા હાથ લાગતો નથી. રોજની સંધ્યાપૂજા વગેરે નિયમિત રીતે અને શ્રાદ્ધ વગેરે પ્રસંગો નિમિત્તે કરવામાં આવતાં કૃત્યો કરીને જ્યાં લગી મન શુદ્ધ સંસ્કારયુક્ત થતું નથી, ત્યાં સુધી બ્રહ્મનો અનુભવ સહેજે પણ મળતો નથી. બ્રહ્મ જ માત્ર નિત્ય છે. અને બાકીનું અનિત્ય છે. જે કાંઈ તમામ નજરે પડે છે, તે સતત કાયમ ટકવાવાળું નથી. એ નગ્ન સત્ય છે, બ્રહ્મનો વક્તા પણ દુર્લભ અને તેવી જ રીતે શ્રોતા પણ દુર્લભ અને પ્રેમાળ તેમજ અનુભવશીલ સદ્ગુરુ તો ભાગ્ય જ મળતા હોય છે. બ્રહ્મ શું રસ્તામાં પડેલું છે ? જે યોગીઓ પોતાને પર્વતોમાંની ગુફામાં ગોંધી રાખતા હોય છે. ઇન્દ્રિયનિગ્રહ અને મનોનિગ્રહમાં બાંધી દેતા હોય છે, અને ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં પોતાની જાતને પરોવી રાખે છે, તેવાઓને પણ ગુરુકૃપા થયા વગર બ્રહ્મ દેખાતું નથી. તો તે તારા જેવા મૂર્તિમંત લોભિયાને કેવી રીતે મળશે ? જેમને પૈસાનો અતિશય લોભ હોય છે, તેમને બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કલ્પનામાં પણ કોઈ દિવસ થતી નથી. એ બરાબર ધ્યાનમાં રાખજો. પરમાર્થની વાતો સાંભળતા વિષય ભોગોનું ચિંતન અને સંસારના સતત વિચાર કરતા રહેવાથી સાક્ષાત્કાર પણ એવા જ થતા હોય છે. અંતઃકરણના મેલ વિક્ષેપ અને આવરણ આવા ત્રણ દોષ હોય છે. નિષ્કામ કર્મ કરવાથી મેલનો નાશ થાય છે અને ઉપાસનાથી વિક્ષેપ ધોવાઈને નીકળી જતા હોય છે. આવી રીતે સ્વકર્મ અને ઉપાસના કરીને કર્તાના ચિત્તને પરિપક્વતા આવે છે અને મેલ અને વિક્ષેપ બંનેનો નાશ થઈને ફક્ત આવરણ જ બાકી રહેતું હોય છે. આ બધા અનર્થોનું બીજ તેનું આવરણજ્ઞાન પ્રગટ થતાં જેવી રીતે સૂર્ય ઉગતાં જ અંધકારનો નાશ થતો હોય છે. તેવી જ રીતે જ્ઞાન પ્રગટ થતાં અજ્ઞાન નાશ પામે છે. સત્ય, જ્ઞાન, અનંત વગેરે લક્ષણોથી જ જેમનું વેદાંતમાં નિષ્ણાત એવા લોકોએ વર્ણન કર્યું છે, આ બ્રહ્મ, જ્ઞાની સ્વસ્વરૂપમાં લીન થતાં પ્રકાશવા માંડે છે. થોડું અંધારુ અને થોડી ચાંદની હોય છે ત્યારે એકલો વટેમાર્ગુ જંગલમાં ચાલતી વખતે થડના ઠૂંઠાને અને તુટેલી ડાળીઓને દૂરથી ચોર સમજીને ડરનો માર્યો ત્યાં સંતાઈ જતો હોય છે. તેને એવું લાગતું હોય છે કે, ‘હું એકલો જ છું અને સાથે પૈસા છે. એ ચોર ઠાંપીને જ બેઠો છે હવે વિચાર શાનો કરવાનો ? જીવનો શો ભરોસો ?’ તે જ વસ્તુ દૂર ના દેખાતા દિવાના પ્રકાશમાં આવે છે, અને થડનું ખરું સ્વરૂપ જે છે તેવું પ્રગટ થઈ જાય છે. વટેમાર્ગુનો ડર જતો રહે છે. અને પોતાને થયેલા ખોટા ચોરનો ભાસ તેને સમજવા માંડે છે. (ઓ. ૧૫૫-૧૭૩)

આ બ્રહ્મના જ્ઞાનના માર્ગમાં આવતી અને પ્રાપ્તિ માટેની અડચણો શ્રોતાઓને જણાવી. આગલા અધ્યાયમાં કલ્યાણની ઇચ્છા કરવાવાળાઓને ‘શ્રેય’ જાતે જ પોતાનું રૂપ પ્રગટ કરશે. હેમાડપંત સાઈચરણમાં આળોટે છે. અને મોઢામાં આવે તે બબડે છે. સાઈકૃપા જે.... જે બોલાવે છે, તે ભોળા ભાવિકો સાંભળે છે. (ઓ. ૧૭૪-૧૭૫)

સર્વનું કલ્યાણ થાઓ. આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનોની પ્રેરણા પામેલા, હેમાડપંત રચિત શ્રી સાઈસમર્થના સત્ય ચરિત્રના ‘બ્રહ્મજ્ઞાન કથન - ૧’ નામનો સોળમો અધ્યાય અહીંયા સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

॥ અધ્યાય ૧૭ ॥

બ્રહ્મજ્ઞાન કથનમ - ૨

(જગતની ઉત્પત્તિનું કારણ અને મૂળ તત્વ હોય તેવું બ્રહ્મ અને તેની પ્રાપ્તિનું વર્ણન ભાગ-૨)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

પાછલા અધ્યાયમાં વચન આપ્યું હતું કે આ અધ્યાયમાં શ્રેય એટલે કે શ્રેષ્ઠ કલ્યાણનો માર્ગ અને પ્રેય એટલે આ લોકનું સુખો ભોગવવાનો માર્ગ જે સામાન્ય મનુષ્યને પ્રિય હોય છે. તેનાં લક્ષણોનું નિરાકરણ થશે એને કાળજીપૂર્વક સાંભળો. પ્રકાશ અને અંધકારના ગુણધર્મનું ઘડતર ભલે જ્ઞેવામાં એકસરખું હોય અને એકબીજા સાથે સંકળાયેલા હોય તેમ છતાં તે એકબીજાથી ભિન્ન છે. તેવી જ રીતે શ્રેય અને પ્રેમ તેમના ગુણોનું ઘડતર એકબીજાથી પરસ્પરનું હોય તેવું દેખાતું હોવા છતાં તે બંને જુદા જ છે. પ્રેમ તરફ જેનું મન દોડે છે તે સ્વાર્થથી પાયમાલ થાય છે. શ્રેય એ વિવેક રૂપ છે અને પ્રેય અવિવેક રૂપ અર્થાત્ મૂર્ખતા પૂર્ણ છે. શ્રેયનો વિષય કેવળ વિદ્યા અને જ્ઞાન છે, જ્યારે પ્રેમ સદંતર જ અજ્ઞાન છે. જ્યાં સુધી કંચન અને કામિનીનું ખેંચાણ છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયની ઇચ્છા છે અને વિવેક તથા વૈરાગ્ય મેળવ્યા નથી ત્યાં સુધી પ્રેમ જ મધુર લાગે છે. જેવી રીતે પાણી અને દૂધ એકત્ર ભેળવેલાં હોય છે તેવી જ રીતે શ્રેય અને પ્રેય એકબીજામાં ભળી ગયેલાં હોય છે. જેવી રીતે માનસરોવરના હંસ પાણી દૂધથી છૂટું પાડીને પીતા હોય છે. તેવી જ રીતે દદનિશ્ચયી, બુદ્ધિમાન, વિવેકી અને ભાગ્યવાન માણસો શ્રેય તરફ આસક્ત હોય છે. તેઓ પ્રેયથી હંમેશા મોં ફેરવી લેતા હોય છે. પરંતુ એ જ મંદબુદ્ધિના લોકોને જુઓ ! શરીર, પશુ, પુત્ર, ધન, મોટાઈ, માન ઇત્યાદી જે છે તેને સુરક્ષિત રાખવા માટે અને જે નથી તેને વધારે મેળવવા માટે તેની પાછળ પડીને એકલું પ્રેય જ સાધતા હોય છે. કઠોપનિષદ અ. ૧ વલ્લી ૨ મંત્ર ૨માં આ અંગે કહ્યું છે કે શ્રેયશ્ચ પ્રેયશ્ચ મનુષ્યમેતસ્તૌ સમ્પરીત્ય વિવિનક્તિ ધીરઃ । શ્રેયો હિ ધીરોઽભિ પ્રેયસો વૃણીતે, પ્રેયો મન્દો યોગક્ષેમાદ્ વૃણીતે ॥ શ્રેય અને પ્રેય બંને મનુષ્યની સામે આવે છે. બુદ્ધિમાન મનુષ્ય એ બંનેના ગુણ દોષોનો વિચાર કરીને બંનેને એકબીજાથી અલગ સમજીને, શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય પ્રેમ કરતાં શ્રેયને જ શ્રેષ્ઠ સમજીને તેનો સ્વીકાર કરે છે. પરંતુ ઓછી બુદ્ધિવાળા માણસ લૌકિક યોગક્ષેમની ઇચ્છાથી પ્રેયને જ પાસે રાખતા હોય છે. શ્રેય શું અને પ્રેય શું, એ બંનેને જાણી લઈએ, તો પણ મનુષ્ય પ્રાણીબુદ્ધિથી સ્વતંત્ર હોવાને કારણે, તે બંને માંથી કોને પસંદ કરવા એ નક્કી કરવાનું હોય છે. બંને સામે જ હોવાને કારણે તેની પસંદગી કરવી અઘરી થઈ જાય છે, કારણ એણે પોતાની ઓછી બુદ્ધિ ઉપર વિજય મેળવીને, પ્રેયને જ વળગાડી રાખ્યો છે. દૂધ અને પાણી ભેગાં થયાં હોવા છતાં હંસ જેવી રીતે દૂધ જ છૂટું પાડીને પીએ છે, તેવી જ રીતે પ્રેય બાજુ પર કાઢી શ્રેયનો જ ફક્ત સ્વીકાર કરવો એ જ ખરો પુરુષાર્થ છે. શ્રેય અને પ્રેય એ બંને જો પુરુષને સ્વાધીન હોય, તો વિવેકહીન મદંમતી પુરુષ તેનો યોગ્ય અયોગ્યનો વિચાર કરવામાં સમર્થ નથી હોતો. શ્રેય શોમાં છે એ પ્રથમ ચોક્કસ સમજવું જોઈએ. પછી તેના માર્ગમાં જ કાંઈ પ્રતિબંધો કે રૂકાવટો આવે એનું સંપૂર્ણપણે નિવારણ કરવા માટે ઉપાય શોધવો જોઈએ. અહીંયાં જ પુરુષાર્થ પોતાની દષ્ટિ સામે દત્તની માફક અડગ ઉભો રહે છે. માટે બુદ્ધિનો પાકો નિશ્ચય કરીને શ્રેય પ્રાપ્ત કરવા માટે જ પ્રયત્ન કરવો. (ઓ. ૧-૧૪)

સંસારચક્રનું ભ્રમણ તર્ક વગરનું હોય છે. તે અખંડ રાત દિવસ ફરતું જ રહે છે. એમાં આધ્યાત્મિક ઇશ્વરીય દુઃખો જેવાં કે મનથી થનારાં દુઃખો તાવ, ક્રોધ, ચિંતા, હાડકુ તૂટવું વગેરે. આધિભૌતિક જેવાં કે ચોર, સાપ પંચમહાભૂત વગેરે અને આધિદૈવિક એટલે કે અતિવૃષ્ટિ અને દુષ્કાળ વગેરે. આવાં ત્રણ પ્રકારનાં ભયંકર અને નિવારણમાં અઘરાં દુઃખો મનુષ્ય સહન કરતો આવ્યો છે. પછી અત્યંત દુઃખોનો માર્યો, અતિરેક સહન કરીને થાકેલો એવો એ નિવારણ કરવાનાં સહેલાં અને સુખદ સાધનો શોધવા લાગે છે. સંસારચક્રનું આ ભ્રમણ સહન કરવું અઘરું છે. આ કેવી રીતે રોકી શકાશે ? એને માટે કોઈ ઉપાય છે ખરો ? એની શોધ તે કરવા માંડે છે. મહાભાગ્યથી આવી બુદ્ધિ ઉપજી કે ત્યાં પુરુષાર્થનો ઉદ્દય થાય છે. પછી જ તે પુરુષ પોતાના હિત ખાતર યોગ્ય ઉપાય સાધનારો થઈ જાય છે. જેનો આરંભ નથી એવું અજ્ઞાન અથવા તો માયા છીપલા ઉપરની ચાંદી જેવી અને મૃગજળના પાણી જેવી નક્કામી ભ્રામક હોય છે. એના ખોટા આભાસ રૂપી મોટા પ્રતિબંધોનો નાશ કરવો જોઈએ. સ્વપ્નમાં સોનાના કરાનો વરસાદ થાય છે, વખત પડતાં કામે લાગશે તેવું સમજીને ખૂબ કાળજીપૂર્વક ભેગા કરીને સંઘરી રાખવા છતાં જાગૃત થતાં જ તે અદૃશ્ય થઈ ગયેલા ભાસે છે. અનુભવેલા અને બિનઅનુભવેલા વિષય ભોગની વાસના હોવી કે આશા, ઉત્કંઠા, કે ઇચ્છા હોવી આ બધા પ્રતિબંધો જ છે. એવું બરાબર સમજીને તેમને પહેલેથી જ જડ મૂળથી ઉખાડી નાખો. જે સૂર્ય પ્રકાશમાં જોવાનું અશક્ય છે, જ્યાં બુદ્ધિ કામ ન લાગે અને જ્યાં વેદોનું અને શ્રુતિનું એક પગલું પણ વિચારી શકાતું નથી, વેદો પણ ‘નેતિ નેતિ’ – આમ નહિ, આમ નહિનું વર્ણન કરવાનું છોડી દે છે. ગુરુ પોતે જ તેમ કરીને બતાવતા હોય છે. કામ અને ક્રોધ આ બે વૃત્તિઓ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવા દેતી નથી. શ્રવણ, મનન અને સમાધિને તે તોડીને છિન્નભિન્ન કરે છે. દીવાની જ્યોત અને કપૂર એનો સમાગમ થતાં એકમેકનું અલગ વ્યક્તિત્વ રહે છે ખરું ? ઊભી જ્યોત જોડે મેળ થવાની જ વાર કે, કપૂર બળીને જ્યોત થઈ જાય છે. એ જ પ્રમાણે કામ ક્રોધ વૃત્તિરૂપી જ્યોત સાથે, શ્રવણ, મનન અને સમાધિરૂપી કપૂરનો સમાગમ થતાં એ જ્યોતિમાં કપૂરની માફક તે એકદમ સળગી જાય છે. શ્રુતિ અને સ્મૃતિને મનાઈ ફરમાવેલા દુષ્કર્મમાં જે સદા મસ્ત રહેતો હોય છે, અને જેને પોતાનું યોગ્ય અને અયોગ્ય કર્મ સૂઝતું નથી, તે જ્ઞાની હોવા છતાં પોતાનું કયું હિત સાચવી શકવાનો છે ? તેવી જ રીતે હંમેશાં અશાંત રહેનારો, જેનું અંતઃકરણ અસ્વસ્થ છે અને ઇન્દ્રિયોના ચંચળપણાથી જેનું ચિત્ત બગડ્યું છે તેવો જીવ જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ થઈ શકતો નથી. જેના ચિત્તને સમાધાન છે, જે ગુરુનો શિષ્ય થઈને પણ સદાચારી છે, જેનું આત્મા ઉપરનું ધ્યાન નિશ્ચલ છે, તે જ ફક્ત જ્ઞાન સંપન્ન થઈ શકે છે. (ઓ. ૧૫-૨૭)

સંસારમાં રહો કે મોક્ષ મેળવવાની ફીકરમાં રહો, છેલ્લે તો ઇશ્વર પાસે નિજધામ જ જવાનું છે. શરીર રૂપી રથનો તું સ્વામી છે. ફાલતું બડબડ કરનારો શું કરી શકે ? ત્યાં ફક્ત મોહું ચલાવનારા માટે જગ્યા નથી. અભ્યાસ અને મહેનત એ જ ખરો સાર છે. શરીરને રથની જગ્યાએ માન અને તેમાં સ્વસ્થપણે બેસો. પોતાના શરીરરૂપી રથને પોતાની બુદ્ધિરૂપી સારથી બની હંકારી અને પોતે માલિક બનીને શાંત ચિત્તે રથમાં બેસો. પછી વિષય ભોગોના અનેક માર્ગોની વિકટ પરંપરા ઓળંગવાની સુચના સારથીને આપો અને મનરૂપી લગામથી દશ ઇન્દ્રિયરૂપી સંયમ વગરના અવિચારી ઘોડાઓને કાબૂમાં કરો. ઘોડાઓ જે મનફાવે તેમ ભાગવા પ્રયત્ન કરશે તો લગામ તેમને જકડી રાખશે. એ લગામ સારથીના હાથમાં સોંપીને આનંદથી અને સ્વસ્થ ચિત્તે બેસો. સારથી જે કુશળ અને નિપુણ હશે તો જ ઘોડાઓ બરાબર વ્યવસ્થિત ચાલશે. પરંતુ એ જ જે મનરૂપી લગામને આધીન હશે તો તે ઘોડા બળ વગરના થઈને ચાલવા માટે અસમર્થ થશે. જ્યાં વિવેક યુક્ત બુદ્ધિ જ સારથી છે, જેને મન પર કાબૂ છે અને જેનું ચિત્ત એકાગ્ર થયેલું છે, એને જ પરમ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. બાકીના લોકો રસ્તામાં જ થાકીને અટવાઈ જાય છે. જેમનાં મન કાબૂમાં નથી હોતાં તેવા તો એ પદ લગી પહોંચી પણ શકતા નથી અને એવાઓનો સંસારનો ફેરો ચાલુ રહે છે. કઠોપનિષદ અ. ૧ વલ્લી ૩ મંત્ર ૩, ૪ અધ્યાય ૯માં કહ્યું છે કે આત્માનં રથિનં

વિદ્ધિ શરીરં રથમેવ તુ । બુદ્ધિં તુ સારથિં વિદ્ધિ મનઃ પ્રગ્રહમેવ ચ ॥ હે નચિકેતા ! તું પોતાના જીવાત્માના રથનો સ્વામી સમજીને અને શરીરને રથ સમજીને અને બુદ્ધિને સારથી સમજ તથા મનને ઘોડાની લગામ સમજ. ઇન્દ્રિયાણિ દ્યાનાહુઃ વિષયાંસ્તેષુ ગોચરાન્ । આત્મેન્દ્રિયમનોયુક્તં ભોકતેત્યાહુર્મનીષિણઃ ॥ જ્ઞાનીઓ ઇન્દ્રિયોને આ રથના ઘોડા સમજે છે, વિષયોને એ ઘોડાઓને ભટકવાના વિવિધ માર્ગો સમજે છે, અને શરીર ઇન્દ્રિય અને મન સાથે રહેનારો જીવાત્મા જ સર્વ વિષયોનો ભોકતા છે એવું કહે છે. વિજ્ઞાન સારથિર્યસ્તુ મનઃ પ્રગ્રહવાત્ર નરઃ । સાડધ્વનઃ પારમાખ્નોતિ તદ્વિષ્ણોઃ પરંમ પદમ્ ॥ જે મનુષ્યની વિવેકશીલ બુદ્ધિ સારથી હશે અને મનરૂપી લગામને તાબામાં રાખનારો હશે એ સંસાર માર્ગને પાર કરીને સર્વ વ્યાપી પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમનું સુપ્રસિદ્ધ પરમપદ પ્રાપ્ત કરે છે. આ જીવાત્મા અને શરીરના સંબંધોનું રૂપક આધ્યાત્મમાં ખૂબ પ્રસિદ્ધ તો છે જ. (ઓ. ૨૮-૩૫)

આવું એ મહાન પરમપદ પોતાની મેળે જેવું છે તેવું જ પ્રગટ થાય છે, અને તે ક્યાં છે તેની શંકા મટી જાય છે. અહીં તર્કવાદ અનુવાદ, પ્રવાદ એટલે અફવાની વાતો અને સંવાદ ચાલતો નથી. અહીં ઇશ્વર કૃપા જ દાદ માગે છે. વાદવિવાદનો કોઈ ઉપયોગ થતો નથી. ત્યાં તર્કની ચતુરાઈ ચાલતી નથી. અનુમાન અર્થહીન થઈ જતાં હોય છે. તર્કવાદીની બુદ્ધિ રુંધાઈ જાય છે. ભોળો ભાવ જ સિદ્ધિએ પહોંચે છે. એ જ અહીંયાની નવાઈ છે. ઉત્તમ પ્રકારના જ્ઞાનને કારણે તે માર્ગ જુદો હોય છે. અને બુદ્ધિ પણ જુદી જ હોય છે. તથા એ ઉત્તમ જ્ઞાન આપનાર શાસ્ત્રજ્ઞો પણ જુદા જ હોય છે. તેનું ધ્યાન રાખવું. અમૂલ્ય એવું આ શરીર અર્થ વીનાનું જઈ રહ્યું છે. ધનની લાલસા પણ બપોરના સૂર્યના છાંયડા જેવી છે. જે લાંબો સમય ટકતી નથી. તે હરિની માયા પાર કરનારા માટે ખૂબ જ અઘરી છે. આ બધું જાણીને સંતોને પગે લાગવું અને તેમના શરણે જવું. સંતો તો આ સંસારરૂપી સાગર પાર કરાવનારી નૌકા જેવા તારણહાર હોય છે. તેમાંનો 'તું' એક ઉતારું છે. તેમના સિવાય સામે કાંઈ ઉતરવા માટેનું સાર્મથ્ય કોની પાસે છે ? વિવેક અને વૈરાગ્ય જે સાથે બાંધીને રાખે છે, એ ભલે મોટો મૂર્ખ પથ્થર જેવો જડ હોય છતાં સંસાર રૂપી સાગર પાર કરવાનું કામ તેને ભારે પડતું નથી. સારાંશ એ કે વિવેક વૈરાગ્ય આ બે જ મહત્વના છે. એકનાથી ભાગવત અ. ૨૩ ઓ. ૪૩૯માં જણાવ્યું છે કે વૈરાગ્ય વિવેક વગર આંધળો । વિવેક વૈરાગ્ય વગર પાંગળો । તે મારા હૃદયે જોડે ફળે । એકી સાથે ઉપજે ॥૩૯॥ ભગવંતનું ઐશ્વર્ય છ ગુણોવાળું હોય છે. એમાં પણ 'વૈરાગ્ય' એ જ ખરેખર મુખ્ય ઐશ્વર્ય છે. જે મહાભાગ્યવાનને ભાગે આવતું હોય છે અને એમને જ પ્રાપ્ત થાય છે, બીજાઓને નહીં. શાસ્ત્રોએ યોગ્ય ઠેરવેલાં કર્મ કર્યા વગર ચિત્ત શુદ્ધ થતું નથી ત્યાં લગી જ્ઞાન સંપાદન થતું નથી. માટે જ્ઞાન પ્રાપ્તિનું મૂળ કારણ કર્મ છે એ જ જાણવું. નિત્ય દેવપૂજા-ઉપાસના અને પંચકર્મ તેમજ નૈમિત્તિક એટલે નક્કી કરેલા સમયે અથવા પ્રસંગે કરવાનાં વર્ષ શ્રાદ્ધ વગેરે કર્મો કરવાથી ચિત્તનો મેલ ધોવાઈ જાય છે. આ પ્રકારે શુદ્ધ થયેલા ચિત્તમાં વિવેક અને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતાં, શમ, દમ ઉપરાંત તિતીક્ષ્ણ, શ્રદ્ધા અને સમાધાન વગેરે બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના સાધનો દ્વારા લાભ થાય છે. અને આ જ દેહથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ફળની ઇચ્છાનો અને સંકલ્પનો ત્યાગ કરીને અને મનને એકાગ્ર કરીને જ કોઈ સદ્ગુરુના અનન્ય શરણે જાય છે. તેને સદ્ગુરુ પોતાની છત્રછાયામાં લે છે. જેને ઇન્દ્રિયોની બહારની પ્રવૃત્તિઓ છોડી દીધી છે તેમજ જે ખરો ભાવિક ભક્ત છે તેને જ આત્મજ્ઞાનનો લાભ થવાથી ખરું ડહાપણ આવે છે. બીજા કોઈ ઉપાય ચાલતા નથી. માત્ર આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા બાદ પણ જો તે અધર્મના માર્ગનું આચરણ કરે તો નીચે પૃથ્વી પર અથવા તો સ્વર્ગમાં ન રહેતાં ત્રિશંકુ જેવો વચ્ચે જ લટકતો રહે છે. જીવની અજ્ઞાનની વૃત્તિ એ જ એને સંસાર તરફ પ્રવૃત્ત કરે છે. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં જ એ જીવ સંસારમાંથી નિવૃત્ત થાય છે. આત્માને જાણેલા આત્મજ્ઞાનનો અહમ ક્યારેય નથી હોતો, પુણ્ય અથવા પાપનો ભેદ નથી હોતો તેવી રીતે શુભ અને અશુભ પણ નથી હોતું. તેને આ સંસારના લાભ અને નુકશાનનો શું હેતુ છે ? આ દેહની અહંકાર વૃત્તિ શાંત થવાથી જગતની બધી ઉપાધિમાંથી નિવૃત્તિ

પ્રાપ્ત થતાં આ વાતથી નિશ્ચિત જીવની પરમાત્મા જોડેની એકરૂપ સ્થિતિ પેદા થાય છે. આ સંકેત મનમાં રાખજો. પ્રવૃત્તિને સ્થાને જ શત્રુ અને મિત્ર હોય છે. નિવૃત્તિમાં નવાઈ તો એ છે કે, હું જ સર્વત્ર છું એવું સમજનારાને શત્રુતા કે મિત્રતા વળી શું ? આવા મહાન સુખ સામે દેહનું મહાન દુઃખ તે કેવું બાપડું બને છે ? એની કોણ પરવા કરે છે ? જ્યારે મહાન સુખ ગમવા માંડે છે ત્યારે એક પણ પ્રપંચના સંસારી સુખ માટે કોણ, શા માટે રહે ? એક મોટો દુઃખનો ડુંગર પણ જો એની ઉપર ઘસી આવે તેમ છતાં ધૈર્યનો તે પર્વતરાજ તસુભર પણ હાલતો નથી. ભગવાન જેની ઉપર પ્રસન્ન થાય છે તેને જ તે વૈરાગ્ય આપે છે, અને વિવેકની સાથે સંબંધ જોડી આપે છે. તથા તેને ભવસાગર પાર કરાવે છે. અરીસામાં દેખાતા ચહેરાના પ્રતિબિંબની માફક આત્માના સ્પષ્ટ દર્શનની જે ઇચ્છા કરે છે એને આ ભૂલોક અથવા તો ઉપરનો બ્રહ્મલોક એ સિવાય ત્રીજી કોઈ જગ્યા જ નથી. યજ્ઞ કરવાથી દેવાતાઓની તૃપ્તિ થતાં પિતૃલોકની પણ પ્રાપ્તિ થશે. કર્મ ફળના ઉપભોગનો લાભ થશે, પરંતુ આત્મજ્ઞાન મળશે નહિ. ગંધર્વલોક, મહર્લોક, જનર્લોક, તપર્લોક અને સત્યર્લોક આમાં આત્મદર્શન અતિશય અસ્પષ્ટ હોય છે, માટે જેમને આત્મદર્શનની લગની છે, એવા લોકો આ પૃથ્વી ઉપરનું આયુષ્ય ખૂબજ માંગતા હોય છે. કારણ કે અહીંયાં ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે, અને આરસી જેવી નિર્મળ બુદ્ધિ મળે છે. એમાં શુદ્ધ અને પવિત્ર આત્મસ્વરૂપ પ્રતિબિંબિત દેખાય છે. બીજું સ્થાન જે બ્રહ્મલોક, ત્યાં પણ આત્મદર્શન અથવા તો આત્મ અવલોકન થતું હોય છે, પરંતુ તેને માટે ત્યાં અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરવા પડતા હોય છે. એ બ્રહ્મલોક અતિશય કષ્ટદાયક હોય છે. ત્યાં સપ્રમાણે માયા વિંટળાય છે. અંદરથી આંતરડાં પૂર્ણ પ્રમાણે પીલાય છે અને બહારથી પણ આખા શરીરને આલિંગન આપે છે. તેને ટાળવા માટે કોણ સમર્થ છે ? (ઓ. ૩૬-૬૨)

‘ખિસ્સામાં પચાસગણા રૂપિયાનું નાણું હોવાં છતાં તમે બધું બેઠાં બેઠાં જોઈ રહ્યા છો ? કાઢો જોઈ બધા બહાર. બ્રહ્મ તો તારા ખિસ્સામાં જ છે.’ એવું બાબા પેલા બ્રહ્મ જ્ઞાસુને કહેતાં જ તેણે ખિસ્સામાં હાથ નાખી પડીકું બહાર કાઢ્યું અને ગણતાં દશ દશની પરચીસ નોટો નીકળી. એ જોઈને પેલો ગૃહસ્થ મનમાં ને મનમાં ઓશિયાળો થઈ ગયો અને, ‘મહારાજ કેટલા અંતર્જાની છે’ એવા આશ્ચર્ય સાથે એણે બાબાના ચરણ પર માથું મૂક્યું અને આશીર્વાચનોની ઉત્કંઠાથી રાહ જોવા લાગ્યો. પછી બાબાએ એને કહ્યું, ‘પડીકું વાળ તારા બ્રહ્મજ્ઞાનનું, લોભનો સંદેહ નાશ થયા વગર તને બ્રહ્મજ્ઞાન ક્યારેય પ્રાપ્ત થવાનું નથી. પુત્ર, પશુ અને ધન કમાવવામાં જ જેનું મન આસક્ત છે તેને દ્રવ્યરૂપી વિઘ્ન દૂર થયા વીના બ્રહ્મજ્ઞાન ક્યાંથી પ્રાપ્ત થવાનું છે ? દ્રવ્યનો મોહ છૂટવો ખૂબ અઘરો છે. જાણે કે તૃષ્ણારૂપી ભંવરના ઊંડા કાદવના ખાડામાં એટલે કે નદી અથવા તો તળાવમાં જે જગ્યામાં ઊંડા પાણી છે, એમાં મદ અને મત્સર રૂપી મગરોના અસ્તિત્વને કારણે સહન કરવાનું ખૂબ જ કઠીન છે. એક નિઃસ્પૃહી જ એને પાર કરી શકે છે. લોભ જોડે બ્રહ્મને અખંડ વેર હોય છે. ત્યાં મનની એકાગ્રતા ને આધાર નથી હોતો. પછી કેવી મુક્તિ અને કેવી સંપૂર્ણ વિરક્તિ ? ખરેખર લોભિયો માણસ આચારબ્રજ હોય છે. લોભીને શાંતિ નથી હોતી, સમાધાન નથી હોતું અને નિશ્ચિંતતા પણ નથી હોતી. ચિત્તમાં જરા પણ લોભ બાકી રહી જાય તો પરમાર્થની સર્વ સાધના માટીમાં મળી જાય છે. શ્રુતિ ને સ્મૃતિએ જેને અયોગ્ય ઠેરવ્યો છે અને જે મનાઈ કરેલા પાપાચરણમાં સદૈવ આસક્ત રહે છે. તેનું ચિત્ત ક્યારેય સ્વસ્થ હોતું નથી. તેને જ ‘વિક્ષિપ્તચિત્ત’ કહેવામાં આવે છે. તે સદાય દુષ્કર્મમાં જ અટવાયેલો રહે છે. તથા વિષયરૂપી કાદવમાં આળોટતો રહે છે અને પોતાનું કલ્યાણ કે... અહિંત જોઈ શકતો નથી. બ્રહ્મવિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈને પણ તેને કર્મ ફળ વિરક્તિ અથવા તો, અનાસક્તિ વગર તો એનું બ્રહ્મવિજ્ઞાન નકામું છે. તેને ખરો આત્મલાભ તો થયો જ નથી. કોઈ કાંઈ પણ માંગવા આવે પણ, સંત એના ઉદ્ધાર માટેના અધિકારની યોગ્યતા જોતા હોય છે, અને ત્યારબાદ જેવી જેની યોગ્યતા અથવા અયોગ્યતા હોય એ પ્રમાણે જ આપતા હોય છે. રાત અને દિવસ જે દેહાભિમાન અને વિષય ચિંતનમાં રોકાયેલો રહે છે, તેને માટે ગુરુનો ઉપદેશ અને પ્રયત્ન વ્યર્થ રહે છે.

તેમજ તેના પ્રપંચ અને પરમાર્થ આ બંનેને નુકશાન પહોંચાડે છે. ચિત્તની શુદ્ધિ વગર જે પરમાર્થમાં પ્રવેશવા માંગે છે તે ફક્ત જ્ઞાનનો અને દિમાગનો દેખાડો હોય છે. એમાંથી કંઈ પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. માટે યોગ્ય રીતે સમન્વય તેટલું જ બોલવું અથવા ઉપદેશ કરવો અને પચે તેટલું જ ખાવું નહિ તો અમસ્તુ જ અપચો થશે, તે બધાને ખબર છે. મારો તો ભંડાર ભરપૂર છે, અખૂટ છે, જેને જેને જે જે જોઈએ અથવા ઇચ્છે તે બધું હું તેને આપીશ. પરંતુ મેળવવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. હું તો લેવાવાળો જેટલું લઈ શકે તેટલું જ તેને આપું છું. આ જો ધ્યાન દઈને મારી વાત સાંભળશો તો તમારું કલ્યાણ થશે. આ મસ્જિદમાં બેસીને હું કદાપિ ખોટું બોલતો નથી.’ (ઓ. ૬૩-૭૯)

આ સંતના શબ્દોરૂપી અમૃતની જાણે કે નદી જ છે ! એમાં શ્રદ્ધાથી ભાવિકો છલાંગ મારે કે તેમનો પાપરૂપી મેલ ધોવાઈને અંતઃકરણની અને આચરણની પવિત્રતા પ્રાપ્ત થતી જાય છે. સાઈબાબાના આવા મહિમાનું વર્ણન કરતાં જઈએ તો એનો અંત જ નથી. જેની જોડે નથી, એને ઉપમા શાની આપી શકાય ? બાબા ઢોંગ સિવાયના શુદ્ધ પ્રેમને આધીન હતા. તે બધાની ‘માઉલી’ એટલે કે ‘મા’ છે. દુઃખથી પીડાતા અને કષ્ટથી થાકેલાઓનું એ વિશ્રાંતીધામ છે. આશ્રય માટે આવેલાઓને માટે કલ્પવૃક્ષ છે. અને દિનદયાળુઓ માટે સુખ આપનારો છાંયડો છે. સંસાર પર પાણી મૂકી પર્વતોની ગુફામાં એકાંતવાસ કરી, અને મૌન ધારણ કરીને, ફક્ત પોતાના જ કલ્યાણ માટે તત્પર રહેનારા સંતો પુષ્કળ છે. તેઓ ફક્ત પોતાનો જ સ્વાર્થ સાધે છે. તેમને બીજાઓની શી પરવા ? પણ સાઈબાબા એમાંના સંત ન હતા. તેઓ સ્નેહી અને સોબત વીનાના, સગાવહાલાં વીનાના અને ઘરબાર અને સ્ત્રી સંતાન વીનાના હોવા છતાં સંસારમાં રહેતાં હતા. પાંચ ઘરે મૂઠી મૂઠી ભિક્ષા માંગીને ચોવીસ કલાક ઝાડ નીચે બેસીને, તત્પરુતો સંસારનો પસારો માંડી લોકોને વ્યવહાર શિખવતા હતા. જાતે બ્રહ્મ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પણ જનતાના કલ્યાણ માટે ઘસાનારા મહાજ્ઞાની સંત આ જગતમાં ખૂબ જ થોડા છે. ધન્ય છે એ દેશ, ધન્ય છે એ કુળ ધન્ય છે એ નિષ્પાપ માબાપ અને ધન્ય છે તેમનો પવિત્ર ઉજ્જવળ ગર્ભ કે જેના પેટે આવાં શુદ્ધ નિર્મળ રત્નો જન્મ્યાં. કોઈ પણ જાતનો પ્રયત્ન કર્યા વગર અનાયાસે પારસમણિ મળવા છતાં એને પથ્થર સમજીને મોટા ભાગના લોકો દૂર ફેંકી દે છે. તેવી રીતે આ શ્રેષ્ઠ ભગવતને આ શિરડીમાં લાંબા સમય સુધી કોઈ ઓળખી શક્યું નહીં. ઉકરડા ઉપર પડેલું રત્ન નાનાં બાળકોના હાથમાં આવતાં મન ફાવે ત્યાં એને ફેંકી દે છે, અને મસ્તીમાં પથ્થરની માફક પણ નીચે રગડતાં હોય છે, એવી જ રીતે સાઈબાબાની બાબતમાં શરૂઆતમાં પણ આવું જ થયું હતું. (ઓ. ૮૦-૯૦)

આ પ્રમાણે પેલો બ્રહ્મજ્ઞાનનો શોખ ધરાવનારો ગૃહસ્થ ફક્ત આશિવર્ચનોથી જ તૃપ્ત થઈ ગયો. તમારી અને અમારી આવી જ પદ્ધતિ હોય છે. માર્ગ કષ્ટદાયક હોય એટલે તેને છોડી દેવો. જ્યાં લગી શબ્દો સાંભળવા, સ્પર્શવા સંવેદનો લેવાં, સુગંધ લેવી, ખુલ્લા બ્રાહ્મ શરીરનાં દર્શન કરવાં વગેરે બાહ્ય વિષયોનો જ્યાં સુધી ઉપભોગ થતો હોય ત્યાં સુધી વિષયોનો વિરોધ કરવો અશક્ય છે. ઇન્દ્રિય નિગ્રહ વગર સહેલાઈથી મળનારી, વિષય સુખોથી વિરક્તિ, અંતર આત્માનું પ્રત્યક્ષ દર્શન અથવા તો તેને લગતું યથાર્થજ્ઞાન અશક્ય છે. પહેલાં બધી ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કરી અને ત્યાબાદ સદ્ગુરુના અનન્યપણે શરણે જાય છે. આવા જે દૃઢ શ્રદ્ધાયુક્ત સાધક હોય છે, તે જ આત્મ સાક્ષાત્કારને પાત્ર થાય છે. વિદ્વાન શ્રોતાઓની પણ પાંચ ઇન્દ્રિયો જ્યારે પોતપોતાના વિષયોને છોડશે, મન જ્યારે સંકલ્પ અને વિકલ્પ પોતાની જાત છોડી દેશે અને બધી વાતોથી નિવૃત્ત થયેલા અંતઃકરણમાં બુદ્ધિ પણ જ્યારે નિશ્ચય કરવાનું બંધ કરશે ત્યારે જ તે ખરી અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ પરમ ગતિની અવસ્થા એટલે કે મોક્ષ, અને કદી ન બદલનાર નિર્વિકાર બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થશે । કઠોપનિષદ અધ્યાય-૨, વલ્લી ૩, મંત્ર ૧૦માં જણાવાયું છે કે યદા યઝ્યાવાતજ્જન્તે, જ્ઞાનાનિ મનસા સહ । બુદ્ધિશ્ચ વ વિચેષ્ટિ, તામાહુઃ પરમાં ગતિમ્ ॥૧૦॥ યોગ અભ્યાસ કરતાં જ્યારે મન સહિત પાંચે ઇન્દ્રિયો સારી રીતે સ્થિર થઈ જાય છે, અને બુદ્ધિ જ્યારે કોઈ

પણ પ્રકારની ચેષ્ટા કરતી નથી, તે સ્થિતિને યોગીજનો પરમગતિ એટલે કે યોગની સર્વશ્રેષ્ઠ સ્થિતિ કહે છે. જેની બુદ્ધિએ કોઈ પણ પ્રકારની વાતનો નિર્ધાર કરવાનો રોકી રાખ્યો હશે, જેના ચિત્તમાં હું જે છું તે એકલો છું, મારા સિવાય જગતમાં બીજા કોઈ નથી, એવું ચૈતન્ય પ્રગટેલું હશે, એ જ ભાગ્યવાન આત્માને ઓળખશે. વિષયોથી મુખ ફેરવ્યું કે ઇન્દ્રિયો આત્મા તરફ વળે છે, અને ત્યારે જ આત્મ સુખ પ્રગટ થાય છે. બીજાં કોઈ સુખ જ હોતાં નથી. જે વિષયોની મનોવૃત્તિ નીચે સંતાયેલાં છે, તેમને અતિસૂક્ષ્મ અને અસ્પષ્ટ એવું જે પરમાનંદ પ્રાપ્તિનું સાધન એટલે આત્મજ્ઞાન તેને સમજવા માટે ખૂબ જ અઘરું અને અતિ ગહન હોય છે. આલોકની અને પરલોકની વાતોમાં બ્રહ્મદેવના અધિકાર પદ પર્યન્તની બધી વાતો માટે જેને આસક્તિ નથી હોતી, તે જ એક બ્રહ્મનિષ્ઠ પદ પર વિધિપૂર્વક બેઠેલો તથા મુક્ત જાણવો. ચિત્તને વિષયોથી ધીરે ધીરે પાછળ ધકેલી સ્વસ્વરૂપે સ્થિર કરીને આત્મજ્ઞાનથી જોડવું. આલોકનાં અને પરલોકનાં, કર્મનાં ફળોની વિરક્તિ અને હર્ષ અને શોક જેવાં દ્વંદ્વોનો ત્યાગ જેનો બુદ્ધિમાન લોકો જ અનુભવ કરતા હોય છે, અને તે જ પરો આત્મજ્ઞાનનો માર્ગ છે. (ઓ. ૯૧-૧૦૨)

આધિદૈવિક, આધ્યાત્મિક અને આધિભૌતિક દુઃખ-રૂપી દાવાનળની સંપૂર્ણ ઉકળી ઉઠેલી જવાળાઓથી અતિશય તપેલો સંસાર-રૂપી સાગરના પાણીમાં કોણ સુખી હશે ? એમાંથી આપણો સંપૂર્ણ છુટકારો કરાવવા માટે શ્રી સાઇબાબાની કૃપા મેળવી કરી લેવી અને તેમના ચરિત્રનું આદરપૂર્વક વાંચન, અવલોકન, શ્રવણ અને મનન કરવું. શ્રીસાઇનાથનું ચરિત્ર શ્રોતાઓએ પોતાના પુત્ર, પત્ની અને મિત્ર સહ સાંભળવાથી તો આલોકોનું અને પરલોકનું પણ ઇષ્ટ સાધ્ય થશે. તેઓનું કલ્યાણ થશે. શ્રીબાબાની લીલાઓ અનેક પ્રકારની અને અવનવી છે. ભાગ્યવાન શ્રદ્ધાળુ શ્રોતાઓ જ આ કથાને સાંભળી શકે છે. આ કથાના નિયમિત શ્રવણથી મનની શાંતિમાં વધારો થાય છે. આ કથારૂપી ઝરાના પ્રવાહમાં સારું નરસું એમ બંને કર્મરૂપી મીઠું ઓગળી જાય છે અને કર્ણ દ્વારા સાઇબાબાનું સુંદર રૂપ દષ્ટિમાન થાય છે. આ ચરિત્રના શ્રવણથી પાપોનો નાશ થાય છે. કાળની સાથે પણ લડીને વિજય મેળવવાની તૈયારી થાય છે, તેમજ શ્રોતાઓને પણ પરમ આનંદ અનાયાસે પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રવણથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે અને જન્મ મરણના ફેરામાંથી મુક્તિ મળે છે. શ્રોતાઓ જે તે શ્રવણના ફળની ઇચ્છા ન કરતાં તે શ્રવણને ઇશ્વરને અર્પણ કરે તો તેમને બ્રહ્મ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. એવા આ સાઇબાબાની સેવાનું કર્મ સેવકોને સદાને માટે નિષ્કામ મોકો આપે છે, શ્રીસાઇરામ પોતાના ભક્તોને સ્વસ્થ અને દુઃખોથી મુક્તિ અપાવે છે. શ્રોતાઓ ! આ ગ્રંથના એકેએક અધ્યાય લઈને દરરોજ મનથી એનો અભ્યાસ કરી સતત એનું ચિંતન કરો. ‘આનંદો બ્રહ્મેતિ વ્યજનાત્’ આનંદ એ જ બ્રહ્મ છે, એ એમને નિશ્ચિંતપણે જાણવું એમ જે તૈત્તિરીય ઉપનિષદ વલ્લી ૩ અનુવાદ ૬માં પ્રસિદ્ધ છે, તેમાં શ્રુતિ સિદ્ધાંતનો અર્થ બાબા પોતાના ભક્તોને જાણે કે બીજા શબ્દોમાં કહેતા હતા. તેમનો કાયમી ઉપદેશ રહેતો, ‘જરા પણ ફિકર કરતા નહિ, સદા આનંદિત રહો અને મરતા સુધી ચિંતા કરતાં નહીં.’ (ઓ. ૧૦૩-૧૧૩)

આ અધ્યાયનું ચોખ્ખું ધોરણ બ્રહ્મત્વને જાણવા માટેનું છે કે જેને કારણે સાઇબાબાના શરણે જનારને તે સંસારરૂપી સાગર પાર કરવા માટેની નૌકા બની શકે. બીજાઓને તે વારંવાર એમના હિતોની વાતો કહેતા. એમની ઉપર સદાયે ઉપકાર કરવા માટે શાસ્ત્રો અને વચનોનું અનુકરણ કરીને બાબા જાતે એ પ્રમાણે વર્તતા હતા. આ સારું કે આ ખરાબ આ પ્રકારનો મતભેદ કેવળ વ્યક્તિગત છે. જેને લીધે સર્વ સામાન્ય જનતાને આનંદ વર્તે એ તરફ જ આ ગ્રંથનો ચોખ્ખો હેતુ અને પ્રયોજન છે. બાબા દરેક કાર્યનું કારણ જાણતા. જેવી જેની મનની ઇચ્છા હોય છે તેવું જ થાય છે. ગુરુના મુખેથી નીકળેલી વાતો સાંભળવી, તેમની કલ્પના ન કરી શકાય એવી લીલાઓનો અનુભવ કરવો અને યાદ રહે એવી વસ્તુઓ ભેગી કરીને બીજાઓને સંભળાવવી. શ્રીસાઇબાબાનું આ સુંદર ચરિત્ર અત્યંત આદરથી ગ્રહણ કરવાથી વક્તા અને શ્રોતા એ બંનેના દુઃખ દૂર થાય છે અને બાકી બધાના ખરાબ દિવસોનો પણ અંત આવે છે. બાબાની અલૌકિક લીલાઓ જોઈને જે ચકિત

થયો નથી, કેવળ દર્શનોથી મન શાંત થયું નથી અને જે તેમના ચરણ કમળમાં નમ્ર થઈને નમ્યો નથી, તે મોટો અભાગી છે, સાઈબાબાનો ઉપદેશ નિર્મળ છે. કંટાળો ન લાવતાં તેને સાંભળવો ભ્રેષ્ઠ છે. આવી મળેલ સુખની તક કોણ ભલા જતી કરશે ? (ઓ. ૧૧૪-૧૨૧)

સ્ત્રી, પુરુષ અને મિત્રરૂપી આ વમળમાં કામ ક્રોધ જેવા મગરો ભરેલા છે. અનેક રોગરૂપી મોટાં વિશાળકાય માછલાંઓ પણ ભરાયેલાં છે અને આશારૂપી મોટાં મોજાંઓથી ખળભળેલો છે. કેટલીયે વખત ઉદ્ધેગોના ઝટકા આવી જતા હોય છે, હર્ષ શોક જેવી લાગણીઓ મનમાં ખટકો ઉત્પન્ન કરે છે. પરંતુ થોડીવારમાં સ્ત્રી અને પુત્રનો સંબંધ કાંઈ એકાએક તોડી શકાતો નથી. આપણા પોતાના જીવને સમજાવીને જાગૃત કરી તેને સમજાવવો કે, તું જ સત્યબ્રહ્મ છે. બેસવા આપેલી લાકડીને પગથી મજબુત પકડીને પોતાની જાતને ઉંધા લટકતા પોપટની માફત તું દેહના સહવાસથી પોતે જ બંધન યુક્ત થયેલો છે. કેવળ મોહ માયાના કારણે અને પ્રેમ અને મમતાના અતિરેકથી તું તારી બુદ્ધિ ગુમાવી બેઠો છે અને પોતાનું હિત ભૂલ્યો છે માટે સ્વસ્વરૂપ તરફ જલ્દીથી પાછો ફર અને પોતાના સાચા સ્વરૂપને તું જાણી લે. ખોટી સમજથી ભ્રમોના હિસાબે મનના ગોટાળાઓમાં વધારો થાય છે અને હું દેહ છું તથા હું જ કર્તા છું વગેરેથી અહંકાર વધારે છે. હું અને મારું આમ મૃગજાળની જેમ છે. બંધનવાળો માણસ મુક્ત પણ થઈ શકે છે. બંને દશાઓથી જુદો થઈને તું શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જ રહે. આ જ્ઞાન ભક્ત તુલના માટે જ હોય છે. સુખ અને દુઃખ જેવા અજ્ઞાનને છોડીને વિશેષ જ્ઞાનનો અનુભવ કર, એટલે બ્રહ્મજ્ઞાન તેની ખૂબ જ પાસે હશે. દેહમાં જ્યાં સુધી હું અને તું પણ છું, ત્યાં લગી તું પોતાનું એ હિત જાણે તથા જાણે નથી. એને છોડ. પોતાના દેહને પકડનારી ચીકાશને તું દૂર કરીને નાખી દે અને પોતાના સ્વસ્વરૂપ સામે જાણે. કુબેર જેવો શ્રીમંત જાણે ભીખ માંગતો ફરે લાગે તો તે ફક્ત અજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થયેલું દુઃખ છે. નહિ કે ? જીવાત્મા પોતે સર્વવ્યાપી અને સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર હોવાં છતાં તે પોતાને માત્ર દેહ જ માને તો આવી ખોટી માન્યતાથી અને અજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થયેલું દુઃખ નહીં તો બીજું શું ? (ઓ. ૧૨૨-૧૩૧)

હંમેશા ઉત્તમ શાસ્ત્રોનું અને ગ્રંથોનું સાહિત્ય સાંભળવું, વિશ્વાસપૂર્વક સદ્ગુરુનાં વચન પાળવા અને સદાય સાવધ રહીને પોતાના લક્ષ ઉપર ધ્યાન આપવું. શાસ્ત્રોએ અને ગુરુએ કહ્યા પ્રમાણેની અચાર પદ્ધતિ ધ્યાનમાં રાખીને પોતાના ઉદ્ધારનો માર્ગ ચોખ્ખો કરતા હોય છે. તેમના ઉપદેશથી અસંખ્ય લોકોનો ઉદ્ધાર થાય છે. અને મોક્ષનો માર્ગ સરળ થઈ જાય છે. સંસારનાં બંધનોમાંથી એક ક્ષણે છુટકો થશે. તે ક્ષણ ક્યારે આવશે એવી જેના મનમાં સતત રાત દિવસ ચિંતા થાય છે એવો જીવ સ્ત્રી અને પુત્રના બંધન પળવારમાં છોડી દે છે. મળે એવું એકાંત મેળવીને અને સંસારમાં કોઈ અર્થ નથી એવી મનમાં ગાંઠ વાળીને અધ્યયન અને આત્મચિંતનમાં સદાયે મગ્ન રહેવું. ભક્તિ અને શ્રદ્ધાયુક્ત મનથી નમ્રતાથી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને ગુરુના શરણમાં ગયા વીના શિષ્યને તે જ્ઞાનનો મૂલ્યવાન જથ્થો મળતો નથી. ગુરુને સર્વસ્વ અર્પણ કરી એમની સેવા કરવી. બંધન અને મોક્ષને લગતી વાતો સ્પષ્ટ કરી લેવી અને વિદ્યા અવિદ્યા અંગે એમની સાથે વાર્તાલાપ કરવાથી ગુરુમહારાજ પાસેથી ઉત્તમ ફળ મળે છે. આત્મા કોણ અને પરમાત્મા કોણ એ ગુરુ સિવાય બીજું કોઈ સમજાવી શકતું નથી. ગુરુ પણ શિષ્યની સંપૂર્ણ શરણાગતિ સિવાય જ્ઞાનનો એક કણ પણ આપતા નથી. ગુરુ વીના બીજા પાસેથી મેળવેલું જ્ઞાન કોઈ દિવસ સંસારમાંથી પૂર્ણ છૂટકારો મેળવી આપતું નથી અને મોક્ષગામી ફળ મળતું નથી. કદાચ તે મનમાં ઠસતું પણ નથી. માટે જ 'ગુરુ વિના જ્ઞાન નહિ' તે સર્વ વિદ્વાનો જાણે છે. બ્રહ્મ અને આત્મા એક જ છે. એના અનુભવની વ્યવસ્થા કરવા માટે ગુરુનાં જ ચરણ સમર્થ છે. ત્યાં કોઈ પણ જાતની આનાકાની વગર માન અપમાન તથા અભિમાન છોડીને જમીન પર ગુરુના ચરણમાં દંડવત્ પ્રણામ કરવાં ભ્રેષ્ઠ છે. ગુરુ ચરણોમાં ડોક નમાવીને અને તેમના પગ પકડીને દૃઢ મનથી કહેવું પડે છે 'હું તમારા દાસોનો પણ દાસ છું અને મને તમારા ચરણોમાં સંપૂર્ણ ભરોસો છે.' પછી જુઓ એ ગુરુના

ચમત્કાર !! એ ગુરુરૂપી દયાનો સાગર ડોલવા લાગશે. અને પોતાનાં મોજાંઓના તરંગોની શય્યા પર તમને ઉપર ઝીલી રાખશે. તે સુરક્ષાની ખાત્રી માટેનો તેમનો અભય હાથ તમારા માથા ઉપર મૂકીને અલા બલાનો ધ્વંસ કરે છે, તેમજ માથે ઉઠી લગાડીને પાપની સર્વ રાશીના ઢગલાને બાળીને ખાખ કરી નાખે છે. (ઓ. ૧૩૨-૧૪૪)

આ પ્રકારે બ્રહ્માર્થીને બ્રહ્મનું સ્વરૂપ બતાવીને કેવળ નિમિત્ત થઇ બાબાએ જીવાત્મા અને પરમાત્માની એકતાની જાણકારી ભક્તોને સંપૂર્ણપણે આપી છે. મનમાં સહેજે શંકા આવશે, કે સાઇ મહારાજની આટલી પ્રખર બુદ્ધિમતા અને ગાઢ વિદ્વતા હોવાં છતાં મજાક મશકરીને તે આટલું મહત્વ શા માટે આપતા અને બાબાને વિનોદવૃત્તિનો શોખ શા માટે હશે? જેમ કે બ્રહ્માર્થીને બ્રહ્મજ્ઞાન જેવા ગહન વિષય પર સમજાવીને કહેતી વખતે બાબાએ તેના દ્રવ્ય લોભની બધાની હાજરીમાં મજાક શા માટે ઉડાડી? પરંતુ વિચાર કરીને જોઇએ તો એક જ કારણ ધ્યાનમાં આવે છે, તે હવે સાંભળો. નાનાં બાળકો જેડે બોલતી વખતે તેમની બોબડી અને કાલી કાલી ભાષામાં બોલે છે. ઉંમરલાયક માણસો અલંકારીક અથવા તો ઉચ્ચ શબ્દ રચનાઓની કથાવાર્તા થોડાં કરે છે? જેની મશકરી કરવામાં આવે છે એની પર પ્રેમ નથી એવું કંઈ થોડું જ છે? પરંતુ ઉપદેશ કરવામાં વિનોદ, મજાકને એક વિશેષ સ્થાન છે. પોતાના પેટમાં કયો રોગ છે એ નાના બાળકને કેવી રીતે સમજાય? ઔષધની ઘૂટી જે તે જીવો રમતિયાળ બાળક પીતું ન હોય તો મા કદી તેને પટાવીને તો વળી કોઈક વખત આંખો કાઢીને અથવા કોઈવાર માર મારીને તો વળી પ્રેમથી છાતીએ લગાડીને તે પીવડાવે છે. પરંતુ તે જ બાળક મોટું થવા માંડે ત્યારે તેના લાડ કોડ કરતા પહેલાં તેની તીવ્ર કે પરીપકવ બુદ્ધિનો વિચાર કરવો પડે છે. જ્ઞાનનું પણ એવું જ છે. તીવ્ર બુદ્ધિનું તીવ્ર ગ્રહણ હોય છે. ઉપદેશ ગ્રહણ કરતાં ક્ષણભરનો પણ વિલંબ થતો નથી. પણ જડ બુદ્ધિનું તો કામ જ વિચિત્ર હોય છે. તેને મગજમાં ઠસાવવા માટે ખૂબ જ મુશ્કેલી થાય છે. શ્રીસાઇસમર્થ તો જ્ઞાનના ભંડાર છે. જેવો ભક્ત, જેવી બુદ્ધિ, તેવી જ તેની પાત્રશુદ્ધી નક્કી કરીને જ્ઞાનરૂપી દ્રવ્ય વહેંચે છે, તેઓ તો પૂર્ણ અંતરજ્ઞાની છે. દરેકને લગતી માહિતી પહેલેથી તેમની પાસે હોય છે. જેને જેવું યોગ્ય સાધન તેને તેવું જ નિયમથી સજ્જવતા. જેવો જેને અધિકાર એવો જ એનો વિચાર કરીને તેની યોગ્યતા કે અયોગ્યતા પ્રમાણે ભક્તોની જવાબદારી બાબા લેતા. દેખાવમાં અને ઉંમરમાં ભલેને અમે મોટા હોવા છતાં સર્વ સિદ્ધિ અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલા એવા સિદ્ધ શ્રીસાઇની સામે આપણે એક નાના બાળકની માફક છીએ. માટે મજાક તથા વિનોદ ખાતર સદાય આતુર જ રહેવું. બાબા તો વિનોદનો ભંડાર હતા. જેને જે ગમતું અને જેમાં જેની પસંદગી હોય તેવા તેને માટે યથા ઇચ્છા પૂર્ણ કરી ભક્તોને હંમેશાં સંતોષ વૃત્તિમાં રાખતા. જેથી પોતાનો ઉપદેશ તેમને વ્યવસ્થિત સમજાય અને તેમના મનમાં સહેલાઈથી ઉતરી જાય અને પછી એ બુદ્ધિવાન હોય કે, બુદ્ધિહિન હોય. ભક્તો આથી સંતોષ જ પામતા. આ અધ્યાય વાંચતા પરમાનંદ પ્રગટશે, સાંભળવાથી નાદ વધશે અને મનનથી સ્વઆનંદનું સમાધાન થશે. એનું પુનરાવર્તન કરવાથી પરમાર્થનું જ્ઞાન મળશે તેમજ નિરંતર ચિંતનથી અખંડ આનંદ અને સુખ પ્રાપ્ત થશે. આવી આ શ્રી બાબાની લીલા મર્યાદારહિત છે. એમાંનો થોડો પણ અનુભવ જેના નસીબે થયો હશે તે કાયા વાચ્યા અને મનથી ખીલ્યો જ સમજાવે. ખરેખર સાઇબાબાની લીલા કલ્પના ન કરી શકાય એવી અગમ જ છે. અને આશ્ચર્ય પમાડે તેવી છે. (ઓ. ૧૪૫-૧૬૧)

હેમાડપંત સાઇબાબાનાં ચરણોમાં શરણે આવ્યા છે. મજાક, મશકરી કરી, જ્ઞાન પ્રદાન કરી ભક્તોનું કલ્યાણ કરવું આ એક જ બાબાનો હેતુ હતો. બ્રહ્માર્થીને તો કેવળ એક નિમિત્ત જ સમજાવો. આગળનો અધ્યાય આ કરતાં પણ સારો હશે જે સાંભળનારાઓના લાડકોડ પૂર્ણ કરાવશે. મારા મનની છાની ઇચ્છાઓએ સ્પષ્ટપણે ઉઘાડી કરીને એનો ફોડ પાડીશ. હું માધવરાવ દેશપાંડે પાસે જઈશ. તેમને બાબાનો સંદેશો આપીશ. અને પછી બાબાની કૃપા હું કેવી રીતે પામીશ એ શ્રોતાઓએ સંપૂર્ણ પણે સાંભળવું. (ઓ. ૧૬૨-૧૬૪)

સર્વનું કલ્યાણ થાઓ. આ પ્રકારે સંતો અને સજ્જનોથી પ્રેરણા પામેલા હેમાડપંત રચિત શ્રી સાઈસમર્થના સત્ય ચરિત્રનો 'બ્રહ્મજ્ઞાન કથનમ-૨' આ નામનો સત્તરમો અધ્યાય અહીંયા સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય સોળ અને સત્તરનું અર્થ વિવરણ

આ બંને અધ્યાયમાં 'બ્રહ્મજ્ઞાન કથનમ' પરનો અતિગહન વિષય કહ્યો છે. કોઈ એક લોભી શ્રીમંત ગૃહસ્થ બાબાની કીર્તિ સાંભળીને પાછા ફરવાના ભાડાના નક્કી કરેલ ટાંગામાં આવીને બાબા પાસે બ્રહ્મજ્ઞાન માંગતા જ બાબાએ મશ્કરીમાંજ તેના ખીસ્સામાંથી તે કાઢી બતાવી તેને ત્યાં ભેગી થયેલી ભક્ત મંડળીને 'લોભ છૂટયા વગર તદ્દન । બ્રહ્મ નિઃશંકા અપ્રાપ્યા' આ કેવું ઠસાવી દીધું, એની એક સરળ સુંદર કથા જે કહી નાખી હોય પણ ત્યાર બાદ કરેલા બ્રહ્મજ્ઞાનના વિવેચન જેવા ગહન વિષયોને કારણે અને વેદાંતના અને સંસ્કૃત ભાષાના તાંત્રીક શબ્દોને કારણે વાચકોને તે સમજવામાં આઘરું પડે છે. માટે એનો થોડામાં સાર સાદી ભાષામાં નીચે પ્રમાણે રજૂ કરું છું.

બ્રહ્મ એટલે શું ?

બ્રહ્મ એટલે પરમાત્મા જે જગતની ઉત્પત્તિનું કારણ છે તે સર્વ જગમાં વ્યાપેલું છે. અને સર્વેના હૃદયમાં વાસ કરીને આ જગતનો વ્યવહાર ચલાવી રહેલ છે. એના હુકમથી સૂર્ય અને ચંદ્ર નિયમ પ્રમાણે ઊગે છે અને આથમે છે. ગરમી, વસંત વગેરે ઋતુઓનું નિયમથી આવે છે અને ઇન્દ્ર આદિ દેવ અને લોકપાલ નિયમથી પ્રજનનું પાલન કરે છે.

બ્રહ્મજ્ઞાન શાને કહેવાય ?

આ બ્રહ્મને યથાર્થ જાણવું તે. બ્રહ્મ અને આપણો આત્મા એ એક જ છે તે જુદા નથી. એવો વિશ્વાસ હોવો એટલું જ નહિ તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવો તેને 'બ્રહ્મજ્ઞાન' કહેવાય છે. ઘડામાં અંદરનું આકાશ અને એની બહાર જગતમાં વ્યાપી રહેલું અવકાશ તે જેમ જુદાં નથી તેવી રીતે આપણા શરીરમાં રહેલો આત્મા અને સર્વ જગમાં વ્યાપી રહેલો પરમાત્મા એ પણ જુદા નથી. માટે બ્રહ્મજ્ઞાનને આત્મજ્ઞાન પણ કહેવામાં આવે છે. આત્માને યથાર્થ જાણવો, એટલે બ્રહ્મને જાણવાનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે.

માણસે બ્રહ્મજ્ઞાન શા માટે પ્રાપ્ત કરવું ?

'બ્રહ્મજ્ઞાન' થયું એટલે માણસને આ વિશ્વમાં સર્વ કંઈ પોતે જ છે પોતાના સિવાય જગમાં અન્ય કોઈ વસ્તુ

નથી એવી ભાવના જાગૃત થાય છે. જેને કારણે તેને કોઈ પ્રકારનો ડર રહેતો નથી. પછી નથી રહેતો તેને કોઈ શત્રુ કે મિત્ર. એકવાર બ્રહ્મને જાણ્યા બાદ કશું જાણવાનું રહેતું નથી. સાક્ષાત્કાર થવાને કારણે તેને બધું સ્પષ્ટ દેખા છે. આ બ્રહ્મજ્ઞાનનું ફળ એટલે સંસારિક દુઃખો અને ચિંતાઓથી નિવૃત્તિ. સતત કાયમી પરમાનંદની પ્રાપ્તિ અને મોક્ષ મળે છે. જે આ બ્રહ્મજ્ઞાન જાણ્યા સિવાય દેહ પડી જાય તો સાંસારિક બંધનો પીછો છોડતાં નથી અને પુનર્જન્મના ફેરામાંથી છૂટી શકાતું નથી. તે માટે જ વિચારશીલ પુરુષો દેહ પડતાં પહેલાં બ્રહ્મના પુરુષાર્થ સાધી લે છે.

બ્રહ્મજ્ઞાનનો અધિકારી કોણ ?

બ્રહ્મજ્ઞાનનો માર્ગ ખૂબ અઘરો છે અને તે બધાને માટે સહેલો નથી. બ્રહ્મ માટે પાંચ પ્રાણ, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાંચ કમેન્દ્રિયો, અહંકાર, બુદ્ધિ અને મન એ બધું જ સમર્પણ કરવું પડે છે. જે યોગીઓ પર્વતોમાં જઈને યમ અને નિયમોમાં અટવાઈને ધ્યાન ધરીને સંતાઈને બેઠા છે તેમને પણ ગુરુની કૃપા વગર બ્રહ્મ દેખાતું નથી.

બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની જે ઇચ્છા કરે છે અને બીજી કોઈ પણ વસ્તુની ઇચ્છા રાખતો નથી અને આ લોક કે પરલોકનો જેને લેશ માત્ર લોભ નથી એ જ બ્રહ્મજ્ઞાનનો ખરો અધિકારી છે. અહંકાર ઓગળ્યા સિવાય, લોભનો નાશ થયા સિવાય અને મન ઇચ્છા રહિત કર્યા સિવાય બ્રહ્મજ્ઞાન થતું નથી. શરીર એ જ આત્મા છે એવી બુદ્ધિ માણસને ભ્રમમાં રાખે છે. કોઈ પણ વસ્તુવિષયની આસક્તિ હોવી એજ બંધનનું કારણ છે. વિષયો વિષેની કલ્પના અને ઇચ્છા છોડો એટલે બ્રહ્મ હાથ લાગ્યું જ છે એ જાણવું.

જ્યાં સુધી જીભથી બાહ્ય વિષયોનો સ્વાદ લેવાય છે. કાનથી શબ્દો સંભળાય છે ત્વચાથી સ્પર્શ સુખ ભોગવાય છે અને નાકથી સુગંધ અને આંખોથી સુંદર અવયવોનાં દર્શનનો આનંદ લેવાય છે, ત્યાં સુધી ઇન્દ્રિયોનો સંયમ અશક્ય છે. બધી ઇચ્છા આસક્તિ છોડીને સદ્ગુરુના શરણે ગયેલો એવો દૃઢ શ્રદ્ધાવાન સાધક જ આત્માજ્ઞાનને પાત્ર હોય છે. આંખ કાન વગેરે પાંચ ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોને છોડશે તથા મન જ્યારે સંકલ્પ વિકલ્પ કરવાનું છોડી દેશે અને બુદ્ધિ પણ જ્યારે પોતાના નિશ્ચલ થયેલા અંતઃકરણમાં પોતાનો નિશ્ચય કરવાનું બંધ કરશે, ત્યારે ઉત્પન્ન થતી સ્થિતિ એ જ પરમગતિ છે અને તેજ નિર્વિકાર બ્રહ્મ છે. બુદ્ધિ નિશ્ચય ન કરનારી થશે અને ચિત્તમાં હું એકલો જ છું, મારા સિવાય જગતમાં અન્ય કોઈ જ નથી, એવું ચૈતન્ય પ્રગટે તેને જ ભાગ્યવાન આત્મા કહેવાશે. ચિત્તને ધીમે ધીમે ફેરવીને એને આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર કરવાથી આત્મજ્ઞાન થાય છે. આલોકમાં કે પરલોકમાં કર્મ ફળની વિરક્તિ અને હર્ષ શોક જેવાં દ્રવ્યોનો ત્યાગ બુદ્ધિમાન લોકો જ કરી જાણે છે.

બ્રહ્મજ્ઞાનનો અધિકાર કોને નથી ?

બાળબચ્ચાં, ધનદાંખર અને પૈસા કમાવા માટે જેનું મન આસક્ત છે, તેવાને દ્રવ્યરૂપી વિઘ્ન દૂર કર્યા સિવાય બ્રહ્મજ્ઞાન વળી કેવું ? દ્રવ્યનો મોહ છોડવો બહુ જ અઘરો છે. તૃષ્ણારૂપી વમળમાં થયેલાં દુઃખોનું જાણે એ ઊંડું વહેણ છે. મદ મત્સર અથવા તો ભયંકર મગરોના અસ્તિત્વના કારણે એક નિઃસ્પૃહ જ એને પાર કરી શકે છે. લોભની સાથે બ્રહ્મને અખંડ વેર છે, ત્યાં ધ્યાનને માટે જગ્યા નથી રહેતી, પછી કઈ ભક્તિ, કઈ મુક્તિ અને વિરક્તિ ? લોભી માણસનો આચારભ્રષ્ટ હોય છે. લોભીને શાંતિ નથી હોતી. ચિત્તમાં જે આવો એક લોભ ધર કરીને બેસે તો સર્વ સાધનો માટીમાં મળી જાય છે.

જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા બાદ પણ જે અધર્મના માર્ગનું આચરણ કરે છે, તે નીચે આ પૃથ્વી ઉપર નહિ અને સ્વર્ગમાં પણ રહેતાં, ત્રિશંકુ જેવી દશામાં વચ્ચે જ ભટકતો રહે છે. જીવની આ અજ્ઞાન વૃત્તિ એ જ તેને સંસાર તરફ પ્રવૃત્ત કરતી હોય છે, જે સદાને માટે અશાંત અને અસ્થિર છે અને જેનું ચિત્ત એકાગ્ર નથી હોતું એવો જ્ઞાની પણ આત્માને પામતો નથી.

જે કોઈ મનુષ્ય ખરાબ કૃત્યોથી અને પાપના આચરણથી વિરકત થઈને તેને ત્યાગતો નથી અને જેનું મન ઇશ્વરને ભૂલી ને રાત અને દિવસ સંસારમાં ભટકતું રહે છે તથા ઇશ્વર ઉપરની શ્રદ્ધા વીના જે સદાય દૂર અને અશાંત રહેતો હોય છે તથા જેનું મન બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિય, તેને પોતાને આધીન નથી, એવો મનુષ્ય સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી અને આત્મ ચિંતનથી પણ બ્રહ્મ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

જેને જાણવાથી બ્રહ્મ સમજાય છે, એ આત્મા કેવો હોય છે ?

ખરું જોતાં તો આત્માનું વર્ણન કરતાં કરતાં વેદો થાકી ગયા, તપસ્વીઓ પણ વનવાસી થયા. ઉપનિષદોએ હાથ લેકા મૂક્યા અને કોઈને પણ એનો ખરો ઉકેલ મળ્યો નહિ. છતાં જે સમજાવી ન શકાય તેમ હોવા છતાં તેને શબ્દોમાં ગૂંથીને વેદાંતીઓએ એનું વર્ણન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે જે આ પ્રમાણે છે.

આ આત્મા સદાય રહેનારો, પ્રાચીન અને કદી પણ નાશ ન પામનારો છે. જન્મ મૃત્યુ તેને બંધન કરતાં નથી. અને આરંભ કે અંત ન હોવાને કારણે તે સ્વતંત્ર છે.

પ્રતિબિંબમાં એટલે કે એક નાના કાણામાંથી પસાર થતાં સૂર્ય પ્રકાશનાં કિરણોમાંનો અતિ સૂક્ષ્મ કણ અને એનાથી પણ સૂક્ષ્મ અણુ, અને એ અણુ કરતાં પણ અતિ સૂક્ષ્મ એવો આત્મા છે એવી કલ્પના કરવામાં આવે છે. મોટામાં મોટું એટલે બ્રહ્માંડ, પણ આત્મા એના કરતાં પણ મોટો (મહાન) હોય છે, એવી ધારણા છે. પરંતુ આ બધી સાપેક્ષ તુલના માટેની કલ્પનાઓ જ છે. ખરું જોતાં આત્માને માપવો એ એક તદ્દન અશક્ય બાબત છે. એ સૂક્ષ્મતામાં સૂક્ષ્મ કરતાં પણ સૂક્ષ્મ અને મોટાઈમાં મોટા કરતાં પણ અતિ મોટો છે. એની બાબતમાં નામ અને રૂપને ઉપાધીઓ જ માનવાં. તે સદાય પરિપૂર્ણ અને ઉપાધી સિવાયનો છે. તે સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થતો નથી. ઝંકાર પ્રતિક ધરાવનારું બ્રહ્મ એ જ એનું મૂળ સ્વરૂપ છે.

બ્રહ્મજ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરાય ?

બ્રહ્મજ્ઞાનનો માર્ગ કપરો છે. તે બધાને માટે સહેલો નથી. તેને માટે અભ્યાસ અને શ્રમ કરીને લોહીનું પાણી કરવું પડે છે. ઉત્તમ અધિકાર પ્રાપ્ત કરેલાને બ્રહ્મજ્ઞાન અડચણ સિવાય સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે મધ્યમ અધિકાર પામેલા માટે ઠરાવેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે ધીમે ધીમે તેમાં આગળ વધવું પડે છે. કોઈ ગગન માર્ગે જતા હોય છે, જ્યારે બીજા ક્રમે ક્રમે પગથિયાં ચઢીને જતા હોય છે. પરંતુ અધિકાર સિવાયના લોક માત્ર બ્રહ્મને જાણવા ખાતર અથાગ વ્યર્થ પરિશ્રમ કરીને કાંઈ જ પામતા નથી. એમનો શ્રમ સંદેહ નિરર્થક હોય છે.

બ્રહ્મપ્રાપ્તિ માટે આ બે અધ્યાયોમાં નીચે જણાવેલા ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યા છે -

(૧) અજ્ઞાનમાંથી આ સંસારની ઉત્પત્તિ થાય છે. અને એમાંથી છૂટકારો મેળવવા માટેનું સાધન એટલે બ્રહ્મ. બ્રહ્મ અને આત્મા એ એક જ છે. આવી વૃત્તિ કેળવવી પડે છે. જ્યારે વિષય અને સંકલ્પથી શૂન્ય એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે 'અહં બ્રહ્માસ્મિ' હું જ બ્રહ્મ છું આ વેદના મહાવાક્ય આવૃત્તિની માફક બુદ્ધિનું તે તરફ વલણ થાય છે. જ્યારે ગુરુનાં વચનો અને શાસ્ત્રમાં કહ્યા મુજબના સત્યની ખાત્રી થવા માંડે છે, અને શરીરની કર્મ કરવાની પ્રવૃત્તિ થોભી જાય છે, ત્યારે આત્માની પરિપૂર્ણ ઓળખ થાય છે.

(૨) વાણી સહિત દરેક ઇન્દ્રિયો પર કાબૂ મેળવી મનનો મક્કમ નિર્ધાર કરો. ત્યાર બાદ મનને છોડીને બુદ્ધિને પકડી રાખો. પ્રકાશ સ્વરૂપ જે જ્ઞાન આપનારી બુદ્ધિ છે ત્યાં મનને સ્થિર કરો. મનથી માંડીને સર્વે ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ એક બુદ્ધિને જ સ્વાધીન હોય છે. માટીનાં વાસણ માટે જેવી રીતે માટી આદિ કારણ છે. તેવી જ રીતે ઇન્દ્રિયોને માટે બુદ્ધિ હોય છે. તે તેમાં એવી જ રીતે ફેલાયેલી હોય છે. મન અને સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં વ્યાપી રહેલ બુદ્ધિને મહાતત્ત્વમાં એટલે સમસ્ત

સર્વવ્યાપી ઇશ્વરમાં વિલીન કરીને તે મહાતત્વને આત્મામાં સમર્પવું. આવી રીતે સરવાળે આત્માનું સ્વરૂપ સ્વચ્છ સમન્વય છે. પછી રૂપ, મૃગજળ, અને સાપનો આકાર ફક્ત દૃષ્ટિનો ભ્રમ જ બની જાય છે.

(૩) પરબ્રહ્મનું પ્રતિક ‘પ્રણવ સ્વરૂપ ઝંકાર’નું સદાયે ધ્યાન કરવું. તે બધા વેદોનો સાર છે. એનો ઉચ્ચાર માત્ર કરવાથી તેના અર્થનું તત્ત્વ મનમાં સ્ફૂરે છે, અને વારંવાર પઠન કરતાં બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

(૪) અંતઃકરણનો મેલ એટલે કે રાગ, દ્વેષ, વિકાર, વિક્ષેપ અર્થાત્ ભ્રમ અથવા તો મનનું મંથન અને આવરણ અર્થાત્ બ્રહ્મસ્વરૂપને અજ્ઞાનથી ઢાંકી દેવું આવા પ્રકારના ત્રણ દોષ હોય છે. નિષ્કામ કર્મ કરીને સ્વકર્મ અને ઉપાસના કરીને ચિત્તના પરિપક્વતા થાય છે. મળ અને મનોવ્યથાનો નાશ થઈને ફક્ત ‘આવરણ’ જ બચે છે. આ બધા અનર્થનાં જ બીજાં જે આ ‘આવરણ’ અને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં જ જેમ સૂર્યનો ઉદય થતાં અંધકાર નાશ પામે છે, તેમ તે પણ નાશ થઈ જાય છે. આ પ્રકારે જ્ઞાની માણસ સ્વસ્વરૂપમાં લીન થતાં જ સત્ય જ્ઞાન અને આનંદ (સચ્ચિદાનંદ) વગેરે લક્ષણોથી જેનું વેદાંતોમાં વિદ્વાનોએ વર્ણન કર્યું છે, તે આ બ્રહ્મ પોતે જ પોતાને ઠેકાણે પ્રકાશે છે. અંધારું અને થોડી ચાંદનીમાં એકાદ વટેમાર્ગું જંગલમાંથી પસાર થતાં, તુટેલા ઝાડના બાકી રહેલા થડને ચોર સમજીને ડરનો માર્યો લપાઈ જાય છે. તેને એમ જ લાગે છે કે ‘હું એકલો જ છું અને મારી પાસે આટલું બધું દ્રવ્ય છે. પેલો લુટારું વાટ જોઈને જ બેઠો છે. હવે જીવનો કોઈ ભરોસો નથી.’ પરંતુ દિવાના પ્રકાશમાં ઝાડના થડિયાનું ખરું સ્વરૂપ પ્રગટ થતાં વટેમાર્ગીનો ભય દૂર થઈ જાય છે અને પોતાને થયેલા ચોરના અને લુટારુંના ભાસને એ જાતે જ સમજવા માંડે છે.

(૫) ‘શ્રેય’ એટલે સર્વ દુઃખોથી સંપૂર્ણપણે મુક્ત થઈને નિત્ય આનંદ સ્વરૂપ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમને પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય અને ‘પ્રેય’ એટલે સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ઘરબાર, માન-સન્માન, યશ વગેરે આલોક તેમજ પરલોકનાં સુખ ભોગવવા અને પ્રાપ્ત કરવા માટેના ઉપાય. શ્રેય જ વિવેકરૂપ હોય છે. જ્યારે પ્રેય અવિવેકરૂપ છે. શ્રેયનો વિષય ફક્ત વિદ્યા છે. જ્યારે પ્રેય એટલે સદંતર અજ્ઞાન, શ્રેય અજ્ઞાની માણસોને ગમતું નથી. અને પ્રેય ડાહ્યાઓથી ભૂલાતું નથી. જ્યાં સુધી કનક અને કામિનીની લાલસા હોય છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયની પસંદગી હોય છે અને વિવેક તથા વૈરાગ્ય પ્રગટયા નથી હોતા ત્યાં સુધી પ્રેય જ ગમે છે. પાણી અને દૂધ જેવી રીતે એકત્ર થઈને એકબીજામાં ભળેલાં હોય છે, તેવી જ રીતે પ્રેય અને શ્રેય એક બીજામાં ગુંથાયેલાં હોય છે. માન સરોવરના હંસો જેવી રીતે દૂધ એકલું જ છૂટું પાડીને પીતા હોય છે, તેવી રીતે દૃઢનિશ્ચયી, બુદ્ધિમાન, વિવેકી, અને ભાગ્યવાન માણસો શ્રેય તરફ આસક્ત હોય છે અને પ્રેય તરફ પૂંઠ ફેરવતા હોય છે. પરંતુ હવે પેલા મંદ બુદ્ધિના લોકોને જુઓ ! શરીર, પુત્ર, ધન, માન વગેરે યોગક્ષેમના નાદે ચઢીને ફક્ત પ્રેય જ સાધતા હોય છે. શ્રેય અને પ્રેય ગમે તે હોય, આ બંનેને બરાબર સમજ્યા પછી પણ મનુષ્યપ્રાણી બુદ્ધિથી સ્વતંત્ર હોવાને કારણે બેમાંથી કોની પસંદગી કરવી તે એણે જ નક્કી કરવાનું હોય છે. બંને સામે હોવાને કારણે તેમની પસંદગી મુશ્કેલ બની જાય છે. કારણ કે માણસની મંદ બુદ્ધિ ઉપર વિજય મેળવીને પ્રેય જ તેને ચોટે છે. પ્રેયને બાજુ પર હટાવી શ્રેયનો જ આદર કરવો. તે જ પુરુષાર્થ કહેવાય છે.

(૬) પુરુષાર્થનો ઉદય થયો કે પછી તે પુરુષ સંસાર ચક્રના ભ્રમણામાંથી છૂટવા માટે પોતાના હિતનો યોગ્ય ઉપાય સાધવા માટે યોગ્ય થઈ જાય છે. અનાદિ એવું જે અજ્ઞાન અથવા તો માયા. છીપલાં ઉપરના ચળકાટની જેમ મગ્નજળના પાણી જેવી નકામી હોય છે. એના ખોટા આભાસરૂપી અડચણોનો નાશ કરવો જોઈએ. સ્વપ્નમાં ઘણી વખત સોનાના કરાનો વરસાદ થતો દેખાય છે. તે ખરા સમયે કામ આવશે એવું સમજીને ખૂબ પ્રયત્નોથી ભેગો કરેલો એ સોનારૂપી બરફ સવારે જાગૃત થતાં ઓગળી ગયેલો અને અદૃશ્ય થઈ જાય છે. અનુભવેલા કે ન અનુભવેલા ભોગોની વાસના હોવી અથવા તો એવી આશા ઉત્કંઠા અને ઇચ્છા હોવી એ સદાય વિધનોને જ નોતરે છે. માટે તેમને

જડ મૂળથી જ ખેંચી કાઢો. કામ અને ક્રોધ આ બંને વૃત્તિઓ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવા દેતી નથી. એ ત્રણેય શ્રવણ, મનન અને સમાધીનો ભંગ કરે છે. શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં જેને ત્યજવા યોગ્ય કહ્યા છે એવાં દુષ્કર્મોમાં જે સદાયે આળોટે છે અને જેને યોગ્ય અયોગ્ય કર્મ સમજતું નથી. તે જ્ઞાની હોવા છતાં પોતાનું કોઈ પણ હિત સાધી શકતો નથી. તેવી જ રીતે કાયમ અશાંત થયેલો જેનું મન એકાગ્ર નથી અને ઇન્દ્રિયોના લાડથી જેનું ચિત્ત બગડેલું છે એવો જીવ જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ થઈ શકતો નથી.

(૭) સંસારી રહો કે મોક્ષ પામવાના પ્રયત્નમાં રહો, છેવટે પોતપોતાના કોઈ પણ ધ્યેય તરફ જવું જ પડે છે. માટે તારા શરીરરૂપી રથોનું તું માલિક થા અને પોતાની બુદ્ધિને એ રથનો સારથી બનાવી તું સ્વસ્થ ચિત્તે બેસ. પછી વિષયોના અનેક વિકટ માર્ગની પરંપરા ઓળંગવાનું સારથીને કહે. અને મનરૂપી લગામથી દશે ઇન્દ્રિયોરૂપી તોફાની ઘોડાઓને કાબૂમાં કર. ઘોડા બે આઘાપાછા ઘોડવા માંડે તેમ છતાં તું લગામ વડે તેમને બરાબર જકડી રાખજે. સારથી બે નિપૂણ અને કુશળ હશે તો જ ઘોડાઓ વ્યવસ્થિત ઘોડે છે. પણ મનરૂપી લગામને જે તે આધિન થયા તો તે શક્તિહિન થઈ જાય છે. જ્યાં બુદ્ધિનું વિવેકરૂપી સામર્થ્ય છે, જેના મન પર કાબૂ છે, અને જેનું ચિત્ત એકાગ્ર થયેલ છે તેને જ પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. બીજા સૌ રસ્તામાં જ થાકી જાય છે.

(૮) વિવેક અને વૈરાગ્યને ભેગા કરવા માટે જે મથે છે તે જડ, મુર્ખ અથવા તો પથ્થર જેવો હોવા છતાં તેને માટે સંસારરૂપી સાગર અઘરો નથી. ભગવાનનું આશ્ચર્ય છ ગુણોનું હોય છે. તેમાં 'વૈરાગ્ય' એ પહેલું અને ખરું આશ્ચર્ય છે. જે ખરો ભાગ્યવાન છે એના જ ભાગ્યમાં એ આવે છે. અને બાકીનાને નહીં. શાસ્ત્રોએ જેને યોગ્ય ઠેરવ્યું છે એવું કર્મ કર્યા વીના ચિત્ત શુદ્ધ થતું નથી. જ્યાં સુધી ચિત્ત શુદ્ધ થતું નથી ત્યાં સુધી જ્ઞાન સંપાદન થતું નથી. માટે કર્મ જ જ્ઞાન પ્રાપ્તિનું મૂળ કારણ છે. નિત્ય કર્મ કરવાથી ચિત્તનો મેલ ધોવાઈ જાય છે. આ પ્રકારે શુદ્ધ થયેલા ચિત્તમાં શમ, દમ, ઉપરતી, તિતીક્ષ્ણ, શ્રદ્ધા અને સમાધાન, આ સાધન સંપત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેનાથી આ દેહમાં જ મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૯) જીવ માત્રની અજ્ઞાનને કારણે થતી આ પ્રકારની વૃત્તિ તેને સંસાર તરફ પ્રવૃત્ત કરે છે. આત્મજ્ઞાન મળ્યા પછી તે જ જીવ સંસારમાંથી નિવૃત્ત થાય છે. આત્માને ઓળખનારને અહમ્ભાવ ક્યારેય નથી હોતો અથવા ધર્મ કે અધર્મ પણ નથી હોતો અને શુભ કે અશુભ પણ નથી હોતું. તેને સંસારના હિતો અથવા તો અહિતોની શી પરવા ? પ્રવૃત્તિ જ્યાં છે ત્યાં જ શત્રુ અને મિત્ર હોય છે. નિવૃત્તિની નવાઈ એ છે કે હું ને હું જ બધે છે. એ જ્ઞેતાં શત્રુત્વ કે મિત્રત્વ કેવું ? આવાં મહાસુખો સામે શરીરનું મહાદુઃખ પણ ક્યાંથી રહે ? જ્યારે મહાસુખ ગમવા માંડે છે ત્યારે આલોકનાં સુખો માટે કોણ રહે ? આ લોકનાં દુઃખોના ડુંગર પણ બે એની ઉપર ઘસી પડે તો પણ ધીરજનો પર્વતરાજ એવો આ જીવ જરા પણ લેશમાત્ર ડગતો નથી.

(૧૦) અરિસામાં દેખાતા ચહેરાના સ્પષ્ટ પ્રતિબિંબની માફક આત્માનો સ્પષ્ટ દર્શનનો હેતુ જ જેનું ધ્યેય છે તેને જ આ પૃથ્વી એટલે ભૂલોક અથવા તો ઉપરનો બ્રહ્મલોક, આ બે સિવાય અન્ય કોઈ ત્રીજી જગ્યા રહેતી નથી. યજ્ઞ કરવાથી દેવતાઓની તૃપ્તિ થઈ કે પિતૃલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે અને કર્મ ફળોના ઉપભોગોનો લાભ મળે છે. પણ આત્મજ્ઞાન થતું નથી. ગંધર્વ, મહા, જન, તપ અને સત્ય વગેરે લોકમાં આત્મદર્શન અતિશય અસ્પષ્ટ હોય છે, માટે જેમને આત્મદર્શનની આસક્તિ હોય છે તેઓ પૃથ્વી ઉપર લાંબુ આયુષ્ય માંગે છે. કારણ કે અહીં જ ચિત્ત શુદ્ધિ થાય છે આયના જેવી નિર્મળ બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેમાં શુદ્ધ અને પવિત્ર આત્મસ્વરૂપ પ્રતિબિંબિત થાય છે.

(૧૧) આંખો કાન વગેરે પાંચે ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોને જ્યારે છોડી દે છે, મન પણ જ્યારે સંકલ્પ વિકલ્પ કરવાનું બંધ કરે છે અને બુદ્ધિ પણ જ્યારે આ પ્રમાણે નિશ્ચલ થયેલા અંતઃકરણમાં પોતાનો નિશ્ચય કરવાનો ઉદ્યોગ બંધ

કરે છે ત્યારે પેદા થનાર સ્થિતિ તે જ પરમગતિ છે. અને તેને જ નિર્વિકાર બ્રહ્મ કહેવામાં આવે છે. જેની બુદ્ધિ નિશ્ચય ન કરનારી થાય અને ચિત્તમાં હું એક જ છું, મારા સિવાય જગતમાં બીજું કોઈ નથી એવું ચૈતન્ય પ્રગટે એ જ ભાગ્યવાન આત્માને ઓળખી શકે છે. બ્રહ્મદેવના પદ સુધી આલોકના અને પરલોકના વિષયોમાં જેને આસક્તિ નથી તેને જ બ્રહ્મપદનો અભિષેક થયેલો જાણવો. તેથી તે મુક્ત થયેલો જાણવો. ચિત્તને વિષયોથી ધીરે ધીરે દૂર કરીને આત્મસ્વરૂપે સ્થિર કરીને આત્મજ્ઞાનમાં જોડવું. આલોકમાં કે પરલોકમાં કર્મ ફળોની વિરક્તિ અને હર્ષ શોક વગેરે દ્વંદ્વોનો ત્યાગ તો બુદ્ધિમાન લોકો જ કરી જાણે છે. એ જ અધ્યાત્મનો ખરો માર્ગ છે.

(૧૨) સ્ત્રી, પુરુષ અને મિત્રરૂપી આ વમળ કામ, ક્રોધ વગેરે મગરમચ્છોથી ભરેલું છે. અનેક રોગરૂપી ‘તિમિલિંગ’ નામના મોટા માછલાંથી વિસ્તાર પામેલો અને આશારૂપી મોટાં મોજાંઓથી ખળભળતો તથા ઉછળતો છે. તેના અનેક વાર નાના મોટા ઉદ્વેગોના ઝટકા આવી જતા હોય છે. સુખ દુઃખ શોક મોહ વગેરે દ્વંદ્વોની મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય છે. સ્ત્રી અને પુત્રનો મોહ ઝટ છોડી શકાતો નથી. તેણે પોતાના જીવને ઉપદેશ કરવો કે તું જ શુદ્ધ બ્રહ્મ છે, દેહની સંગતથી દાંડી સાથે બંધાઈ ગયેલ ઉંઘો લટકેલ પાંજરામાંના પોપટની જેમ તું પોતાને માટે બદ્ધ થયેલો છે. તું ફક્ત મોહમાયાના ભ્રમમાં પડેલો છે. માટે પોતાનું હિત ભુલ્યો છે. તું સાવધ થા અને સ્વરૂપ તરફ ઝડપથી વળી જા. તને ભ્રમને કારણે સંશય છે કે હું શરીર છું એવો તારો ખોટો ભ્રમ વધ્યો છે. ‘હું, મારો’ આ મૃગજળ જેવું જ ફસામણું સૂત્ર છે. એ જાણીને ‘મારાપણું’ છોડી દે.’ હે પોપટ ! હું અને તું પણાના ગોટાળામાં શા માટે ગુંચવાય છે ? તે વાળેલા પગ છોડ અને ઊંચે ઊડી જઈને ચેનથી વિહાર કર.

(૧૩) દુર્ગમ એવો આ આત્મા બધાને માટે થોડો સુગમ થશે તેનું વર્ણન કરતાં વેદ પણ થાક્યા. તપસ્વીઓ જંગલમાં જઈને વસ્યા અને ઉપનિષદોએ હાથ હેઠા મૂક્યા તેમ છતાંકોઈને ખરું નિદાન લાધ્યું નહિ. આત્મસ્વરૂપના માર્ગે પહોંચવા માટે અભેદનું દર્શન કરાવનારો આચાર્ય અથવા ગુરુ જ જોઈએ. ત્યાં બીજાઓનો શો હિસાબ ? ફક્ત તર્ક કરવાવાળાઓને ત્યાં સ્થાન જ નથી. તે ભ્રમરૂપી વમળમાં ગોળ ગોળ ફરતો રહે છે. પોતાની બુદ્ધિના કલ્પનારૂપી તારાઓ ચોરાસી લાખ પૂનર્જન્મના ફેરાઓમાંથી બચી શકતા નથી. આચાર્યરૂપી ચંદ્ર માત્ર જ પુરતો છે. જે કષ્ટથી સધાતું નથી તે સદ્ગુરુને મજબુત રીતે પકડી રાખવાથી જરા અમસ્તા પ્રયત્નોથી સધાય છે. સવિદ્યા તેને પ્રકાશિત કરે છે અને અવિદ્યા કાર્ય સહિત બાબુએ સરકી જાય છે. સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ સ્થિર થાય છે અને સ્વસ્વરૂપ સ્થિતિ અવતાર લે છે. તેનું જ મોક્ષ એવું બીજું નામ છે. આ જીવ માત્રનું અપેક્ષિત ધ્યેય છે.

(૧૪) અહીંયાં વાદવિવાદનો કોઈ અર્થ નથી. અહીં તર્કની કોઈ જ ચતુરાઈ ચાલતી નથી. તર્ક જાણવાવાળાની મતિ કુંઠિત થાય છે. ભોળો ભાવ જ સિદ્ધિએ પહોંચે છે. એ જ અહીંયાંની નવાઈ છે. ઉત્તમજ્ઞાનનો મૂળ માર્ગ વેગળો હોય છે, અને એ બુદ્ધિ પણ જુદી હોય છે. તે ઉત્તમ જ્ઞાન આપનારો શાસ્ત્રજ્ઞ પણ જુદો જ હોય છે તે સારી રીતે જાણજ્ઞે. અમૂલ્ય એવું આ શરીર વહી જઈ રહ્યું છે, ધનની તૃષ્ણા એ બપોરના છાંયડા જેવી વધારે ટકનાર નથી અને હરિની માયા પાર કરવી અઘરી છે. માટે આ બધું સમજીને સંતોના શરણે જવું. સંતો એ સંસારરૂપી સાગરની નાવ છે. તું તો તેમાં માત્ર એક ઉતારું છે. તેમના વગર સામે કિનારે લઈ જવા માટે કોણ સમર્થ છે ?

(૧૫) સંસારનાં બંધનોથી ક્યારે છૂટકારો થાય, એ ક્ષણ ક્યારે આવશે એવી જેના મનમાં રાત અને દિવસ ચિંતા થાય છે, તેવો જીવ સ્ત્રી અને સંતાનોનો મોહ એક ઝાટકે છોડી દે છે. જે મળે તે એકાંત સાધીને સંસારમાં કોઈ અર્થ નથી એવી મનમાં ગાંઠ વાળે છે. અધ્યયન અને આત્મચિંતનમાં નિરંતર મગ્ન રહે છે. શ્રદ્ધાયુક્ત મનથી ભક્તિ અને પૂર્ણ નમ્રતાથી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને ગુરુના શરણે ગયા સિવાય એ શિષ્યને જ્ઞાનનો અધિકાર આપતો નથી. ગુરુને સર્વસ્વ

અર્પણ કરીને એમની સેવા કરવી. બંધન અને મોક્ષ જેવી વૃત્તિઓની એમની સાથે ચર્ચા કરવી, જ્ઞાનના અજ્ઞાન ને કારણે તેમને પ્રશ્ન કરવો એટલે ગુરુમહારાજ પાસેથી આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થશે. આત્મા કોણ અને પરમાત્મા કોણ તે ગુરુ સિવાય કોઈ જ સમજવી શકશે નહીં. ગુરુ પણ પૂર્ણપણે શરણે આવ્યા વગર કોઈને જ્ઞાનનો કણ પણ આપતા નથી. ગુરુ સિવાય બીજા કોઈ પાસે મેળવેલા જ્ઞાનથી સંસારામાંથી પૂર્ણપણે છૂટકારો મળતો પણ નથી. માટે જ 'ગુરુ વગર જ્ઞાન નહીં' આ કહેવત બધાં જ જાણતા હોય છે. બ્રહ્મ અને આત્માની એકતા માટે વ્યવસ્થા કરવા માટે ગુરુનાં જ ચરણો સમર્થ છે. ત્યાં આનાકાની વગર અભિમાન છોડીને જમીન ઉપર દંડવત્ પ્રણામ કરીને ગુરુનાં ચરણમાં મસ્તક નમાવીને તથા મનમાં હિંમત ભેગી કરીને ગુરુના ચરણો પકડીને મુખેથી બોલો 'હું તમારા ગુલામનો ગુલામ છું અને મને ફક્ત તમારાં જ ચરણોમાં ભરોસો છે.' પછી જુઓ ગુરુનો ચમત્કાર ! એ ગુરુરૂપી દયાનો સાગર ઉછળવા લાગશે અને એનાં મોજાઓની શય્યા પર તે તમને ઝીલી લેશે. અલાબલાનો નાશ કરીને અભય-દાન કરનારનો હાથ તમારા માથા ઉપર મૂકીને બધા જ પાપ-રાશીને બાળીને માથે ઉઠી ચોપડશે.

(૧૬) આ સંસાર આધિદૈવિક, આધ્યાત્મિક અને આધિભૌતિક આવા ત્રણ સંતાપોના દાવાનળની આગમાં સળગેલો છે. તેમાં કોણ સુખી હોઈ શકે ? તેમાંથી ઉદ્ધાર કરવા માટે શ્રી સાઇબાબાની કૃપા સંપાદન કરવી. તેમના ચરિત્રનું આદરપૂર્વક વાંચન, શ્રવણ અને મનન કરવું. આ કથા રોજ શ્રવણ કરવાથી શ્રોતાને પરમ શાંતિ મળશે. આ કથારૂપી ઝરામાં કર્મ અને અકર્મરૂપી મીઠું ઓગળી જાય છે અને કાનના દ્વારેથી શ્રીબાબાનું રૂપ આંખોમાં દર્શ્યમાન થાય છે. ચરિત્રના શ્રવણથી પાપોનો નાશ થાય છે. કાળ પર પણ ઝઝૂમીને વિજ્યી થવાની તૈયારી થાય છે અને અતિશય સ્ફૂર્તિ આવીને શ્રોતાઓને સંતોષ પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રવણથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે. શ્રવણથી જન્મ મરણનો ફેરો પૂર્ણ થાય છે. શ્રવણથી કર્મ ફળની ઇચ્છા ન કરવાથી બ્રહ્મ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે શ્રોતાઓએ આ ગ્રંથનો એક એક અધ્યાય લઈને દરરોજ એનું વાંચન કરવું અથવા શ્રવણ કરવું તથા મનથી એનો અભ્યાસ અને સતત મનન અને ચિંતન કરવું.

સારાંશ

ટૂંકાણમાં કહેવાનું કે બ્રહ્મજ્ઞાન એટલે પાછલી ઉંમરમાં ઇન્દ્રિયોની શક્તિ ક્ષીણ થતાં દુનિયામાં કોઈ તેમને પૂછતું નથી. તેમ સમજીને કામ ધંધા સિવાયના વગરકામના સૂતર કાંતતા બેસી રહેવા જેવી વાત નથી. તેવી જ રીતે પાછા વળવાના ભાડા સાથેનો ટાંગો નક્કી કરીને જલ્દી ઉતાવળે આવીને અને તે પણ પાસે રપ૦ રૂપિયા ગજવામાં રોકડા હોવા છતાં ફક્ત પાંચ રૂપિયા જેટલી નાની રકમનો લોભ કરવાથી પ્રાપ્ત થતું નથી. બ્રહ્મ પ્રાપ્તિ માટે સાધકને સર્વ સુખ ઉપભોગનો ત્યાગ કરીને, બધી આશા આકાંક્ષાઓ છોડીને પુષ્કળ પરિશ્રમ કરવો પડે છે. શ્રીસાઇબાબા જેવા સદ્ગુરુનો હાથ મજબુત પકડવો પડે છે ત્યારે જ બ્રહ્મ એટલે આત્મા પ્રસન્ન થઈને તે પોતે જ સાધકને માટે પોતાનું ચતુર્થ સ્વરૂપ બતાવી દેતો હોય છે.

આવો આ અતિ શ્રેષ્ઠ અને અતિ દુર્લભ એવો બ્રહ્મજ્ઞાન કે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય આ બે અધ્યાયમાં વિસ્તારપૂર્વક સમજાવ્યો છે. મુમુક્ષુઓએ તેનું વારંવાર વાંચન કરી એના શબ્દાર્થ અને ભાવાર્થ વ્યવસ્થિત સમજી લઈ ને તેનું મનન તથા ચિંતન કરીને તેના ઉપાય કૃતિમાં લાવવા. જેથી શ્રી સાઇબાબાની કૃપાથી તેમને ખાત્રીપૂર્વક બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થશે.

॥ અધ્યાય ૧૮ ॥

મદ્ અનુગ્રહ - ૧

(મારા પોતાની ઉપર એટલે બુદ્ધ હેમાડપંત ઉપર થયેલ બાબાના કૃપા પ્રસાદનું વર્ણન ભાગ - ૧)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

હે સર્વ શ્રેષ્ઠ અને પરમ એવા સદ્ગુરુ ! તારો જયજયકાર થાઓ. હે સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ જેવા સદ્ગુરુ ! તારો જયજયકાર થાઓ. ઇશ્વરના મોહમાં પાડનારી શક્તિ માયાને તાબામાં રાખનારા તારો જય થાઓ. તું તારા ભક્તોને પરચો બતાવીને કે આ જગત મિથ્યા છે તેનું ભાન કરાવે છે. હે આરંભ અને અંત વગરના સુખ, દુઃખ, શોક, હર્ષ વગેરે દ્વંદ્વોને પેલે પાર વસતા અને કોઈ પણ પ્રકારના મનોવિકારથી અલિપ્ત એવા સદ્ગુરુ તારો વિજય થાઓ. આત્મસ્વરૂપની ઓળખ કરી આપનારો તું જ એકલો છે. સિંધવ મીઠાની એક પૂતળી સમુદ્રમાં ડૂબકી મારતાં પાછી બહાર આવી શકે ખરી ? એવું કદી બનવું શક્ય નથી. તારી બાબતમાં પણ એવું છે. વેદ અને શ્રુતિ જેને માટે રાત અને દિવસ વાદવિવાદ કર્યા કરે છે અને જે વિષે કોઈ તર્ક પણ કરી શકાતો નથી. એવા પરબ્રહ્મને તું પોતાની આંગળીઓ ચિંધીને ભક્તોને આસાનીથી બતાવે છે. દૈવ યોગ આવ્યો અને એકવાર પણ તારું ઘેલું લાગ્યું એટલે આ પોતાનો અથવા તો પેલો પારકો, એવા હલકા વિચારોને માટે જગ્યા જ રહેતી નથી. (ઓ. ૧-૫)

પાછલા અધ્યાયમાં બ્રહ્મની મથામણને ઉકેલીને બને ત્યાં સુધી સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. બ્રહ્મ જ્ઞાસુ ઉપર લોભનું આવરણ બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે કેવું પ્રતિબંધકારક હોય છે તેનું વર્ણન થયું હવે મારી ઉપર થયેલી કૃપાની કથા આદરથી સાંભળવી જેથી કરીને સાંભળનારાઓના મનમાં બાબાના માર્ગદર્શન આપવાના સ્વભાવની ખાતરી થશે. આ પણ એક સુંદર કથા છે. એ જેવી છે તેવી જ હું આપને કહી રહ્યો છું. શ્રોતાઓએ પોતાના કલ્યાણ માટે આ કથા સ્વસ્થ ચિત્તે સાંભળવી. કથા સાંભળવા માટે શ્રોતાઓમાં રહેલી તત્પરતા વકતાને પ્રોત્સાહન ને ઉત્સુકતા આપે છે અને બંનેના હૃદયમાં પ્રેમના ઝરણા કૂટીને શ્રોતા અને વકતા બંને આનંદયુક્ત થાય છે. (ઓ. ૬-૮)

શ્રી બાબા થોડો પણ ગુસ્સો, લોભ કે બુદ્ધિભેદ ન કરતા. જેવો જેનો અધિકાર હોય એવો જ તેને સાચા સુખના માર્ગનો ઉપદેશ કરતા. કેટલાક લોકોનો એવો મત છે કે, ગુરુએ કહેલો મંત્ર અથવા અર્થ વગરની માન્યતા છે. પ્રત્યક્ષ તો શું પણ સ્વપ્નમાં કહેલો પણ સારો બોધ અથવા તો સારો ઉપદેશ દરેકને કહેવો જોઈએ. આ વાતને કોઈ આધાર કે પુરાવા નથી, એવું કહેશો તો કથનને બુદ્ધ કૌશિક ઋષીનો આધાર છે. તેમને સ્વપ્નામાં દિક્ષા રૂપે પ્રાપ્ત થયેલું 'રામ રક્ષા સ્તોત્ર' પણ સર્વેને કહેલું છે. સદ્ગુરુ એ તો વર્ષા ઋતુનાં વાદળો જેવા છે. કૃપાપૂર્વક તેઓ સ્વઆનંદ રૂપી પાણીનો વર્ષાવ કરે છે. તે કંઈ સંઘરી રાખવા માટે થોડા હોય છે ? જાતે મન મૂકીને પીવો અને બધાને પીવડાવો. નાના બાળકનો ચહેરો પ્રેમથી પકડીને તેના આરોગ્ય માટે મા જેવી રીતે તેને પ્રેમથી ઔષધની ગુટી પાય છે તેવી જ રીતે બાબાને માટે ઉપદેશ કરવો તેમના હાથનું કૌશલ્ય હતું. ઉપદેશ કરવાનો તેમનો માર્ગ ગુપ્ત ન હતો. પોતાના ભક્તનો મનસુબો કંઈ રીતે અચાનક તેઓ પૂરો કરતા તે હવે ધ્યાન દઈને સાંભળો. (ઓ. ૧૦-૧૬)

સદ્ગુરુનો સહવાસ ધન્ય હોય છે, એના મહત્વનું કોણ વર્ણન કરી શકે ? સદ્ગુરુના એક એક બોલ યાદ આવતાં આપણામાં એનું વર્ણન કરવાની શક્તિ આપોઆપ ખીલી ઉઠે છે. ભક્તિભાવથી ઇશ્વરની સ્તુતિ પૂજા કરવાથી અને ગુરુની પૂજા સેવા કરવાથી ગુરુ પાસેથી પ્રાપ્ત થનારા જ્ઞાનનો લાભ અવશ્ય થાય છે. બીજા બધાં સાધનો નકામાં બને છે. મનના ગોટાળા અને મોહનાં આવરણોને લીધે સંસારનો માર્ગ ધૂંધળો થયેલો દેખાય છે. ગુરુના ઉપદેશરૂપી દીવાના કિરણો કયાંય પણ અથડાયા વીના નિર્વિઘ્ને માર્ગ બતાવતાં હોય છે. ગુરુ જાતે જ ઇશ્વર છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ છે. ગુરુ જ વાસ્તવિક રૂપે પરમેશ્વર અને બધામાં શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મ છે. ગુરુગીતા સમજાવે છે કે ગુરુબ્રહ્મા ગુરુવિષ્ણુઃ ગુરુદેવો મહેશ્વરઃ । ગુરુઃસાક્ષાત્પરબ્રહ્મ તસ્મૈ શ્રી ગુરુવે નમઃ ॥૩૨॥ ગુરુ માતા પણ છે અને પિતા પણ છે. જો દેવ કોપયમાન થાય તો ગુરુ બચાવે છે. પરંતુ ગુરુના ગુસ્સાથી કોઈ બચાવી શકતું નથી તે હંમેશા યાદ રાખજો. ગુરુ સંસારિક વહેવારનો માર્ગ બતાવનાર હોય છે. પુણ્યક્ષેત્રો અને વ્રતોની માહિતી આપનારો તેમજ સંસારિક ઉપાધિઓથી મુક્ત કરનારો ધર્મ અને અધર્મ અંગે તથા વૈરાગ્ય અને વેદ શ્રુતિ અંગે વ્યાખ્યાન કરનારો પ્રવક્તા છે. (ઓ. ૧૭-૨૨)

બુદ્ધિને સાવધ કરીને તથા આંખો ઉઘાડીને સંત, સ્વસ્વરૂપના દર્શન કરાવે છે. અને અતિશય કોમળ અંતઃકરણથી અને દયાળુ એવા તે ગુરુ ભક્તિ સંબંધે ઉચ્ચકોટીની ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરે છે. તેને કારણે ભક્તોની વિષયો તથા વાસના ઓછી થાય છે. અને ઉદ્ધમાં પણ સ્મરણ રહે છે તથા સંતની કૃપા થતાં વિવેક અને વૈરાગ્ય વધતાં વ્યક્તિનાં ફળો મળે છે. સંતનો સહવાસ થાય, તેમની સેવા કરવાનો મોકો મળે, અને તેમની ઉપર પ્રેમ ઉભરાય, એટલે સંત જાતે જ ભક્તોની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે કલ્પવૃક્ષ બની તેમના સર્વ દુઃખોનું નિવારણ કરે છે. માટે સદાય સંતની સાથે રહેવું. તેમની કથાનું પારાયાણ કરવું અને તેમનાં ચરણ વંદન કરવા જેથી સર્વ પાપ ધોવાઈ જાય છે. (ઓ. ૨૩-૨૬)

અંગ્રેજોના જમાનામાં લોર્ડ રે મુંબઈ રાજ્યના ગવર્નર હતા. તેમના સમય દરમિયાન ત્યાંના કોફર્ડ નામના મુંબઈ શહેર મહાનગર પાલિકાના મ્યુનિસિપલ કમિશ્નરના કારભાર અંગેની તપાસ ચાલતી હતી. પ્રસિદ્ધિ પામેલા એક ગૃહસ્થ સાઈબાબાની ભક્તિમાં રંગાયા. તેમને ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખોથી ભરેલો આ સંસાર ખોટો છે તેવું સમજાયું. તે દરમિયાન વ્યાપાર ધંધામાં ખોટ જવાથી તેમને મનમાં તિરસ્કાર પેદા થયો. તેથી જોઈતા સરસામાન સાથે તેમણે ઘર છોડી દીધું. ચિત્ત ડગમગતું હોવાથી તે દૂરના કોઈ પ્રવાસે જતા રહેવું અને ત્યાં સુખેથી એકાંતવાસનો વિચાર કરવો. જીવ જ્યારે કોઈ મોટા સંકટમાં ફસાય છે ત્યારે કષ્ટદાયક સ્થિતિમાં તેને ઇશ્વરની યાદ આવે છે. પછી તે ઇશ્વરને યાદ કરીને તેમાં રચ્યોપચ્યો રહે છે. પણ જ્યાં લગી પાપ કર્મો કરવાનું ઓછું થતું નથી, ત્યાં સુધી ઇશ્વરનું નામ હોઠો ઉપર આવતું નથી. તેમ છતાં જો ઇશ્વરનું નામ એકવાર હોઠ પર આવે એટલે તે જીવની ભક્તિ જોઈને દેવ તેની સંતો સાથે મુલાકાત કરાવે છે. તેવું જ આ ભક્તની સાથે પણ થયું. સંસાર પ્રત્યે તેઓને ખૂબ જ અગણમો આવેલો જોઈને તેમના સ્નેહીએ તેમના હિતમાં એક સારી સલાહ આપી એ સાંભળી 'કેમ ભાઈ ! તમે સાઈસમર્થના દર્શને શિરડી કેમ નથી જઈ આવતા !' તે અત્યંત દયાળુ સંતને વિનવો ! તેમનો એક ક્ષણ પૂરતો પણ સહવાસ પામવાથી તમારું ચંચળ મન તરત જ શાંત થઈ જશે અને તત્કાલ હરિનાં ચરણનો માર્ગ જડશે. તે પછી ત્યાંથી મનને પાછા વળવાનું ગમશે નહીં. દેશ દેશના અને ભાતભાતના લોકો ત્યાં ભેગા થાય છે, સાઈમહારાજનાં ચરણોમાં દંડવત્ પ્રણામ કરે છે, એમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તતા અને એમની સેવાથી પોતાના ધારેલા મનોરથો પ્રાપ્ત કરી લે છે, એવી સાઈબાબાની કીર્તિ પ્રસિદ્ધ છે. અબાલ વૃદ્ધ બધા જ તેમને ઓળખે છે. તેમને જો તમારી દશા ઉપર દયા આવશે તો તમારાં બધાં જ દુઃખોનું નિવારણ થઈ જશે. આજકાલ તો શિરડી એ મોટું અને જાહેર પવિત્ર સ્થાન બની ગયું છે. રાત અને દિવસ ત્યાં ભક્તોની અવરજવર ચાલુ જ રહે છે. તમે પણ દર્શન તો કરી જુઓ. સંતોનાં દર્શન હંમેશા કલ્યાણકારી હોય છે. જેમ સૂકા ઢુકાળમાં વરસાદ ન પડવાના કારણે ઉદાસ અને દ્રવ્યહિન માણસો માટે

અચાનક પડનારો વરસાદ અથવા તો ભૂખથી વ્યાકુળ કોઈ જીવાત્માની થાળીમાં પાંચ પકવાન પીરસાય, તે જ પ્રમાણે પેલા સ્નેહીની સલાહની અસર થઈ. પેલા ભક્તની સલાહ તેના મનમાં ઉતરી ગઈ અને અનુભવ મેળવવા જોવા માટે તેમણે શિરડીની વાટ પકડી. શિરડી પહોંચીને બાબાનાં દર્શન કર્યાં અને ચરણોમાં દંડવત્ પ્રણામ કર્યાં. તેની સાથે જ તેમની આંખો દર્શનથી તૃપ્ત થઈ, અને મનમાં સંતોષ થયો. સનાતન સ્વયંજ્યોતિ નિરંજન, પૂર્ણ બ્રહ્મ સાઈનું રૂપ જોઈને ધ્યાનમાં તેનું મન પ્રસન્ન થઈ ગયું. તેમને એવું લાગ્યું, પૂર્વના કે, પુણ્યના બળે આ ચરણ પ્રાપ્ત થયાં છે. અને દર્શનથી મનમાં શાંતિ અને ચિંતા રહિત એવી સ્થિતિ અનુભવી. (ઓ. ૨૭-૪૨)

તેમની અટક સાંઠે હતી. તેઓ પોતે મક્કમ નિશ્ચયવાળા હતા. તેમને ગુરુચરિત્ર પુરાણ, તેના પારાયણનો પ્રારંભ નિયમ પૂર્વક ઘણી ગંભીરતાથી કર્યો. સપ્તાહની પૂર્ણાહુતિ થવાની હતી તેની આગલી રાતે જ બાબાએ ઊંઘમાં દર્શન આપ્યું. પોતાના હાથમાં પોથી લઈને બાબા જાતે જ તેમને અર્થ સમજાવીને કહેવા લાગ્યા. આસન પર જાતે બેસીને સાંઠેને સામે બેસાડયા, ગુરુચરિત્રની માફક તેઓ કથા કહેતા હતા અને સાંઠે સ્વસ્થ ચિત્તે શ્રોતા બનીને આદરપૂર્વક એ ગુરુકથા સાંભળતા હતા. સાંઠે વિચારમાં પડયા કે આવું ઉલટું કેમ ? તેમને ખૂબ જ આશ્ચર્ય થયું અને કંઈ ગદગદીત થઈ ગયો. મનમાં બોલ્યા, ‘હે દયાળુ સાઈનાથ ! અજ્ઞાનરૂપી અંધકારના ઓશિકાને ગરદન પાસે મૂકીને વાસના રૂપી ગાદી પર જે ધોરતો પડયો હોય તેને પણ તું જાગૃત કરે છે. આવો જ આ પ્રસંગ છે. જુઓ ! મને ટપલી મારીને ગુરુચરિત્ર રૂપી અમૃત હે કૃપાળુ ! તે મને પાચું છે.’ આવું મનમાં સ્વપ્નદર્શન જોયા બાદ સાંઠે સફાળા જાગી ગયા, અને જે બનેલી વાત તે બધી જ એમને કાકાસાહેબ દીક્ષિતને કહી. એમણે કહ્યું, ‘કાકાસાહેબ આ દષ્ટાંતનો અર્થ કાંઈ સમજાતો નથી. બાબા જ એ જણાવવા માટે સમર્થ છે. બાબાના મનમાં શું છે એ સમજાતું નથી. તમે જ એમને પૂછો ને ? ગુરુચરિત્ર ગ્રંથનું હું પારાયણ ફરી શરૂ કરું કે જોડું થયું છે, તેને પૂરું સમજું ? બાબાનો હેતુ શો છે ? એ એમને જ પૂછી જુઓ એટલે મનમાં શાંતિ થશે. પછી કાકાસાહેબે યોગ્ય સમય જોઈને બાબાને સાંઠેને આવેલા સ્વપ્ન અંગે વાત કરી. અને કહ્યું કે, ‘હે દેવ ! આ દષ્ટાંતથી આપ સાંઠેને શું સમજાવવા માંગો છો ? શું સપ્તાહ ચાલુ રાખવી કે અહિં રોકાઈ જવું ? આપ જાતે જ સાંઠેને આનો અર્થ સમજાવીને તેમનો માર્ગ મોકળો કરી આપો. સાંઠે મોટા ભાવિક ભક્ત છે. તેની ઉપર કૃપા કરીને એમની આ ઇચ્છા પૂરી કરો. એટલી જ મારી આપનાં ચરણોમાં વિનંતી છે.’ પછી બાબાએ આજ્ઞા કરી, ‘એક પારાયણ વધારે થવા દો. આ ગુરુની પોથી વાંચવાથી ભક્ત પાપ રહિત થાય છે. આ પોથીનું પારાયણ કરનારનું કલ્યાણ થાય છે. પરમેશ્વર પ્રસન્ન થશે અને સંસારિક મોહપાસમાંથી છુટકારો અપાવશે. (ઓ. ૪૩-૫૭)

બાબાએ સાંઠેને સ્વપ્નમાં આપેલા દષ્ટાંતનો માતા મતે આવો પણ એક અર્થ નીકળી શકે છે. ‘પોતાના હાથમાં પોથી લઈને આસન પર બેસીને સામે સાંઠેને બેસાડી એક પુરાણિકની માફક અર્થ સમજાવીને કથા સંભળાવી રહ્યા હતા. મને એવું લાગે છે ત્યાં સુધી, ભક્તે પોથીનું પારાયણ કેવી રીતે કરવું અને તેને દરરોજ કેવી રીતે વાંચવી તેનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ બાબા બતાવવા માગતા હતા. કોઈ પણ શ્રોતાને સામે બેસાડીને બાબાનું ચિત્ર કે મૂર્તિ સામે મૂકીને પોથીનું નિરૂપણ વચ્ચે વચ્ચે અર્થ સમજાવી કરવામાં આવે તો તે પોથીનું વાંચન ખરેખર સાર્થક થાય છે. સાંઠે પાસેથી ફરી એકવાર પારાયણ કરાવવું. સાંઠેને આપેલી આ શિખામણથી પોથી ફરી આ રીતે વાંચવી, એવો બાબાનો હેતુ તો નહિ હોય ને ? આગળના અધ્યાય ૪૧માં બાબાએ દહાણુના દેવ મામલતદારને પણ સ્વપ્નમાં આવીને જ્ઞાનેશ્વરી વાંચવાનો આવો જ આદેશ કર્યો હતો. ‘સમજાય છે કે પોથી ? મને પૂછ્યું ॥૧૬૧॥ બાબા બોલ્યા પોથી વાંચતા । વાંચો છો બહુ ઉતાવળ કરી । વાંચો જોઉં મહારા દેખતા પોથી । મહારી પાસે બેસીને ॥૧૬૪॥’

બાબા એ જ્યારે એમ કહ્યું ત્યારે હું ત્યાં જ બાબાના પગ દબાવતો હતો. મને આશ્ચર્ય થયું અને મનમાં વિચાર

આવ્યો, 'બાબા આ આમ કેમ ? સાંઠેને આ આટલા થોડા જ શ્રમમાં ફળ મળી ગયું અને મને આ પોથીના પારાયણમાં વર્ષોનાં વર્ષ વીતી ગયા. તેમને તો સાત દિવસમાં જ તેનું ફળ મળ્યું. સાંઠેએ ગુરુચરિત્ર એકવાર વાંચ્યું જ્યારે હું છેલ્લા ચાલીસ વર્ષથી વાંચી રહ્યો છું. એનો કોઈ મતલબ ખરો કે નહીં ? એકને સાત દિવસમાં જ ફળ અને બીજાને સાત વર્ષમાં પણ નહીં ? શું આ આખો ગાળો વ્યર્થ ગયો ? મને તો બાબાના પ્રથમ દર્શનનો લાભ મળ્યો. તેના સાત વર્ષ વીતી ગયા. આ દયારૂપી મેઘ ક્યારે વર્ષાવ કરશે. એમ સમજીને આ ચાતક રાહ જોઈ રહેલ છે. એવો એક દિવસ જરૂર આવશે કે આ સંત ચૂડામણિ પ્રસન્ન થઈને ઉપદેશ આપીને મારા મનની હોંશ પુરી કરશે.' શ્રી ગુરુસાઈની નવાઈ તો જુઓ. મારા મનમાં જે કંઈ વિચારો આવ્યા તે તેમણે તરત જ જાણી લીધા. અજ્ઞાનતાને કારણે આવી હજારો ખરાબ વાસનાઓ અને ઇચ્છાઓ મારાસના મનમાં એક પછી એક આવતી રહે છે. તેની જાણ બાબાને હોય છે. 'મન ચિંતી તે વૈરી ન ચિંતી' વેરીના મનમાં પણ ન આવે તેવા દુષ્ટ વિચારો એકાદ કોઈ વિષય પર આપણા મનમાં આવી જાય છે. આ કહેવત બધાને ખબર છે. બીજા કોઈને આપણા મનના દુષ્ટ વિચાર ન સમજતા હોય તો સાઈમહારાજ તે તાત્કાલિક જાણતા, પરંતુ અતિશય કૃપાળુ એવી એ 'મા' માઉલી બધા દુષ્ટ વિચારોને પોતાના પેટમાં સમાવી લે છે અને પરોપકાર માટેના સારા વિચારોને યોગ્ય સમય જોઈને પ્રોત્સાહન આપે છે. માટે મારા મનમાં એ વિચારો સમજીને બાબાએ મને કહ્યું, 'ઉઠ પેલા શ્યામા પાસે જ અને પંદર રૂપિયા દક્ષિણા લઈ આવ. તેની સાથે થોડીવાર બેસ. એકબીજા જોડે થોડાં ગપ્પા મારો અને દક્ષિણા આપે તે લઈને તરત જ પાછો આવ' સાઈનાથને મારી ઉપર કૃપા કરવાનું મન થયું માટે દક્ષિણાનું નિમિત્ત બનાવીને મને બોલ્યા, 'હમણાંને હમણાં જ શ્યામા પાસે જ અને મારે માટે રૂપિયા માગી લાવ.' આવી આજ્ઞા થતાં ત્યાં બેસવાની કોની હિંમત થાય ? હું બેસી રહું તો આજ્ઞાભંગ ગણાય. માટે બાબાની આજ્ઞા મળતાં તરત જ ઉઠ્યો અને શ્યામરાવ પાસે ગયો. શ્યામરાવ પણ બસ તે જ વખતે સ્નાન કરીને ઘોતિયું પહેરીને બહાર ઉભા હતા. હાલમાં સ્નાન પતાવી ચોખ્ખાં ધોયેલાં વસ્ત્રો પહેરી તેઓ મુખથી નામસ્મરણ કરતાં કરતાં ઘોતિયાની પાટલી વાળતા હતા. મને જોતાં તે બોલ્યા, 'કેમ વચ્ચેથી જ કેવી રીતે ?' મસ્જિદમાંથી આવ્યા લાગો છો ? મોઢા ઉપર આટલી અસ્વસ્થતા કેમ ? અને આજે આમ અચાનક એકલા કેમ ? આવો બેસો. હું હમણાં જ નાહીને બહાર આવ્યો છું અને આ ઘોતિયું પહેરી રહ્યો છું. હું જોઈને ભગવાન ઉપર પાણીનો અભિષેક કરીને તરત જ પાછો ફરું છું એમ સમજે. આપ પાનનું બીડું બનાવી આવ એટલામાં હું પૂજા વિધિ પતાવી દઉં. પછી આપણે શાંતિથી વાતો કરીએ. માઘવરાવ ઘરમાં ગયા અને પછી ત્યાં બારી ઉપર નાથભાગવત પોથી પડી હતી, તે હાથમાં લીધી. ભાગવત ઉપર ૧૧મા સ્કંધ પર એકનાથ મહારાજે મરાઠીમાં કરેલી આલોચના વાળો ગ્રંથ દૈવયોગથી ખોલતાં જ કલ્પના ન કરી શકાય તેવી રીતે જ્યાંથી સવારના વાંચવાનો આરંભ કરેલો અને અઘવચ્ચે જ એને મેં વાંચવાનો છોડી દીધેલો તે જ ભાગ ફરી વાંચવામાં આવ્યો. આ જોઈને ખૂબ નવાઈ લાગી. સવારે જે વાંચન આળસના કારણે અઘવચ્ચે છોડી દીધેલું તે બાબાએ પૂર્ણ કરાવ્યું અને મારી ઉપર શિષ્ટ લાદી દીધી. નિયમન એટલે ઠરાવેલો સમય ન ચૂકતાં નિયમથી કરેલું વાંચન. નિશ્ચિતપણે અને સંપૂર્ણપણે ઝીણવટથી કરેલ વાંચન પૂર્ણ થાય નહિ ત્યાં સુધી, તે નિયમિત ઉપાસના અઘૂરી છોડીને પોતાની જગ્યાએથી ખસવું નહીં. (ઓ. ૫૮-૭૯)

હવે આ નાથભાગવત સંબંધી થોડી અમસ્તી નાની વાત યાદ આવી, તે પણ કહ્યા વગર રહેવાય એમ નથી, માટે શ્રોતાઓએ તે આદરથી સાંભળવી. ગુરુભક્તિના રસથી પરિપૂર્ણ ભરેલું આ નાથભાગવત, સાઈબાબાની કૃપા પામેલા કાકાસાહેબ હરિ સીતારામ દીક્ષિત દરરોજ વાંચતા હતા. આખા જગતના ઉદ્ધાર માટે શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને બ્રહ્મદેવરૂપી ભૂમિમાં જે રોષ્યું, જેમાંથી બ્રહ્મદેવે નારદરૂપી ખેતરમાં ધાન્યના પાકેલાં ડૂંડા ઉગાડ્યાં, તે ખેતરના પાકેલા ધાન્યનાં ડૂંડાંમાં વ્યાસ મુનિએ દશ લક્ષણો જેવાં કે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ દેવ, વીર વગેરે પુરાણો માટે જરૂરી દશ લક્ષણોથી યુક્ત

શ્રીમદ્ભાગવતમહાપુરાણ રચ્યું. જેની વ્યાસ પુત્ર શુકદેવે પરીક્ષિત રાજા રૂપી ખળીમાં સાફ કરીને કણસલા ઝાટકીને બળદોના પગ નીચે ગુંદીને ધાન્ય છૂટુ કર્યું. શ્રીધર સ્વામીએ આલોચના કરી. અને ત્યારબાદ તેને જનાર્દન સ્વામીએ કે જે ઇ.સ. ૧૫૦૪ થી ૧૫૬૮માં દોલતાબાદના દત્તના આશીર્વાદ પામેલા સંત કવિ હતો અને તે એકનાથ મહારાજના ગુરુ શ્રી જનાર્દન સ્વામીએ તેમણે મોજણી કરીને કિંમત આંકી. જેનાથી પૈઠણના એકનાથ મહારાજે સ્વાદિષ્ટ અને રસથી ભરપૂર એવા પુષ્કળ પાકા અન્નું સરસ જમણ તૈયાર કર્યું તે ભાગવતમહાપુરાણનો અગિયારમો સ્કંધ છે. કાકાસાહેબ તે દરરોજ વાંચતા હતા. આ અગિયાર સ્કંધો નથી તે જાણા. એકત્રીસ ખંડોનું વૃંદાવન। અહીંયા નિત્ય બેસે જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ। સ્વાનંદેપૂર્ણ પોતાની સત્તાથી ॥૪૬૬॥ માટે વાંચકોએ અહીંયા બત્રીસ ખંડોને બદલે એકત્રીસ ખંડોવાળુ છે એવું વાંચવું. આ નાથ ભાગવતનું કાકાસાહેબ દીક્ષિત દિવસ દરમ્યાન પારાયણ કરતા હતા, અને રાત્રે એકનાથ મહારાજે રચેલ ભાવાર્થ રામાયણને વાંચતા હતા. જે ગ્રંથને ગુરુની આજ્ઞા સમજીને દીક્ષિતે યથાર્થ જ્ઞાનનું સાધન સમજીને પ્રમાણભૂત કર્યો હતો. નાથભાગવત એટલે ભક્તિસુખરૂપી અમૃતનો સાર જ છે. અને જાણે કે જ્ઞાનેશ્વરીનો બીજો અવતાર છે. જ્ઞાનેશ્વર મહારાજે ગીતા પર મરાઠી ભાષામાં કરેલી આલોચના જ્ઞાનેશ્વરી પછી સુમારે ૨૮૦ વર્ષ બાદ લખાયેલો એ તેટલો જ મહત્વનો ગ્રંથ છે. પરંપરા આ એકનાથ મહારાજનો મહારાષ્ટ્ર ઉપર મોટો ઉપકાર છે. મળસ્કે સ્નાન કરી નિત્ય કર્મ, સાઇપૂજન વગેરે અને દેવપૂજા આરતી અને નૈવેદ્ય વગેરે પતાવીને દૂધનો પ્રસાદ અને થોડું ફરાળ ખાઈને શ્રોતાઓની જોડે દરરોજના નિયમથી દીક્ષિત આ પોથી સવિસ્તાર આદરપૂર્વક વાંચતા હતા. જેના માધુર્યને લઈને ભાગવત પારાયણ તુકારામ મહારાજે ‘ભંડારા’ નામના ડુંગર ઉપર એકાંતમાં એક હજાર પારાયણ કર્યા હતાં. તેનું વર્ણન કેવી રીતે કરી શકાય ? આ ગ્રંથ મહાપ્રસાદીરૂપ અને દિવ્ય છે. અને દીક્ષિત એક નિષ્ઠાવાન શિષ્ય હતા માટે સમર્થ સાઇએ લોકોના ઉદ્ધાર માટે તે વાંચવાની તેમને આજ્ઞા કરી હતી. ભાગવતના અગિયારમાં સ્કંધને ઉદ્ધવગીતા કહેવામાં આવ્યો છે. ઉદ્ધવ શ્રીકૃષ્ણનો યાદવ કુળમાંનો સેવક હતો. જેને શ્રીકૃષ્ણે નિજધામ સિંધાવતાં પહેલાં કરેલો ઉપદેશ આ સ્કંધમાં છે. આ ઉદ્ધવ ગીતામાં પ્રગટ થાય છે. માટે તેનું જે ભક્ત પારાયણ કરે છે, તેમને તપશ્ચર્યા કરવા માટે જંગલોમાં ન જતાં ભગવંતની પ્રાપ્તિ થાય છે. મહાભારતમાં શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુનનો સંવાદ છે. એના કરતાં પણ શ્રીમદ્ભાગવતમાં શ્રીકૃષ્ણ અને ઉદ્ધવ વચ્ચેનો સંવાદ વધારે રસાળ છે. તે ઉપદેશ આ નાથભાગવતમાં એકનાથ મહારાજના પ્રેમાળ શબ્દોમાં જેવો છે તેવો જ વર્ણવેલો છે. એવો આ પ્રસાદરૂપી ગ્રંથ જ્ઞાનદેવની જ્ઞાનેશ્વરી ભાવાર્થ દીપિકા સાથે સમર્થ કૃપાળુ સાઇનાથ શિરડીમાં દરરોજ વંચાવતા હતા. (ઓ. ૮૦-૯૪)

સખારામ હરિ ઉર્ફે બાપુસાહેબ જોગ જે બાબાના એક પરમ ભક્ત હતા. મેઘાના મૃત્યુ બાદ એટલે કે તા. ૧૯-૧-૧૯૧૨ પછી બાબાની બપોરની આરતી મસ્જિદમાં છેલ્લે સુધી તેમણે જ કરી હતી. તેમને નાથભાગવત રાવબહાદુર સાહેબના વાડામાં વાંચવાની બાબાની આજ્ઞા હતી. અને ભક્તોને તેનો ખૂબ ફાયદો થતો હતો. દરરોજ બાબા કેટલાએ ભક્તો પાસે તેમનું કલ્યાણ કરવાની ભાવનાથી આ ગ્રંથનું દીલથી શ્રવણ કરતા. બાબાની કૃપા કરવાની રીત અગાધ હતી ભક્ત દૂર હોય કે પાસે બાબા તેમના હૃદયમાં અને સાનિધ્યમાં રહીને અનેક પ્રકારે તેનો ઉપદેશ કરતા હતા. પોતે ભલે મસ્જિદમાં બેસી રહેતા હતા છતાં અમુકને કોઈ ચોક્કસ પ્રકારનાં કાર્ય સોંપીને તથા તેને પોતાની શક્તિ આપીને તે પૂર્ણ કરાવતા હતા. બાપુસાહેબ જોગને રા. બ. સાહેબના વાડામાં પોથી વાંચવાનું કહેતા અને જોગ દરરોજ નિયમથી વાંચતા તથા શ્રોતાઓ તેને સાંભળવા બેસતા. બપોરે જમ્યા પછી જોગ હંમેશા બાબા પાસે જઈને બાબાનાં ચરણોમાં વંદન કરી, ઉદી લઈને પોથી વાંચવાનું શરૂ કરવાની આજ્ઞા માગતા. તેઓ કદી જ્ઞાનેશ્વરી તો કદી નાથભાગવત ખૂબ આનંદથી પારાયણ શરૂ કરી અર્થપૂર્ણ આખ્યાન કહેતા. આ પ્રકારે જોગને પોથી વાંચવાની આજ્ઞા આખ્યા પછી જે જે ભક્તો બાબાને મળવા આવતા તેમાના ઘણાને બાબા પોથી સાંભળવા માટે મોકલતા. કોઈ કોઈ વખત બાબા જાતે જ

નાની મોટી વાત કહેતા અને શ્રોતાઓ એના ઉપર ધ્યાન દે એ પહેલાં બાબા લોકોને કહેતા, ‘જા ઉઠ. વાડામાં પોથી સાંભળવા જા.’ એવા ભાવાર્થી શ્રોતાઓ પોથી સાંભળવા જતા ત્યારે પોથીમાંથી એવી જે કથા નીકળતી, જેના અનુસંધાનમાં બાબાએ પહેલાં કહેલી વાત વધારે દઢ થઈ જતી અને એનો ખરો અર્થ પૂર્ણપણે સમજાતો. જ્ઞાનેશ્વરની જ્ઞાનેશ્વરી અને એકનાથની વાણી બાબાની જ વાતોનો પુનરુચ્ચાર કરતાં હોય એવું જ લાગતું. ત્યારે શ્રોતાઓને આશ્ચર્ય થતું. કોઈ પણ એક નક્કી કરેલ પોથીનો ભાગ વાંચવો એવી બાબાની ચોક્કસ આજ્ઞા ન હોવા છતાં બાબાએ પહેલેથી જ કહેલી વાતોના સંબંધમાં સુયોગથી પોથીમાંનો ભાગ જોગ દ્વારા વાંચવામાં આવતો. ભગવદ્ગીતા અને ભાગવત આ બે ગ્રંથ ભાગવત ધર્મના સારભૂત ગ્રંથો છે. જે જોગ દરરોજ વાંચતા હતા. ભગવતગીતા ઉપર મરાઠીમાં જે આલોચના થઈ છે તેને જ્ઞાનેશ્વરી કહેવાય છે. જેનું નામ ભાવાર્થદીપિકા છે. ભાગવતનો અગિયારમો સ્કંધ તે એકનાથ મહારાજનો નાથભાગવતમાંનો પરમાર્થ નિરૂપણનો આધાર છે. (ઓ. ૯૫-૧૦૮)

આ ભાગવત ધર્મની રૂઢિ પ્રમાણે નિત્ય ક્રમ સમજીને હું પણ તે દરરોજ વાંચતો હતો. પરંતુ તે દિવસે એમાં ખાડો પડ્યો અને દિવસ ખાલી ગયો. તેમાં એક કથા અર્ધીપર્ધી વાંચી અને સૌ મસ્તિષ્કમાં જવા માટે નીકળ્યા. મેં પણ પોથી વાંચતાં વાંચતાં બાબુ મૂકી દીધી અને મસ્તિષ્ક તરફ જવા માટે જલદીથી પગ ઉપાડ્યા. મનમાં ઇચ્છા હતી કે બાબાની વાતો સાંભળવી, પરંતુ બાબાના મનમાં બીજી જ કોઈ વાત હતી. ભાગવત વાંચવાનું છોડીને બીજાં કોઈ કષ્ટ કરવાથી બાબાને સંતોષ થતો ન હતો. માટે દરરોજના વાંચન પૈકી બાકી રહેલો ભાગવતનો ભાગ બાબાએ મારી પાસેથી જબરદસ્તીથી વંચાવ્યો હોય એવું મને લાગે છે. બાબાની વાતો યાદ આવતાં હૃદયમાં પ્રેમના પૂર જ ઊભરાવા માંડે છે. (ઓ. ૧૦૯-૧૧૨)

અહીંયા નાથભાગવતની કથા પતી અને તે અંગે નાની અમસ્તી વાર્તા પણ કહી સંભળાવી. માધવરાવની પૂજા પતી અને સવારી બહાર આવી. ‘અરે ભાઈ ! બાબાના સંદેશો છે એ જ લઈને હું અહીં આવ્યો છું. શ્યામા પાસેથી પંદર રૂપિયા દક્ષિણા લઈ આવ.’ હું બાબાની સેવા કરતો હતો. એટલામાં બાબાને તમારી યાદ આવી અને એમણે મને કહ્યું, ‘ઉઠ શ્યામા પાસે જા અને દક્ષિણા લઈને તરત પાછો આવ. થોડીવાર એમને ત્યાં બેસ અને વાતચીત કર અને પછી પાછો આવ.’ આ સાંભળીને માધવરાવ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા અને બોલ્યા, ‘રૂપિયાના બદલામાં મારા નમસ્કાર લઈ જાવ. એ જ મારી દક્ષિણા.’ એ સાંભળી હું બોલ્યા, ‘હરે, આ એક કામ પત્યું, પંદર નમસ્કાર જોડે લીધા અને છેડે બાંધ્યા. પરંતુ વાતો કરવા માટે બેસોને ! જે વાત કહેવી હોય તે કહો, અને મારી સાંભળવાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરો ! બાબાની પવિત્ર યશગાથા રૂપી ગંગામાં ડૂબકી મારીને પાપોને દૂર કરીએ.’ ત્યારે માધવરાવ બોલ્યા, તમે બેસો આ અમારા દેવનો ખેલ કંઈ આવો જ છે. માધવરાવ બાબાને દેવ કહીને સંબોધતા અને તેમનામાં બાબાને ઓરે, તુરે કહેવાની હિંમત પણ હતી. તમે પણ બધું જાણો છો. ક્ષણભર તો આરામ કરો. આ લો પાન અને આ કાથો, ડબ્બામાં ચૂનો અને સોપારી પણ છે. હું એક મિનિટમાં જ માથે ટોપી પહેરીને તૈયાર થઈને આવું છું. સાઈબાબાની લીલાઓ તો અમર્યાદિત હતી. હું તમને કેટલી કહું અને કેવી રીતે કહું ? શિરડી આવ્યા પછી કંઈ ઓછી લીલાઓ જોઈ છે ? હું તો કેવળ ગામડાનો અનાડી માણસ છું, તમે તો બધા શહેરમાં રહેનારા સુશિક્ષિત માણસ છો. તમારા જેવા સામે ન સમજાય એવી લીલાઓનું હું શું વર્ણન કરું ? આવું કહીને માધવરાવ ઘરમાં ગયા, ભગવાનને ફૂલો ચઢાવ્યાં અને તરત જ ટોપી પહેરીને બહાર આવ્યા અને મારી સાથે વાતો કરવા માટે બેઠા. ‘આ અમારા દેવની લીલાઓની કલ્પના કરતાં પણ આવડે એવું નથી. એમનું ચાતુર્ય ભલા કોણ સમજી શકે ? એમના ખેલનો કોઈ જ પાર નથી. ખેલ ખેલીને પણ તે એનાથી અલિપ્ત જ રહે છે. તમે તો કેટલા મોટા, વિદ્યા સંપાદન કરેલા એકથી એક ચઢિયાતા વિદ્વાન છો ! અમારા જેવા ગામડિયા અને મૂર્ખાઓને બાબાનું આ ન સમજાય તેવું ચરિત્ર કેમ કરીને સમજાશે ? તેઓ જાતે જ આ બાબતનો ફોડ ન પાડતાં અમારી પાસે તમારા જેવા માણસને શા માટે ધકેલતા હશે ? એમની કરણીની એમને જ ખબર. એમનું વર્તન માણસ જેવું

નથી પણ ઇશ્વરીય છે. વાતવાતમાં એક સરસ ઘટનાની યાદ આવી છે, તો એના વિષે થોડી વાત કરીને સમય પસાર કરીએ. અમારી સામે જ બનેલા બનાવનું હું કથન કરું છું. જેના મનમાં જેવો નિશ્ચય રહેતો બાબા તેને તેવો જ પ્રગટ કરતા હતા. પણ કોઈ કોઈ વાર તે માણસને છેવટ સુધી ચકાસતા. ભક્તની ભક્તિની અને પ્રેમની પરીક્ષા લીધા પછી જ ઉપદેશ કરતા હતા. ‘ઉપદેશ’ આ શબ્દ કાને પડતાં જ, વીજળીનો ઝબકારો થયો અને મને સાથેની બાબતમાં ગુરુચરિત્રની વાત યાદ આવી. ‘શ્યામા પાસે મને મોકલવાની આ યોજના મસ્જિદમાંની મારા મનની ચંચળ સ્થિતિના કારણે તો નહિ હોય ને ? બાબાની કરણી વિચિત્ર હતી. આવી જે વૃત્તિ મનમાં પેદા થઈ એને મનમાં દબાવી દીધી. કથા સાંભળવાની ઇચ્છા બમણી વધી અને એને પૂરી કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. પછી બાબાની થોડી થોડી વાતો શરૂ થઈ અને એની ભક્ત વત્સલતા જોઈને મને આનંદ થવા લાગ્યો. (ઓ. ૧૧૨-૧૩૪)

પછી શ્યામરાવે બીજી એક વાત કહી. તેઓ બોલ્યા, ‘એક દેશમુખ બાઈ હતાં. તેમના મનમાં આવ્યું કે સંતની મુલાકાત લેવી. સાઈબાબાની કીર્તિ સાંભળીને સંગમનેરના માણસોની સાથે એ બાઈ બાબાના દર્શને આવી. ખાશાબા દેશમુખની તેઓ મા હતાં. રાધાબાઈ તેમનું નામ હતું. સાઈબાબાના ચરણોમાં નિષ્ઠા રાખીને તેણે બાબાનાં દર્શન કર્યાં. દર્શન મનમાં ધર્યાં પ્રમાણે થયાં. મુસાફરીનો થાક ઉતરી ગયો. અને શ્રીના ચરણકમળમાં પ્રેમથી જોડાયા. તેને પોતાના મનની મુરદા યાદ આવી. તેના મનમાં તીવ્ર ઇચ્છા હતી કે સાઈસમર્થને ગુરુ બનાવવા માટે તેઓ યોગ્ય ઉપદેશ કરશે અને પોતાનો પરમાર્થ સઘાઈ જશે. બાઈ ઉંમરમાં ઘરડાં હતાં અને બાબા ઉપર તેમને અપાર શ્રદ્ધા હતી. બાબા પાસેથી કોઈ પણ ચોક્કસ પ્રકારનો ઉપદેશ મેળવવો જ એવો મનમાં પાકો નિર્ધાર કરેલો. જ્યાં સુધી બાબા મારી ઉપર કૃપા કરીને એક પણ મંત્ર સ્વતંત્ર રીતે મને આપે નહિ, ત્યાં સુધી શિરડી છોડીને બીજે જવું જ નહિ. એવું એણે નક્કી કરી લીધેલું. શ્રી સાઈબાબાના મોદેથી મંત્ર પ્રાપ્ત કરવો. બીજેથી મંત્ર મેળવવામાં પવિત્રતા નથી રહેતી. શ્રી સાઈ પુણ્યકારી મહાન સંત છે. તેઓ મારી ઉપર કૃપા કરશે જ. આવો મનમાં દૃઢ સંકલ્પ કરીને તે બાઈ અંતઃકરણથી ખાવાપીવાનું છોડી દઈને ઉપવાસ પર ઉતરી જીવે ચઢી. એક તો પહેલેથી જ ઉંમર વધારે અને પેટમાં અન્નનો દાણો નહીં કે થોડું પાણી પણ નહીં. ઉપદેશ ઉપર શ્રદ્ધા ભારે હતી. ડોશી ત્રણ દિવસ સતત ઉપવાસ પર રહ્યાં, જ્યાં સુધી બાબા કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપદેશનો મંત્ર આપે નહીં ત્યાં સુધી અન્ન જળનો ત્યાગ કર્યો. ગુરુમંત્રનો ઉપદેશ લીધા વીના શિરડી જઈ આવ્યાનો સો અર્થ ? જ્યાં ઉતર્યાં હતાં ત્યાં જ ઘરણાં લીધાં અને મુશીબત ઉભી કરી. અન્ન જળ છોડી ત્રણ દિવસ તપ કર્યું અને પેલી દેશમુખબાઈ થાકીને ઉદાસ થઈ. માઘવરાવને વિચાર આવ્યો કે આની કાંઈ ખબર પડતી નથી. આવા નસીબને શું કહેવું ? ડોશીને તો મરવાની બીક પણ નથી. પછી તેઓ મસ્જિદમાં જઈ બાબાની પાસે બેસી ગયા અને બાબા પણ તેને તેમના નિયમ પ્રમાણે કુશળમંગળ પૂછવા લાગ્યા, ‘શ્યામા ! આજે શું વિચાર છે ? બધી ખબર તો સારી છે ને ? પેલો નારાયણ તેલી (આ શબ્દ એકાની અંતઃસ્થ દુષ્ટ વૃત્તિને અનુલક્ષીને બાબા ઘણીવાર બોલતા હતા.) ખૂબ વધારે બહેકેલો છે અને મને અતિશય છેતરે છે.’ ડોશીના મનના વિચિત્ર નિર્ધારથી શ્યામા પહેલેથી જ દુઃખી હતા. તેમણે તરત જ બાબાને પૂછ્યું, હવે ખરેખર શું કરવું જોઈએ ? ‘આ શું દેવા ! ગોડે બંગલા ? ગૌડ અને બંગાલ આ બે દેશ જદુવિદ્યા અને નજરબંધી કરવા માટે પ્રસિદ્ધ છે. માટે તેમણે બાબાને પૂછ્યું કે આ કેવો ચમત્કાર છે ? તમારા ખેલ બીજાઓને સમજતા નથી. તું દરેક માણસને ગામમાં લઈ આવે છે અને તેમની ખબર અમને પૂછે છે ? પેલી મોટી ઉંમરની દેશમુખ બાઈએ ખાધા પીધા વીના ત્રણ દિવસથી તારે માટે નિષ્ઠા રાખીને બેઠી છે. પેલાં ડોશીમાં ખૂબ જીવે છે. તારાં ચરણોમાં એની શ્રદ્ધા એકદમ દ્રઢ છે. તું એની સામે ભૂલે ચૂકે પણ જોવા પ્રયત્નો કરતો નથી. એને વગર કામનું કષ્ટ શા માટે આપે છે ? પહેલેથી જ સૂકલકડી જેવી એ બાઈ છે. બાઈ જીવી અને મક્કમ છે. અન્ન સિવાય એના પ્રાણ નીકળી જશે, એવું મને યોગ્યું દેખાય છે. લોકો કહેશે કે, ‘ડોશીમા ઉપદેશ

ઇચ્છા ધરીને આવ્યા હતાં પણ સાઈબાબાને દયા ન આવી અને તેને મરણને શરણે ધરી દીધી.' બાબા ! આવા દોષારોપણ થવા દેતાં નહીં. અને તેના હિતની વાત તેને કહી દો, એની ઉપર કૃપા કરો અને અપયશ માથા પર લેતા નહીં. ડોશીમાના શરીરમાં પ્રાણ રહ્યા નથી. એના પ્રાણ હવે આકુળ વ્યાકુળ થવા લાગ્યા છે અને એ મરી જશે. તમારે માથે દુષ્ટ કૃત્યનો આરોપ આવશે. ડોશીનું વ્રત પૂરું થવું ખૂબ અઘરું છે. અમને મોટી ચિંતા થાય છે. કમનસીબે જો ડોશી મરી ગયાં તો ખરાબ પ્રસંગ બનશે. ડોશી ત્રાગુ કરીને બેઠાં છે. એની ઉપર તું કૃપા કર નહિ તો મને કાંઈ એની પરિસ્થિતિમાં આશા દેખાતી નથી. તારા મુખ વડે એને કંઈ કહે.' (ઓ. ૧૩૫-૧૬૦)

હવે અધ્યાયની મર્યાદા પૂર્ણ થઈ. શ્રોતાઓની આગળની કથા સાંભળવાની ઇચ્છા હવે પછીના અધ્યાયમાં, ભક્તિરસની સાથે સાચેસાચ પૂરી થશે. આગળ બાબાએ પ્રેમથી એ ડોશીને જે ઉપદેશ આપ્યો તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળશો તો અજ્ઞાનના ઘરમાં હઠી જશે. હેમાડપંત સાઈના શરણે આવેલા છે. શ્રોતાઓને દંડવત્ પ્રણામ કરીને વિનંતી કરી રહ્યા છે કે, થોડા જ પ્રયાસોથી સંસાર પાર ઉતરવા માટે શ્રવણ તત્પર થાઓ. (ઓ. ૧૬૧-૧૬૩)

સર્વનું કલ્યાણ થાઓ. આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનોની પ્રેરણા પામેલા ભક્ત હેમાડપંત રચિત શ્રી સાઈસમર્થના સત્ય ચરિત્રના 'મદ્ અનુગ્રહ - ૧' નામનો અઢારમો અધ્યાય અહીંયા સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

॥ અધ્યાય ૧૯ ॥

મદ્ અનુગ્રહ - ૨

(મારી ઉપર એટલે કે હમાડપંત પર થયેલા બાબાના કૃપા પ્રસાદનું વર્ણન ભાગ-૨)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

શ્રીસાઈ સૂક્ષ્મમાં અતિ સૂક્ષ્મ અને મહાનમાં અતિ મહાન છે. બ્રહ્મદેવથી માંડીને નાનામાં નાના ઝાંખરા સુધી બધી જ જાતની વસ્તુઓમાં એ જ છે. આવા પરબ્રહ્મને રંગ, રૂપ અને આકાર આપીને આંખોથી જોવાની અંતઃકરણમાં ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ છે. સૂર્યઉપાસક દીવાની વાટ ચેતાવીને સૂર્યની ભક્તિભાવથી આરતી કરે છે અને ગણપતિના ભક્તો ગોળના ગણપતિ બનાવીને તેમને ગોળનું નૈવેદ્ય ધરાવે છે. ઘણા લોકો મહાસાગરમાંથી અંજલી અર્પવા માટે પાણી લાવીને તેનાથી તેને અર્ધ્ય આપે છે. આ બધું ઉપર ઉપરથી જોતાં યોગ્ય નથી. પરંતુ સૂર્ય ને સાગર એ અત્યંત ઉદાર મનના હોવાથી તે ભક્તોનો કેવળ ભાવ જુવે છે. એનું ઉચિત અથવા અનુચિત તરફ ક્યાંથી ધ્યાન હોય ? ભક્તોનું ગૌરવ વધારવું તે જ તેમનો ધ્યયે હોય છે. (ઓ. ૧-૫)

‘સામાન્ય-શીલે-વ્યનસેષુ સખ્યમ્’ સરખા સ્વભાવ અને વ્યસન વાળાઓમાં મિત્રતા હોય છે. આ જો સર્વ સામાન્ય નિયમ હોય તો પણ દેહ અને આત્મા આ બંનેનું સાથે રહેવું આ તેને માટે મોટો ન ટાળી શકાય એવો અનિવાર્ય અપવાદ છે. સ્વભાવથી ભલે એકબીજાથી એ બિલકુલ જુદા છે છતાં તેમની દોસ્તી આશ્ચર્યકારક છે. એકને બીજા વગર એન પડતું નથી. એક પણ ક્ષણ તેઓ જુદા રહી શકતા નથી. આ શરીર નાશવંત છે, છતાં આત્મા કોઈ પણ સ્થિતિમાં બદલાયા વીનાનો નિર્વિકારી અને ક્યારેય નાશ ન પામનારો અવિનાશી છે. બંનેને એક બીજા પ્રત્યે પ્રેમ અમર્યાદિત છે. અને તેને કારણે જ સંસાર ચક્રમાં વારંવાર ફરવાનું માણસના ભાગ્યમાં આવે છે. આત્મા એ મોટી શક્તિ છે. તે સૂક્ષ્મ હોય છે, અને આકાશ, પ્રકૃતિ જેવો અવ્યક્ત હોય છે. તેને ‘માયા’ એમ પણ કહેવામાં આવે છે. આ બધા કરતાં પણ પરમાત્મા સૂક્ષ્મ છે. જ્યાં બધી ઇન્દ્રિયોને વિશ્રાંતિ મળે છે. બધાની અંતિમ ગતિ અને શુદ્ધ બ્રહ્મ તે આ જ. (ઓ. ૬-૧૦)

એવો આત્મા જાતે નિર્વિકારી સ્ફટિક જેવો નિર્મળ રહીને પણ સંસારમાં માયા અને કર્મથી બંધાયેલો રહે છે. રંગ જેવો લાલ, કાળો, પીળો હોય તેવો સ્ફટિકનો રંગ દેખાતો હોય છે, પરંતુ અસલમાં એ બધા રંગોથી જુદો વિકાર વગરનો અને નિર્મળ હોય છે. દૂર મેદાનમાં મૃગજળ હોય એવું લાગે છે, છીપલાની જગ્યાએ ચમકદાર રૂપાનો ભાસ થાય છે. દોરડાને ક્યારેક જોવાથી સાપનો ખોટો ભાસ થાય છે. દોરડા ઉપર સાપનો આરોપ વસ્તુ હોવા છતાં પણ જેમ આધાર વગર ખોટો ભાસ જ થાય છે. તેવી જ રીતે ‘હું દેહ છું’ આ અભિમાન મૂળમાં મુક્ત રહેલા આત્માને ખોટા બંધનોમાં ઘસડી લાવે છે. શરીર ઇન્દ્રિયો મન અને પ્રાણ એના કરતા આત્મા જુદા ગણધર્મોવાળો છે, તે પોતાના તેજથી પ્રકાશનારો શુદ્ધ ચૈતન્યમુક્ત આકાર અને વિકાર વગરનો છે. જ્યાં સુધી દેહ, બુદ્ધિ, મન અને પ્રાણને તેનું અભિમાન છે ત્યાં સુધી કર્તૃત્વ અને ભોગતૃત્વ હોય છે અને તેની અનુભૂતિ પણ ટાળી શકાતી નથી. વડનું બીજ કેટલું નાનું સરખું પરંતુ તેના ગર્ભમાં આખા વડના વૃક્ષની શક્તિ ભેગી થયેલી હોય છે અને એ વૃક્ષના પેટમાં અગણિત બીજાં બીજાં હોય છે તેમજ તેમાં કરોડો

વટવૃક્ષો સમાયેલા હોય છે. પહેલાં બી એકલું અંકુરે છે । એક બી ના પેટે તરુ કોટિ કોટિ ॥ આ પ્રકારે વડના પ્રત્યેક બીજમાં વડનું એક એક વૃક્ષ હોય છે જેનો અનુભવ સૃષ્ટિ નાશ થતા સુધી થતો રહે છે. આ વિશ્વમાં પણ ખરેખર એવું જ ચાલે છે તે ધ્યાન દઈને જુઓ. (ઓ. ૧૧-૧૮)

સાશ્વતા, નિર્ભયતા, મુક્તિ, સ્વતંત્રતા અને પરમાત્માની પ્રાપ્તિ તેમાં જ જીવનની સફળતા છે અને આયુષ્યનું અંતિમ ધ્યેય છે. જ્ઞાન વીના મોક્ષ નથી અને વૈરાગ્ય વીના જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. જ્યાં સુધી મનને સંસાર ક્ષણભંગુરુ લાગતો નથી ત્યાં સુધી વિરક્તિની કે વૈરાગ્યની કલ્પના પણ સ્ફૂરતી નથી. પરંતુ આ સંસારને જરૂર વગરનો લાગવામાં જગતનું અસ્તિત્વ દષ્ટિમાં આવે છે અને આ સંસારનો વેટમાર્ગ પંથમાં વચ્ચે જ ચક્રિત થઈ જાય છે. તેને ક્યાં જવું તેની ખબર પડતી નથી. એવો આ વિશ્વનો આભાસ છે. શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ પરમાત્માને બદલે માયાનો ખોટો વિલાસ છે. પ્રપંચમાં ઉદ્ભવેલો સ્વપ્નનો દેખાવ છે. તેને માટે વગર કામનો ત્રાસ શા માટે કરવો ? સ્વપ્નમાંથી જાગૃત થયા બાદ સ્વપ્ન જ રહેતું નથી. માટે જે સ્વસ્વરૂપી સ્થિત છે તેને સંસારની કીર્તિ, સત્તા અને સંપત્તિ વગેરે પ્રાપ્ત કરવાની યાદ સુદ્ધાં આવતી નથી. બધા આત્માઓ એક જ છે એવું અનુભવેલું જ્ઞાન થયા વીના અને આત્માના ખરા સ્વાદને જાણ્યા વીના શોક અને મોહમાં બંધન તુટવા માટે બીજો કોઈ જાગૃતિનો માર્ગ રહેતો નથી. (ઓ. ૧૯-૨૪)

જ્ઞાન માર્ગ આ બધામાં શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે. એવો ઉપદેશ બાબા ભલે રાત દિવસ કરતા હતા છતાં તે સર્વ સાધારણ ભક્તિ માર્ગનું અવલંબન અથવા તો આધાર લેવાનું જ કહેતા હતા. જ્ઞાન-માર્ગનો મહિમા સંભળાવતા તે કહેતા, ‘જ્ઞાનમાર્ગ રામફળ જેવો છે. ભક્તિમાર્ગ એટલે સીતાફળના સ્વાદ લેવા જેવો છે.’ તે સહેલાઈથી મળે એવો અને સ્વાદમાં મધુર હોય છે. જ્ઞાન એટલે સરસ મઝાનું પાકેલું રામફળ અને ભક્તિ એટલે સરસ મીઠું સીતાફળ. બંને એક બીજાં કરતાં વધારે રસથી ભરેલાં અને મધુર હોય છે. બંનેની સુગંધ સરખી જ છે. રામફળ વૃક્ષ ઉપરથી તોડીને જે નીચે પકવે છે તેવાને ખાવામાં તેનો અંદરનો ભાગ તીવ્ર લાગે છે, પણ જે રામફળ ખાવા માટે ધીરજ ધરીને ફળને ઝાડ ઉપર જ પાકવા દે છે તેને તે મધુર લાગે છે. રામફળમાં મીઠાસ તો ખરી જ પણ ઝાડ ઉપર રહીને જે તે પાકે તો જ. જે તે જમીન પર નીચે પડી જાય તો તે ઉગ્ર અને કડવું થઈ જાય છે. માટે જે તેને ઝાડ પર જ પકવી જાણે છે તેને જ તે સ્વાદનો અનુભવ થાય છે. સીતાફળ માટે આવાં કષ્ટ પડતાં નથી. એની મીઠાસ થોડી ઓછી હોય છે. પણ ખૂબ જ કિંમતી હોય છે. રામફળને જેવી રીતે જમીન પર નીચે પડી જવાનો ડર હોય છે, તેવી જ રીતે જ્ઞાનમાર્ગનો આધાર લેનારને નિર્ભયતા નથી રહેતી. અને અણિમા મહિમા વગેરે અષ્ટ સિદ્ધિઓ પર વિજય મેળવવો પડે છે. તેમાં થોડી પણ બેદરકારી ચાલતી નથી. માટે દયાના સાગર શ્રી સાઈ પોતાના શિષ્યોને ખાસ કરીને ભક્તિ અને નામસ્મરણનું ઉપરાણું લેતા હતા. ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને જ્ઞાન કરતા ધ્યાન શ્રેષ્ઠ છે જ્ઞાનાત્વાદ્ ધ્યાનં વિશિષ્યતે ॥ અ. ૧૨ શ્લોક ૧૨ ॥ એવું કહ્યું છે. શ્રીસાઈબાબા પણ ભક્તોને સંસાર બંધનો તોડવા માટે જ આ સાધન કહેતા હતા. (ઓ. ૨૫-૩૩)

આ વિષય ઉપરની કથાનું પાછલા અધ્યાયમાં વર્ણન થતાં થતાં રહી ગયું. જે હવે હું અહીંયા કહું છું. મહેરબાની કરી શ્રોતાઓએ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવું. એક ઉંમરવાળાં વૃદ્ધ અને અશક્ત થયેલાં ડોશીએ સંકટ ઊભું કર્યું હતું. તેણે સાઈબાબા પાસે ગુરુ મંત્ર મેળવવા માટે અન્ન જળનો ત્યાગ કરીને વ્રતનો આરંભ કર્યો હતો. તેની આવી સ્થિતિ જોઈને માધવરાવને બીક લાગી અને તે બાબા પાસે તટસ્થ રીતે તેની વાતનું સમાધાન કરવા ગયા. આવી આ પહેલાની કથાની અનુસંગતી છે. સાઈના મનના વિચાર દર્શાવનારી આ સાઈ સચ્ચરિત્ર રૂપી જ્યોત ઝળહળી ઉઠી છે. તેના પ્રકાશમાં માર્ગદર્શક થઈને સાદા અને ભોળા જનોને યોગ્ય માર્ગ મળો. બાબાની આજ્ઞા પરથી માધવરાવે મારી સાથે જે સુંદર કથાની શરૂઆત કરી તેને જ આપણે આગળ ચલાવીએ. માધવરાવ બોલ્યા, ‘ઘરડી બાઈનો’ નિશ્ચય અને હઠ જોઈને બાબા તેની ઉપર પ્રસન્ન થયા.

તેના મનની કળ ફેરવી અને કથામાં પરિવર્તન આવી ગયું. બાબાએ તેને પ્રેમથી બોલાવીને કહ્યું, ‘માઈ ! તોં આવું વ્રત શા માટે લીધું છે ? શું તને તારું મોત યાદ આવ્યું છે ? કોઈ ઉંમરલાયક બાઈ હોય તેને બાબા ‘માઈ’ અથવા ‘આઈ’ કહીને બોલાવતા અને પુરુષને ‘કાકા’, ‘બાપુ’ અથવા તો ‘ભાઈ’ કહીને બોલાવતા. આ બોલાવાની રીત કેવી મધુર ? જેવું બાબાનું પ્રેમાળ હૃદય તેવું જ તેમનું બોલવાનું પણ કર્ણપ્રિય હતું. શ્રીસાઈ દીનબંધુઓ માટે દયાળુ અને અભિમાનીઓ માટે તેમના કાન પકડનારા હતા. બાબાએ તેને ખૂબ મારી અને બોલાવી પોતાની સાથે બેસવાનું કહ્યું અને પછી પ્રેમપૂર્વક પોતાના ગુરુત્વની ગુપ્ત આવી તેના હાથમાં મૂકી એટલે તેમને આટલું મોટું પદ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થયું તેની ગુપ્ત યુક્તિ તેને કહી સંભળાવી.’ (ઓ. ૩૪-૪૩)

સંસારનાં દુઃખોની તીવ્રતા ઓછી કરવા માટે અને સંતાપ શમન માટે ભક્ત ચકોરની તરસ છીંપાવવા માટે જ્ઞાનમય મેઘરૂપી બાબાએ સ્વઆનંદપી જળનો વર્ષાવ કર્યો તે હવે સાંભળો. તેઓ બોલ્યા, ‘માઈ ! જીવને બેહાલ શા માટે કરે છે ? હું તો માત્ર ભાખરીના ટુકડા માંગનારો ફકીર છું. મારી સામે તું પ્રેમથી જો. હું ખરેખરમાં એક બાળક છું અને તું મા છે. હવે મારી તરફ ધ્યાન રાખ. તને હું નવાઈની એક વાત કહું છું. જે તને ખૂબ જ સુખ આપશે. જો ! મારા ગુરુ એક મોટા ઓલિયા અને કૃપાનો સાગર હતા. તેની સેવા કરીકરીને હું થાકી ગયો હતો છતાં તેમણે મારા કાનમાં મંત્ર કૂંક્યો નહિ. મારા મનની પણ એવી પ્રબળ ઇચ્છા હતી કે તેમનો સાથ ન છોડતાં ખૂબ પ્રયત્નો કરીને તેમના મૂખેથી ગુરુ મંત્ર લેવો. શરૂઆતમાં તેમણે મને તડપાવ્યો. પછી મારી પાસે તેમણે બે પૈસા માંગ્યા. મે તરત જ આપી દીધા અને મંત્ર શબ્દ માટે ખૂબ વિનંતી કરી. મારા ગુરુ તો પૂર્ણકામ હતા. તેમને બે પૈસાની શી જરૂર ? જે શિષ્ય પાસે પૈસા માગે તેમને નિષ્કામ કેવી રીતે કહેવા ? પણ આવી શંકા તમે મનમાં લાવતાં નહીં. તેમને વ્યવહારિક પૈસાની ઇચ્છા સ્વપ્નમાં પણ ન હતી. સોનું અને પૈસાનું તેમને શું કામ ? નિષ્ઠા અને સબુરી એ જ પેલા બે પૈસા હતા. બીજા નહિ. મેં તે તરત જ આપી દીધા અને તેને લીધે ગુરુ માવલી મારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ. ધૈર્ય એટલે સબુરી એને ક્યારેય દૂર કરતા નહિ. પ્રસંગ કેવો અને ગમે ત્યારે આવી પડે તેમ છતાં આ બે વસ્તુ જ તને પાર ઉતારશે. પુરુષોનું પૌરુષત્વ એટલે સબુરી. તે સંતાપ અને દીનતા ઓછી કરે છે. યુક્તિ, પ્રયુક્તિથી સંકટોનું નિવારણ કરે છે, અને સર્વ પ્રકારના ડરને બાજુએ કરી દે છે. સબુરીના રસ્તામાં યશ હોય છે. અને વિપત્તિ અથવા તો સંકટો દૂર થઈ જાય છે. અહીંયા અવિચારરૂપી ત્રાસદાયક બાબતોની કોઈને પણ ખબર હોતી નથી. સબુરી એ સદ્ગુણોની ખાણ છે અને સદ્વિચાર રૂપી રાજની તે રાણી છે. મનસ્મૃતિમાં પણ દશ સદ્ગુણોમાં ધૃતિ એટલે ધૈર્ય, ધૈર્ય એટલે સબુરીને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે. અ. ૬ ઓ. ૬૨ નિષ્ઠા અને સબુરી તે બંને સગી બહેનો હોવા છતાં એક બીજા માટે જીવ કે પ્રાણ જેવા છે. સબુરી વગર મનુષ્યપ્રાણીની સ્થિતિ દયાજનક જ થઈ જાય છે. પંડિત હોય કે મોટો ગુણવંત હોય તેના વીના એનું જીવન વ્યર્થ બને છે. (ઓ. ૪૪-૫૭)

‘ગુરુ ભલેને જાતે સમર્થ હોય છતાં શિષ્યો પાસેથી તેને તીવ્ર બુદ્ધિની, સરળ શ્રદ્ધાની અને ધૈર્યયુક્ત સબુરીની અપેક્ષા હોય છે. પથ્થર અને હીરો આ બંનેને કસોટી ઉપર ઘસતા સ્વચ્છ તો થાય છે. પણ પથ્થર, પથ્થર જ રહે છે. અને હીરો ચમકવા માંડે છે. ચમકવા માટે બંનેએ એક જ વિધિ કરવી પડી, પણ પથ્થર પર કદી હીરાનું તેજ અદે ખરું ? હીરો પાસાદાર બનશે અને નાનો થઈ હીરાકણી થશે પણ પથ્થર પોતાના ગુણો જેવો લીસ્સો જ રહેશે.’ (ઓ. ૫૮-૬૦)

‘હું બાર વર્ષ સુધી ગુરુના ચરણોમાં રહ્યો અને ગુરુએ જ મને નાનાથી મોટો કર્યો. ગુરુના હૃદયમાં મારે માટે બહુ જ પ્રેમ હતો, અને મને પણ અન્ન વસ્ત્રોનો તોટો ન હતો. તે મારા ગુરુ ભક્તિ વાળા પ્રેમની સાક્ષાત્ મૂર્તિ હતા. તેમણે પોતાના શિષ્યો સાથે ખરો લાગણીભર્યો સંબંધ સ્થાપ્યો હતો. મારા ગુરુ જેવો તો અન્ય ગુરુ ભાગ્યે જ મળે. તેમના સહવાસના સુખનું વર્ણન કરતાં મને આવડતું નથી. તેમના પ્રેમનું કેવી રીતે વર્ણન કરવું ? તેમનું મુખ જોતા મારી આંખો તો ધ્યાનસ્થ

થઈ જતી અને અમે બંને ખૂબ આનંદમાં આવી જતા. તેથી મને બીજે કશોય જોવાની જરૂર જ પડતી નહીં. હું રાતદિવસ પ્રેમથી ગુરુમુખનું અવલોકન કરતો હતો. મને ન હતી ભૂખ કે તરસ. તેમજ ગુરુ સિવાય મારું મન અસ્વસ્થ થઈ જતું. તેમના સિવાય મારું બીજે કયાંય ધ્યાન જ ન હતું. એમના સિવાય મારું બીજું કોઈ લક્ષ્ય ન હતું. ગુરુ એ જ મારું અનુસંધાન હતું. ખરા ગુરુનું કૌશલ્ય અજબ જ હોય છે.’ (ઓ. ૬૧-૬૫)

‘મારા ગુરુ પણ મારું લક્ષ્ય સતત એમની ઉપર રહે એવી અપેક્ષા રાખતા હતા. આ સિવાય તેમને અન્ય કોઈ અપેક્ષા પણ ન હતી. એમણે મારી કદી પણ ઉપેક્ષા કરી નથી અને મારી ઉપર આવી પડેલા સંકટોથી સદાય મારું રક્ષણ કર્યું છે. ક્યારેક હું ગુરુના પગ પાસે રહેતો તો ક્યારેક સમુદ્રને પેલે પાર પણ એમના સહવાસ સુખમાં અંતર પડતું નહીં. એ મને કૃપાયુક્ત દષ્ટિથી જ સાંભળતા હતા. કાચબી જેવી રીતે પોતાનાં બચ્ચાંને પોતાની દષ્ટિ વડે ભોજન આપે છે, તેવી જ મારા ગુરુની રીત હતી. ફક્ત દષ્ટિથી જ તેઓ અમારા જેવા બાળ શિષ્યોને સંભાળતા હતા.’ ‘આઈ ! મસ્તિષ્કમાં બેસીને જે પણ કહું છું તે સાચું માન, જે મારા ગુરુએ મારા કાનમાં કોઈ પણ મંત્ર ફૂક્યો નથી તો હું તારા કાનમાં કયાંથી ફૂકું ? કાચબીની પ્રેમ દષ્ટિથી જ એનાં બચ્ચાંને સુખ સંતોષ મળે છે. ‘માઈ’ ! વગર કામની શા માટે દુઃખી થાય છે ? મને ઉપદેશની વાતો બહુ ફાવતી નથી અને ખબર પણ નથી. કાચબી નદીના એક કિનારે અને તેનાં બચ્ચાં નદીની પેલે પાર હોવા છતાં નજર નજરથી જ તેનું પાલન પોષણ કરતી હોય છે. માટે જ કહું છું કે આ મંત્રની વ્યર્થ ખટખટ શા માટે જોઈએ ? તો હવે તું જ અને અન્ન જળ ગ્રહણ કર. જીવને ખોટો ઘોખામાં નાખીશ નહીં. મારી તરફ તારું લક્ષ્ય આપ એટલે પરમાર્થ તારા હાથમાં હશે. તું મારી સામે એક નિષ્ઠાથી જો અને હું પણ તારી સામે એ રીતથી જ જોઈશ. આ સિવાય અન્ય મારા ગુરુએ મને કંઈ જ શિખવાડ્યું નથી. સાધનસંપત્તિની કોઈ જરૂર નથી. છશાસ્ત્રોમાં નિપુણ થવાની પણ કોઈ જરૂર નથી. ફક્ત એક પુરાવો વિશ્વાસનો હોવો જોઈએ કે ગુરુ જ કર્તા હતાં છે. માટે જ ગુરુનું મહત્ત્વ ખૂબ જ મોટું છે. ગુરુ સાક્ષાત્ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ છે. આથી જે કોઈ ગુરુની સ્થિતિને ઓળખે છે, તે ત્રણે લોકમાં ધન્ય થઈ જાય છે. (ઓ. ૬૬-૭૫)

આ પ્રકારે બાબા તે ઉંમરલાયક બાઈને ઉપદેશ આપતા. તે વાત તેના મનમાં ઠસી ગઈ અને તેણે બાબાના ચરણે માથું મૂકીને પોતાના વ્રતનો અંત આણ્યો. આ કથા સાંભળીને મૂળથી જ એનો સંપર્ક જાણીને અને તેની સાર્થકતા જોઈને મારા મનમાં આનંદ અને આશ્ચર્ય થયું. બાબાની લીલા જોઈને મારો જીવ ભરાઈ આવ્યો. મારો અવાજ ડુંધાઈને આ ઉત્તમ ઉપદેશ મનમાં બેસી ગયો. મારો કંઠ ગદગદ થતો જોઈને માધવરાવ મને બોલ્યા, ‘કેમ અણણાસાહેબ ! કેમ અસ્વસ્થ છો ? અને આમ શાંત થઈને કેમ બેઠા છો ? બાબાની કથાઓ તો અગણિત છે. બોલો તમને કેટલી કહું ?’ માધવરાવ આમ બોલતા હતા એટલામાં મસ્તિષ્કમાં વાગતો ઘંટ સંભળાયો. રોજ બપોરે જમતા પહેલાં ભક્તો મસ્તિષ્કમાં જઈને બેસતા હતા. અને ગંધ અક્ષત અર્ધ્ય વગેરે વિધિ સહ બાબાની પૂજા કરતા. ત્યાર બાદ બાપુસાહેબ જોગ પંચઆરતી લઈને ભક્તિભાવથી બાબાની આરતી ઉતારતા હતા. ભક્તગણો તે આરતી ગાતા હતા. તે આરતીનો સંકેત કરતી હોય તેવો ઉત્તમ ઘંટારવ થવા લાગ્યો અને અમારા મનની ઇચ્છા તૃપ્ત થઈને મસ્તિષ્કની વાટ પકડી. બપોરની આ આરતી પુરુષ અને સ્ત્રી ભેગાં મળીને કરતાં હતાં. સ્ત્રીઓ ઉપર મસ્તિષ્કમાં અને પુરુષો નીચે ચોકમાં ઊભા રહીને કરતા હતા. મંગળ વાદ્યોના અવાજમાં અને ઢોલ ત્રાંસાના ઝણકારમાં અત્યંત હર્ષભેર અને ઊંચા અવાજે એ બધી જ આરતીઓ ગવાતી. (ઓ. ૭૬-૮૫)

અમે મંડપના દરવાજે પહોંચ્યા ત્યારે આરતી જોરજોરથી ચાલતી હતી. મસ્તિષ્કના પગથિયાં પુરુષ વર્ગથી ખીચોખીચ ભરેલાં હતાં. અને ઉપર ચઢવા માટે જરાપણ જગ્યા ન હતી. મારા મનમાં હતું કે આરતી થતાં સુધી નીચે જ ઊભા રહેવું ને આરતી થઈ ગયા પછી બધા સમુહ સાથે ઉપર બાબા પાસે જવું. મારા મનમાં આવો વિચાર આવે એની સાથે જ

માધવરાવ જતે જ પગથિયું ચઢ્યા અને હાથ ખેંચીને મને બાબા પાસે લઇ ગયા. બાબા પોતાની જગ્યા ઉપર બેસીને સ્વસ્થતાથી ચલમ પીતા હતા. અને સામે જોગ ડાબા હાથે ઘંટ વગાડીને પંચઆરતી ઉતારતા હતા. આવા એ આરતીના રંગમાં એવા પ્રસંગે માધવરાવ બાબા સામે જમણા હાથે દક્ષિણ તરફથી બેસી ગયા. અને મને પણ બેસાડી દીધો. પછી શાંતમૂર્તિ સંતોના શિરોમણી એવા બાબા મંજુલ શબ્દોમાં બોલ્યા, ‘શ્યામરાવે શી દક્ષિણા આપી તે મને આપ.’ હું બોલ્યો, ‘બાબા ! આ શ્યામરાવ અહીંયા જ છે. એમણે દક્ષિણાને બદલે નમસ્કાર મોકલ્યા છે અને મને કહ્યું કે આ જ મારા પંદર રૂપિયા બાબાને આપ.’ ત્યારે બાબા બોલ્યા, ‘સારું તે રહેવા દે.’ બીજી વાત કંઈ કરી કે નહિ ? બે જણ તમે કંઈ બોલ્યા નહીં ? શું શું વાતો કરી એ બધી મને કહો, નમસ્કારની વાત જવા દે. તેની બાબતમાં માધવરાવ સાથે શી શી વાત કરી એ મને કહે. વાત કહેવાની મને ઉત્કંઠા તો હતી જ અને મનમાં આનંદ સમાતો ન હતો. આટલા મોટા આરતીના અવાજમાં પણ એ પરમાનંદ હોઠો પરથી બહાર આવ્યો. તકિયાને અઢેલીને બેઠેલા બાબા પણ વાત સાંભળવા માટે થોડા આગળ આવ્યા અને મેં પણ થોડું મોઢું આગળ કરીને વાત કહેવાની શરૂઆત કરી. ‘બાબા ! ત્યાં જે જે વાતો થઇ એ બધી મનને ગમી પણ એમાંની પેલી ઘરડી બાઇની વાત સાંભળીને ખૂબ નવાઇ લાગી. બાબા શ્યામરાવે એ કથા મને કહ્યા બાદ, મારા મનની અકળામણ મને સમજવા માંડી. આ કથા રૂપે તમે મારી ઉપર જે કૃપા કરી તેની નિશ્ચિત ખાત્રી થઇ.’ એ સાંભળતાં જ બાબાએ ખૂબ જ ઉત્સુકતાથી મને કહ્યું, ‘કહે જો એ બધી વાતો મને, જોઈ તો ખરો ? કઈ તે નવાઇ અને કઈ કૃપા ?’ વાત મેં તાજી જ સાંભળી હતી. ઉપરાંત તે મનમાં ખૂબ ઠસેલી હતી. એ મેં બાબાને અસ્ખલિત કહી સંભળાવી, અને તે સાંભળીને બાબાના મુખ પર પ્રસન્નતા દેખાઇ. (ઓ. ૮૬-૧૦૦)

આ પ્રકારે બધી હકીકત મેં કહી સંભળાવી, અને બાબાએ તે બરાબર ધ્યાન દઇને સાંભળી. તરત મને કહ્યું, ‘આ ખૂબ જ કિંમતી છે, માટે સમજીને મનમાં રાખજો.’ પછી ખૂબ ઉત્સાહથી ફરી પ્રશ્ન કર્યો, ‘એ સાંભળેલી વાત કેટલી મધુર હતી ? તારા મનમાં ઠસી કે નહીં ? સાર્થકતા થઇ કે નહીં ? હું બોલ્યો, બાબા ! એ કથા સાંભળ્યા બાદ મને શાંતિ મળી. મારા મનની પીડા દૂર થઇ અને ચોક્કસ માર્ગ મળ્યો.’ જે સાંભળી બાબા બોલ્યા, ‘અમારી યુક્તિ જ ન્યારી છે આ એક જ વાત મનમાં રાખવી ખૂબ ઉપકારી થશે. આત્માનું અનુભવ જન્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું અને તેને માટે તેનું ધ્યાન કરવું. એજ આત્માનું અનુષ્ઠાન છે. તેથી જ વૃત્તિનું સમાધાન થાય છે. સર્વ ઇચ્છાઓથી મુક્ત થઇને સર્વ પ્રાણી માત્રમાં વાસ કરનાર પરમેશ્વરને મનમાં લાવવો એટલે વ્યવસ્થિત ધ્યાન થશે. અને જે પ્રાપ્ત કરવું હશે તે મળશે. કેવળ મૂર્તિમંત જે જ્ઞાન, ચૈતન્ય અથવા અત્યંત આનંદ એ જ મારું સ્વરૂપ છે તે જાણ અને તેનું જ દરરોજ ધ્યાન કરતો રહે. જો મારા નિર્ગુણ નિરાકાર રૂપથી ધ્યાન સધાય નહીં તો મારા સગુણ સાકાર રૂપને ધ્યાનમાં રાખીને નખથી માથાના વાળ સુધી રાત દિવસ મનમાં લાવ. મારું આ રીતે ધ્યાન કરતાં કરતાં વૃત્તિ એકાગ્ર થશે અને ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેય એનું ભાન નષ્ટ થઇ જશે. આ પ્રકારે આ ત્રણેનો સમુદાય નહીં જેવો થયો કે ધ્યાન કરવાવાળાને ચેતના પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ ધ્યાન કરનારાનું અંતિમ કર્તવ્ય છે. એનાથી જ પરમેશ્વરની સાથે સમરસતા પ્રાપ્ત થશે. કાચબી નદીની આ પાર હોય છે અને એનાં બચ્ચાં સામે કિનારે હોય છે. તેમને માની હૂંફ કે દૂધ મળતાં નથી. પરંતુ માની દષ્ટિ એ બચ્ચાંને પોષણ આપે છે. બચ્ચાંએ કાચમને માટે માનું ધ્યાન કરવાનું હોય છે. બીજું કાંઈ નહીં. તેમને દૂધ અન્ન કે ચારાની જરૂર નથી. મા તરફની નજર જ તેમને માટે પોષણ આપે છે. કાચબીનું બચ્ચાં તરફ ફરીને જોવું એટલે પ્રત્યક્ષ અમૃતની વૃષ્ટિ જ છે. તેનાથી બચ્ચાંને સ્વઆનંદરૂપી જેવો પોષણનો લાભ મળે છે, તેવી જ રીતે ગુરુ અને શિષ્યને એકરૂપ થવામાં લાભ મળે છે.’ (ઓ. ૧૦૧-૧૧૩)

આ પ્રમાણે સાઇબાબાના મુખમાંથી શબ્દો નીકળ્યા અને બીજી બાજુ આરતીનો જયધ્વનિ પણ થોભ્યો. બધાએ ‘શ્રી સચ્ચિદાનંદ સદ્ગુરુ શ્રી સાઇનાથ મહારાજ કી જય’ એવો પોકાર કર્યો. આરતીની વિધિ પણ પૂર્ણ થઇ પછી બાપુસાહેબ

જોગ સાકર વહેંચવા લાગ્યા. એટલે બાબાએ પોતાના હાથનો પંજો આગળ ધર્યો. એમાં જોગે દરરોજ પ્રમાણે મૂઠી ભરીને ખડીસાકર ખૂબ પ્રેમથી નમસ્કારપૂર્વક મૂકી. અને બાબાએ એ બધી જ સાકર મારા હાથમાં આપી દીધી અને બોલ્યા, 'મેં કહ્યા પ્રમાણે જો વાત ધ્યાનમાં રાખશો તો આ સાકર જેવી તમારી હાલત થશે.' એના પર જ મેં બાબાને અભિવંદન કરી આ કૃપાનું દાન માગ્યું, 'આ જ આશીર્વાદના શબ્દો મારે માટે પુરતા છે. મને સંભાળી લો.' એ સાંભળી બાબા બોલ્યા, 'આ કથા સાંભળવી એનું મનન કરવું, એનું ફરી ફરીને ચિંતન કરવાથી એ બરાબર ધ્યાનમાં રહેશે. એક સરખી યાદ આવશે અને ખૂબ આનંદ પ્રાપ્ત થશે. આ પ્રકારે જે કાંઈ તે કાનથી સાંભળ્યું છે, તે મનમાં સંઘરીશ તો તારા માટે કલ્યાણની ખાણ ખુલશે. અને તારા બધાં પાપો ધોવાઈ જશે. પવનના સૂસવાટા શરૂ થાય એટલે સમુદ્ર ઉપર મોજાં ઉછળવા માંડે છે અને અસંખ્ય પરપોટાની સાથે ફીણનો કચરો કિનારા ઉપર આવીને અટકી જાય છે. મોજાં પરપોટા, ફીણ અને વમળ એ બધા એક જ પાણીના વિવિધ પ્રકારો છે. બધા જ દષ્ટિના ભ્રમ હોય છે. પવન શાંત થાય કે બધા થોભી જાય છે. આ ક્યો પ્રકાર થયો એ કહેવું કે બધું નાશ પામ્યું એમ કહેવું ? તો આ બધો માયાનો જ ખેલ છે એમ સમજીને આવ્યું કે ગયું એ સરખું જ છે એવું જ સમજવું. સૃષ્ટિની આવી જ તોડફોડ હોય છે. વિવેકસંપન્ન માણસોને એનું અચરજ નથી થતું. એ નાશવંત વસ્તુ તરફ દોડતા નથી. અને સાશ્વત વસ્તુ મેળવી લેતા હોય છે. (ઓ. ૧૧૪-૧૨૫)

જ્ઞાન કરતાં પણ ધ્યાનનું મહત્ત્વ વધારે છે. પરંતુ તેને માટે જે વસ્તુનું ધ્યાન કરવાનું છે, તે બાબતનું યથાર્થ જ્ઞાન હોવું જરૂર છે. બ્રહ્માની સર્વોપરી સત્તાનો સર્વને એવો ખ્યાલ છે કે, બોધ થવા સિવાય એનું વ્યવસ્થિત રીતે ધ્યાન સધાતું નથી. આત્માનું સારું અનુભવેલું જ્ઞાન તે જ ધ્યાનનું મૂળ કારણ છે. તેને જ અંતર્યામી આત્માનું અનુષ્ઠાન કહેવમાં આવે છે. પરંતુ જે વિશેષ મુદ્દા સિવાયની વાતો છે તેને ધ્યાનમાં કરવામાં કેવી રીતે ફાવશે ? એ તો ફસાવી જાય છે. તો પછી અંતર્યામી આત્મા તે જ ઇશ્વર છે અને તે જ ગુરુ છે. ત્રણેયમાં કોઈ ભેદ નથી. માટે સગુણ ઇશ્વરનું અથવા ગુરુનું ધ્યાન કરો તો ચાલે. વારંવારથી ચિંતન સારું અને પાકું થયું તેમજ ધ્યાતા અને ધ્યાન એકબીજામાં એકરૂપ થઈ ગયાં એટલે દીવો પવન નથી હોતો. ત્યારે જરા પણ હાલ્યા વીનાનો સ્થિર થઈ જાય છે, તે જ પ્રમાણે ચિત્તને પણ શાંતિ મળે છે. તેને જ 'સમાધિ' કહેવમાં આવે છે. બધી ઇચ્છા આકાંક્ષાથી બિલકુલ મુક્ત થઈને એ સર્વ પ્રાણીઓમાં અંતર્યામી છે, એવું જાણીને, અને પોતાના સિવાય આ જગતમાં બીજું કોઈ નથી એ સમજીને અને કોઈ પણ પ્રકારની બીક નથી એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ એટલે એ આત્મા ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં આવી જાય છે. પછી અજ્ઞાનને હિસાબે ઉત્પન્ન થયેલાં કર્મોનાં બંધનો અને સંબંધો તડાતડ તૂટે છે. અમુક કરવું અને અમુક ન કરવું આ સંબંધના નિયમો આમ નિર્બંધ છૂટતા હોય છે. અને મુક્તિનો આનંદ લૂંટવાનો મળે છે. (ઓ. ૧૨૬-૧૩૧)

પહેલાં આત્મા છે કે નહિ અને જો હોય તો તે બધે જ ઠેકાણે એક જ અદ્વૈત છે, કે જુદે જુદે ઠેકાણે જુદો જુદો છે અને એ કર્મ કરનારો કર્તા છે કે અકર્તા છે એ જોવા માટે છો છ એ શાસ્ત્રો શોધી રહ્યાં હોય. પ્રાણીમાત્રમાં આત્મા છે તે એક જ છે. તેનો અનુભવ કરવો તે જ જ્ઞાનની પરકાષ્ટા છે. મોક્ષની અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ ઉત્પત્તિ ખરી ત્યાંથી જ થાય છે. આંધળા માણસને હાથીનું વર્ણન કરીને સમજાવવા માટે બૃહસ્પતિ જેવા વક્તા લઈ આવીએ તો પણ એના વક્તૃત્વથી હાથીનું રૂપ ધ્યાનમાં આવતું નથી. વાણીને અગમ્ય વસ્તુઓનાં વર્ણન કરતાં આવડતું નથી. શું વક્તાનું મુખ અને શ્રોતાઓના કાન આંધળાની ગયેલી આંખો પાછી લાવી શકશે ? હાથીનું ખરું સ્વરૂપ જોવા માટે માત્ર આંખો જ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આંખો વગરના અંધજનો માટે અનુભવવા હાથી કેવી રીતે સમજશે ? માટે ગુરુ જ્યારે દિવ્યચક્ષુ આપે છે ત્યારે જ જ્ઞાનનો ભંડાર હાથ લાગે છે. સાઈબાબા પોતે સંપૂર્ણ અનુભવ અને જ્ઞાનના ભંડાર છે. તેમના સ્વરૂપનું યથાશક્તિ જ્ઞાન મેળવવું તે જ તેમના ધ્યાનનું અનુષ્ઠાન અને દર્શન છે. અજ્ઞાન, કામ અને કર્મ આનાં બંધનોથી સંપૂર્ણપણે અલગ

થવા માટે બીજું કોઈ સાધન નથી તે ધ્યાનમાં રાખો. (ઓ. ૧૩૨-૧૩૮)

સાઈ નથી અમારો કે તમારો. એ ખરેખર તો પ્રાણી માત્રમાં વાસ કરનારો છે. સૂર્ય જેમ આખા વિશ્વ માટે છે. તેમ તે બધાને માટે જ છે. હવે એના સર્વ સાધારણ અને મૂલ્યવાન બોલ સાંભળો. વારે ઘડીએ આ બોલવામાં આવેલા શબ્દો ધ્યાનમાં રાખશો તો તમારું સદાને માટે હિત થશે. 'પૂર્વ જન્મના ઋણાનુબંધ સિવાય કોઈ પણ ક્યાંયે જતો નથી માટે માણસોને તો શું, પણ પશુ પક્ષીઓને પણ તુચ્છતાથી હડધૂત કરશો નહિ. આવનાર જનારનો આદર કરવો. તરસ્યાને પાણી અને ભૂખ્યાઓને રોટલો તથા ઉઘાડા શરીરવાળા માટે વસ્ત્ર આપવા. જેનું ઠામ ઠેકાણું નથી તેવાઓને બેસવા માટે ઓસરી આપવામાં આવશે તો શ્રીહરિને સંતોષ થશે. તારા મનમાં કોઈને પણ એક પૈસો આપવા માટે શંકા થતી હોય તો તે તું ના આપીશ પણ એવા લાચાર ઉપર કૂતરાની માફક બૂમાબૂમ કરતો નહિ. કોઈ તને મનમાં લાગી જાય એવા બોલ બોલે તેમ છતાં તું તેને કોઈ કટુ ઉત્તર આપતો નહિ, સદાય જે સહિષ્ણુતા ધરાણ કરે છે અને શાંતિથી સહન કરે છે તે પુષ્કળ સુખ પામે છે. દુનિયા ભલે અહીંની ત્યાં થઈ જાય તો પણ પોતે કોઈ દિવસ વિચલીત થતો નથી. પોતાની જગ્યા પર સ્વસ્થ રહીને દુનિયાના ખેલ જોવા. અમારી અને તમારી વચ્ચેની દિવાલ તોડી નાખો ત્યારે આવવા જવા માટેનો મુખ્ય માર્ગ એકદમ ચોખ્ખો થઈ જશે. હું અને તું પણાની ભેદ વૃત્તિ એ જ પેલી ગુરુ શિષ્ય વચ્ચેની ભીંત છે. તેને નિશ્ચિતપણે પાડી નાખો નહિતર તેમાં એકત્વ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવી અધુરી છે. 'અલ્લા માલિક માલિક' પરમેશ્વર એજ મારો સ્વામી છે.' તેના સિવાય કોઈ વાલી નથી. એની કરણી અલૌકિક છે, અગાધ છે, અને ન સમજાય તેવી જ છે. એ જે ધારે છે તે જ થાય છે. તેનો માર્ગ પણ તે જ બતાવે છે. એક ક્ષણ પણ ન વડેફાટાં સમય આવતાં આપણા મનની મુરદ પૂર્ણ થાય જ છે. આ બધી ઋણાનુબંધની વાતો છે. માટે તમારી અમારી મુલાકાત દૈવ વસાત નસિબના કારણે થઈ છે. મનમાં એકબીજા ઉપર પ્રેમ રાખો અને સુખ અને સંતોષના અનુભવ લ્યો. અહીંયાં કોણ અમર છે ? કૃતાર્થ એને સમજવો કે જેણે પરમાર્થ સાધ્યો છે. નહિ તો જ્યાં સુધી આ શ્વાસોશ્વાસ ચાલે છે, ત્યાં સુધી જીવમાત્ર જીવતો રહે છે. માટે માણસોએ પોતાના આયુષ્યમાં પરમાર્થ વહલો સાધી લેવો જોઈએ. (ઓ. ૧૩૯-૧૫૧)

આ કૃપાવચનો કાને પડયાં અને મારું આતુર મન સુખ પામ્યું. મારા તરસ્યા મનને જાણે પાણી મળ્યું અને હું આનંદિત થઈ ગયો, પાસે અપ્રતિમ બુદ્ધિ હોય અને ક્યારેય ન ડગનારી ખરી શ્રદ્ધા હોય તો સાઈબાબા જેવું ગુરુબળ મેળવવા માટે પ્રબળ ભાગ્યની આવશ્યકતા હોવી જોઈએ. આનો સાર જોતાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં જે કહ્યું છે, તે જ સાચું છે. ગીતાનો અ. ૪ શ્લોક ૧૧માં તે કહે છે 'યે યથા માં પ્રપદ્યન્તે તાંસ્તથૈવ ભજમ્યહમ્' જે મને જેવી રીતે ભજે છે, તેવું જ ફળ હું તેમને આપું છું. માટે બધો ભાર કર્મ ઉપર જ છે. જેવું કાર્ય કર્યું હશે. તેવું જ જ્ઞાન મળેવ્યું હશે. એ જેવો અભ્યાસ કર્યો હશે એ જ રીતે હિત સધાય છે. એ જ આ અધ્યાયનો સાર અને અમૃતબોધ છે. ગીતા અ. ૯ શ્લોક ૨૨માં કહ્યું છે 'અનન્યાશ્ચિતયંતો મામ્' જે અનન્ય ભાવે મારું ચિંતન કરે છે. એવા નિત્ય યોગયુક્ત પુરુષોનો નિર્વાહ તથા વ્યવહાર ગોવિંદ જ ચલાવે છે. એ જ ભગવદ્ગીતાનો મર્મ અહીંયા લાગુ પડે છે. આ મધુર ઉપદેશ સાંભળીને મારી આંખો સામે સ્મૃતિનું 'દેવાન્ભાવયનાને' એટલે યજ્ઞથી તમે દેવોની સંભાવના કરો તેઓ તમારે માટે મૂઢુ થશે. ગીતા અ. ૩ શ્લોક ૧૧. આ વચન રહ્યું. પણ તમે પ્રયત્ન કરવા માંડો ફળની વિશેષ કાળજી તદ્દન છોડી દો. તમારી પાછળ હું દૂધની વાડકી લઈને ઊભો જ છું. પણ કહેશો કે જોર હું કરું અને દૂધનો પ્યાલો તમે ઇચ્છા અનુસાર પીવો તો મને મંજુર નથી. મનુષ્યે કર્મ કરવા માટે તત્પર રહેવું, બાબાના આ સોગંદપૂર્વક કહેલા શબ્દોને માન આપીને જે કોઈ પોતાનું વર્તન તે પ્રમાણે રાખશે તેને અહીંયાં પૃથ્વી ઉપરના અને સ્વર્ગના સુખોની ખાણ હાથ લાગશે, એવું સમજી લેજો. (ઓ. ૧૫૨-૧૬૦)

હવે શ્રોતાઓ હું બીજી એક વિનંતી કરું છું કે, એક ક્ષણ માટે સ્થિર ચિત્ત કરી મારા અનુભવની, નિશ્ચય અને પોષણ

આપનારી સાઈબાબાના સ્વભાવ વિષેની એક વાત સાંભળો. એકાદું કોઈ સારું કામ કરવા માટે નિયમ રાખતાં સાઈમહારાજ તેને માટે કેવું ઉત્તેજન આપે છે અને મુખથી માગ્યા સિવાય કેવી કૃપા કરે છે તે સાંભળો. ભક્તોએ બાબાને અનન્યપણે શરણે જવું તો જ તેને ભક્તિનું ફળ જોવા મળે છે, અને બાબાની લીલાઓનું નિત્ય નવું આશ્ચર્ય અનુભવવાનું મળે છે. 'પ્રાતઃકાળે ઉઘમાંથી જાગૃત થતાં જો સારા વિચારોનાં મોજાં ઉઠે તો તેને નિશ્ચયથી વધવા દેવાં. આગળ એ જ વિચારોની જો વધારે ઉપાસના થાય તો અત્યંત સંતોષ પ્રાપ્ત થશે, બુદ્ધિનો વિકાસ થશે અને મનને પ્રસન્નતા થશે.' આવું એક સંતનું વચન છે. મને લાગ્યું કે આ વચનોનો અનુભવ કરવો. તે પ્રમાણે મેં જ્યારે અનુભવ મેળવ્યો ત્યારે મારા મનને શાંતિ થઈ અને અંતઃકરણને આશ્ચર્ય થયું. (ઓ. ૧૬૧-૧૬૬)

શિરડી જેવું પવિત્ર સ્થાન અને ગુરુવાર જેવો શુભ દિવસ હતો. મનમાં થયું કે રામનામનો અખંડ જપ કરવો જોઈએ. બુધવારે રાત્રે બિછાના ઉપર શરીર નિદ્રાવશ થાય ત્યાં લગી મારા મનને શ્રીરામ પ્રભુના ચિંતનમાં કહી દીધું અને હૃદયમાં એવું જ ચિંતન ચાલવા દીધું. વહેલી સવારે આંખ ઉઘડતા મનને રામનામની જ યાદ આવી. એવી સારી વૃત્તિ થયેલી જોઈને જીવનની સાર્થકતા લાગી. પછી નિશ્ચય પ્રમાણે મન સ્થિર કર્યું. અને હાથ, પગ, મોઢું ધોઈને મળે તે કૂલો ભેગાં કરીને સાઈબાબાના સવારના દર્શને નીકળ્યો. દીક્ષિતનો વાડો છોડ્યો અને બુટ્ટીના વાડાની બહાર નીકળતાં જ બાબાના પરમ ભક્ત ઔરંગાબાદકર તેમને મધુર પદો ગાતાં સાંભળ્યા. તે ગીતના પ્રસંગની અનુરૂપતા ઓવી રૂપે કહીશ તો કદાચ એમાં રહેલી સ્વાભાવિક મીઠાશ જતી રહેશે, અને શ્રોતાઓ નિરાશ થશે. માટે એ આખું ગીત જ શબ્દે શબ્દ હું ગાઈને બતાવું છું, જેથી શ્રોતાઓને આનંદ થશે. તેમજ મૂળ ગીતના નિર્મળ ઉપદેશ સમજાવશે.

૫૬

'ગુરુકૃપાંજન પાઓ મેરે ભાઈ । રામવિના કુછ જનત નાહી ॥૧॥
અંદર રામા બહાર રામા । જહાં દેખ વહાં પૂરનકામા ॥૧॥
જગત રામ સોવત રામા । સપનેમેં દેખત સીતારામા ॥૨॥
એકા જનાર્દની અનુભવ નીકા । જહાં દેખે વહાં રામ સરીખા ॥૩॥ ॥ગુરુા'

(હે ભચ્યા ! ગુરુકૃપાનું અંજન એટલે આંખોમાં આંજવાનું કાજળ, જેને લીધે દષ્ટિ સાફ થાય છે. તે, જ મને મળ્યું છે. હવે હું રામ સિવાય બીજી કંઈ વસ્તુને માનતો જ નથી. અંતઃકરણમાં રામ, બહાર રામ. જ્યાં જુઓ ત્યાં આ પૂર્ણ રામ. એટલે સર્વ ઇચ્છા પૂર્ણ થયેલા રામ જ દેખાય છે. જાગતો હોઉં તો રામ, અને સૂતો હોઉં તો રામ અને સ્વપ્નમાં પણ મને સીતારામ જ દેખાયા કરે છે. સ્વામી જનાર્દનના શિષ્ય એકનાથને એક ઉત્તમ અને સરસ અનુભવ થયો છે. એને જ્યાં જુએ ત્યાં એક જ સરખો રામ દેખાય છે.)

પહેલેથી જ મનમાં નિશ્ચય કર્યો હતો કે ચિત્તને રામનામનો જ રંગ લગાડવો. એ નિશ્ચયની શરૂઆત થઈ નથી ત્યાં જ, આ ગીતે જાણે કે તેની દૃઢતા વધારી દીધી. તેને લીધે મનને જાણકારી થઈ કે, મારા નિશ્ચયરૂપી અંકુરને દયાસાગર સાઈસમર્થ આ ગીત રૂપે પાણીનો છંટકાવ કરી રહ્યા છે, હાથમાં નાનો તંબુરો લઈને સાઈબાબાની સામે આંગણામાં ઉચ્ચ સ્વરે ઔરંગાબાદકરે ગાયેલી આ પંક્તિ મેં સાંભળી. ઔરંગાબાદકર બાબાના પરમ ભક્ત અને મારા જેવા જ બાબા પ્રત્યે નિષ્ઠાવાન હતા. અનેક ગીતો તેમને મોઢે હોવાં છતાં આ જ ગીત તે જ સમયે ગાવાની ઇચ્છા કેમ થઈ ? મારા વિચાર મનમાં હતા તેની તો કોઈને પણ જાણ ન હતી. પછી એ જ ગીત કેમ ગાવાનું થયું ? ખરેખર બાબા જ જેવું સૂત્ર હલાવે છે ત્યારે મનમાં એવી જ ઇચ્છા થાય છે. આપણે બધાં જ માત્ર ચાલીવાળાં પૂતળાં જ છીએ અને આપણી આ સાઈમાવડી એના સુત્રધાર છે. તેમણે જાતે બોલતાં સરસ મઝાની ઉપાસના મારા હાથમાં આપી. મારા મનની ઇચ્છા જાણે કે બાબાના

અંતઃકરણમાં પ્રતિબિંબિત થઈ. અને ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે તેમને તેની પ્રતીતિ મને આ રીતે કરાવી. (ઓ. ૧૬૭-૧૮૦)

નામનું કેટલું મહત્ત્વ સંતો અને આચાર્યોએ વર્ણવ્યું છે ! હું પામર એનાં વધારે શું લખાણ કરું ? (સ્વામી સમર્થ રામદાસ કહે છે કે, રાઘવનું નામ ખૂબ જ સરસ છે । લેવામાં ખૂબ જ સહેલું અને સસ્તુ છે । ભાવથી લેતાં કરી નાખે મૂળ નિર્મળ । માનવ જીવો । તે જ કેવળ સાચું છે ॥૮૮॥ સંત તુકોબા કહે છે કે, 'તુકો કહે રામનામમાં । કૃતાર્થ થાય અમે ।' અનોખો મોલ નામ લેવામાં । ના મંત્ર અઘરો નથી । બે જ અક્ષરોનું છે કામ । ઉચ્ચારવું રામ રામ ॥ સંત તુલસીદાસ કહે છે, 'રામનામ કર અમિત પ્રભા । સંત પુરાણા ઉપનિષદ ગાવા । સતત જપે છે શંભુ અવિનાશી । શિવ ભગવાન જ્ઞાનઅનુરાગી॥' રામરક્ષાસ્તોત્રમાં પણ શંકર ભગવાને પાર્વતી રામનામનું મહત્ત્વ કહેતાં એવી તુલના શ્રી વિષ્ણુ સહસ્ર નામ સાથે કરી છે. 'રામ રામેતિ રામેતિ રમે રામે મનોરમે । સહસ્રનામ તુલ્યનું રામનામ છે આ ॥' આનાથી આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે. 'રામ' આ બે અક્ષરોને વાલીયો ઉલટા બોલતો હતો. રસ્તે જતા આવતાને લૂંટનારાનો ઉદ્ધાર થયો. વાલિયા નામનો કોળી હોવા છતાં પણ વાલ્મિકિ નામના ઋષી થયા. અને બોલેલા શબ્દો ખરા હોવાનું સિદ્ધ થયું. 'મરા મરા' આવું બોલતાં બોલતાં, જીભ પર રામ શબ્દ ઉઠ્યો અને રામ જન્મ્યા તેની પહેલાં જ એનું ચરિત્ર લખાતું ગયું. રામના નામથી પતિતપાવન થવાય છે. રામનામથી મોટો થાય છે. રામના નામથી કેટલાયે ભજનોની રચના થઈ છે. રામનામથી માણસને બ્રહ્મ પ્રાપ્તિ પણ થાય છે. રામનામના જ રટણથી જન્મ અને મરણના બંધ ઊભા થાય છે. મુક્તિ મળે છે. એક ફક્ત રામ નામના સ્મરણથી અગણિત લાભો થાય છે. જ્યાં રામનામનો ઘોષ થાય છે ત્યાં વિષ્ણુ ભગવાનનું સુદર્શન ચક્ર ફરતું જ રહે છે અને હજારો લાખો વિઘ્નોનો નાશ થાય છે. દીન દુઃખીઓનું રક્ષણ કરનાર આ રામનામ જ છે. (ઓ. ૧૮૧-૧૮૬)

સાઇબાબાનો ઉપદેશ કરવા માટે યોગ્ય જગ્યાની કે સમયની જરૂર ન હતી. તેઓ ઉઠતાં બેસતાં અને ચાલતાં સહેલાઈથી સર્વ ઉપદેશ કરતા હતા. આ વિષય ઉપરની એક મધુર રસપ્રદ વાત શ્રોતાઓએ આદરપૂર્વક સાંભળવી, જેથી કરીને સાઇબાબાના દયાળુપણાની અને સર્વવ્યાપકતાનો અનુભવ થશે. એક વખતે એક ભક્ત કોઈ એકની વાત કરતા હતા. એવામાં પોતાના ખરાબ મનના વિચારો તરફ ખેંચાઈ ગયા. તે કોઈની છડેચોક નિંદા કરવામાં મશગુલ થયા હતા. મૂળ સારા ગુણો તો બાજુ પર રહી ગયા અને નિંદાના જબરદસ્ત પ્રવાહને પ્રાધાન્ય મળ્યું. અસલ વાત ભુલાઈ ગઈ અને નિંદા જ્વેરશોરથી શરૂ થઈ. કોઈ કારણોસર કોઈનું આચરણ નિંદવાલાયક કે ઠપકો આપવા જેવું હોય તો તેના ઉપર દયા ખાઈ એની સામે જ બે સારા બોધનો શબ્દો બોલીને તેને શિખામણ આપવી જોઈએ. નિંદા કદી પણ કરવી નહીં. આ વાત સાધારણ રીતે બધા જ જાણે છે. પણ નિંદા કરવાની જે વૃત્તિ છે તે દાબતાં પણ દબાતી નથી, અને પેટમાં સમાતી નથી. ત્યાંથી તે કંઠમાં આવે છે અને ત્યારબાદ ધીમે ધીમે હોઠો પર આવે છે. તે પછી સુખ સમાધાનથી બહાર વહેવા માંડે છે. નિંદા કરનારા જેવો ખરેખર, આખા ત્રિભુવનમાં કોઈ ઉપકાર કરવાવાળો નથી. જેની એ નિંદા કરે છે, એનું અનેક પ્રકારે કલ્યાણ પણ કરતો જાય છે. કોઈ અરીઠાથી મેલ દૂર કરે છે. કોઈ સાબુ જેવા સાધનો વાપરીને અને કોઈ સ્વચ્છ પાણીથી મેલ દૂર કરે છે, જ્યારે નિંદા કરવાવાળો, જીભથી મેલ કાઢે છે. બીજને હલકો પાડવા માટે પોતાના માનસની અધોગતિ સહન કરે છે. તેમની આ ઉપકાર કરવાની કૃતિ મહાન છે. નિંદા કરનારો ખરેખરમાં વંદનીય છે. જેમની તેઓ નિંદા કરે છે તેમને તેઓ પગલે પગલે સાવધાન કરે છે. નિંદાને નિમિત્તે તેમના દોષોની તેમને જાણ કરાવે છે અને ભવિષ્યના અનેક અનર્થ ટાળે છે. એમના ઉપકારોની હું કેટલી સ્તુતિ કરું ? એમની આ મહાનતાનું સાધુ સંતોએ અનેક રીતે વર્ણન કર્યું છે. એવા નિંદા કરનારાઓને મારા સાષ્ટાંગ નમસ્કાર. (ઓ. ૧૮૭-૧૯૮)

પેલા ભક્તના મુખમાં નિંદા કરવાનો ઉમળકો આવેલો જોઈને તે સાંભળનારાઓને ફિટકાર છૂટ્યો અને એ બધી મંડળી બાબાના દર્શન માટે મસ્જિદ તરફ વળી અને પેલો નિંદા કરવાવાળો ભક્ત નાળા તરફ શૌચ માટે ગયો. સાઇબાબા

પૂર્ણ અંતાર્જાની હતા. તે ભક્તોને યોગ્ય સમયે જ શિખામણ આપતા હતા. બાબાએ આનો કેવો રસ્તો કાઢ્યો તે સાંભળો. સમુહની જોડે બાબા લેંડીબાગ તરફ નીકળ્યા, એ વખતે બાબાએ નિંદા કરનાર પેલા ભક્તની બાબતમાં પૂછપરછ કરી. એ બાબતમાં ભક્ત મંડળીએ કહ્યું કે, તેઓ નાળા પર શૌચ કરવા ગયા છે. ત્યાર પછી પોતાનો કાર્યક્રમ પતાવીને બાબાની સવારી લેંડીબાગથી પાછી ફરી. નાળા પરથી પેલો નિંદક ભક્ત પણ ઘરે આવવા પાછો ફર્યો. રસ્તામાં એની અને બાબાની મુલાકાત થઈ અને પછી જે હકીકત બની તે કાળજીપૂર્વક સાંભળો. જે માટે હું શ્રોતાઓને બે હાથ જોડીને વિનંતી કરું છું. ત્યાં જ એક કંપાઉન્ડની બાજુમાં ગામમાંનું એક ડુક્કર લોકોના મળોત્સર્ગને મિષ્ટાન્ન સમજીને ચાટીચાટીને આરોગતું હતું. એ તરફ હાથ લાંબો કરી, બતાવીને, બાબા પેલા ભક્તને બોલ્યા, ‘જુઓ ! પેલા ડુક્કરની જીભને કેવો ચસકો લાગ્યો છે ! લોકોનું મળોત્સર્ગ કેવું મસ્તીથી ખાય છે, અને પોતાના આપ્તજનો ઉપર ગુસ્સો ઠાલવીને પોતાના મનની હોંશ કેવી રીતે પૂરું કરી રહ્યું છે ? ખૂબ પૂણ્યો કમાયા પછી પ્રાપ્ત થયેલો આ માનવજન્મ જે આવી રીતે નકામો બગાડે છે. તે પોતાનું જ નુકશાન કરે છે. તેમને આ શિરડી ગામ કયું સુખ આપી શકે ?’ બાબા આવું બોલતા ગયા અને એ વચનો પેલા નિંદા કરનારના અંતઃકરણમાં સોંસરા ઉતરી ગયાં. એને સવારે બનેલી આખી વાત યાદ આવી તેથી બાબાએ બોલેલા માર્મિક શબ્દો મનમાં ખૂબજ દુઃખી કરી ગયા. (ઓ. ૧૯૯-૨૦૬)

બાબા તો વખત જોઈને ભક્તોને અનેક રીતે ઉપદેશ કરતા હતા. એનો સાર પણ હૃદયમાં સંઘરી રાખાય તો પરમાર્થ કદી દૂર રહી શકે ખરો ? ‘જો હશે મારો હરિ તો, તો આપશે ખાટલે બેઠાં’ આ કહેવત જરાપણ ખોટી નથી. પણ આ વાત અત્ર વચ્ચે પુરતી મર્યાદિત છે અને એના પુરતી જ લાગુ પડે છે. એને પરમાર્થ માટે વાપરવાથી તેનો પરમાર્થ બધી જ બાજુએથી લૂંટાઈ જશે. ‘જેવું જે કરશે એવું જ એ ભોગવશે’. (ઓ. ૨૦૭-૨૧૦)

બાબાના બીજા પણ બોલ સાંભળશો તો આત્માનંદ ડોલવા લાગશે. અને ભાવભક્તિની જો અનુકૂળ પરિસ્થિતિ હશે તો એની જડો ખૂબ ઊંડી ઉતરી જશે. ‘હું પણામાં, જમીન પર કે લાકડા પર કે કોઈ પણ જગ્યા પર કે લોકવસ્તીમાં કે વેરાન જંગલોમાં આપણા દેશમાં કે પરદેશમાં તેમજ તે જ પૂર્ણ આકાશમાં પણ ફેલાયેલ છું. હું એક જ જગ્યા પર રહેતો નથી હોતો. સાડાત્રણ હાથની મર્યાદિત જગ્યામાં મારું અસ્તિત્વ છે, એવું જે માને છે તે એમની ભૂલભરેલી સમજણ દૂર કરવા માટે મેં દેહ ધારણ કર્યો છે. જે ભક્તો મનમાં કોઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છા ન રાખતા એકનિષ્ઠપણે મારા એકલાનું રાતદિવસ ધ્યાન કરે છે. તેમને હું, તું પણાના ભાવ વીનાનો પ્રત્યક્ષ મારી સાથે એકરૂપ જ કરી નાખું છું. ગોળ ગળપણ વગર જુદો રહી શકશે, સમુદ્ર મોજાં વગરનો રહી શકશે અથવા તો આંખો તેજ વગર રહી શકશે, પણ મારો ભોળો ભક્ત મારાથી જુદો થઈને રહી શકવાનો નથી. જેના મનમાં જન્મ મરણના ફેરાથી નિશ્ચિંતપણે છૂટવું છે, તેને પ્રયત્નપૂર્વક શાસ્ત્રોના કહ્યા પ્રમાણે સદાચારી રહીને કોઈ પણ કારણસર મનોવિકાર વધવા ન દેતાં સદાસર્વદા શાંત અને સ્વસ્થ ચિત્તે રહેવું. તેમજ કોઈના પણ મનને ખુંચે, દુઃખ થાય, એવા શબ્દપ્રયોગ કરવા નહીં. કોઈની પણ નાજુક ભાવનાઓને ઠેસ પહોંચાડવી નહીં, અથવા તો ઉઘાડો પાડી એની ખોડ ખાંપણને છતી કરવી નહીં. સદા મારામાં અને પાપરહિત કર્મોમાં નિરંતર મગ્ન રહેવું અને પોતાનાં કર્તવ્ય અને કર્મો તરફ ધ્યાન આપવું. મારામાં મન અને બુદ્ધિ લગાવીને સમર્થ એવા મારું સતત સ્મરણ કરવું. મારા આ પ્રકારના ભક્તને શરીરની પરવા નથી રહેતી અને કોઈ પણ જાતની બીક રહેતી નથી. જે મારી તરફ અનન્યપણે જુએ છે, જે પાપથી મુક્ત કરનારી મારી કથાનું શ્રદ્ધાથી વર્ણન કરે છે કે સાંભળે છે, જે મારા સિવાય બીજા કોઈની ઉપર ભક્તિભાવ રાખતો નથી, તેનું ચિત્ત પરમાત્મા સ્વરૂપ જ થશે. (ઓ. ૨૧૧-૨૧૯)

‘મારું નામ લો મારા શરણે આવો,’ આવું બાબા બધાને કહેતા ગયા. પણ એની સાથે સાથે પોતે કોણ તો જાણવા માટે તેમણે પોતાની કથાનું મનન અને શ્રવણ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો. આ પ્રકારે કોઈ એકને ભગવાનનું નામ સ્મરણ, તો

બીજને ભગવાનની લીલાઓનું શ્રવણ તો ત્રીજને ભગવાનના પૂજ્ય અર્ચન માટે શ્રી બાબા કહેતા હતા. જુદા જુદા નિયમો, જુદી જુદી અધિકાર ધરાવનારી વ્યક્તિને કહેતા હતા. કોઇ એકને ‘અધ્યાત્મ રામાયણ’ તો કોઇને ‘જ્ઞાનેશ્વરીનું પુરુશ્ચરણ’ તો કોઇને ‘હરિવરદનું’ પારાયણ કરાવતા. તો કોઇને ‘ગુરુચરિત્રનું’ વાંચન કરવાનું કહેતા હતા. બાબા કોઇને પોતાના પગ પાસે બેસાડતા, કોઇને ખંડોબાના મંદિરમાં છાનામાના ચુપચાપ બેસવાનું કહેતા જેમ કે કાશીનાથ ઉપાસની તો કોઇને બળજબરીથી ‘વિષ્ણુ સહસ્રનામ’ બોલવાની ફરજ પાડતા. તો કોઇને ‘રામવિજય’ વાંચવાનો ઉપદેશ કરતા. તો કોઇને ધ્યાન ધરવાનું અને નામસ્મરણનું મહત્ત્વ કહેતા. કોઇને વળી ‘છંદોગ્ય ઉપનિષદ’ અને કોકને ‘ગીતા રહસ્ય’ વાંચવાનું કહેતા. તે સ્વ. લોકમાન્ય ટિળકે લખેલી ગીતા ઉપરની આલોચના છે. અને તે જ્ઞાનેશ્વરીની માફક મરાઠી ભાષામાં અત્યંત મહત્ત્વની પ્રસિદ્ધ આલોચના છે. આમાં લોકમાન્યએ કર્મયોગ પર વધારે ભાર આપ્યો છે. શ્રીબાબાને સુદ્ધાં આ ગ્રંથ મહત્ત્વનો લાગતો હતો. માટે એમણે આ ગ્રંથ ઉપર એક રૂપિયો મૂકીને સ્વ. બાપુસાહેબ જ્ઞેગની ઝોળીમાં નાખીને તેને વ્યવસ્થિત વાંચવા માટે કહ્યું હતું. આ ગ્રંથોની સ્વાભાવિક મધુરતા શ્રદ્ધાપૂર્વક અનુભવવા માટે કહેતા હતા. આ પ્રકારે કોઇને કંઈ તો વળી કોઇને કંઈ દીક્ષા આપવાના પ્રકારોની સીમા જ ન હતી. કોઇને પ્રત્યક્ષ તો કોઇને સ્વપ્નમાં સૂચક ઉપદેશ આપવાની એમની એક પદ્ધતિ અબ્બેડ હતી. દરેક જાતના ભક્તો દોડી દોડીને બાબાનાં દર્શને આવતા હતા. એકાદ કોઇ દાડડિયાને દાડ પ્રત્યેની આદત છોડાવવા માટે સ્વપ્નમાં બાબા તેની છાતી ઉપર બેસતા અને તેના હાથ પગ દબાવી દઈને દાડને ક્યારેય સ્પર્શ ન કરવા માટે કાન પકડીને તેની પાસે સોગંદ લેવડાવતા. ત્યારબાદ જ તેને છોડતા હતા. લગ્નના ઘરમાં જ્યોતિષો ભીંત ઉપર હરિ અને હર ચિત્રો કાઢે છે તેવી જ રીતે બાબા ‘ગુરુ બ્રહ્મા ગુરુ વિષ્ણુ’નો એક સરખો મંત્ર કોઇ એકાદ ભક્તના સ્વપ્નમાં જઈને લખી આવતા હતા. કોઇ ચોરી છુપીથી યોગાસનો કરીને હઠયોગના સાધનોનો પ્રયોગ કરવા લાગે કે બાબાને અંતરજ્ઞાનથી તેની જાણ થતી અને તેવું કરનારાને અચૂક ટોણો મારતા હતા. આવા માણસોને કોઇ અજ્ઞાણ્યા માણસ માફરતે સંદેશો પાઠવતા હતા, ‘કે ભાખરી ખાઇને સ્વસ્થ બેસતાં આવડતું નથી ? સબુરીને ધરીને રહેવું ! કોઇકને પ્રત્યક્ષ મળીને ધમકાવીને કહેતા, અમારી એક કડવી અને કઠોર જાત છે. એક બે વાર સમજાવી જોઈએ છીએ, પછી છેવટે ના ઇલાજે ખૂબ જ કડક ઉપાય કરતા હોઈએ છીએ. અમારા શબ્દોની જે પરવા કરતા નથી, એવા સગા છોકરાઓને પણ બે ટુકડામાં ચીરીને ફેંકી દઈએ છીએ. (ઓ. ૨૨૦-૨૩૨)

શ્રી બાબા વિદ્યા, બુદ્ધિ, પરાક્રમ વગેરે ગુણોમાં મહાનુભાવ અને ઉદાર અંતઃકરણવાળા મહાત્મા હતા. તેમના અદ્ભુત કૃત્યોનું અને ચમત્કારોનું હું ક્ષુદ્ર કેવી રીતે વર્ણન કરી શકું ? તેઓ કોઇને જ્ઞાન અને વિરક્તિની પ્રાપ્તિ કરાવતા તો કોઇને સદ્ભાવનાની મનોવૃત્તિ અને ભક્તિ આપતા. વળી કોઇને સંસારના વહેવારના નિર્દેશ અને પ્રસસ્ત વર્તનની શિસ્ત આપતા હતા. આ અંગેના ઉદાહરણરૂપે નાનો સરખો ચટાકેદાર કિસ્સો હું શ્રોતાઓને કહી સંભળાવું છું. એક દિવસે ભરબપોરે બાબાના મનમાં શું આવ્યું કોને ખબર ! તેમની સવારી રાધાકૃષ્ણના ઘરની બાજુમાં આવીને અચાનક થોભી ગઈ. સાથે થોડા લોકો પણ હતા. બાબા બોલ્યા, ‘લાવો લાવો રે એક નિસરણી !’ તરત જ એક જણે તાત્કાલિક જઈને નિસરણી લાવી આપી. બાબાએ તેને જોડેના મકાનીન ભીંત ઉપર લગાવી. અને જાતે જ છાપરા ઉપર ચઢી ગયા. તેમના મનમાં શું યોજના હતી. તેની કોઇને ખબર જ ન પડી. તે વખતે એ નિસરણી વામન ગોંદકરના ઘરને લગાડી હતી. તે નિસરણી દ્વારા શ્રી સાઇ ઝટપટ છાપરા ઉપર ચઢી ગયા અને પડોશમાં આવેલા રાધાકૃષ્ણ માઇના છાપરા ઉપર ચઢી બાબા ઝડપથી તે ઓળંગી ગયા. આ ચમત્કાર કોઇને સમજાયો જ નહિ. તે વખતે રાધાકૃષ્ણમાઇને ખૂબ જ ટાઢિયો તાવ ચઢ્યો હતો અને તેઓ ખૂબ જ બેચેન અને અસ્વસ્થ હતાં. કદાચિત રાધાકૃષ્ણમાઇનો તાવ ઉતારવા માટે તો બાબાએ આ હંમેશા પ્રમાણેનો વિચિત્ર ઉપાય તો નહોતો કર્યો ? માઇ કદી

પણ બાબા પાસે મસ્જિદમાં આવતાં ન હતાં. અને બાબા પણ તેમને ઘરે કદી જતા ન હતા. આ સમયે બાબા પોતે પણ ખૂબ જ અશક્ત હતા. બે બાજુએથી જો બે જણા પકડી રાખે તો જ તેઓ ચાલી શકતા હતા. તો પછી નિસરણી ઉપરથી છાપરા ઉપર સડસડાટ ચઢી જવાની શક્તિ તેમનામાં ક્યાંથી આવી. તરત જ બાજુના છાપરા પરનો ઢોળાવ ઓળંગીને તેઓ છાપરાની ઘારે ઘારે આવ્યા, ત્યાં પણ પેલી નિસરણી લગાવી અને બાબા નીચે ઉતરી ને આવ્યા. જમીન પર પગ મૂકતાં જ પેલા નિસરણી મૂકવાવાળાને જરા પણ વાર કર્યા વીના તરત જ બે રૂપિયા ગજવામાંથી કાઢીને આપી દીધા. આમ બે ઠેકાણે ફક્ત નિસરણી મૂકવા જેટલી જ મહેનતના કામની ભરપાઈ બાબાએ બે રૂપિયા આપીને પતાવી. પણ આથી ત્યાં ઊભેલા લોકોમાં સહેજે જાણાસા ઉત્પન્ન થઈ કે, બાબાએ નિસરણીવાળાને આટલે પૈસા શાના માટે આપ્યા ? એમાંથી કોઈએ ધીરજ ધરી બાબાને પૂછતાં બાબાએ જવાબ આપેલો કે, ‘કોઈની પાસે મફત શ્રમ કરાવવો નહીં. કોઈની મહેનતનો થોડો ભાગ પણ મફત લેવો નહિ. કોઈની પાસે કામ કરાવવું પણ તેની સાથે એના શ્રમનો વિચાર પણ અવશ્ય મનમાં રાખવો. પોતાના જીવનમાં એવો નિયમ રાખો કે કોઈનો પણ પરિશ્રમ મફતમાં લેવો નહિ.’ બાબા આવું કેમ કરતા હતા, એનો ખરો મર્મ કોને સમજશે ? તેમની તેમને ખબર ! સંતના અંતર મનની વાતો અતિ ગૂઢ હોય છે. બાબાના મુખમાંથી નીકળેલા શબ્દો એ જ અમારે માટે સર્વસ્વ આધાર છે. એ પ્રમાણે જો વર્તન કરવામાં આવે તો સંસારનો વહેવાર આસાનીથી ચાલશે. (ઓ. ૨૩૩-૨૪૯)

આગલા અધ્યાયનું માધુર્ય આ અધ્યાય કરતાં પણ વધારે સારું હશે. એક ભોળીભાળી કામવાળી બાઈની છોકરી વેદાંતના ગૂઢ પ્રશ્નોના ઉકેલ લાવી આપશે. દાસગણુ સ્વ. ગણેશ દત્તાત્રેય સહસ્ત્રબુદ્ધેએ આ પ્રસાદરૂપી ઇશ્વરીય કૃપા પામેલા કીર્તનકારે સામાન્યજનો પર ઉપકાર કરવા માટે સંસ્કૃત ભાષાના ‘ઇશાવાસ્ય’ નામના ઉપનિષદનું મરાઠી પ્રાકૃત ભાષામાં ભાષાંતર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. સાઠ કૃપાથી ગ્રંથ લખ્યો, પણ અમુક ગૂઢ અર્થ બાકી રહેતાં મનમાં સંશય પેદા થયો. પરંતુ બાબાએ તેનો ઉપાય કેવી રીતે બતાવ્યો ? શિરડીમાં બેસીને એમણે દાસગણુને કહ્યું કે, તું પાલામાં જાય ત્યારે કાકાસાહેબ દીક્ષિતની કામવાળી બાઈ તારી શંકાનું સમાધાન કરશે. એ અધ્યાયમાં ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદરૂપી કમળ સામે વાણીની દેવી સરસ્વતીરૂપી ભમરી ગણગણતી આંટા મારશે. તેની સુવાસનું સેવન કરવાની રીતનો અને કલા કૌશલ્ય અને ચતુરાઈનો શ્રોતાઓએ ઉપયોગ કરવો. આગળના અધ્યાયમાં આ વિષય ઉપર જ કહેવામાં આવશે. કર્તા હતાં દયાના સાગર શ્રીસાઈ જ છે. શ્રોતાઓએ એનું શ્રવણ કરતાં તેમનું કલ્યાણ થશે. હેમાડપંત શ્રી બાબાને શરણે ગયા છે. તેમજ સર્વ પ્રાણીઓમાં વાસ કરી રહેલ પરમેશ્વરમાં લીન થયા છે. શ્રોતાઓએ મને સરસ ધ્યાન લાગે તે માટે દાન આપવું. આ સાઈકથાનું નિરૂપણ મધુર છે. (ઓ. ૨૫૦-૨૫૩)

સર્વનું કલ્યાણ થાય. આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનની પ્રેરણા પામેલા ભક્ત હેમાડપંત રચિત શ્રીસાઈસમર્થના ચરિત્રના ‘મદ+અનુગ્રહ-૨’ નામનો ઓગણીસમો અધ્યાય અહીંયા સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ઓગણીસનું અર્થ વિવરણ

આ અધ્યાય બધામાં મોટો કે જે ૨૫૬ ઓવિઓનો છે. તેવી જ રીતે બધામાં ખૂબ જ મહત્વનો પણ છે. આમાંની લગભગ અર્ધા ઉપરની ૧૧૩ ઓવીઓ લગભગ ખુદ શ્રીબાબાના મુખેથી ઉચ્ચારેલા ઉપદેશ ઉપરથી લખવામાં આવી છે. તે સિવાય હેમાડપંતે ઠેકઠેકાણે સ્પષ્ટીકરણ અને બોધ વિવેચન પણ આપ્યું છે.

શરૂઆતમાં હેમાડપંતે અંતરાત્મા વાસ્તવિક રીતે કેવો હોય છે એ સમજાવીને સંસારી માણસો મૂર્ખ જેવા શરીરને જ આત્મા સમજીને સુખ દુઃખ ભોગવતાં અને કર્તુત્વના વમળમાં સપડાઈને કેવાં દુઃખી થાય છે તે સમજાવ્યું છે. આગળ શ્રી સાઈબાબાએ જ્ઞાનમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગનું વિશેષ રૂપ રામકૃષ્ણ અને સીતાકૃષ્ણની ઉપમા આપીને સુંદર રીતે સમજાવ્યું છે.

રામકૃષ્ણને ઝાડ પરથી તોડવાથી અથવા નીચે જમીન ઉપર પડી ગયા બાદ એનો સ્વાદ કડવો થઈ જાય છે. માટે એને ઝાડ ઉપર જ પાકવા દેવું પડે છે. પણ સીતાકૃષ્ણનું એવું નથી. તેને કયાંય પણ પકવી શકાય છે. તેવું જ જ્ઞાનમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગનું છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં વિધિ, વિધાનો અને બીજાં નિયમોનું કષ્ટ હોય છે. એમાં ભૂલ થાય તે ચાલતું નથી. જ્યારે ભક્તિમાર્ગમાં આવી કટકટ નથી. ‘અલ્પગુણો બહુભોલ’ માટે સાઈ હંમેશા પોતાના ભક્તોને ભક્તિ અને નામસ્મરણની જ પ્રેરણા આપતા હતા.

ત્યારબાદ દેશમુખ બાઈને બાબાએ આપેલ સુંદર ઉપદેશ આવે છે. એમાં બાબાએ ગુરુ પાસેથી કોઈ ગુપ્ત મંત્ર માંગવા માટેનો પોતાનો અનુભવ કહ્યો છે. અને ગુરુએ માગેલી બે પૈસાની દક્ષિણારૂપી શ્રદ્ધા અને સબુરી જોડીને તેનું મહત્ત્વ સમજાવીને કહ્યું છે. પછી બાબાએ પોતાના ગુરુનું રાત અને દિવસ કેવી રીતે ધ્યાન કરેલું અને ગુરુએ તેમને કેવી રીતે સાંભળેલા તે કહ્યું છે. પછી રાધાબાઈ દેશમુખને કાનમંત્રનો નાદ છોડાવી પોતાનું ધ્યાન કરવાનો સીધો અને સરળ માર્ગ શ્રી બાબાએ સમજાવ્યો.

જ્ઞાન કરતાં પણ ધ્યાનનું મહત્ત્વ સમજાવીને કહ્યું છે તેમ છતાં ધ્યાન કરવા માટે આત્માનું જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે. આત્મજ્ઞાન એ જ જ્ઞાનની પરાકાષ્ટા છે. મોક્ષની અને પરમાનંદની ખરી શરૂઆત ત્યાંથી જ થાય છે. એ માટે આત્મા મૂળમાં છે કે નહીં, એ અદ્વૈત બધે જ ઠેકાણે એક જ છે કે જુદો જુદો છે અને એજ બધું કર્મ કરતો હોય છે કે ફક્ત સાક્ષી રૂપે જ ઊભો છે. આ બધું જાણવું પડે છે. છ શાસ્ત્રો ભેગા કરવાથી પણ એનું જ્ઞાન થતું નથી. પણ ગુરુએ દિવ્ય દષ્ટિ આપતાં તે તરત જ પ્રાપ્ત થાય છે.

પરંતુ પરમાર્થ માટે ભક્ત પ્રયત્ન કરતો હોય અને એના મનમાં એકાદી સદ્વૃત્તિ ઉઠે તો સાઈમહારાજ ઉત્તેજન કેવી રીતે આપતા અને હોઠ હલાવ્યા વગર કૃપાદાન કેવી રીતે કરતા હતા. તે ખુદ હેમાડપંતને ‘ગુરુવાર જેવા મંગલ દિવસે, શિરડી જેવા પવિત્ર સ્થાને’ રામનામનું અખંડ કીર્તન કરવા અનુભવ પરથી આપણને સમજાય છે. સંસારમાં વર્તવાની કેટલી બધી યુક્તિઓનું શિક્ષણ આ અધ્યાયમાં બાબાએ આપ્યું છે.

(૧) કોઈ પણ, ગમે ત્યારે, આપણી પાસે કશાને માટે આવે તો તેની સાથે કેવી રીતે વર્તવું ? અને તે કંઈ માંગવા માટે આવે તો ધ્યાનમાં રાખો. ધારો કે કદાચિત એની અપાત્રતાના હિસાબે અથવા તો બીજાં અન્ય કારણોને લીધે તેને મદદ કરવાની તમારી ઇચ્છા નથી તો બાબાનું કહેવું એ છે.

(૨) શબ્દો શબ્દો પરથી વાદવિવાદ વધે છે, ઝઘડો થાય છે. કોઈ એકે શાંત બેસવું એટલે બીજાં આપોઆપ જ ઠંડો પડે છે. માટે બાબાની શિખામણ છે.

(૩) કોઈનીય નિંદા કરવી નહીં. એકાદ કોઈનું વર્તન નિંદા કરવા જેવું અથવા તો ઠપકો આપવા જેવું હોય તો તેની

નબળાઈ જાણીને તેને સામે બેસાડીને જ શિખામણના બે શબ્દો કહેવા. તેની પાછળ, તેની વર્તાણુંક અંગેની ટીકા, મશ્કરી કે ચર્ચા ક્યારેય કરવાં નહીં અને આવી ચર્ચામાં ભાગ સુદ્ધાં લેવો નહીં. આ માટે એક નિંદા કરનારને ભેગા થયેલા અન્ય ભક્તોની સામે વિષ્ટાના મિષ્ટાન ઉપર જીભના લબકારા મારતા ડુક્કર તરફ આંગળી ચીંધી કેવો ઉતારી પાડ્યો હતો અને તેને જ નહિ પણ ત્યાં એકત્ર થયેલા સર્વ ભક્તોને કેવો સરસ બોધપાઠ આપ્યો.

(૪) એક ઘરને નિસરણી લગાવવાના બે રૂપિયા આપીને મહેનતનો બદલો અને કોઈનો ઉપકાર બને ત્યાં સુધી પોતે નહીં સ્વીકારવાનું કેવું સુંદર રીતે બાબાએ ઠસાવ્યું. આમાં પરમાર્થની શિખામણ છે. પોતે સ્વીકારેલા ઉપકાર એટલે ઉધારી. તે ગમે તેટલી નાની હોય છતાં માણસે આ જન્મે નહિ તો બીજા જન્મે પણ તેને ચૂકવવી પડે છે. માટે મોક્ષ એટલે જન્મ મરણની મુક્તિ મેળવવા ઇચ્છતા માણસોએ બને ત્યાં સુધી કોઈની પાસે કંઈ પણ માંગવું જ નહિ. કોઈને ખોટો શ્રમ આપવો નહીં અને ભેટ સોગાદ પણ લેવી નહિ. માત્ર એક જ અપવાદ છે. જો આવા પ્રકારની આપેલી સેવા અથવા ભેટ વગેરેનો અસ્વીકાર તે આપનારના મનને જો દુઃખ પહોંચાડે તો એનો સ્વીકાર કરવામાં વાંધો નથી.

(૫) બાબા શિસ્તના હિમાયતી હતા. ભક્તોના કલ્યાણ માટે દારૂડિયા વગેરે વ્યસની ભક્તોના સ્વપ્નમાં જઈ છાતી ઉપર ચઢી જઈ મારવાનું ય છોડતા નહીં. વિરોધ કરવા છતાં ચોરી છૂપીથી હઠયોગનાં આસનોની સાધના કરનારાઓને ન કહેવાના શબ્દો સંભળાવતા. તે કોઈ અન્નણ્યા માણસો મારફતે સંદેશો મોકલતા અને તેમ છતાં સાંભળે નહિ તો તેને ઠપકો પણ આપતા. પોતાના શિષ્યના અથવા તો બાળકોના કલ્યાણ માટે તેમજ તેમને શિસ્ત સમજાવવા આવું કડક થવું પડતું. એક આ જ અધ્યાયસાગરમાં બાબાનાં ઉપદેશરૂપી વચનોની લહેરો એક પછી એક ઉઠે છે.

એમાંની દરેક વાત મનમાં ઠસાવીને એ પ્રમાણે આપણું જો વર્તન રાખીએ તો મને ખાત્રી છે, કે હેમાડપંતની માફક બાબા આપણા પણ હાથમાં મૂઠીભર સાકર મૂકીને કહેશે -

આ સાકર ગળી છે જેવી । તવ મનોઈચ્છા પૂર્ણ તેવી થશે ।
તવ સર્વ કલ્યાણ નક્કી થશે । અંતર - આર્તતા પૂર્ણ થશે ॥૧૧૮॥

॥ અધ્યાય ૨૦ ॥

ઇશાવાસ્ય ભાવાર્થ બોધનમ્

(ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદનો ગર્ભિત અર્થ અને તેનું તાત્પર્ય સ્પષ્ટ કહેવું)

ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદ તે ઇશ, કેન, કઠ વગેરે ૧૧ પ્રસિદ્ધ ઉપનિષદો પૈકી ૧૮ મંત્રોનું નાનું પણ અત્યંત મહત્વનું ઉપનિષદ છે. આમ જોવાં જતાં એકંદરે ઉપનિષદો બધા મળીને ૧૦૮ છે. તે વેદોમાં છેવટના ભાગમાં આવતાં હોવાને કારણે તેમને 'વેદાંત' પણ કહેવામાં આવે છે. આ બધામાં પરમેશ્વરના નિર્ગુણ અને સગુણ તત્ત્વોના અનેક પ્રકારો કહ્યા છે.

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઇનાથ મહારાજને વંદન.

ૐ ! આ કૃપાયુક્ત વચનોનાં મોતી ઉત્પન્ન કરનારા માનસરોવર રૂપી સદ્ગુરો ! તમને મારા પ્રણામ હો. તમારા ચરણોમાં અનન્ય ભક્તોના સમુહ રૂપી હંસપક્ષીઓનું તે આશ્રયસ્થાન છે. મહાન ઉદાર એવા તમે આશ્રયે આવેલા નિષ્ઠાવંતોને કૃપા રૂપી મોતીઓનો ચારો આપીને તથા આત્મસ્વરૂપ જેવો વિશ્રાંતિનો આધાર આપીને તેમને જન્મ મરણના ફેરામાંથી ઉગારે છો. (ઓ. ૧-૨)

એ વાતે સાઇ ! સર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થયેલા અને મોક્ષ પામેલા સિદ્ધ પુરુષોનું જાણે કે તે નિવાસ સ્થાન જ છે ! તેમનાં દર્શન માત્રથી સંસારનો થાક દૂર થાય છે અને તેના સતત સહવાસથી અને આસપાસ ફરવાથી સંસારનો ભ્રમ દૂર થાય છે. સાઇ મૂળમાં નિરાકાર છે. ભક્તોના કલ્યાણ માટે જ તે સાકાર થાય છે. તેમજ માયા અને મોહરૂપી પાત્રનો સ્વીકાર કરીને એકાદ નાટકના પાત્ર પ્રમાણે આ સંસારના ખેલ આભેલૂબ રચ્યા છે. (ઓ. ૩-૪)

એવા શ્રી સાઇનું ધ્યાન કરીએ. ક્ષણભર માટે શિરડી જઇએ અને બપોરની આરતી પછી શું બને છે, તે ધ્યાન દઇને જોઇએ. બપોરની આરતી પછી સાઇમહારાજ મસ્જિદના ઓટલા ઉપર કહેડા પાસે આવી અતિશય કૃપાળુ નજરે ભક્તોને ઉદી વહેંચતા હતા. પ્રેમાળ ભક્તો પણ નજીક જઇને બાબાના જોડેલાં બંને ચરણોને નતમસ્તકે પ્રણામ કરીને તથા ઊભા રહીને બાબાનું મુખ જોતા હતા. તેઓ બાબા પાસેથી ઉદીનો પ્રસાદ સ્વીકારતા હતા. બાબા પણ મૂઠીઓ ભરીને ભક્તોની હથેળીઓમાં ઉદી મૂકતા હતા અને અંગુઠાથી કપાળ ઉપર લગાવતા હતા. બાબાના મનમાં ભક્તો માટે ન રોકી શકાય એવો અસીમ પ્રેમ હતો. દરેક ભક્તોને કહેતા, 'ભાઇ જા જમવા જા, અન્ના તું જા. ઘરે જઇને સરસ મજાનું જમીને આવ. બધા પોતપોતાના ઘરે જાવ.' આ બધું ભલે હવે જોવા મળતું નથી, છતાં બધા શિરડીના પ્રસંગો, અનેક વેળાએ ચોક્કસ પ્રમાણે ધ્યાનમાં આવતા આંખોની સામે દેખાય છે. આ પ્રકારે ધ્યાન ધરીને બાબા સામે પગના અંગુઠાથી માંડીને ચહેરા સુધી જોઇને તથા તેમનાં ચરણે પ્રેમથી દંડવત્ પ્રણામ કરીને કથાનું અનુસંધાન આગળ વધારીએ. (ઓ. ૫-૧૧)

પાછળના અધ્યાયના અંતે શ્રોતાઓને મેં કહ્યું હતું કે, બાબાએ ઉપનિષદનો અર્થ એક કામવાળી બાઇ પાસેથી ઉકેલ્યો હતો. પ્રસિદ્ધ કીર્તનકાર દાસગણુએ 'ઇશાવાસ્ય ભાવાર્થબોધિની' નામનો ગ્રંથ લખવાની શરૂઆત કરી હતી. મનમાં કોઇ શંકા ઉત્પન્ન થઇ. તે શિડીમાં આવી સદ્ગુરુ સાઇના ચરણમાં મુકતાં. તેને માટે, 'આ શંકાનું નિવારણ તું જ્યારે

અહીંથી પાછો જઈશ ત્યારે કાકાના ઘરની નોકરાણી કરશે.’ એવું બાબા જે બોલ્યા તે જ વાતથી હવે આ કથાના અનુસંધાનમાં આપણે આગળ વધીએ. શ્રોતાઓએ ખૂબ ધ્યાન આપવું એટલે નિર્દોષ શ્રવણ થશે. સંસ્કૃત ભાષાને ન જાણવાવાળાઓ માટે ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદના દરે શબ્દનો અર્થ ઓવીરૂપે ભેગો કરીને સ્પષ્ટ કરવો એવી મનમાં આસ્થા રાખીને ‘ઇશાવાસ્ય - ભાવાર્થબોધિનિ’ ગ્રંથ સમજવા માટે સહેલો બનાવવા પ્રાકૃત મરાઠી ભાષામાં લખવા માટે દાસગણુ મહારાજે આરંભ કર્યો. આ ઉપનિષદનો અર્થ ખૂબ ગહન છે. એના દરેક શબ્દોનું ભાષાંતર તો થયું પરંતુ એનો ગર્ભિત અર્થ સમજ્યા સિવાય દાસગણુના મનને સંતોષ થતો ન હતો. ચારે વેદોનો જે સાર એ જ ઉપનિષદનો ખજાનો છે. ઇશ્વરી કૃપા સિવાય તે મેળવવો જરાયે શક્ય નથી. કોઈ કહેશે કે હું મટો વિદ્વાન છું પોતાની મેળે જ પ્રયત્ન કરીને તેનો અર્થ સમજી લઈશ અને તેનો ખરો અર્થ કાઢી શકીશ તો સૃષ્ટિના પ્રલય સુધી તે ક્યારેય શક્ય નથી. ગુરુની કૃપા વગર અડચણો ઊભી થઈ. એનો ગૂઢ અર્થ જરાપણ હાથ લાગતો નથી. ઉલ્ટાના વાતેવાતે ગોટાળા સર્જશે. પરંતુ જે ગુરુનાં શરણે જાય છે. તેને જરા પણ તકલીફ ન પડતાં એનો ગૂઢ સાર નજર સામે આપોઆપ જ ખુલ્લો થઈ જાય છે. આ ઉપનિષદો આત્મજ્ઞાન માટેનાં અથવા તો બ્રહ્મજ્ઞાન અંગેનાં શાસ્ત્રો છે. તે જન્મ મરણનો નાશ કરનારાં શાસ્ત્રો છે. જે લોકોએ અહંકાર છોડ્યો હોય અને જેઓ સંસારનાં બંધનોથી મુક્ત થયેલા હોય તેવા જ આ શાસ્ત્રોનું વિવેચન કરવાને પાત્ર છે. તેમનો સહારો લીધો એટલે ક્ષણભરમાં અર્થ સમજાય છે. બૃહિની ગાંઠો અને પ્રતિબંધો ઉકલી જાય છે. અને ગૂઢાર્થ ચોખ્ખો સમજવા માંડે છે. ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદ સામાન્ય માણસને સમજાય માટે મરાઠી ભાષામાં રચના કરતાં દાસગણુની આવી જ સ્થિતિ થઈ હતી. પણ સાઈનાથની કૃપા થવાથી તેમની ગર્ભિત અર્થ સમજવાની મુશ્કેલી દૂર થઈ હતી. દાસગણુને સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન પૂરતું ન હતું. પણ ઉપનિષદોના સાર કાઢીને રચેલા ‘પંચદશી’ નામના વેદાંત ઉપરના સંસ્કૃત ભાષાના સુપ્રસિદ્ધ અને સર્વમાન્ય ગ્રંથના કર્તા આચાર્ય વિદ્યારણ્ય અને શ્રી સાઈબાબાનાં ચરણોને વંદીને તેમને આ ઓવીબદ્ધ લખાણ લખવાની શરૂઆત કરી. પહેલેથી જ દાસગણુની વાણી એટલે દૂધની ધારા અને તેમાં પછી સાઈની કૃપારૂપી મીઠાશ મળી. ત્યારે જઈને તે સતત વહેતી મધુરતાનું સર્જન થયું જેનો શ્રોતાઓએ ક્ષણના વિલંબ વીના સ્વીકાર કરવો. (ઓ. ૧૨-૨૭)

આ તો ‘ઇશાવાસ્ય - ભાવાર્થબોધિનિ’ની થોડી ઝલક આપવાનું કાર્ય થયું પણ તેનો મર્મ જાણવા માટે શ્રોતાઓએ મૂળગ્રંથનું અવલોકન કરવું. આ કથાનું વર્ણન કરીને કહેવાનો મારો ઉદ્દેશ તદ્દન જુદો જ છે તે હવે સાંભળો. પોતાના ભક્તો એકાદો ગ્રંથ જોઈને વાંચવા માટે લેતા અને તેમાં તેમને કાંઈ ન સમજી શકાય તેવું આવતાં સાઈમહારાજ તે ભક્તોની શંકાનું સમાધાન એક પણ શબ્દ બોલ્યા વીના કેવી રીતે કરતા હતા તે જુઓ. આ આખી કથાનો મુખ્ય હેતુ આ જ છે. તે અર્થ સારાંશરૂપે શ્રોતાઓને કહેવા તે જ મારી ઇચ્છા છે. કૃપા કરીને ધ્યાન દઈને સાંભળો. ઓવીબદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ અથવા તો વિવરણ છે, જે વિદ્વાન લોકોએ તેને માન્ય ઠેરવ્યું અને દાસગણુના મનની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ. પરંતુ તેમના મનમાં એક શંકા રહી. પંડિતોની સામે તે વિવરણ મુકવું. તેની ઉપર પુષ્કળ ચર્ચા થઈ પરંતુ કોઈથી તે શંકાનું નિવારણ સમાધાનપૂર્વક થઈ શક્યું નહીં. એવામાં કોઈ કારણસર દાસગણુનું શિરડી જવાનું થયું. તે સાઈનાં દર્શન કરવા માટે દાસગણુ મસ્જિદમાં ગયા. સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરીને બાબાનાં ચરણો પર પોતાનું માથું નમાવ્યું અને સુખ સંપન્ન થયા. સંતની કૃપા દૃષ્ટિથી જોવું, તેમના મધુર અને પ્રેમાળ શબ્દો, સંતનું એ હસતું મુખ આ બધું ભક્તગણો માટે મંગળ પ્રાપ્ત કરાવે છે. તેમના દર્શન માત્રથી બધાં જ પાપો ધોવાઈ જાય છે. તો પછી જે લોકોને તેમના નિત્ય સહવાસનો મોકો મળ્યો હશે, તેમનાં પુણ્યોનું કેવી રીતે વર્ણન કરવું ? (ઓ. ૨૮-૩૬)

દાસગણુએ નમસ્કાર કરતાં બાબા બધી ખબર પૂછવા લાગ્યા, ‘કેમ ગણુ ! ક્યાંથી એકાએક આવવાનું થયું ? બધું ઠીકઠાક અને સુખ સમાધાનપૂર્વક તો છે ને ? ચિત્ત પ્રસન્ન છે ને ?’ એ સાંભળી દાસગણુ મહારાજે જવાબ

આપ્યો, 'તમારી કૃપાનું છત્ર હોય પછી મનમાં ખિન્નતા શા માટે આવે ? હું આનંદમાં છું. તમે આ બધું જાણો જ છો, પછી સમાજના વિવેક ખાતર મને પ્રશ્ન પૂછી રહ્યા છો ? મારું કુશળ શા માટે પૂછી રહ્યા છો તે મને ખબર છે. તમે જાતે જ મારા તરફથી કોઈ એક વાતની શરૂઆત કરાવો છો, અને તેને રંગરૂપ ચઢવા લાગ્યા નથી કે વચમાં જ એવી મેખ મારો છો કે જેનો ઉકેલ કોઈને મળતો નથી.' બંને વચ્ચે આવો પરસ્પર સંવાદ ચાલ્યો અને દાસગણુએ બાબાના પગ દબાવવાની શરૂઆત કરી. પછી ઇશાવાસ્ય-બોધિની સંબંધે પ્રશ્ન પૂછ્યો, 'બાબા ! ઇશાવાસ્ય ભાવાર્થબોધિની લખતાં કલમ વચમાંથી અટકે છે અને મનમાં શંકા કુશંકા થયા કરે છે. તમે મને એ સારી રીતે સમજાવો.' આવું કહી દાસગણુએ જે જે બન્યું હતું, તે તે અતિથી ઇતિ સુધી બાબાના ચરણોમાં રજૂ કર્યું અને સમજવા માટે ન ઉકેલાય એવી આશંકાઓ તેમની સામે માંડીને કહી. દાસગણુ સાઇનાથને આજીજી કરીને બોલ્યા, 'બાબા ! મારો આ ગ્રંથ લખવાનો પરિશ્રમ ફોગટ જઈ રહ્યો છે. ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદ અંગેની મારી હકીકત તો તમે જાણો છો. મારી આ શંકા દૂર થયા સિવાય એ ગ્રંથનો ઊંડો અર્થ મને સમજાવવાનો નથી. તે સાંભળી મહારાજ આશીર્વાદપૂર્વક આશ્વાસન આપીને બોલ્યા, 'તું પ્રસન્ન મનથી રહે. આમા અઘરું શું છે ? જ્યાંથી આવ્યો છે ત્યાં પાછો જઈશ ત્યારે પેલી કાકાની કામવાળી તારી આ શંકાનું નિવારણ કરી આપશે.' (ઓ. ૩૭-૪૬)

કાકા એટલે ભાઉસાહેબ દીક્ષિત. તેઓ બાબાના એક પ્રેમાળ ભક્ત હતા અને જેઓ સદાને માટે કાયા, વાચા અને મનથી સતત ગુરુસેવામાં મગ્ન રહેતા. પ્રખ્યાત મુંબઈ શહેરથી થોડા અંતરે આવેલા પાર્લે નામના ગામમાં આ હરિભાઉ રહેતા હતા. ઘરનું માબાપે રાખેલું નામ હરિ હતું. લોકો તેમને ભાઉસાહેબ કહીને બોલાવતા. પણ બાબાએ એમનું ત્રીજું જ નામ પાડ્યું હતું. કાકા મહાજનીને બાબા, 'બહે કાકા' કહીને બોલાવતા. નાનાસાહેબ નિમોણકરને તેઓ, 'મહાતરે કાકા' એટલે બૂઢાકાકા કહેતા, જ્યારે ભાઉસાહેબને 'લંગડે કાકા' કહેતા. તેનું કારણ એકે તેઓ લંડનમાં પગ લપસી જવાથી પડી ગયા હતા અને એક પગે લંગડાતા ચાલતા હતા. તેમને 'બંબ્યા કાકા' બંબા કાકા પણ કહી બોલાવતા હતા. કારણ કે તે શરીરે સ્થુળ હતા. માબાપ બાળકને એક નામ આપે છે. અને જન્મ રાશિ ઉપરથી પાડેલું બીજું નામ હોય છે. અમુક લોકોને વ્હાલથી અને હુલામણા નામથી પણ બોલાવવામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે ભાઉ, બાપુ, તાત્યા, આણા વગેરે. આવા પ્રકારનાં નામોથી અનેક રીતે ગૃહસ્થોને સંબોધવામાં આવે છે. સાઇમહારાજ દરેક વ્યક્તિ માટે સમયે જે નવાં નવાં નામ મૂકતા તે જ પ્રચલિત રહેતાં. જાણે કે તે બધાને મળેલ એક પદવી જ ના હોય ! શ્રેષ્ઠતા દર્શાવવા માટે કોઈ બિરૂદ મળ્યું હોય એવી ભાવનાઓથી બાબાના ભક્તો આવાં પ્રેથી પડેલાં નામોને પોતે ધારણ કરી લેતા હતા. ભાઉસાહેબ દીક્ષિતને કોઈક વાર 'ભીક્ષુ' તો કદી 'કાકા' એવા નામોની છાપ બાબાએ પાડી અને એ જ નામોથી દીક્ષિત તથા બીજા ભક્તો લોકોમાં પ્રસિદ્ધ થયા. દીક્ષિતની આર્થિક પરિસ્થિતિ ઉત્તમ હતી, અને સમાજમાં પણ તેમનું પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન હતું. છતાંય નમ્રતાની નિરલંકાર શિખામણ આપવા માટે બાબા તેમને કોઈક કોઈકવાર ગામમાં ઝોળી લઈને ભિક્ષા માંગવા મોકલતા હતા અને લોકોની સામે જાણી જાણીને કાકાને 'ભીક્ષુ' કહીને બોલાવતા હતા. (ઓ. ૪૭-૫૩)

દાસગણુને અને બીજા બધાને મનમાં પુષ્કળ આશ્ચર્ય થયું કે, કાકાની નોકરાણી તે વળી કેવી રીતે ઇશાવાસ્યના પ્રશ્નોના ઉકેલ લાવી શકે ? નોકરાણી એટલે નોકરાણી એનું વળી શિક્ષણ કેટલું હશે ? ડાહી અથવા તો શાસ્ત્રોની જાણકાર હોય તોય વળી શાની મોટી ? બધું જ તેમને વિચિત્ર લાગ્યું. ક્યાં વેદોના અર્થ સમજવાની નિપુણતા અને ક્યાં આ નોકરાણીની સર્વ સામાન્ય બુદ્ધિ ? સાઇમહારાજ તો આ મશકરી જ કરી રહ્યા છે એવું લોકો બોલવા લાગ્યા. ખરેખર તો બધાને એવું લાગ્યું કે મહારાજ ફક્ત મજાક કરી રહ્યા છે. પણ દાસગણુ મહારાજ જ એકલા એવા હતા કે જેમને આ વાત સાચી લાગી. સાઇબાબાના બોલ તેઓ સહેજ રીતે ગમ્મતમાં બોલ્યા હોય એવું ભલે લોકોને લાગતું હોય પણ દાસગણુને

તો એ નક્કર સત્ય જ લાગ્યું. લોકો પણ આ ગમ્મતથી બોલેલા શબ્દો હોવાં છતાં તે કહેવા પાછળ મજાક અને લીલા જોવા માટે આતુર થયા. બાબાના શબ્દો કદાચ મજાક મશ્કરી માટે હોય અથવા તો ના પણ હોય પણ એ કદી વ્યર્થ કે વિનાકારણ નહોતા. બાબાના એક એક અક્ષરોમાં ગૂઢ અર્થનો ભંડાર સમાયેલો રહેતો. તેમના મુખેથી જે જે શબ્દો નીકળતા તે કાંઈ ફક્ત શબ્દો ન હતા, તેતો બ્રહ્મદેવે પ્રાણી માત્રના કપાળ ઉપર લખેલા વિધિના લેખ હતા. તેમાંનો એક પણ અક્ષર નકામો ન હતો. તેમજ તે શબ્દો પ્રમાણે જે બરોબર સમયે બધું બનતું. દાસગણુના મનમાં આ વાતની પાકી ખાત્રી હતી. બીજા કંઈ પણ સમજતા હોય પરંતુ જેની જેવી શ્રદ્ધા તેવાં જ તેને ફળ મળતાં હતાં. જેવી ભાવના તેવાં ફળ અને જેવો વિશ્વાસ એવું બળ. જેટલું પ્રમાણ અંતઃકરણ તેટલો નિર્મળ બોધ પ્રાપ્ત થતો હતો. બાબા જ્ઞાનીઓમાં શિરોમણી હતા. તેમની વાત મિથ્યા કેવી રીતે હોઈ શકે ? પોતાના ભક્તોની માંગણી પુરી કરવી તે વ્રત જાણે તેમણે લીધું હતું. ગુરુનાં વચન કદી ખોટાં ઠરતાં નથી. આ કથામન દૃષ્ટને સાંભળો એટલે શારીરિક અને માનસિક વ્યથાઓ દૂર થશે અને તમારો પરમાર્થ સાધવાનો માર્ગ ખુલ્લો થશે. (ઓ. ૫૪-૬૫)

દાસગણુ પાર્લામાં કાકાસાહેબ દીક્ષિતના મુકામે પાછા ફર્યા. કાકાની કામ કરવાવાળી બાઈ ઉપનિષદનો અર્થ સમજવા માટે પોતાને કેવી રીતે ઉપયોગી થઈ પડશે તે જાણવાની તેમને ઉત્કંઠા હતી. બીજે દિવસે વહેલી સવારે દાસગણુ બિહાનામાં સવારની મધુર ઊંઘ માણી રહ્યા હતા. એવામાં એક આશ્ચર્યકારક વાત બની. કોઈ એક કણબીની છોકરી મંજુલ સ્વરમાં ગાઈ રહી હતી. તે ગીતનું સુંદર માધુર્ય દાસગણુના હૃદયમાં અસર કરી ગયું. લાંબી તાન દૃષ્ટને લલકારેલા અને મધુર પદ રચનાવાળા ગીતને સાંભળીને તેમનું મન તલ્લિન થયું અને તેઓ ધ્યાન દૃષ્ટને સાંભળવા લાગ્યા. તેઓ બિલકુલ જાગૃત થઈ ગયા અને ગીતનો અર્થ સમજવા માટે તે તરફ તેમનું ધ્યાન દોર્યું. શાંત ચિત્તે તેઓ સાંભળવા લાગ્યા અને ખૂબ જ આનંદિત થયા. તેઓ મનમાં બોલ્યા, ‘કોની છોકરી છે ? કેવી ગંભીરતાથી તે આટલું મધુર ગાય છે ? ઇશાવાસ્યનો કોયડો તેણે ઉકેલ્યો કે શું ? બાબાએ કહ્યા પ્રમાણેની નોકરાણી તે આ જ હોવી જોઈએ. જોઈ તો ખરો તે કોણ છે કે જેની ગામઠી વાણીમાંથી ઉપનિષદોની શ્રુતિના અર્થોની જાણકારી મને મળવાની છે ?’ દાસગણુએ બહાર જઈને જોયું તો ખરેખર તે કણબીની છોકરી કાકાસાહેબની ચોકડીમાં બેસીને વાસણો ઘસતી હતી. તપાસ કરાવતાં જાણવા મળ્યું કે દીક્ષિત સાહેબને ઘરે નામદેવ નામનો એક નોકર હતો. તેની આ બહેન હતી. આ જ તે ‘કાકાની નોકરાણી. તેના જ પેલા ગીતથી ઉપનિષદોમાંની શંકાનું નિવારણ થશે. પહેલાં જ્ઞાનેશ્વર મહારાજે પાડાના મુખે વેદનો પાઠ સંભળાવેલો તેવો જ આ ચમત્કાર થયો. સંતોએ કયા ચમત્કાર નથી કર્યા ? આ પ્રકારે આ છોકરીના ગાયનથી દાસગણુને સમાધાન થયું અને બાબાની મશ્કરીનો અર્થ બધાને સમજાઈ ગયો. કોઈક લોકોનું એવું પણ કહેવું છે કે, દાસગણુ કાકાના દેવઘરમાં પૂજા માટે બેઠા હતા તે સમયે આ ગીત તેમણે સાંભળ્યું. તે જ હશે તે. તેનું તાત્પર્ય એક જ કે સાઈમહારાજ પોતાના ભક્તોને અનેક નિમિત્તો બનાવીને કેવું શિક્ષણ આપતા હતા તે જુઓ. ‘પોતાની જગ્યામાં બેસીને જ મને પૂછો, વગર કામના જંગલોમાં અને નિર્જન જગ્યાઓ પર અહીંયાં અને ત્યાં શા માટે ભટકતાં શોધતા ફરો છો ? મારા સિવાય આ વિશ્વમાં ખાલી જગ્યા કયાંયે નથી. ભક્તોનો જ્યાં ભાવ હોય તો ગમે તે રીતે ગમે ત્યાં હું પ્રગટ થાઉં છું.’ (ઓ. ૬૬-૮૦)

પેલી આઠ વર્ષની છોકરીએ કમ્મર ઉપર એક ફાટેલા ચણિયાનો કછોટો મારેલો હતો. તેમ છતાં તે પોતાના ગીતમાં એક જરી ભરેલી નારંગી રંગની સાડીના વખાણ સુમધુર અવાજમાં ગાતી હતી. ‘શું સરસ તે ભરેલ જરીની સાડી । કેટલી સુંદર તે સાડીની કિનાર । અને કેટલો સુંદર તેનો પાલવ ॥’ પેલી છોકરી આ ગીત ગાવામાં મશગુલ હતી. તેને પેટ ભરીને ખાવાનું પણ નહોતું મળતું અને સમ ખાવા જેટલું ચિથરું પણ શરીર પર વીંટાળવા માટે ન હતું. પણ કોઈની નારંગી રંગની સાડી ઉપર તે બેહદ ખુશ થયેલી જણાતી હતી. આમ ગરીબ પરિસ્થિતિમાં પણ આનંદી સ્વભાવ જોઈ દાસગણુ મહારાજને

દયા આવી અને તેમણે મોરેશ્વર પ્રધાનને તેમણે કહ્યું ‘અરે જુઓ આનું શરીર ઉઘાડું છે. તેને એકાદું લુગડું અપાવો તમારી આ સેવા દેવને પસંદ પડશે અને તમે પુણ્ય કમાશો.’ મોરેશ્વર સ્વભાવે દયાળુ હતા. તેની ઉપર દાસગણની વિનંતી થઈ. તેમણે તરત જ એક સુંદર સાડી વેચાતી લાવીને પેલી છોકરીને આપી. જેમ કોઈ વાસી અને સ્વાદ વગરનું અન્ન દરરોજ ખાનારને પાંચ પ્રકારનાં પકવાનોથી ભરેલું સરસ મઝાનું જમણ મળવાથી પુષ્કળ આનંદ થાય છે તેવો આનંદ પેલી છોકરીને આપેલ સાડી જોઈને થયો. બીજે દિવસે તેણે તે સાડી પહેરી અને આનંદમાં બીજી છોકરીઓ જોડે કુદરડી રમવા લાગી. તેને પેલી સાડી ખૂબ જ ગમી હતી. અને બીજી છોકરીઓ કરતાં તેનો ઠાઠમાઠ સરસ દેખાતો હતો. પછી બીજા દિવસે તે સાડી સંભાળીને ગોળ વીંટાળીને ઘેર મૂકીને પેલો જ જૂનો ફાટેલો ચણિયો પહેરીને આવી છતાં તે જરા પણ ખિન્ન કે ઉદાસીન દેખાતી ન હતી. તેણે એ સાડી ન પહેરતાં સંભાળીને મૂકી દીધી. છતાં ભાવનાની ભિન્નતાને લીધે દાસગણને તેની પહેલાંની ગરીબી છિન્ન ભિન્ન થયેલી ભાસી. કોઈને પણ નવાં કપડાં પેટીમાં મૂકીને જૂનાં કપડાંને પહેરવાનો વારો આવે તો મનમાં દુઃખ તો થવાનું. પણ આ છોકરીની વૃત્તિ અને ભાવનાઓ જુદા જ પ્રકારની હોવાને કારણે તેને એવું કંઈ જ લાગ્યું નહિ અને પહેલાં જેવી તે આનંદમાં જ રહેતી હતી. નવી સાડી ઘરે મૂકી અને જૂની પહેરીને આવી છતાં તે આનંદિત હતી. તેને પેલી નવી સાડીની કોઈ ઉણપ દેખાતી ન હતી. મળતાં ન હોય એટલે ફાટેલાં વસ્ત્ર પહેરવાં અને સગવડ હોય તો પણ એવું જ ફરવું આને જ કહે છે ગરીબીમાં શ્રીમંતાઈ. હોય કે ન હોય છતાં તે પ્રમાણે સુખ સંપન્ન હોઈએ એ રીતે જીવવું કે તે રીતે જ ફરવું. આમ સુખ અથવા તો દુઃખ આપણા માનવા ઉપર હોય છે. દાસગણનો આ જ તો પેલો ગૂઢ કોયડો હતો. આ પ્રકારે જ્યારે તેમને એનો ઉકેલ મળ્યો ત્યારે તેમણે ઇશાવાસ્યના વિષય ઉપરનો ફોડ પડ્યો અને તેનો અર્થબોધ સમજ્યો. ઇશ્વરથી જ જ્યારે આ સમસ્ત બ્રહ્માંડ વ્યાપેલ છે ત્યાં તેના સિવાય કંઈ જગ્યા ખાલી હોઈ શકે ? આનો વિચાર કોણ કરે ? માટે પૂર્ણ બ્રહ્મમાંથી આ પૂર્ણ જગતનો આભાસ કાઢી લેતા પૂર્ણ બ્રહ્મ જ બાકી રહે છે. તે છોકરીની ગરીબ અવસ્થાએ પણ ઇશ્વરનો જ અંશ છે. તથા ફાટેલાં કપડાં અને નવી સાડી પણ ઇશ્વરનો જ અંશ છે. દાન આપનારો અને દાનમાં આવેલી વસ્તુઓ, દાન આપવાની ક્રિયા આ બધામાં પણ સંપૂર્ણપણે ઇશ્વર જ સમાયેલો છે. માટે જ ‘હું અને મારું’ મનમાંથી કાઢી નાખવું, સદાયે કોઈ પણ વાતનું અભિમાન રાખ્યા વીના વર્તવું. ઇશ્વર પાસેથી જે આશ્ચર્ય મળે છે, તે ત્યાગપૂર્વક ઉપભોગવવું, અને કોઈ પણ ચીજનો અતિ લોભ અથવા તો ઇચ્છાઓ રાખવી નહીં. (ઓ. ૮૧-૯૭)

આવી આ બાબાની ચમત્કારી વાણી હતી. અનેક ભક્તોએ તેનો અનુભવ કર્યો હતો. બાબાએ છેવટ સુધી શિરડી છોડ્યું ન હતું. છતાં તેઓ કોઈ પણ સ્થળે લોકવસ્તીમાં કે જંગલોમાં ભક્તોની સામે અચાનક પ્રગટ થતા હતા. કોઈને ખાતર મચ્છિંદરગઢ ઉપર કોઈને માટે કોઈપણ જગ્યાએ દા.ત. કોલ્લાપૂર, સોલાપૂર, રામેશ્વર વગેરે તેમને મનમાં આવે ત્યાં પ્રગટ થઈને દર્શન આપતા હતા. કોઈને પોતાના અસલ પોષાકમાં તો જાગતાં અથવા સ્વપ્નમાં રાત્રે અથવા દિવસે પણ દર્શન આપતા હતા અને ભક્તોની અતૃપ્ત ઇચ્છાઓ પુરી કરતા હતા. આવા કેટલા અનુભવોનું વર્ણન કરવું ? બાબાનું રહેવાનું શિરડીમાં હતું છતાં ન સમજાય તેવી રીતે કયાંય પણ પ્રસ્થાન કરતા. જુઓને, આ છોકરી કોની શું સગી થાય ? એક બિચારી સાધારણ ગરીબ કામવાળી છોકરીનું કાકાને ત્યાં હોવું અને પછી દાસગણ મહારાજના ઇશાવાસ્યના કોયડાનો ઉકેલ, આ બધો જાદુ જાણી જોઈને રચવામાં આવેલી માયાવી રચના તો નહીં હોય ? ત્યાં પહેલેથી તે કામવાળી હતી, તેની બાબાને કેવી રીતે ખબર પડી ? વળી તેના મુખે આવું ગીત ગવડાવવું અને એમાંથી ઉપનિષદનો અર્થ સમજાવવો એ બધું કેવું આશ્ચર્ય ? એ કાંઈ પણ હોય પણ બન્યું નક્કી. આવું જે બન્યું એથી દાસગણને ખૂબ જ આશ્ચર્ય થયું. તેમના મનની મૂઝવણ દૂર થઈ ગઈ અને તેમને ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદનો ગૂઢ અર્થ વ્યવસ્થિત રીતે સમજાયો.

શ્રોતાઓના મનમાં શંકા આવશે કે, આ બધી ખટખટ બાબાએ શા માટે કરી ? પોતાના જ મોઢે શિરડીમાં જ આનો જવાબ આપીને શંકાનું નિવારણ કેમ ન કર્યું ? ત્યાંને ત્યાં જ આ કામ કરવાનું ફાવ્યું ન હોત ? પણ પછી પેલું ઇશાવાસ્યનું મહાન તત્ત્વ લોકોને કેવી રીતે સમજાવી શકાત ? ઇશ્વર પેલી કામવાળી છોકરીમાં પણ સ્વયં વ્યાપેલા છે તે બધાને બાબાએ સિદ્ધ કરી આપ્યું. (ઓ. ૯૮-૧૦૭)

આત્માના સ્વરૂપનું બીલકુલ ખરેખરું વર્ણન તે જ સર્વ ઉપનિષદોનું અંતિમ ધ્યેય છે. આ જ મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે પાળવાના નિયમોનો અથવા આચરણોનો સાર છે અને એજ ભગવદ્ ગીતાના અર્થનું નિરૂપણ છે. પ્રાણી જુદાં જુદાં હોય છે પણ તેમનો આત્મા એક જ હોય છે. તે કાંઈ કરતો નથી અને ભોગવતો પણ નથી, તે ક્યારેય અપવિત્ર નથી હોતો. તેને પાપ પુણ્ય વગેરે જેવું કાંઈ નથી હોતું અને તેને કોઈ પણ જાતિના કર્તવ્ય કર્મનું આચારણ પણ નથી હોતું. હું જાતનો ઉચ્ચ બ્રાહ્મણ છું અને બીજા બધા મારા કરતાં નીચ જાતિના છે આવી જ્યાં સુધી ભેદભાવની વૃત્તિ હોય છે ત્યાં સુધી કર્તવ્ય કર્મનાં આચરણ આવશ્યક હોય છે. હું દેહ વગરનો, સર્વ ઠેકાણે એક જ છું. મારા સિવાય બીજું કંઈ નથી, હું જ બધામાં વ્યાપેલો છું, આવું જે જ્ઞાન એ જ આત્મસ્વરૂપનું ખરું જ્ઞાન છે. પૂર્ણબ્રહ્મના એકાત્મ્યથી છૂટા પડેલ આ જીવાત્માનું ધ્યેય ક્યારેક તો સ્વસ્વરૂપને નિશ્ચિતપણે પ્રાપ્ત થવું એ જ ધ્યેય હોય છે. શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને વેદાંત આ બધાનો આ જ નિર્ણય તથા સિદ્ધાંત છે. મૂળ સ્થાનથી ભટકેલાઓ સ્થિર પદની નિશ્ચયપૂર્વક પ્રાપ્તિ સાધવી તે જ અંતિમ ઉદ્દેશ્ય હોય છે. (ઓ. ૧૦૮-૧૧૩)

‘સમં સર્વેષુ ભૂતેષુ તિષ્ઠંતં પરમેશ્વરમ્’ એટલે કે ગીતા અ. ૧૩ શ્લોક ૨૭માં પરમેશ્વર બધાં પ્રાણીઓના અંતઃકરણમાં સમસ્વરૂપે રહેલ છે. આવી જ્યાં સુધી મનની સ્થિતિ થતી નથી ત્યાં સુધી સર્વપ્રાણીઓનો અંતરાત્મા જે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ છે. એવું જ્ઞાન પ્રકાશિત કરવામાં સમર્થ નથી હોતો. શાસ્ત્રોએ માન્ય કરેલ કર્મો કરવાથી ચિત્ત શુદ્ધ થયું કે સર્વ વિશ્વ અને પરમાત્માની એકરૂપતાનો અનુભવ થશે અને સંસારના શોક મોહ આદિની વિરુદ્ધનું પૂર્ણતાએ પહોંચેલું જ્ઞાન પ્રગટ થશે. જે સર્વનો સ્વામી છે, એવો પરમેશ્વર ત્રણે લોકમાં ચર અને અચર પ્રાણીઓમાં સમાયેલો છે, જે નિષ્ક્રિય, અખંડ અને અવિભાજિત છે અને પરાત્પર એટલે શ્રેષ્ઠ ઇશ્વર છે, તે શરીર વીનાનો ત્રિકાળના બંધન વગરનો અસ્તિત્વરૂપી સત્ય એટલે સત્ સ્વભાવવાળો છે. જે આ ઇશ નામ અને રૂપવાળો છે અને જેમાં આ વિશ્વ અંદરથી અને બહારથી વ્યાપ્ત છે, તે હું જ છું વિશિષ્ટ ગુણ રૂપ સિવાય સંપૂર્ણપણે બધે જ ઠેકાણે સમાયેલો છું. જે મૂળમાં કોઈ પણ આકાર વગરનો છે અને તે માયાના ગુણોને કારણે આકાર સાથેનો ભાસે છે. અનેક વાસનાઓથી ભરેલું આ જગત વિચાર કરવા જેવું ન હોવાં છતાં પરમેશ્વર તે એક જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે, એવો નિઃશંકપણે નિશ્ચય કરવો. (ઓ. ૧૧૪-૧૧૯)

જગત વિષેનો આ સારાસારનો વિચાર મનમાં ઠસતો નથી છતાં આ સંપત્તિ અને સોનું વગેરેનો લોભ કરવો જ નહીં. આટલું કરવું પણ મનને ફાવતું ન હોય તો, ફક્ત પોતાની કર્મ કરવાની પાત્રતા છે, તેમ સમજીને મરતાં સુધી કરતા રહેવું તે પણ દરેક બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય, શૂદ્ર વર્ણને ધર્મને અનુસરીને શાસ્ત્રોમાં જણાવ્યા પ્રમાણેના વિધિવિધાન સાથે અગ્નિહોત્રી જેવા ઉચિત નિત્ય કર્મને ચિત્ત શુદ્ધ થાય ત્યાં સુધી કરવાં. આ એક ચિત્ત શુદ્ધિનો માર્ગ છે. બીજાં સર્વ સંસારિક બંધનો તોડીને જગતના વહેવારોથી પૂર્ણપણે મુક્ત થવું, અથવા તો, પોતાની સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો એવો થાય. અને બીજા જ્ઞાનમાર્ગ આ બંને પૈકી એક પણ માર્ગનો આધાર ન લેવામાં આવે તો ઇશ્વરના નિયમ પ્રમાણે આવનારાં સુખ દુઃખો ભોગવવાનું બાકી રહી જાય છે. એમના પતનનું ઇશાવાસ્યમાં આગળ આપેલા ત્રીજા મંત્રમાં અત્યંત કડક શબ્દોમાં વર્ણન કરેલું છે. અસૂર્યા નામ તે લોકા અન્ધેન તમસાડવૃતાઃ । તારંતે પ્રેત્યાડભિગચ્છન્તિ યે કે ચાત્મહનો જનાઃ ॥ આ પ્રકારે પોતાનો નાશ કરનારા લોક અસુરોના અનેક પ્રકારના જે નર્ક સ્વરૂપ યોની દુઃખ કલેશ અને અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી વ્યાપેલ

છે તેમાં મૃત્યુ પછી ફરી જન્મ છે. (ઓ. ૧૨૦-૧૨૩)

કોની કેટલી પાત્રતા છે તે ઓળખનારા સદ્ગુરુ પણ આ બ્રહ્મવિદ્યા કે ઉપનિષદોનો બોધ સાધારણ રીતે સૌને આપતા નથી. જ્યાં સુધી જગત અને પરમેશ્વર એક જ છે એવું માનવાની મનની વૃત્તિ થતી નથી ત્યાં સુધી ઉપનિષદોનો ઉપદેશ એ ફક્ત શબ્દોની જ મારામારી છે. એવો શાબ્દિક બોધ પણ હોવો જરૂરી છે કારણ કે જિજ્ઞાસુ પહેલાં તે જ માગે છે. માટે જ બાબાએ કામવાળી બાઈ તને કહેશે એવું કહીને દાસગણને શિરડીથી પાલાં મોકલ્યા હતા. બાબાએ જ જ્ઞે સમજાવીને કહી દીધું હોત તો આગળનું કાર્ય થઈ શકત નહીં. ‘હું એકલો જ છું અને મારા સિવાય આ જગતમાં બીજું કોઈ નથી.’ આ બાબાનું જ્ઞાન સમજાયું જ ન હોત. એ કામવાળી બીજી કોઈ નહિ પણ ‘હું’ જ્ઞે જ છું એની પ્રતીતિ બાબાએ કરાવી અને ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદનો ભેદ અનુભવપૂર્વક સમજાવ્યો. પરમેશ્વર અને ગુરુની વિશેષ કૃપા જ્યાં સુધી થતી નથી ત્યાં સુધી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે સિદ્ધ પુરુષોના ઉપદેશની આવશ્યકતા રહે છે. આત્મજ્ઞાન કહેનારાં જે શાસ્ત્રો છે તેનું શ્રવણ કરવું. હું સર્વ ઠેકાણે છું અને મારા સિવાય બીજું કોઈ નથી. આ જ બાબાતનું ચિંતન કરવું. આ પ્રકારે આત્માના સાચા સ્વરૂપનું ચિંતન થયા બાદ તે આત્મા બીજા કોઈ નહિ પણ ‘હું’ જ છું એવું એકાત્મનું ધ્યાન થાય છે અને તેમની ઉપર જ આત્મા પ્રસન્ન થતો હોય છે. આવી જ્યારે આત્મવિષયી ચર્ચા કરાય અને એકાગ્રતાથી એના તરફ ધ્યાન આપવામાં આવે તથા આવી જ એની સાથેની સ્થિર એકાત્મતા રાખવામાં આવે, તો જ પરમાત્મા પ્રાપ્ત થાય છે. અને ખાત્રીપૂર્વક મળે છે. (ઓ. ૧૨૪-૧૩૧)

આગળના અધ્યાયનો ધ્યેય વિનાયક હરિશ્ચંદ્ર ઠાકુર, અનંતરાવ પાટણકર વગેરેની કથા કહેવાનો છે. શ્રોતાઓએ તેને આદરપૂર્વક સાંભળતાં તેમનું મન પરમાર્થ તરફ લક્ષ વળશે. આ કથાઓ પણ એટલી જ મધુર છે. તે સાંભળીને શ્રોતાઓનો કોડ પૂરા થશે તથા મહાપુરુષોના દર્શનની હોંશ પૂર્ણ થશે અને ભક્તોના લાડકોડ ને નાદ પણ પૂર્ણ થશે. સૂર્યોદય થતાં જેમ અંધકાર દૂર થાય છે તેવી જ રીતે આ કથાઓ અમૃત પીવાથી સંસારની માયા મમતાનાં જાળાં દૂર ફેંકાઈ જશે. સાઈબાબાની કલ્પના પણ ન કરી શકાય એવા કૌશલ્યનું વર્ણન તેમના સિવાય બીજું કોણ કરી શકશે ? મને તો તેમણે ફક્ત નિમિત્ત બનાવીને, તેમણે જ્ઞે જ આ કથા મારી પાસે બોલાવી અને લખાવી છે. (ઓ. ૧૩૨-૧૩૫)

સર્વનું કલ્યાણ થાઓ. આ પ્રકારે સંત અને સજ્જનોની પ્રેરણા પામેલા હેમાડપંત રચિત શ્રીસાઈસમર્થના સત્ય ચરિત્રના ‘ઇશાવાસ્ય-ભાવર્થ-બોધનમ્’ નામનો વીસમો અધ્યાય અહીં સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

અધ્યાય ૨૦નું અર્થ વિવરણ

અમુક વાચક મિત્રોને પ્રશ્ન થશે કારણ કે એ પ્રશ્ન મારા મનમાં પણ ઉદ્ભવ્યો હતો કે દાસગણુ મહારાજના ઇશાવાસ્યના એવા તે કયા મંત્ર માટે કે એમાંના કોઈ વિશિષ્ટ ભાગનો અર્થ સમજાયો ન હતો, કે જેને માટે તેઓ બાબા પાસે ગયા હતા? ખૂબ જ વિચાર કર્યા બાદ મારા ધ્યાનમાં એક વાત આવી કે પહેલા જ મંત્રના ઉત્તરાર્ધમાં ‘તેન ત્યકતેન ભુજ્જથા’ આ અર્થ માટે જ એ કોયડો હોવો જોઈએ. ટીકાકારોએ પણ એના ખૂબ જુદાજુદા અર્થ કર્યા છે. કોઈ કહે છે. ‘ઇશ્વર જે સર્વ જગ્યાએ વ્યાપેલો છે, તે જ આપણી પાસે પણ છે. એની યાદ રાખીને મમતા અને આસક્તિનો ત્યાગ કરીને કર્તવ્યપાલન માટે વિષયોનો ઉપભોગ કરવો.’ ત્યારે બીજા કોઈ કહે છે, ‘આપણને ઇશ્વર કૃપાથી વિષયોનો જે ભોગ મળે છે તે ઇશ્વરને અર્પણ કરતાં જે બાકી રહે એનો ઉપભોગ કરવો.’ આને માટે પેલો ગીતાનો અધ્યાય-૩, શ્લોક ૧૨ નો આધાર લેવામાં આવે છે. ઇષ્ટાન્ ભોગાન્ હિ વો દેવા દાસ્યન્તે યજ્ઞભાવિનાઃ । તૈર્દત્તાનપ્રદાયૈભ્યો યો ભુડકતે સ્તેન એવ સઃ ॥૧૨॥ યજ્ઞથી તૃપ્ત થયેલા દેવ તમને ઇચ્છીત ફળ આપે છે. તેમનો આપેલો ભોગ તેમને ન અર્પણ કરતાં, જે જાતે જ તેનો ઉપભોગ કરે છે તેને ચોર જ કહેવાય. અહીંયાં, ‘ઇશ્વરને અર્પણ કરવું’ એનો અર્થ ‘આ કામ માટે જેણે સહાય કરી છે તેને તેનો ભાગ આપવો’ એવો અર્થ લેવાનો છે. ત્યારે વળી ત્રીજા કોઈ કહે છે, ‘પોતાની જરૂર પુરતું જ ધન પોતાને માટે રાખીને વધેલું બીજાઓના ઉપયોગમાં વાપરવું. કોઈ પણ પ્રકારનો અતિલોભ કરવો નહિ. આ ધન કોનું છે ? કેવળ આપણું તો નથી જ.’

પરંતુ સાઇબાબાએ એનો અર્થ સ્વમુખે ન કહેતાં, તે કાકાની કામવાળી બાઇ મારફતે કહેવડાવ્યો. એ બાઇની સ્થિતિ ખૂબ જ ગરીબ હતી. ખાવા માટે પુરતું અન્ન અને પહેરવા માટે પુરતાં કપડાં પણ ન હતાં, છતાં તે ખૂબ જ આનંદિત હતી. ન કરશો ફીકર ચત્કિચિત । રહેવું સદા આનંદ ભરિત । ન કરવી ચિંતા આમરણાંત । ઉપદેશ નિત્ય એ બાબાનો ॥૧૧૩॥ અધ્યાય - ૧૭, ઓ. ૧૧૩ બીજાની વૈભવી સાડીઓ જોઈને તેને ગર્વ થયો નહિ કે પોતાની ગરીબીની એને શરમ આવી નહીં. ઉલટું તે સાડી ઉપર મધુર ગીત ગાઈને એનાં વખાણ કરતી હતી. બીજા દિવસે તેને પોતાને માટે એક નવી સુંદર સાડી મળી. એકાદ કોઈ નિર્વિકાર સંન્યાસીની માફક તેનો તિરસ્કાર પણ ન કર્યો. તેણે તે આનંદથી સ્વીકારી અને હોંશે હોંશે પહેરી અને બીજા નાની છોકરીઓ જોડે મસ્ત થઈને ગોળ ગોળ ફેર ફુંદડી પણ ફરી. પણ બીજા દિવસે તે સાડીને સંભાળીને ગડી કરી પેટીમાં મૂકી આવી. તે તેનામાં આસક્ત થઈ નહીં. આ ફક્ત મારે માટે છે એવો સ્વાર્થ પણ રાખ્યો નહીં. બીજા કોઈક ને પણ એ પહેરવા માટે કામમાં આવે, અથવા તો એ પોતે પણ ફરી કોઈકવાર પહેરી શકે એવો એનો ઉદાર હેતુ હતો. પોતાની ગરીબી એ ભૂલી નહીં અને ફરીથી તે એટલા જ આનંદમાં રહેવા લાગી. સંસારમાં કેવી રીતે વર્તવું તેનું કેટલું મોટું ઉદાહરણ પેલી છોકરી મારફત સમજાવ્યું અને ‘તેન ત્યકતેન ભુજ્જથા’ નો અર્થ ઉકેલી ને સમજાવ્યો. તેની જોડે જોડે એ કામવાળી બીજા કોઈ નહિ પણ પોતે જાતે જ છે. એવા આ ઉપનિષદના મહાન શ્લોકના અર્થ ‘ઇશાવાસ્યં ઇદં સર્વ ચત્કિચિત્ જગતાં જગત્’ નો અનુભવ પણ સૌને કરાવ્યો. કેટલું સુંદર બાબાનું કૌશલ્ય ?

હવે ઉપરના અધ્યાયમાં ઓ. ૧૦૮-૧૨૩ વચ્ચે હેમાડપંતે ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદના પહેલા ત્રણ મંત્રોનું વિવેચન કર્યું છે તે થોડું વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજવા પ્રયત્ન કરીએ. આ ત્રણ મંત્રો એટલે ભારતીય વેદાંત તત્ત્વજ્ઞાનનો સાર એમ માનવમાં આવે છે. માટે તે ત્રણને સારી રીતે સમજી લેવા માટે અને પુનરાવર્તન અને વિસ્તારનો દોષ સ્વીકારવા માટે વાંધો નથી.

અખિલ બ્રહ્માંડમાં જે કંઈ જડ અને ચેતન સ્વરૂપ જગત છે તે બધું ઇશ્વરથી જ વ્યાપેલું છે, તે ધ્યાનમાં રાખીને ઇશ્વરનું સદાય સ્મરણ કરીને આ જગતના વિષયોનો યથાવિધિ ઉપભોગ કરો. કોઈ પણ પ્રકારની મમતા કે આસક્તિ રાખવી નહિ. આ ભોગ્ય વસ્તુઓ કોની છે ? અર્થાત્ કોઈની નથી. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં પણ આ જ કહ્યું છે. અ. ૨ શ્લોક ૬૪ ॥ ‘રાગદ્વેષવિમુક્તૈસ્તુ વિષયાનિન્દ્રિયૈશ્વરન્ । આત્મવશ્યૈર્વિધેયાત્મ પ્રસાદમભિગચ્છતિ ॥’ રાગ એટલે પ્રેમ અથવા તો દ્વેષ રહિત અને આપણને સ્વાધીન રહેલી એવી ઇન્દ્રિયોના વિષયોના ભોગ ભોગવીને જ પુરુષ પ્રસન્ન હોય છે.

શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે કર્તવ્ય કર્મ કરીને એ જ ઇશ્વરની પૂજા સમજીને ૧૦૦ વર્ષ સુધી જીવવાની ઇચ્છા કરવી. આવાં કર્મો માણસને બંધનકર્તા નથી હોતાં. આ સિવાય મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો બીજો કોઈ માર્ગ નથી. યજ્ઞાર્થાત્કર્મણોડનયત્ર લોકોડયં કર્મબન્ધનમ્ । તદર્થં કર્મ કૌન્તેય મુક્તસંગઃ સમાચર ॥૯॥ યજ્ઞ કરવા માટે એટલે કે પરમેશ્વરને ખુશ કરવા માટે કરેલાં કર્મ સિવાયના બીજાં કર્મ લોકોને બંધનકારક થાય છે. માટે હું કુંતીપુત્ર ! સંગ અને આસક્તિ છોડીને પરમેશ્વરનો પ્રેમ મેળવા ખાતર તું કર્મ કર્યે જ. જેનાથી સર્વ ભૂતોની એટલે સર્વ સૃષ્ટિના સજીવ અને નિર્જીવ પદાર્થની ઉત્પત્તિ થઈ છે, અને જેનાથી આ સર્વ જગત વ્યાપ્ત છે, તેની પૂજા આપણાં કર્મો વડે કરવાથી મનુષ્યને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ એ કર્મોમાં આસક્ત ન થતાં અને તેનાં ફળોની આશા ન કરતાં તે કર્મો કરવાં જોઈએ. બ્રહ્માર્પણ કરીને આસક્તિ વીના જે કર્મ કરે છે, તે કમળના પાનની માફક પાણીમાં ભીંજીતો નથી તેમજ પાપથી દૂષિત થતો નથી. કર્મજં બુદ્ધિયુક્તા હિ ફલં ત્વકત્વા મનીષિણઃ । જન્મબન્ધવિનિર્મુક્તાઃ પદં ચ્છન્ત્યનામયમ્ ॥ અ. ૨/૫૧ ॥ સમત્વ બુદ્ધિયુક્ત એવા વિદ્વાન જ્ઞાની પુરુષો કર્મ ફળોની આશા છોડીને જન્મબંધનોથી મુક્ત થાય છે, અને દુઃખ રહિત એવા પરમ પદને પ્રાપ્ત થાય છે.

પરંતુ આવું ન કરતાં પોતાનો આત્મઘાત કરનારા લોકો અસુરોના એટલે કે દુષ્ટ સ્વભાવવાળા લોકો અનેક પ્રકારની નર્ક યોની, જેમાં દુઃખ કલેશ અને અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર વ્યાપેલો છે, એમાં મૃત્યુ પછી જન્મ લેતા હોય છે. મનુષ્ય શરીર બધી જ યોનીઓમાં શ્રેષ્ઠ અને દુર્લભ છે, જે સુદૈવથી મળવા છતાં જે મનુષ્યો જન્મ મૃત્યુરૂપી સંસાર સાગર પાર કરવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી, તેઓ સદંતર મૂર્ખ છે. પહેલાં મંત્રમાં કહેલો જ્ઞાનમાર્ગ અથવા તો બીજા મંત્રમાં કહેલો કર્મમાર્ગ આ પૈકી કોઈ પણ માર્ગ કોઈ પણ જાતનો આધાર ન રાખતાં, સદાને માટે કામનો ઉપભોગ અને દુષ્ટ કર્મોમાં મગ્ન રહેતા જે આત્મઘાતક લોકોને વારંવાર પશુ પક્ષી અથવા તો કીડાં, પતંગિયાં વગેરે જેવી નીચ અને દુઃખદ યોનીમાં અથવા તો ભયંકર નર્કમાં પડવું પડે છે. અનેક ઇચ્છાઓથી ચિત્ત ભમતું હોય, મોહજાળમાં ફસાયેલું હોય તેવા કામ ભોગમાં આસક્ત થયેલા લોકો ગંધાતા નર્કમાં પડે છે. એવા દુષ્ટ, કૂરને હું હંમેશા આસુરી યોનીમાં જ નાખું છું. માટે જ મનુષ્યે મનુષ્ય યોનીમાં આવ્યા બાદ પોતાનો ઉદ્ધાર કરવો.

આપણી જાતે જ આપણો ઉદ્ધાર કરવો. પોતે પોતાનો વિનાશ કરવો નહીં. કારણ કે પ્રત્યેક જણ પોતે જ પોતાનો મિત્ર છે અને શત્રુ છે.

॥ અધ્યાય ૨૧ ॥

અનુગ્રહ કરણમ્

(વિનાયક ઠાકુર, અનંતરાવ પાટણકર અને પંઢરપુરના વકિલ ઉપર કૃપા કરવી)

શ્રી ગણેશજીને વંદન, શ્રી સરસ્વતીને વંદન, શ્રી ગુરુ મહારાજને વંદન, શ્રી કુળદેવતાને વંદન,
શ્રી સીતામાતા અને શ્રી રામચંદ્રજીને વંદન અને શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથ મહારાજને વંદન.

પાછલા અધ્યાયના અંતમાં જણાવ્યા પ્રમાણે વિનાયક હરીશચંદ્ર ઠાકુરને મહાપુરુષ શ્રી સાઈનાથ મહારાજનાં દર્શન કેવી રીતે થયાં તે હવે શાંત ચિત્તે સાંભળો. વક્તાના બોલ કાન પર પડતાં, શ્રોતા જ્ઞે આનંદમાં ડોલવા ન લાગે અને શરીર પર રૂવાંટા ફરકે નહીં તો એવા બોલ નકામા ગયા એમ સમજવું. જે સાંભળીને શ્રોતા એના રંગમાં રંગાઈ જાય નહીં, એના ગળામાં ઉત્કંઠાથી ડૂમો ભરાય નહીં અને આંખોમાંથી હર્ષનાં આંસુ સરી પડે નહીં તો એવી કથા કહેવાનો અર્થ શો ? એ કહેવું વ્યર્થ ગયું સમજવું. બાબાની વાણી મનને આનંદ આપનારી હતી. ઉપદેશ કરવાની તેમની રીત અલૌકિક હતી. દરેક વખતે તેમની લીલા નવી અને આશ્ચર્ય પમાડે એવી રહેતી. તેમના ચરણમાં મારા નમસ્કાર. (ઓ. ૧-૪)

આપણું નસીબ ખુલ્યા સિવાય સાધુ સંતોની સાથે મેળ બેસતો નથી. તેમના સાંનિધ્યમાં રહેવા છતાં અત્યંત પાપી માણસોને તે દેખાતા નથી. આ સિદ્ધાંતની સચ્ચાઈ પુરવાર કરવા માટે દૂર અથવા આપણા જ દેશમાં કે પરદેશમાં પણ જવાની કોઈ જરૂર નથી. હું મારો જ પોતાનો અનુભવ શ્રોતાઓને કહું છું. વાન્દ્રા શહેરમાં તેમાં પીર મૌલાના નામના એક પ્રસિદ્ધ મુસલમાન સિદ્ધપુરુષ રહેતા હતા. હિન્દુ, પારસી અને બીજી જાતીના વિદ્વાન માણસો પણ તેમનાં પવિત્ર દર્શને જતા હતા. હું તે શહેરમાં ન્યાયાધીશ હતો. તેમનો એક ઇનૂસ નામનો સેવક મુજબર હતો. મૌલાના સાહેબના દર્શન માટે એ મને ઘણીવાર કહેતો હતો અને તેમના દર્શને મારે જવું જોઈએ તે માટે ખૂબ જ આગ્રહ કરતો હતો. ‘હજારો લોકો ત્યાં જાય છે. આપણે શા માટે ત્યાં જવું ? વગર કામના કોઈના ચાળે ચઢીને પોતાનું નામ શા માટે બગાડવું ?’ આવા અનેક વિચાર મનમાં આવવાથી હું ક્યારેય એમના દર્શન માટે ગયો નહીં. જાણે કે હું પોતે જ પોતાના પડછાયાથી ગભરાયો હોઉં અથવા તો મારું દુઝેવ આડે આવ્યું હશે. આમ કેટલાંય વર્ષો નીકળી ગયા. મારી ત્યાંથી બદલી થઈ. જ્યારે સંત સમાગમનો સમય પાક્યો ત્યારે શિરડી જોડે કાયમનો સંબંધ જોડાઈ ગયો. કહેવાનો ભાવાર્થ એ જ કે, કમનસીબોનો અહીં પગપેસારો શક્ય નથી થતો. ઇશ્વરીય કૃપા હોય તો જ આ સંતોનો સહવાસ સહજ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. નહીં તો આવો યોગ તો ખૂબ જ મુશ્કેલ છે અને મહા મુસીબતે જ મળે છે. (ઓ. ૫-૧૨)

આ વિષય ઉપરની એક રસપ્રદ વાર્તા હવે શ્રોતાઓ કાળજીપૂર્વક સાંભળો. અનાદિ કાળથી આ સંતોનાં સંગઠનો અને ગુપ્ત વ્યવસ્થાઓ કેવી હોય છે તે હવે જુઓ. જેવા પ્રસંગો આવે અને જે સમય આવે તે પ્રમાણે તથા જે તે ઠેકાણે પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ કરવા માટે આ સંત પુરુષો અવતાર લે છે પરંતુ તેઓ એકબીજાથી જુદા નથી. તેમનું રહેઠાણ સમય, કાર્યો ભિન્ન હોવાં છતાં મનથી સંતો એકબીજા સાથે સંપૂર્ણ રીતે જોડાયેલા અને એક બીજાથી માહિતગાર હોય છે. મનથી તેઓ એકબીજા સાથે જોડાયેલા જ હોય છે. સાર્વભૌમ રાજાઓની જેમ અનેક ઠેકાણે તેમનાં થાણાં હોય છે. જેમ અધિકારીઓની નિમણૂક કરી ત્યાંની આબાદી વૈભવ વધારવામાં આવે છે તેવી જ રીતે સ્વઆનંદરૂપી સમ્રાટ જુદી જુદી જગ્યા ઉપર પ્રગટ

થઈને પોતાના આ સામ્રાજ્યનું ગાડું ચલાવે છે. તેઓ કારભાર ગુપ્તપણે હોય છે. (ઓ. ૧૩-૧૭)

એક વખતે એક અંગ્રેજી માધ્યમમાં શિક્ષણ પામેલા, બી.એ.ની પદવી મેળવેલા ગૃહસ્થ વિનાયકરાવ ઠાકુર ક્રમે ક્રમે વધતાં મોટા નામાંકિત અધિકારી બની તાલુકા મામલતદાર નિમાયા અને સુદૈવથી સાઇબાબાના સમાગમમાં પણ આવ્યા. આ પદવી મોટી અને ઠાઠમાઠવાળી હતી. પણ જેવી રીતે ડુંગર દૂરથી રળિયામણા હોય છે, તેવી જ પરિસ્થિતિ તેમની થાય છે. પહેલાંના તે સારા દિવસો વિતી ગયા. જ્યારે અધિકારનો રૂઆબ હતો અને પ્રભ પણ તે અધિકારીને માન આપતી હતી. એકબીજા માટે પ્રેમ અને આદર રહેતો હતો. હવેના તો હાલ પૂછશો નહીં. સુખની નોકરીનો તો સમય નીકળી ગયો. હવે તો જવાબદારી ખૂબ જ વધી છે. પગાર પણ ખાસો વધારે મળે છે. પણ ત્રાસ અને અથડામણ વધી ગઈ છે. હવે નોકરી ખૂબ મહેનત અને પ્રયત્નથી કરવામાં આવે તેમ છતાં હાલના તબક્કે પહેલા જેવું મામલતદારીનું માનપાન રહ્યું નથી. અને પ્રાંત અધિકારીઓનો વૈભવ પણ રહ્યો નથી. એ અધિકારીપદ પુષ્કળ પૈસા ખર્ચા સિવાય તેમજ સતત અભ્યાસ અને મહેનત કર્યા સિવાય મળતું નથી. પહેલાં તેને બી.એ. પાસ થવું પડતું હતું, પછી તેને મુલકી ખાતામાં રોજીંદો રોકડનો હિસાબ રાખનારો કારકુન બનવું પડતું. તે સમયે મહિનાના ૩૦ રૂપિયા પગારથી તેની શરૂઆત થતી. પછી યોગ્ય સમય થતાં સ્થળ ઉપર જવું પડતું અને જમીનના ક્ષેત્રની માપણી માટેનું કામ શીખવું પડતું, મોજણી કરાવવાળાઓની વચ્ચે રહેવાનું થતું તેમજ ખાતાની પરીક્ષા પાસ કરવી પડતી. ત્યાર પછી આગળ ઉપર કોઈ આસામી વૈકુંઠધામ પામે અને એની જગ્યા ખાલી થાય ત્યારે એવી જગ્યાઓ તેમને ભાગે આવતી હતી. હવે આ લાંબી લચક નીરસ વાતોનો અંત લાવીએ. ફક્ત મોઢેથી બડબડ શા માટે કરવી ? એક ગૃહસ્થ વિનાયકરાવ ઠાકુરને સાઇબાબાની જોડે મુલાકાત કેવી રીતે થઈ તે સાંભળો. (ઓ. ૧૮-૨૮)

બેળગાંવ પાસે વડગાંવ નામનું એક ગામડું છે. ત્યાં મોજણી કરવાવાળાઓની એક શીખાઉ ટુકડી આવી. તેઓએ ત્યાં મુકામ કર્યો. એ ગામમાં એક સંત પુરુષ હતા. તે હતા પ્રસિદ્ધ કન્ટડ સંત અપ્પા મહારાજ. જેમનાં દર્શન માટે વિનાયકરાવ ઠાકુર ગયા. તેમનાં ચરણો ઉપર માથું મૂકી આશીર્વાદ અને પ્રસાદ મેળવ્યો. તે સંતપુરુષના હાથમાં તે સમયે નિશ્ચલદાસ કૃત 'વિચાર સાગર' નામનો ગ્રંથ હતો. જે તેઓ વાંચી રહ્યા હતા. આ ગ્રંથ આચાર્ય વિદ્યારણ્યના મૂળ સંસ્કૃત ભાષામાં 'પંચદશી' ગ્રંથના આધારે ઉત્તર ભારતના મહાત્મા નિશ્ચલદાસે સામાન્ય માણસને સમજણ પડે માટે હિન્દી ભાષામાં સને ૧૮૪૯માં આ ગ્રંથ લખ્યો હતો. આ ગ્રંથનો વિષય અદ્વૈતવાદ અને ઉદ્દેશ બ્રહ્મ સાક્ષાત્કાર હોવાને કારણે આ ગ્રંથ ઉત્તમ મનાયો છે. આ ગ્રંથનું ભાષાંતર મરાઠી, ગુજરાતી, બંગાળી અને અંગ્રેજીમાં થયેલું છે. આ ઉપરથી જ તેની લોકપ્રિયતા અને લોકઉપયોગીતા સિદ્ધ થાય છે. પછી થોડો સમય ગયા બાદ ચાલો હવે નીકળું છું, એવું કહેતા, તે સાધુએ પ્રસન્ન થઈને આનંદથી પેલા ગૃહસ્થ વિનાયકરાવ ઠાકુરને શું કહ્યું તે સાંભળો. 'ભલે, હવે આવતા રહેજો. આ ગ્રંથનું અવલોકન કરજો. એટલે તમારા મનોરથો પૂર્ણ થશે એ ધ્યાનમાં રાખજો. તમારે પોતાની નોકરી નિમિત્તે ઉત્તર દિશા તરફ જવાનું થાય ત્યારે રસ્તામાં મોટા દૈવયોગથી એક મહાપુરુષનાં દર્શન થશે અને એ તમને આગળનો માર્ગ દેખાડશે. એ જ તમને ઉપદેશ કરીને પોતાની શિખામણ તમારા મનમાં ઠસાવશે અને તમારા મનને શાંતિ આપશે.' (ઓ. ૨૯-૩૫)

વિનાયકરાવ ઠાકુરનું ત્યાંનું કામ પત્યું અને તેમની પૂના જિલ્લામાં જુનર મુકામે બદલી થઈ, અને નાણેઘાટ ચઢીને જવાનું સંકટ ઉભું થયું. આ ઘાટ પરનો માર્ગ ખૂબ જ અઘરો હતો. પાડા ઉપર સવારી કરીને તે પાર કરવો પડતો હતો. માટે પાસેના જ એક પાડાને વાહન તરીકે ઉપયોગમાં લેવા માટે તેના માલિકને બોલાવ્યો. આગળ ઉપર મોટા અધિકારી થવાશે, ત્યારે ઘોડાગાડી મોટર વગેરે મળશે. પણ હાલમાં તો પાડાની જ હાજરીમાં સમય કાઢવાનો વખત આવ્યો. પગે ચઢવા માટે ઘાટ અશક્ય હતો અને પાડાની સવારી સિવાય બીજી કોઈ સગવડ ન હતી. આવો આ નાણેઘાટનો વાહન

વ્યવહાર હતો. માટે તેમણે વિચાર કર્યો, અને જીન ચઢાવીને પાડો તૈયાર કરાવ્યો. ખૂબ પ્રયત્નથી તે તેની ઉપર સવાર થયા. સવાર તો થઈ ગયા. પરંતુ પાડાની સવારી અને વિચિત્ર વાહન એટલે આંચકા, ઝટકા, અને ઝોકા ખાઈને તેમની પીઠમાં ચસક ભરાઈ. આ પ્રવાસ પૂરો થયો અને જુનરની તેમની કામગીરી સારી રીતે પતી ગઈ. ત્યાંથી મુકામ આગળ ચાલ્યો. થાણા જિલ્લામાં કલ્યાણ મુકામે તેમની બદલી થઈ. ત્યાં નાનાસાહેબ આંદોરકર બેડે તેમની ઓળખાણ થઈ અને સાઈનાથ મહારાજની કીર્તિ સાંભળીને તેમનાં દર્શન કરવાની બુદ્ધિ સુઝી. બીજા જ દિવસે ચોઘડિયું બરાબર ગોઠવાયું અને આંદોરકર તૈયાર થયા તથા બોલ્યા, ‘ચાલો મારી સાથે. આપણે શિરડીની ફેરી કરી આવીએ. આપણે બંને બાબાનાં દર્શન પણ કરીએ, તેમનાં ચરણમાં મસ્તક ટેકવી ઉદ્દી આશીર્વાદ લઈએ એક ખટલાની સૂનાવણી નક્કી થયેલી હતી. માટે તેમને સંગાથ છોડવો પડ્યો. નાનાસાહેબે ખૂબ આગ્રહ કર્યો. ‘ચાલો હવે ! બાબા સમર્થ છે, તે તમારા દર્શનની ઇચ્છા પૂર્ણ કરશે. પેલા મુકદ્દમાનું એટલું બધું શું મહત્ત્વ છે ?’ પણ તે તેમને કેવી રીતે સમજાવવું ? મુકદ્દમાની તારીખ ચૂકવાનો તેમને ડર લાગ્યો. નસીબે કપાળ ઉપર લખેલા ઘક્કા કેવી રીતે છૂટે ? મનમાં દર્શનની અભિલાષા ધરતાં વિધનો આપોઆપ સરકી જાય છે એવા પોતાના અગાઉ થયેલા અનુભવો નાનાસાહેબે તેમને કહ્યા. પણ ઠાકુરના મનને ખાત્રી થઈ નહીં જ્યારે પોતાનો સ્વભાવ જ આવો હોય તો તેઓ પણ શું કરી શકે ? તેમણે નક્કી કરી નાંખ્યું કે, પહેલાં દાવાનો નિકાલ લાવવો અને મનની અસ્વસ્થતા પહેલાં દૂર કરી નાંખવી.’ (ઓ. ૩૬-૫૦)

ત્યારબાદ વિનાયકરાવ ઠાકુર થાણા દાવાની કામગીરી માટે ગયા, અને આંદોરકર તો શિરડી જવા માટે નીકળ્યા અને દર્શન કરીને પાછા પણ આવ્યા. હવે ત્યાં થાણામાં કેવી મજેદાર ઘટના બની તે જુઓ. ઠાકુર તો સમયસર કોર્ટમાં હાજર રહ્યા. પણ દાવાને લગતું કામ આગળ ધકેલાઈ ગયું તથા તારીખો પડી અને બીજા બાબુ આંદોરકરનો સંગાથ પણ ચાલ્યો ગયો. ઠાકુર ખૂબ જ નાસીપાસ થયા અને કહેવા લાગ્યા, ‘આંદોરકરના કહેવા ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો હોત તો સાટું થયું હોત. તેઓ મને સાથે શિરડી લઈ ગયા હોત. તેમની સાથે શિરડી જવાનું પણ થાત અને દર્શનનું કાર્ય પણ સ્વસ્થ ચિત્તે પતી ગયું હોત. દાવો દાવાની જગ્યાએ રહ્યો અને હું સંત સમાગમ ચૂક્યો.’ પછી ઠાકુરે તરત જ શિરડી જવાનો કાર્યક્રમ ઘડ્યો. મનમાં હતું કે, ‘વખતસર શિરડી જો હું પહોંચી જાઉં તો કદાચ નાનાસાહેબની મુલાકાત થઈ જાય. અને તેઓ મને સાઈબાબાનાં ચરણ સુધી લઈ જઈ શકે. તેથી મનને આનંદ થશે. શિરડીમાં મારે તો કોઈ ઓળખાણ નથી. અને ત્યાંથી બધી જ રીતે હું અપરિચિત છું. જો નાનાસાહેબ મળી જાય તો ખૂબ જ સાટું થશે. પણ એવો યોગ ખૂબ જ અઘરો છે.’ આવો વિચાર મનમાં કરીને આ ઠાકુર આગાડીમાં બેઠા અને બીજા દિવસે તેઓ શિરડી પહોંચ્યા. પણ નાનાસાહેબ તો ત્યાં હતા નહીં. ઠાકુર જે દિવસે શિરડી જવા માટે નીકળ્યા, તે જ દિવસે નાનાસાહેબ ત્યાંથી પાછા આવવા શિરડીથી નીકળી ગયા હતા. ઠાકુર ખૂબ જ નિરાશ થયા. એટલામાં તેમના બીજા એક ભલા મિત્ર તેમને શિરડીમાં મળી ગયા અને તેમને સાઈબાબાનાં દર્શન કરાવીને તેમના મનની હોંશ પૂર્ણ કરી. બાબાનાં દર્શન કરતાં જ ઠાકુરનું મન બાબાનાં ચરણોમાં સ્થિર થયું અને તેમણે બાબાને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કર્યા. તેમનાં શરીરનું રોમરોમ પુલકિત થઈ ગયું અને આંખોમાંથી પ્રેમનાં અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. ફાણભર તેઓ આ દશામાં ઊભા હતા એટલામાં ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એવું બધું જાણનારા ત્રિકાળજ્ઞાની બાબા મુખ પર આછું હાસ્ય લાવીને તેમને શું બોલ્યા તે ધ્યાન દઈને સાંભળો, ‘કમ્પાની અપ્પાના (કર્ણાટકમાંના) કહેવા પ્રમાણે અથવા તો પાડા ઉપર બેસીને ઘાટ ચઢવા જેટલું અહીંયા આવવું સહેલું નથી અહિંના માર્ગમાં શરીરને સહન કરવા સિવાય બીજા કોઈ ઉપાય નથી.’ આવા માર્મિક શબ્દો કાને પડતાં ઠાકુરનું અંતઃકરણ ભરાઈ આવ્યું અને જે સંત પુરુષે પહેલાં આપેલાં વચન સાચા પડ્યાનો તેમને અનુભવ થયો. તેમણે બંને હાથ જોડીને સાઈબાબાનાં ચરણોમાં મસ્તક મૂક્યું અને બોલ્યા, ‘સાઈનાથ ! કૃપા કરો અને મારા જેવા અનાથને તમારું છત્ર આપો. તમે જ મારા મહાપુરુષ છો,

નિશ્ચલદાસ કૃત ગ્રંથનો ઉપદેશ મને સંપૂર્ણપણે સમજાયો છે. તેમજ જેનાથી વિશેષ કાંઈ જ નથી એવો સુખનો અનુભવ મને થયો છે.’ ક્યાં વડગાંવ અને ક્યાં શિરડી ! કેવી અબ્બેડ આ સત્યપુરુષોની અને મહાપુરુષોની વાત ! થોડાં જ શબ્દોની કેટલી સ્પષ્ટ અને ખુલ્લી ભાષા અને ઉપદેશનું કેટલું ચાતુર્ય ! એક કહે છે ગ્રંથ વાંચ્યો અને આગળ ઉપર કોઈ મહાપુરુષનો સમાગમ થશે. પછી તેઓ આગળ ઉપરના કર્તવ્યનો સાચો ઉપદેશ કરશે. દૈવ યોગથી તે પણ મળ્યા અને આવી માર્મિક અને સાંકેતિક વાણીથી તેની જાણ પણ કરાવી. એકના કહેવા પ્રમાણે ગ્રંથ વાંચ્યો, અને બીજાના કહેવા પ્રમાણે આચરણ કરવું જોઈએ. સાઈનાથે તેમને કહ્યું, ‘અપ્પાએ જે તમને કહ્યું છે, તે ખરેખર જ યથાર્થ છે. પણ એને જ્યારે આચરણમાં મૂકવામાં આવશે ત્યારે જ તમારા મનોરથો પૂર્ણ થશે.’ ‘નિશ્ચલદાસ કૃત ‘વિચાર સાગરના’ વિષયનું ભકતોના કલ્યાણ માટે અહીંયાં ઉચ્ચારણ થયું. થોડા દિવસો બાદ ગ્રંથનું પારાયણ કરીને શિરડીમાં તેનું આચરણ સમજાવીને કહ્યું. પહેલાં ગ્રંથ સાંભળવો કે વાંચવો અને પછી તેનું મનન કરવું. ગ્રંથનું પારાયણ અથથી ઇતિ સુધીનું વાંચન અથવા તો પુનરાવર્તન કરવાથી તેનું એક સરખું ચિંતન થતું રહે છે. અમસ્તું વાંચવાથી કંઈ જ વળતું નથી. તેને આચરણમાં ઉતારવું જોઈએ. નહીં તો ઉંઘા મૂકેલા ઘડા ઉપર પાણી રેડવા જેવું થશે.’ (ઓ. ૫૧-૭૨)

જ્યાં સુધી અનુભવપૂર્વકનું જ્ઞાન હાથ લાગતું નથી, ત્યાં સુધી ગ્રંથોનું વાંચન વ્યર્થ છે. જેને પોતાને બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે એવા ગુરુની કૃપા સિવાય પુસ્તકીયું જ્ઞાન નકામું છે. આ વિષય ઉપરની એક નાની સરખી વાર્તા જે ભક્તિની ખરી યોગ્યતા અને પુરુષાર્થની આવશ્યકતા બતાવશે જે શ્રોતાઓએ પોતાના હિત ખાતર જરૂર સાંભળવી. એક વખતે પૂના શહેરમાં રહેનારા અનંતરાવ પાટણકર નામના એક ગૃહસ્થને સાઈબાબાનાં દર્શનની ઉત્સુકતા જાગી અને તેઓ જલ્દીથી શિરડી પહોંચી ગયા. તેમણે બધુંજ વેદાંત સાંભળ્યું હતું. મૂળ સંસ્કૃત ભાષામાં ઉપનિષદોની ટીકા પણ વાંચી હતી. છતાં તેમનું મન સદાએ ચંચળ રહેતું અને તેમને ચેન પડતું નહીં. સાઈસમર્થનાં દર્શન કરતાં જ પાટણકરની દષ્ટિને સમાધાન પ્રાપ્ત થયું. તેમણે બાબાનાં ચરણોમાં નમસ્કાર કરી યથાવિધિ પૂજા કરી. પછી હાથ જોડીને બાબાની પાસે સામે બેસીને અનંતરાવે ભક્તિપૂર્વક અત્યંત કુરુણાથી બેહાલ દશામાં પ્રશ્ન કર્યો, ‘અનેક ગ્રંથો જોયા. વેદ વેદાંગ અને ઉપનિષદોનો અભ્યાસ તથા અધ્યયન કર્યું. સારામાં સારાં શાસ્ત્રો અને પુરાણો સાંભળ્યા તેમ છતાં મન ખિન્ન કેમ રહે છે ? વાંચેલું બધું વ્યર્થ ગયું એવું લાગે છે. મારા કરતાં તો અભાણ અને ગમાર પણ ભાવનાશીલ ભોળા ભકતો સારા એમ મને લાગે છે. જ્યાં સુધી મન અસ્વસ્થ રહેતું હોય ત્યાં સુધીનું ગ્રંથનું વાંચન વ્યર્થ ગણાય. શાસ્ત્રોનો ઊંડો અભ્યાસ પણ વ્યર્થ અને દરેક જાતનું પુસ્તકીયું જ્ઞાન પણ અર્થ વગરનું. જ્યાં સુધી ચિત્તને શાંતિ મળતી નથી ત્યાં સુધી શાસ્ત્રોમાં વગર કામની કુશળતાનો શો અર્થ ? વેદાંતનાં મહા વાક્યોના જપનો શો અર્થ ? તેથી બ્રહ્મજ્ઞાન ક્યાંથી મળે ? એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે સાઈબાબા ફક્ત દર્શનમાત્રથી જ મનની ચિંતા દૂર કરે છે અને ઠઠા મશકરીથી વાત કરીને સહેલાઈથી સન્માર્ગે વાળે છે. માટે હે મહાન તપસ્વી મહારાજ ! હું તમારે શરણે આવ્યો છું. મારા મનને સ્વસ્થતા અને શાંતિ મળે તેવા આશીર્વાદ આપો.’ આ સાંભળીને સાઈમહારાજે વિનોદપૂર્વક આપ્યાન કહ્યું, જે સાંભળીને અનંતરાવને સંતોષ થયો અને તેમને પોતાના ગ્રંથ વાંચનથી મેળવેલું જ્ઞાન સફળ થયાનો અનુભવ થયો. થોડા શબ્દોમાં પરમ સાર વાળી કથા હું હવે કહી રહ્યો છું. શ્રોતાઓ સાંભળવા માટે તૈયાર થઈ જાવ. આ કથા રમુજી હોવા છતાં તેમાંનો બોધ લેવા જેવો છે. માટે તેનો અનાદર કોઈએ પણ કરવો નહીં. શ્રી સાઈબાબા અનંતરાવને બોલ્યા, ‘એક વખતે એક સોદાગર જેવો વ્યાપારી આવ્યો. તેની સામે એક ઘોડાએ નવ લેંડાની લાદ નાખી. તે જમીન ઉપર પડતાં જ પોતાનું કામ કરવા માટે તત્પર રહેનારા સોદાગરે પોતાના ઉપવસ્ત્રોનો છેડો પસરાવીને તે બધા ભેગા કરીને સખત રીતે બાધી લીધા અને તેના મનને એકાગ્રતા મળી.’ ‘સાઈનાથ શું બોલ્યા ? એનો શું અર્થ હોઈ શકે ? સોદાગરે એ લાદ કેમ ભેગી કરી લીધી એ કંઈ સમજ્યું નહીં.’ આ વિચાર કરતાં કરતાં અનંતરાવ મસ્તિષ્કમાંથી પાછા વળ્યા. તેમને આ બધું સંભાષણ રા. બ. સાઈના વયોવૃદ્ધ અને

કર્મનિષ્ઠ સસરા અને બાબાના નિષ્ઠાવાન ભક્તોમાંના એક દાદા કેળકરને સવિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યું અને કહ્યું, ‘એ સોદાગર કોણ ? લીંડીનું પ્રયોજન શું ? નવનું જ મહત્ત્વ શું ? મને આ સમજાવો. આ આવો કેવો ગૂઢ કોયડો છે, દાદા ? મને કંઈ સમજતું નથી. બાબાના મનની વાત ચોખ્ખી સમજાય એવું મને રોકડું સમજાવો.’ દાદા બોલ્યા, ‘મને પણ કંઈ સમજતું નથી. બાબાનું બોલવું હંમેશાં આવું ન સમજાય એવું અને ગહન હોય છે. પણ તેમની જ પ્રેરણાથી અને શક્તિથી મને જે સમજાઈ રહ્યું છે તે હું કહી રહ્યો છું. ઇશ્વરની કૃપાથી જ પેલો ઘોડો અને પેલા નવ લેંડાની લાદ એટલે નવ પ્રકારની નવધા ભક્તિ છે. ભક્તિ વગર એકલા જ્ઞાનથી પરમેશ્વર પ્રાપ્ત થતો નથી. શ્રવણ અથવા કીર્તન, વિષ્ણુનું એટલે ઇશ્વરનું નામસ્મરણ, ચરણસેવન, અર્ચન એટલે ઉપચાર અને વિધિપૂર્વક પૂજન, વંદન એટલે નમસ્કાર કરવા દાસ્ય એટલે સેવક પ્રમાણે સેવા ચાકરી કરવી, સખ્ય એટલે દેવની સાથે મૈત્રીભાવથી વર્તવું અને આત્મનિવેદન એટલે કે ઇશ્વરને સર્વસ્વ અર્પણ કરીને તેને શરણે જવું. એવી આ નવ પ્રકારની નવધા ભક્તિ છે. શ્રીમદ્ભાગવતપુરાણ સ્કંધ ૭ અધ્યાય ૫ શ્લોક ૨૩માં આ પ્રમાણે તે સમજાવી છે. શ્રવણ કીર્તન વિષ્ણોઃસ્મરણં પાદસેવનં । અર્ચનં વંદનં દાસ્યં સખ્યમાત્મનિવેદનમ્ ॥ આવી ભક્તિ અનુક્રમે પરીક્ષિત, શુક, પ્રલ્હાદ, લક્ષ્મી, પૃથુરાજ, અકૂર, હનુમંત, અર્જુન અને બલીરાજાએ કરી હતી તે તું જાણી લે. અંતઃકરણથી પૂર્ણ વિશ્વાસ અને ભાવ ધરીને તેમાંથી એક પણ કરવામાં આવે તો, ભાવનો ભૂખ્યો શ્રીહરિ ભક્તોની સામે પ્રગટ થાય છે. જપ, તપ, વ્રત યોગસાધના વેદો અને ઉપનિષદોનો અભ્યાસ તથા આત્મજ્ઞાન અને અભિમાનથી કરેલો પ્રચાર આ બધો ભક્તિ સિવાયનો નકામો શ્રમ છે. વેદશાસ્ત્રોમાં પારંગતની જરૂર નથી, જ્ઞાનીમાં ખપાવીને જગતભરની કીર્તિની પણ જરૂર નથી કે લુખ્ખી ભક્તિ તરફની પ્રીતિની પણ જરૂર નથી. કેવળ પ્રેમજન ભક્તિ જ થવી જોઈએ. આપણે પોતાને સોદાગર જ સમજીએ. વ્યવહારમાં દેખાય તે વાત તરત કરવી પછી ભલેને તે નવ ઘોડાની લાદ જેવી ગંદી હોય તેમ છતાં ખોટું અભિમાન છોડીને હાથ ધરવી જોઈએ. એ જ ગર્ભિત અર્થ છે. સમજી લો કે શ્રવણ વગેરે નવ પ્રકારની ભક્તિની ધજા ફરકી કે જ્ઞાનના રાજાને પરમેશ્વરને આનંદ થવા માંડે છે. ઘોડાએ નવ લેંડા નાખ્યા અને સોદાગર, આતુરતાથી ભેગા કરવા માટે ધસ્યો, તેટલી જ આતુરતાથી દોડીને પરમેશ્વર તરફ નવધા ભક્તિભાવ રાખો તો મનને જરૂર શાંતિ મળશે. તેનાથી મનની સ્થિરતા વધશે. બધાને માટે સદ્ભાવ ઉપજશે અને ગંભીરતામાં વધારો થશે. એવું ન થાય તો મનની ચંચળતા ચાલુ જ રહેશે. એમાં કોઈ શંકાને સ્થાન નથી. આ જ ગુરુમહારાજનું કહેવું છે.’ બીજે દિવસે અનંતરાવે બાબાના ચરણ સ્પર્શ કરી નમસ્કાર કરતી વખતે બાબાએ તેમને પૂછ્યું, ‘લેંડા પાલવમાં બાંધ્યા કે ?’ એ સાંભળી અનંતરાવ પ્રાર્થનાપૂર્વક બોલ્યા, ‘આ ગરીબ ઉપર તમારી કૃપા કાયમ રહેવા દો, એટલે એ સહેલાઈથી બંધાઈ જશે. એનું એટલું મહત્ત્વ !’ પછી બાબાએ તેમને આશીર્વાદ આપ્યા અને ‘કલ્યાણ થશે’ એવું આશ્વાસનપૂર્વક કહ્યું. અનંતરાવને મનમાં આનંદ થયો અને તેમને ખરેખર જ સુખ શાંતિ મળી. (ઓ. ૭૩-૧૦૪)

હવે એક નાની સરખી કથા શ્રોતાઓ ધ્યાન દઈને સાંભલો એટલે તમને સાઈબાબાના અંતર્જ્ઞાનની અને સન્માર્ગ પ્રવર્તકતાની કલ્પના આવશે. એક વખત પંડપુરના એક વકીલ શિરડીમાં આવ્યા અને આવતાંની સાથે જ મસ્જિદમાં જઈને બાબાનાં દર્શન કર્યાં. પછી લાવેલ દક્ષિણા આપી અને બાજુ પર સરકી ને બેસી ગયા. એટલામાં તે ક્ષણે ત્યાં ચાલેલા સાઈબાબાનાં સંભાષણ સાંભળવાની ઉત્સુકતા જાગી. તે વખતે તેમની તરફ મોં ફેરવીને તેમને ઉદ્દેશીને સાઈબાબા કંઈક બોલ્યા. તે વકીલના મનમાં ખૂબ જ સોંસરુ ઉતરી ગયું અને સાથે સાથે પશ્ચાતાપ પણ થયો. ‘લોકો પણ કેટલા લબાડ હોય છે ! પગે પડે છે, દક્ષિણા પણ આપે છે અને મનમાં ગાળો પણ દે છે. તે કેવી આશ્ચર્યની વાત છે !’ બાબાનું આ વાક્ય સાંભળીને વકીલ કંઈ બોલ્યા નહીં, પણ સ્વસ્થ બેસી રહ્યા. છતાં તે મનમાં બરાબર સમજી ગયા, બાબાના બોલ સાચા છે એ તેમને સમજાયું, અને એ માટેનો બાબાનો ઉદ્દેશ શું છે તે સમજાઈ ગયું જ્યારે તેઓ વાડામાં ગયા ત્યારે એમણે દીક્ષિતને કહ્યું, ‘બાબા કોઈને માટે પણ આવું માર્મિક મનમાં લાગી આવે એવું બોલ્યા તે બધું યોગ્ય જ હતું. આવતાની

સાથે જ મારી ઉપર વિકૃત્યા તે કેવળ મારે માટે કરેલ એક ઇશારો કે સુચના જ હતી કે કોઈ પણ નિંદા કે મજકને અંતઃકરણમાં ટેકો કે આધાર આપવો નહિ. અમારા મુન્સફ પંઢરપુરના સબ જજ તાત્યાસાહેબ નુલકર, આંખોના ભયંકર વિકારથી દષ્ટિ વિકૃત થવાથી તેને કારણે અસહ્ય વેદનાઓના ત્રાસથી તે ખૂબ ત્રાસી ગયા હતા અને પોતાની પ્રકૃતિ સુધારવા માટે રત્ન ઉપર ઉતરીને અહીંયા શિરડીમાં બાબા પાસે રોકાયા હતા. વકીલના ઓરડામાં આ વિષેની વાતો નીકળી અને કોઈનો કોઈની સાથે સંબંધ ન હોય તેવી વગર કામની ચર્ચા ચાલી અને ઉલાપોલ થયો. ‘દવાદારુ કર્યા વગર સાઈબાબાના ચાળે ચઢીને શરીર પરના રોગોનાં સંકટો ક્યારેય દૂર થયાં છે કે ? મુન્સફનું આવું ઉચ્ચ પદ જેને મળ્યું હોય એવાને આવું વર્તવું શોભા આપે ?’ આ પ્રકારે પેલા મુન્સફની નિંદા ચાલતી હતી અને સાથે સાથે મશ્કરી પણ શરૂ થઈ. હું પણ એમાં થોડે ઘણે અંશે ભાગીદાર હતો. આ વાતની અયોગ્યતાએ બાબાએ મને પરચો બતાવી દીધો. બાબાનો આ કટાક્ષ ન હતો, પણ મારી ઉપર એક કૃપા જ હતી. કારણ કે વગર કામની કોઈની ચર્ચા કરવી નહિ અને કોઈની બાબતમાં દુષ્ટ વિચારો મનમાં લાવવા નહિ. બીજાં એક પુરાવો મળ્યો કે સો કોંસનું અંતર હોય છતાં બાબાને બધાના મનની વાતની ખબર રહેતી. તેઓ ખરેખર અંતર્જ્ઞાની હતા. વચ્ચે કોઈ પર્વત હોય કે પહાડ સાઈબાબાની દષ્ટિએ ચીજની આડસ કોઈ ન હતી. દરેક પ્રકારની ગુપ્ત વાતો તેમની પાસે ઉઘાડી થઈ જતી. ત્યારથી જ વકીલે નિશ્ચય કર્યો કે હવે કોઈની પણ નિંદા કરવી નહીં. અને કોઈના વિષે ખરાબ બોલવું નહીં. સાઈની નજરથી કંઈ ધૂપું નથી એની તેમને ખાત્રી થઈ ગઈ અને કોઈ પણ પ્રકારનું ખરાબ કર્મ કરવાનું તેમના મનનું જોર ખલાસ થઈ ગયું, તથા સત્કર્મોની દક્ષતાનો ઉદય થયો. શ્રીસાઈબાબા સર્વવ્યાપી હોવાને લીધે, તેમને કોઈ ફસાવી ન શકે એવો વિશ્વાસ તેમના મનમાં પાકો બેસી ગયો.’ (ઓ. ૧૦૫-૧૨૨)

આ કથાનો સંબંધ તે વકીલ સાથે ભલે હોય તો પણ તે બધી જ રીતે, બધી બાજુએથી અને બધાને માટે આ ઉપદેશ એટલો જ કામનો અથવા બોધદાયક છે. અહિં દરેક વકીલ, વકતા, શ્રોતાઓ અને સાઈના બીજા ભક્તોનો પણ આવો જ નિશ્ચય હોવો જોઈએ એવી હું ખરા દિલથી પ્રાર્થના કરું છું. સાઈકૃપાણી મેઘનો વરસાદ થતાં આપણે બધાને તૃપ્તિ થસે. તેમાં કોઈ નવાઈ નથી. તરસના માર્યા વ્યાકુળ થયેલા બધાની તૃષ્ણા દૂર થશે. સાઈનાથનો મહિમા અગાધ છે, અમર્યાદિત છે. એમની કથા પણ શ્રેષ્ઠ છે. સાઈના ચરિત્રની સીમાઓ પણ અનંત છે. સાઈ પોતે જ પરબ્રહ્માના મૂર્તિમંત અવતાર સ્વરૂપ છે. હવે પછીના આગળના અધ્યાયની કથા શ્રદ્ધાળુ શ્રોતાઓએ આદરપૂર્વક સાંભળવી. એ તમારા મનોરથો પૂર્ણ કરશે અને ચિત્તને અપૂર્વ શાંતિ આપશે. સાઈસમર્થને ભક્તોની ભવિષ્યમાં આવનારી સંકટમય પરિસ્થિતિઓની પહેલેથી જ ખબર હોય છે અને જેને તેઓ કંઠા મશ્કરી રૂપે, વિનોદી વાતો સંભળાવીને અને હસતા ખેલતા દૂર કરે છે. ભક્ત હેમાડપંત સાઈને શરણે આવ્યા છે. આ ભાગની કથા અહીં પૂર્ણ કરું છું. આગળની કથાની સંગત એ ‘ભક્તોનું સંકટ નિવારણ’ છે. કૃપાના સાગર એવા શ્રી સાઈ, ભક્તોનાં આવનારા અને સહન કરવામાં કઠીન એવાં સંકટોને પહેલેથી જ જાણી લઈ, એ માટેનો તેમને સમયસર અણસાર આપીને એનું નિવારણ કેવી રીતે કરતા હતા તે સાંભળો. (ઓ. ૧૨૩-૧૩૦)

સર્વનું કલ્યાણ થાય. આ પ્રમાણે સંત અને સજ્જનોની પ્રેરણા પામેલા ભક્ત હેમાડપંત રચિત શ્રીસાઈસમર્થના સત્ય ચરિત્રનો ‘અનુગ્રહ-કરણમ્’ નામનો એકવીસમો અધ્યાય અહીં સમાપ્ત થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથને અર્પણ.

